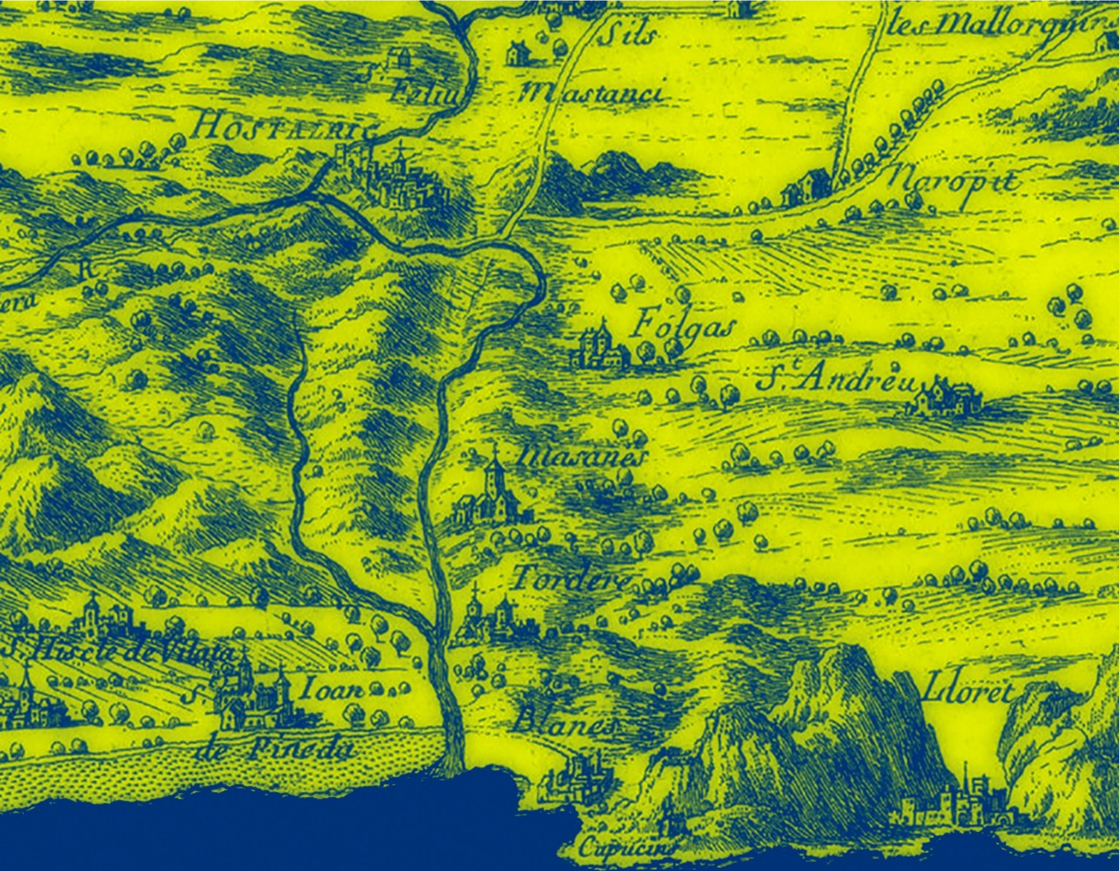

Francesc Costa Oller

EL CAMÍ REAL
DE BARCELONA A FRANÇA

DEL SEGLE XII AL SEGLE XIX

El Camí Real de Barcelona a França

Francesc Costa Oller

El Camí Real
de Barcelona a França

(Del segle XII al segle XIX)

Per Camins Històrics IV

Mataró, 2023

Edició final (2016-2023)

Sèrie per Camins Històrics.
1. Al Vallès i al Maresme per camins antics (2012-2023)
2. El Camí Real de Parpers (2011, 2015)
3. Congost un viatge cultural i històric (2015)
4. El Camí Real de França (2016-2023)
5. El Camí Real de València (2016)
6. Villuga Comentado. Reportorio de todos los caminos de España (2018)
7. Contra la geografía. Viajeros y caminos en la España del Quijote (2018)
8. Los viajeros ilustrados. Por los caminos reales de España (2019)
9. 1802. El Grande Viaje del rey Carlos IV. Jornada de Barcelona (2021)
10. El Cami Real de França. Projecte de l'any 1786 (2021)
11. Ambrosio Borsano. Discurso General (2022)
12. Conde de Darnius. Guía de los Caminos (2022)
13. Bibliotheca Caminera (2022)
14. El Paso del Noroeste (2023)
15. Jornadas y Azares (2024)
16. El pont del Lledoner. De Vallirana al Penedés pel port de l'Ordal (2023)

https://ub.academia.edu/FrancescCosta
https://archive.org/details/@francesc_costa
https://zenodo.org/communities/fco/?page=1&size=20

Índex

I. **Cap el Camí Real**		11
El Camí Real de França per Hostalric		21
El Camí Real per la Marina		85
El Camí Real de França per la Marina		95
La carretera del segle dinou		131
II. **L'entorn**		137
Terra de bandolers		141
Nòmina d'hostals		151
La Creu de la Mà		183
III. **Els que hi passen**		187
1165	Benjamín de Tudela	191
1188	Rei Alfonso I	192
1214	Sant Francesc d'Assis	192
1257	Sturlam Thorderi	193
1264	Rei Jaume I	193
1275	Rei Alfonso X de Castilla	194
1343	Rei Pere IV	194
1430	*Itinerarium de Brugis*	195
1466	Leon de Rosmithal de Blatna	196
1478	Jean d'Arras	196
1485	Nicolaus von Popplau	197
1494	Hieronymus Münzer	197
1503	Antoine de Lalaing	199
1510	Lucas Rem	200
1511	Francesco Guicciardini	200

1519	Hernando Colón	202
1524	Andrés Navajero	203
1524	Blas Ortiz	203
1533	Claude de Bronseval	205
1533	Jean Second	208
1538	Jean de Vandenesse	209
1542	Gaspar Barreiros	209
1547	Juan Cristóbal Calvete de Estrella	211
1567	Lunardo Otthobon	211
1582	Philippe de Caverel	217
1586	Anònim franciscà	217
1592	Giambattista Confalonieri	218
1599	Thomas Platter	219
1600	Diego Cuelbis	224
1603	Barthèlemy Joly	226
1612	Anònim	228
1612	Ambrosio de Salazar	231
1616	Luís Saez, bisbe de Barcelona	231
1617	Miguel de Cervantes Saavedra	232
1619	Gian Vincenzo Imperiale	232
1620	James Howell	233
1638	Lorenzo Franciosini	233
1659	François Bertaut	234
1664	Fray Agustín Carrillo de Ojeda	237
1670	Domenico Laffi	238
1672	Albert Jouvin de Rochefort	239
1672	Dionigio Carli da Piacenza	240
1684	Maréchal de Belfons	242
1685	Ambrosio Borsano	243
1686	Monsignior Nicolini	245

1700	Bernardo José Olives de Nadal	251
1700	François de Tours	251
1701	Rei Felipe V	252
1706	Juan Alvarez de Colmenar	254
1720	Comte de Darnius	255
1729	Étienne de Silhouette	258
1738	Charles Frédéric de Merveilleux	259
1747	Duque de Medinaceli	260
1750	Duquesa de Savoia	260
1755	Diego Alejando de Gálvez	262
1760	Joseph Baretti	267
1760	Christopher Hervey	268
1761	Clemente A. de Baena	269
1766	Etienne-François de Lantier	270
1769	Giacomo Casanova	271
1772	Duques de Arcos	274
1775	Henry Swinburne	274
1775	Philip Thicknesse	277
1776	Louis Dutens	279
1777	Jean François Peyron	279
1779	Anònim	281
1780	José Viera y Clavijo	286
1785	Johann Jacob Volkmann	287
1786	Joseph Towsend	291
1786	Francisco de Zamora	294
1787	Arthur Young	296
1788	Antonio Ponz	298
1790	Baró de Maldà	299
1790	Francisco de Zamora	302
1792	Pierre Nicolas Chantreau	307

1793	Carlos Beramendi	309
1793	Jean-François Bourgoing	311
1795	Abbé Lambert	314
1796	Baró de Maldà	316
1797	Nicolás de la Cruz y Bahamonde	316
1799	Baró de Maldà	319
1800	Wilhelm von Humboldt	322
1800	Alexandre de Laborde	325
1802	Pedro Boada de las Costas	330
1802	Rei Carlos IV i la reina María Luisa	333
1802	Pierre L.A. de Crusy. Marquès de Marcillac	334
1803	Lady Elizabeth Holland	335
1808	Camillo Vacani	337
1810	Carl Friedrich von Jariges	339
1814	Rei Fernando VII	340
1815	Mordecai Manuel Noah	342
1816	François Jaubert de Passa	343
1817	Conde Brunetti	345
1824	Claude Simon Cuynat	345
1825	George Bentham	348
1826	Alexander Slidell Mackenzie	348
1827	Paran, élève en droit	350
1829	Reina Maria Cristina de Borbón	351
1830	Henry David Inglis	352
1833	Adolphe de Bourgoing	353
1834	Lheureux i Furne	353
1834	José Mor de Fuentes	355
1834	Charles Didier	356
1837	Henri-Marie Beyle (Stendhal)	358
1842	Francisco Pi y Margall	359

1842	*Voyage en Espagne*	360
1843	Martin Haverty	361
1843	Jules Lacroix de Marlès	362
1844	Reina Maria Cristina de Borbón	366
1845	Friedrich Heinzelmann	368
1846	Adolphe Desbarrolles	375
1849	Juan Amich Alsina	379
1850	Heinrich Moritz Willkomm	380
1850	George Alexander Hoskins	383
1850	Émile Bégin	386
1851	Robert von Kraemer	386
1851	Alexis de Garaudé	389
1852	Víctor Balaguer	390
1852	Francisco de Paula Fenech	392
1853	Richard i Quétin	393
1854	David Thomas Ansted	395
1855	Octavia Walton Le Vert	398
1858	Francisco de Paula Madrazo	399
1858	Justin Cénac-Moncaut	400
1862	Charles Davillier	403
1862	Hans Christian Andersen	404
1864	Henry Blackburn	406
1865	Heinrich Alexander Pagenstecher	407
1865	Ernest Chauffard	409
1872	Edmondo d’Amicis	410
1874	Antonio Carlo Napoleone Gallenga	411
1876	J.S. Campion	414
1909	Tryphosa Bates	415

IV. **Documentació** 417

I. CAP EL CAMÍ REAL

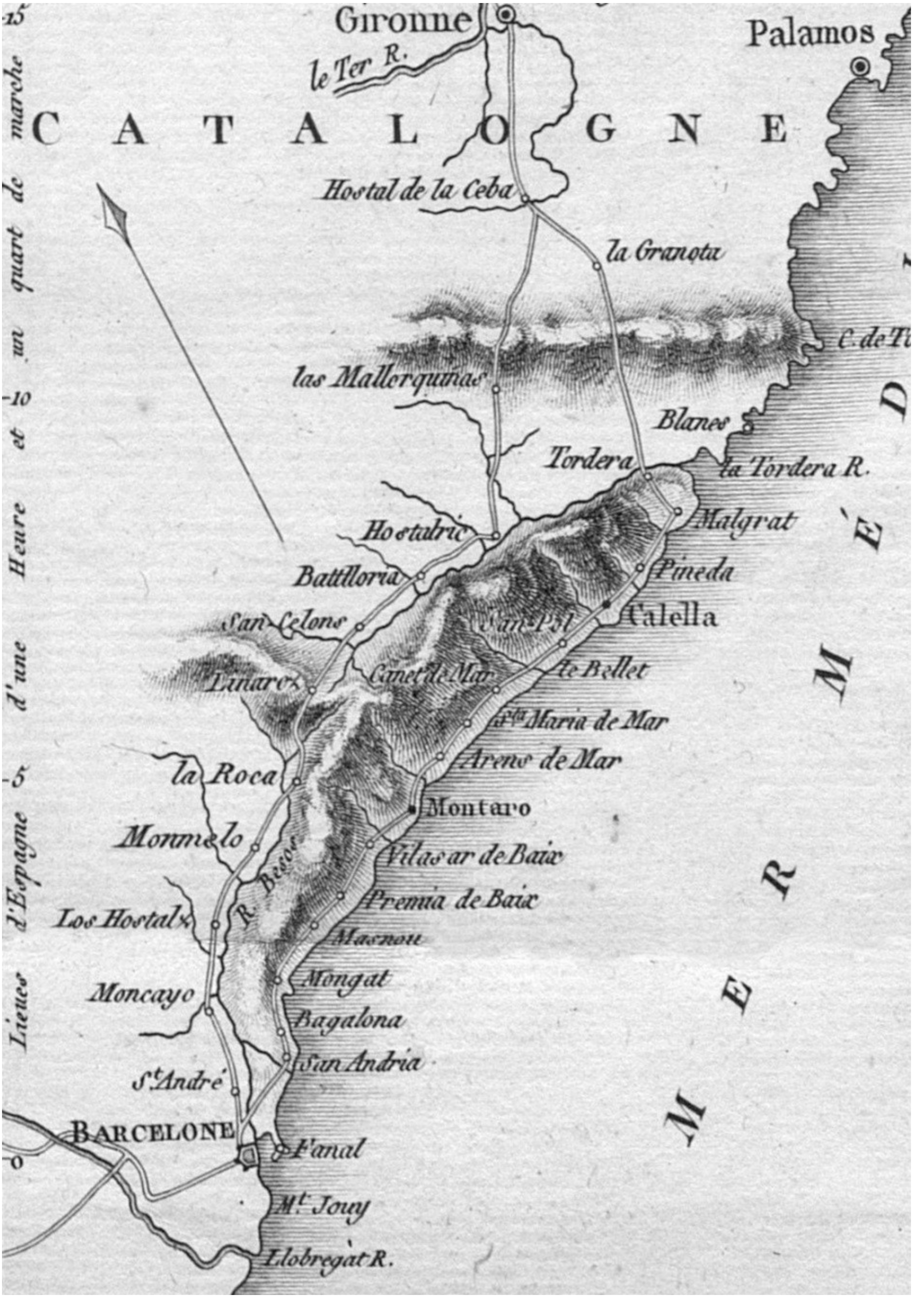

Alexandre Laborde. *Atlas del itinerario descriptivo de España* (Valencia, 1826)

Tenim la ciutat de Barcelona a l'esquena, muralles de pedra, portes que s'obren de dia, i per un camí molt antic volem anar nord enllà a trobar la *gens francorum*. N'hi ha un de principal, memòria de ruta de romans que seguia rius, vigilància de soldats al *mons observans* on el Congost i el Mogent es troben, pels boscos espessos de les planes de l'interior cap a *Gerunda*, altures que s'acosten i arribar a Panissars a la *mansio summum pyrenaeum*. Als pergamins de quan els francs ordenen la terra hi llegim noms que parlen de la *via mercadaria*, de la *strata francisca*, de la *stratam qui pergit de Gerunde ad Barchinonam*. Vora Salses hi ha la *via de Carles*, la *via calciata*, i el record imaginat de *lo camí d'Annibal*. El trajecte romà és cosa de controvèrsia, però del medieval, utilitzat fins fa dos segles, en tenim força notícies, i anem a seguir-lo amb l'ajuda de les paraules escrites per tants que hi caminen, i de mapes incerts, perquè, escriu Azorín, «han pasado siglos y el camino está aquí.»

El Camí Real és un constructor de país per la reunió de grups humans que s'hi apleguen i es serveixen de la vida que hi passa. Antic camí solitari que travessa boscos d'alzines densos, de llum foscant, sota turons i muntanyes, prop d'un riu, sobre tants rius. Anys i dies, i el senyor feudal del país hi edifica un hostal pels guanys, una ermita per resar, una ferreria per assistir els cavalls, el seu castell o casa forta, i en direm Montcada, la Roca, Llinars, Sant Celoni, Hostalric, Sarrià, Bàscara, Pont de Molins, una successió de cases que segueixen el

curs del camí, com un serpenteig, que encara es pot apreciar als carrers principals de les poblacions històriques, i es conserva a les Mallorquines

El rei Alfonso X el Sabio escriu que «los ríos y los puertos y los caminos públicos pertenecen a todos los hombres comunalmente, en tal manera que tanto pueden usar de ellos los que son de otra tierra extraña, como los que moran y viven en aquella tierra de donde son.» Els poden fer servir, però s’han de mantenir, i cal fer-ne de nous, i això costa diners, i a l'Espanya antiga no n’hi ha. Xarxa maldestra que municipis pobres mantenen de manera precària, desori i paraules gruixudes dels que hi passen, els escoltarem.

El viatger Cuelbis explica que el camí «es muy trabajoso de muchas montañas y peligrosas costas de salteadores» (1600), Swinburne que les carreteres són «esmicolades, profundes i perilloses, els encreuaments a Sussex no són pitjors» (1775), i per Thicknesse «les carreteres d'aquestes terres eren molt dolentes i en alguns llocs perilloses» (1775). Sots i fang a les rodes, Peyron ho ha de patir, «aquesta carretera és terrible sobretot quan plou, perquè el sòl està cobert d'una capa molt fina i tenaç d'argila, que s'enganxa a les rodes dels cotxes i als peus de les mules i fa el caminar lent i difícil» (1777). Pitjor, l’anglès Towsend diu que «des de l'entrada a Espanya fins a unes dues llegues de Barcelona sembla que res no s'hi hagi fet des de la fundació del món» (1786), i Young, que les carreteres catalanes, «tan essencials per la millora d'un país, estan deixades en un estat que fa impossible el trànsit de cotxes de rodes» (1787). Passen els anys, hi ha reformes però les queixes continuen, Ticknor parla dels «camins tan abominables» (1818), però és que havia acabat de passar una guerra ferotge.

Hi ha notícies esparses de reparacions en diverses èpoques, prop de Barcelona i en altres indrets, sobretot després dels aiguats, per reforçar ponts i palanques, per assentar el ferm que la pluja malmet, i també amb motiu del pas de persones notables. Obres a l'entorn de Girona el mes de novembre de 1731 pel trànsit del rei Carles I de Nàpols, el futur Carles III d'Espanya. El viatger Gálvez explica algunes de les reformes de l'any 1755, «las salidas y paseos de Barcelona son actualmente deliciosísimas, pues el Exm° S. Marqués de la Mina, su capitán general, ha hecho construir varias calzadas y alamedas por el camino de Girona, que es el que va a la Francia.» Al coll d'Orriols diu que hi ha «muchos lodos, más actualmente el gobernador de Girona está componiendo todos los caminos de su distrito.» En un tram comenta que el «camino es nuevo, aunque el terreno no ha tomado asiento, incorporándose las gruesas arenas de que lo han cubierto.» Passat Girona camina lent, «por estar el camino algo penoso por no haber tomado asiento la nueva composición», tot obres ben intencionades, pedaços que duraven fins que els llamps i els trons volien, i «grandes oyos», una altra vegada.

Rius, rierols, rieres, rials, sots, torrents, còrrecs, xaragalls i tot mena de fronteres d'aigua era el que feia difícil el pas a les persones i als vehicles, i encara més en temps de pluja, quan l'aigua baixa amb força, temporals i avingudes. Llits de rius inèdits l'estiu que es convertien en trampes mortals, i víctimes hi ha tot passant a gual el Besòs, el Mogent, la Tordera, el Fluvià. Gálvez arriba a Hostalric cansat de tocar aigua, «cinco o seis ríos pasamos esta tarde, y en ninguno hay puente. Antes noté esta falta en más de veinte ríos que se pasan desde la raya de Francia. Ignoro si es esto por descuido o de

intento se conservan así para tener cortado el camino y que sirvan estos ríos para detener las tropas enemigas en tiempo de guerra» (1755). Vacani diu que a «Catalunya el que fa difícil passar d'un lloc a l'altre, així com d'una a l'altre de les províncies d'Espanya, no és només l'angoixa dels camins que serpentegen per muntanyes costerudes, o encaixades als congostos, sinó també la manca de ponts sobre els torrents i els rius, tot i que uns i altres en general es poden passar a gual. Com que en aquesta província, que va dels cims del Pirineu al mar, el seu curs és curt i ràpid, a vegades, en menys temps del que es tarda en explicar-ho, baixen plens a causa de la pluja, i són inaccessibles, tanta és la força de les aigües que es precipiten de les altures» (1808).

Certament, en aquest llarg trajecte de ponts n'hi ha pocs, a Pont Major, esmentat el segle onze, a Pont de Molins, potser del segle setze, a Sant Celoni, del segle quinze, a Girona, que sembla del segle tretze, tal vegada més antics tots. Ponts de pedra aixecats als rius més perillosos, i que sovint cal reparar perquè l'aigua se'ls enduu. Obres importants d'enginyeria, però també ponts petits per superar cursos més tranquils, com els de Vallcanera, de Riudevila, del Terri.

La xarxa de camins locals també era precària. Notem que el corregidor de Mataró, el marquès de Filingeri, l'any 1767 rep unes instruccions reals per «hazer practicable lo mas que se pudiese los caminos y si pareciere se pudiessen abrir otros de nuevo.» I comunica, dos anys després, al *Real y Supremo Consejo de Castilla*, que donada la rellevància de la ciutat de Mataró calia obrir una carretera cap el Vallès pel coll de Parpers, que el camí que hi ha no era útil pel comerç perquè no hi poden passar els carros. L'evolució de l'obra mostra la ine-

ficiència de la iniciativa constructiva pública, que depèn de la recapta d'impostos específics als pobles de l'entorn, i com que l'economia era molt precària els diners no arriben. Els entrebancs de la carretera de Parpers, els llargs tràmits, i el seu abandó quan s'hi havien gastat molts recursos, és una mostra de com anava tot plegat.

Al costat francès dels Pirineus la situació era diferent, que a mitjan segle divuit havien posat fil a l'agulla, després que la gent de Perpinyà es queixés, senyalant que «el Camí Real que duu a Espanya està en molt mal estat i es tracta de refer-lo o tal vegada de fer-ne un de nou.» Un detallat mapa de l'any 1758, *Carte des nouveaux chemins de la Province de Roussillon*, mostra el trajecte acabat, fet de llargs trams en línia recta, tant del gust francès, i al costat es veuen les restes de l'antic camí, el que hi havia quan de Salses al Pirineu era terra espanyola. Young explica que el «contrast és sorprenent, s'entra en un altre món. De les pobres i miserables rutes de Catalunya es passa de sobte a una calçada bonica, feta amb tota la solidesa i magnificència que distingeixen els camins reals a França. En lloc de barrancs hi ha ponts ben bastits, i d'un paisatge salvatge, desert i pobre ens trobem transportats de cop al mig de l'agricultura i la indústria» (1787).

Per reconstruir el trajecte del Camí Real cal seguir la informació, important però fragmentària, recollida als arxius, escrita en llibres, dibuixada als mapes, i tenir en compte els diversos moments constructius que presenta i que la documentació com més allunyada és més limitada, i indirecta, en general notes sobre els límits de propietats en documents de notaris.

Primer, el camí d'origen medieval i memòria romana que surt de Barcelona i arriba a les poblacions de l'interior, Sant Celoni, Hostalric, Girona, Figueres, Perpinyà. Les descripcions dels viatgers indiquen el pas per les diverses localitats i donen notícies del camí pel que transiten, però com que no hi ha mapes precisos cal reconstruir el detall menut del trajecte a partir de la cartografia posterior, la memòria que queda en els topònims i les traces al territori. De tota manera és una ruta marcada per l'orografia, i amb el pas dels segles hi ha poques variacions perquè d'antic el camí és recte i no cal rectificar-lo, i a vegades és que no es pot passar per enlloc més, colls de la Trinitat, de la Costa Roja, d'Orriols, del Pertús, punts de trànsit natural. I quan els obstacles naturals ho dificulten, com en el camí de la costa, a causa dels grans contraforts rocosos de Caldes a Calella, fins que no els tallen cal rodejar-los per les muntanyes.

En segon lloc hi ha el camí resultat de les reformes dutes a terme les dècades finals del segle divuit arran les ordres del rei Carles III, quan el Camí Real és desviat de l'interior a les poblacions de la costa, per Mataró, i va a trobar la ruta antiga vora l'hostal de la Tiona, abans de Girona. Un camí també d'història romana i medieval, que havia estat modificat en diverses ocasions. La cartografia antiga poc detallada serveix per seguir alguns d'aquests canvis, però són decisives les descripcions dels que hi passen.

I per acabar, la carretera de mitjan segle dinou, en general feta sobre el camí anterior. Amb la cartografia de l'època que es conserva es pot detallar de manera clara tot el trajecte, i serveix per conèixer aspectes del camí que venia a substituir. Notem que a vegades, quan es parla del Camí Real de França

és aquesta la ruta que es té en compte, perquè és la que ha deixat més rastres, i la informació es projecta als estadis anteriors del camí. La cartografia dóna respostes, però abans del segle dinou les incògnites dels detalls són grans, però és el material que tenim.

L'objectiu de l'estudi és, també, donar a conèixer els relats de molts dels viatgers que passen pel Camí Real i les coses que expliquen dels hostals que els acullen, les experiències que viuen al llarg del trajecte, des dels anys en què es caminava o es cavalcava fins a l'època de les diligències, des dels camins maldestres fins a les rutes estables, des de quan el ferrocarril el 1848 arriba a Mataró, desplaçant els antics vehicles i privant els viatgers de contemplar el paisatge i parlar amb la gent –maleïda velocitat–, a quan, amb la construcció d'una carretera sòlida per anar i venir de França, els camins antics seran record i arriben el automòbils.

La investigació va començar tot llegint un llibre de gran interès, de lectura obligada per saber del Camí Real, *Deu llegües de pols i roderes. El camí ral, de Girona a Tordera*, escrit per Miquel Borrell, Narcís Figueras, Joan Llinàs, Elvis Mallorquí i Jordi Merino (Santa Coloma de Farners, 2005). Agrair a Antoni Albert l’ajuda en la recerca de material i a Pere Tió els comentaris encertats.

Clemente de Haedo y Espina. *Mapa Chorographico* (Barcelona, 1786)
Ministerio de Defensa de España

EL CAMÍ REAL DE FRANÇA PER HOSTALRIC

Tanco els ulls i m'acosto a la solitud boscosa, forest tancada, sorolls de natura i seguir l'aigua, que també és perill. Espessa *selva selvaggia* que tots els que hi passen ho diuen. Enmig del paisatge ets la remor que avança i que espanta un pagès que s'amaga, foraster, amic o la guerra. Terra revoltada de feudals que es barallen i al costat de la ruta real ningú no hi planta casa, que el perill és gran. Moment d'espases i d'incertesa, però un dia el pagès baixa de la muntanya, sembra a la plana, endreça la vinya, l'olivera, el blat, i tot comença. Cases i ermites vora el camí, negoci amb els que viatgen a peu o a cavall. Hi trobaràs mercaders, artesans que treballen enginys amb les mans, pagesos ajupits al tros, traginers que de nit porten gel, ramats, pelegrins, soldats de guerra, curiosa gent de lluny, tants enfeinats. Camins inestables, precària ruta real, tot deixat de la mà de Déu i sense ponts, que els que manen no hi pensen. Però de França i a França.

Coneixem el trajecte real que els anys i els segles assenten, els papers expliquen i molts dels que hi passen també. Aniràs, deixant Barcelona, cap a Montcada, sota la Roca, a Sant Celoni, a Hostalric. Seguir per boscos lladrosos enmig d'una planúria solitària cap a Girona, per Figueres, per la Jonquera i després de passar el Pirineu baixar a Perpinyà i a Salses, on hi ha la medieval frontera. Trobar de tant en tant llogarets petits, alguna ciutat, hostals que t'esperen, i rius que ho fan tot difícil, ho assenyalo tot plegat ara mateix.

Camí Real de França per Hostalric	
Barcelona	Hostalric
El Clot	Hostal a Coll Formic
Riera d'Horta, gual i pont	Congost de la Mata de l'Adern
Sant Andreu del Palomar	Riera de Massanes, pas a gual
Coll de la Trinitat	Hostal de l'Arropit
Montcada	Riera Santa Coloma, pas a gual
Riu Ripoll, pas a gual	Hostals de les Mallorquines
Hostal de Fontfreda	Riera de Vallcanera, pas amb pont
Riera Seca, pas a gual	Hostal de Belladona
Riera de Caldes, pas a gual	Creu de la Mà
Riu Tenes, pas a gual	Cruïlla del Camí Real de la Marina
Hostal del Trenc	Hostal de la Tiona
Hostal de la Grua	Riu Onyar, pas a gual
Montmeló	Riera de Riudevilla, pas amb pont
Cruïlla del Camí Real de Vic	Hostal de la Pequenya
Riu Congost, pas a gual	Hostal Nou
Hostal del Racó	Hostal de Seva
Riu Mogent, pas a gual	Hostal d'Avellaneda
La Roca del Vallès	Riu Onyar, pas amb pont
Camí de Mataró a Granollers	Girona
Riu Mogent, pas a gual	Pont Major, pas amb pont del riu Ter
Llinars del Vallès	Sarrià
Trenta Passes (Vilalba)	Coll de la Costa Roja
Riera de Trenta Passes, a gual	Riu Terri, pas amb pont i a gual
Hostal del *Perro*	Medinyà
Pont de pedra a la Tordera	Hostal de Cinyana
Sant Celoni	Hostals del coll d'Orriols
Riera de Pertegàs, pas a gual	Bàscara
Hostal de Gualba de Baix	Riu Fluvià, pas a gual
La Tordera, pas a gual	Hostal de la Barca
La Batllòria	Santa Anna
Hostal Nou	Santa Llogaia d'Àlguema
Riera de Repiaix, pas amb pont	Riu Manol, pas a gual
Riera d'Arbúcies, pas a gual	Figueres

Els Hostalets	Castell de Bellaguarda
Pont de Molins, al riu Muga	La Clusa
Riu Ricardell, pas a gual	Hostal de Sant Martí
Hostal del Ricardell	Riu Tec, pas a gual
Hostal Nou	El Voló
Riu Llobregat, a gual i pont	Perpinyà
Pont de Capmany	Riu Tet, pas amb pont de pedra
La Jonquera	Rivesaltes
Pont d'Espanya	Riu Aglí, pas amb pont de pedra
El Pertús	Salses

El trajecte del Camí Real de França sembla ben consolidat des dels primers documents medievals que en parlen, i tots els llocs de pas es mantindran amb poques variacions al llarg dels segles. Però d'antic hi ha dues maneres de travessar el Vallès, la ruta per la Roca, que arriba a Llinars, i la que passa per Palou, Granollers, Cardedeu i també arriba a Llinars, que és la que fan els primers viatgers documentats, que són reis catalans. Un pergamí de l'any 1047 parla d'una propietat a Granollers, «Que affrontat hec omnia supra scripta de parte orientis in alveo que dichunt Muientis [Mogent], de meridie in strada publicha qui pergit per ipso ponte petrice, de occiduo in strada publicha qui pergit per Granolarios [Granollers] et descendit per Palaciolo [Palou] et vadit usque ad Barchinona.» Un pergamí del 1058 diu que per la casa forta de Vilalba passa la «strata qui pergit de Barchinona et de Granolarios ad Sancta Maria de Cardetulo [Cardedeu]» i també diu que al sud hi ha la «strada publica qui vadit de Barchinonam a Gerunda.» Altres documents confirmen que al sud de Vilalba hi passa la «via publica que dicunt Calciata» (1073), la «strata Francischa» (1076). Sembla que el document de l'any 1058 confirma que la ruta oficial francesa és la que va pel sud de Vilalba, i

que aleshores ja era consolidat el camí per on es passarà al llarg de segles.

Tenim coneixement d'alguna modificació del traçat, perquè són mil anys d'història, i hi ha passat de tot. El 1272 el rei Jaume I dóna a Cardedeu el privilegi de desviar el Camí Real per obligar els que anaven a Sant Celoni a passar-hi, i mana destruir el camí vell al marge del riu Mogent. Però l'any 1329 un altre rei, Alfons III, dóna pas lliure pels dos camins, que es trobaven abans de Trenta Passes. El 1381 el rei Pere IV autoritza desviar el camí cap el nucli urbà d'Orriols, però amb els anys es torna a la ruta del coll, a ponent. Un document de 1405 esmenta el Camí Real nou al límit entre Cardedeu i el terme de Belloc. Hi ha notícies de variacions del camí en travessar la Costa Roja. Coneixem un camí alternatiu a Pont Major. A Figueres un document de l’any 1578 parla del Camí Real vell i el nou, que fa passar per dins la població i va a trobar l’antic a uns dos quilòmetres. A l'entorn de Vilanova del Vallès el segle disset es parla d'una obra de desviació del camí.

Segur que hi ha notícies amagades en pergamins i documentació diversa que expliquen petits canvis, però el nucli del trajecte, que passa pels indrets que assenyala el quadre anterior, no es modifica fins el segle divuit. Un curs que comunica Barcelona amb Girona i França, i a través de la xarxa de camins i corriols locals amb centenars de poblacions veïnes. I és també la ruta que seguirà l'important servei oficial de postes.

Un canvi decisiu en la història del Camí Real es va produir l’any 1659, com a resultat del Tractat dels Pirineus, que estableix la nova frontera entre Espanya i França. Ara el camí s'aturarà al coll del Pertús, sota el castell de Bellaguarda, i la resta, fins a Salses, és territori francès. Un viatger, François

Bertaut, hi passa i veu «els senyors de Tolosa i d'Orange, que treballaven amb els comissaris d'Espanya per col·locar les fites dels dos regnes, que els Pirineus deuen al present dividir. La dificultat era trobar on s'ha de fer començar les muntanyes.» I comenta, «Aquest pas entre les muntanyes és molt estret, i com que actualment nosaltres som els amos del Rosselló, és el mitjà de tenir sempre l'entrada lliure a Catalunya.» Certament, el faran servir algunes vegades, els exèrcits francesos.

El viatge de Barcelona a França durava diversos dies, i els que el fan s'aturen a dinar i a dormir en els hostals situats al llarg del trajecte. I no era a l'abast de tothom, ja que suposava una despesa considerable per aquests conceptes, i també pels vehicles i animals de transport, els guies, i a causa dels bandolers els guardes de seguretat. Mules, cavalls i petits vehicles de càrrega formaven la comitiva, i molts viatgers anaven acompanyats per diverses persones. La ruta es podia fer en tres o quatre dies quan tot ajudava, però si els rius baixaven plens calia esperar que l'aigua afluixés. Els ducs de Arcos fan el viatge en dos dies perquè devien anar amb cavalls i al trot, però això no és corrent.

L'any 1494 Hieronymus Münzer hi està tres dies, el primer surt de Perpinyà i dorm a Figueres, el segon dorm a Girona, i el tercer arriba a Barcelona. L'any 1511 Francesco Guicciardini hi està quatre dies, el primer surt de Perpinyà dina al Voló i dorm a Figueres, el segon dorm a Girona, el tercer dorm a Hostalric, el quart dorm a la Roca i el cinquè arriba a Barcelona. L'any 1533 Claude de Bronseval hi està cinc dies, el primer surt de Barcelona i dorm a la Roca, el segon dorm a

Sant Celoni, el tercer dina a l'hostal de la Tiona i dorm a Girona, el quart dina a Figueres i dorm a la Jonquera, i el cinquè arriba a Perpinyà. L'any 1567 Lunardo Otthobon hi està cinc dies, el primer surt de Perpinyà i dorm a la Jonquera, el segon dina a Bàscara i dorm a Girona, el tercer dorm a l'hostal de l'Arropit, el quart dina a Sant Celoni i dorm a la Roca, i el cinquè dina a Montcada i arriba a Barcelona. L'any 1599 Thomas Platter hi està set dies, el primer surt de Perpinyà dina al Voló i dorm a la Jonquera, el segon dorm a Figueres, el tercer dina a Santa Llogaia i dorm a l'hostal d'Orriols, el quart dorm a Girona, el cinquè dorm a les Mallorquines, el sisè dina a Sant Celoni i dorm a la Roca, i el setè dina a Montcada i arriba a Barcelona.

L'any 1612 un viatger del que no sabem el nom fa el viatge en quatre dies, el primer surt de Perpinyà dina al Voló i dorm a Figueres, el segon dina a Girona i dorm a les Mallorquines, el tercer dina a la Batllòria i dorm a la Roca, i el quart arriba a Barcelona. L'any 1659 François Bertaut hi està sis dies, el primer surt de Barcelona i dorm a Llinars, el segon dina a Sant Celoni i dorm a Hostalric, el tercer dina a les Mallorquines i dorm a Girona, el quart dina a Bàscara i dorm a Figueres, el cinquè dorm a la Jonquera i el sisè dorm a Perpinyà. L'any 1686 Monsignior Nicolini hi està quatre dies, el primer surt del Voló i dorm a Figueres, el segon dina a Bàscara i dorm a Girona, el tercer dina a les Mallorquines i dorm a Sant Celoni, i el quart dina a l'hostal de la Grua i arriba a Barcelona.

Diego Alejandro de Gálvez l'any 1755 hi està quatre dies, el primer surt del Voló dina a la Jonquera i dorm a Figueres, el segon dina a l'hostal del coll d'Orriols i dorm a Girona, el tercer dina a les Mallorquines i dorm a Sant Celoni i el quart di-

na a l'hostal del Racó i arriba a Barcelona. L'any 1760 Joseph Baretti hi està tres dies, el primer surt de Barcelona i dorm a Llinars, el segon dina a les Mallorquines i dorm a Pont Major i el tercer dorm al Pertús. L'any 1761 Clemente A. de Baena hi està tres dies, el primer surt de Barcelona i dorm a Llinars, el segon dina a les Mallorquines i dorm a Pont Major, i el tercer dina a Figueres i dorm al Pertús. El 1772 els ducs de Arcos hi estan dos dies, el primer surten de Barcelona dinen a Sant Celoni i dormen a Girona, i el segon dinen a la Jonquera i dormen a Perpinyà.

I tal com varen fer els viatgers, ara cal resseguir i explicar el Camí Real amb les paraules que escriuen gent de fa segles, i amb algun document que ajuda a saber coses de l'entorn, de les poblacions de la ruta. Un viatge de retalls de mirades que fan salts en els segles, perquè un diu que l'hostal és dolent i un altre que l'hi agrada, però és que han passat cent anys.

Comencem a **Barcelona** i toca sortir per *lo portal Nou*, aquí el Camí Real travessa una plana magnífica d'horts, mirada sorpresa dels viatgers que veuen tanta abundància. Otthobon dirà, «bajamos en dirección al mar hacia un llano rodeado de montañas con sus costas llenas de viñedos. En este llano hay olivares y árboles frutales, y también se siembra, porque es una buena tierra. Al final de este llano está situada Barcelona, como una puerta abierta a levante» (1567), i Laffi parla de la «bella plana plena d'horts i vinyes» (1670). El francès Chantreau veu «nombroses factories d'estampats, i moltes cases de pagès amb cultius ben fets» (1792) i Laborde passa per «una llanura larga, fértil y bien cultivada, cubierta de toda especie de árboles, regada por muchas acequias» (c.1800). Desbarro-

lles fa notar que «els jardins verdejaven i elegants masies embellien el paisatge. S’anunciava la gran ciutat, i al nostre entorn tot respirava animació i vida» (1846).

Acabada la guerra de Successió, l'any 1719, prop de la sortida de Barcelona i al costat del Camí Real, hi edifiquen una construcció militar sòlida, el Fort Pio, per tal de garantir que els barcelonins fessin bondat. El comte de Darnius explica que el trajecte del camí a la sortida de la capital, «va derecho al Clot, donde deja el camino que va a Mataró, a poco trecho pasa la cequia que va a Barcelona por su puente, ynmediatamente en Sant Andreu, luego al coll de la Trinitat con los fondos de Montcada, y aquí deja el camino que va a Manresa, y continuando sale al lugar de Montcada.» Ara el trajecte també es pot fer, però trepitjant carrers de Barcelona, sobreposats a l'antiga ruta. A l'Arc de Triomf hi havia *lo portal Nou* i cal seguir diversos carrers, el de Ribes, el del Clot, el de la Sagrera i el carrer Gran de Sant Andreu, després, carreteres i trens.

El medieval i minúscul *Clotum Melis*, la primera població que troba el camí, poca cosa. El **Clot**, «una rengla de casas, moltas de novas y algunas pintadas, tenint al davant la carretera ample per tres coches de frente» (c.1790). Aquesta filera de cases vuitcentistes encara les trobaràs al carrer del Clot, totes d'un *alt*, com es construïen en aquell temps. Una sorpresa enmig de la vida moderna, memòria del vell camí, de quan viure era senzill, i aviat la torre del Fang, casal de temps pretèrits, el baró de Maldà diu que «és rònega i prou vella, ab un portal per entrar-hi tan baix, que un hom, a ser alt, s'hi té d'abaixar.» El pont del rec Comtal és el primer contacte del viatger amb l'aigua, element que serà un entrebanc en tota la ruta. De

fet, al cap de poc hi ha la riera d'Horta, un que hi arriba diu que «uns homes ens varen portar a coll per travessar» (1599).

Un conjunt de cases que van creixent a l'entorn del Camí Real i de l'església, que ara és el carrer Gran de **Sant Andreu del Palomar**. Diu el baró de Maldà que és «medianament gran y poblat, consistint ab un carrer solament, que és prou ample y llarch, servint de carretera principal. Per aquell lloch passa molta gent de contínuo, que fa alegre aquell poble» (1790). Un rengle de cases s'entrebanquen amb la riera, el torrent de Bogatell, la riera de Sant Andreu i el torrent de Can Dragó o Claris. I ara també hi ha molta gent, però del passat antic no queda res, només la memòria del recorregut en la trama urbana.

Després el camí s’acosta al rec Comtal, que de temps medievals porta l'aigua del riu Besós i les mines de Montcada a la plana davant Barcelona, per regar els horts i algunes fàbriques. Toquem les muntanyes de Collserola pel coll de la Trinitat, «ahont queda molt prop la tanca ahont se hi duen als sentenciats», i és que aquí, al costat del Camí Real, hi deixaven en didàctica exposició, durant un temps, els cadàvers dels que la justícia havia penjat a Barcelona.

Travessar el coll de la Trinitat, pas de les planes de l'interior a la costa, altura moderada però feixuga, i un dia per afavorir el trànsit de vehicles varen dividir l’obstacle, una bona idea que la manca de manteniment va convertir en un petit desastre. Swinburne vol arribar a Barcelona, però no ho té fàcil. «El pas anomenat el Purgatori per poc no se'ns converteix en un infern, i vàrem arribar a pensar que els carruatges quedarien encallat entre les roques. Les panoràmiques a cada

costat del camí sovint són encantadores. Però els passos són tan dolents, les carreteres tan esmicolades, profundes i perilloses, que no era possible gaudir de les belleses que ens envoltaven» (1775). Volkmann diu que «es travessa un pas estret anomenat el Purgatori, que també podria ser anomenat l'infern per als viatgers i els seus carruatges» (1785). Zamora insisteix, «el paso estrecho de Montcada por uno y otro lado del zerro es miserable, y una berguenza que no se remedie a las puertas de Barcelona» (1786). Quan el baró de Maldà fuig de Barcelona a causa de l'ocupació francesa, passa pel «coll de la Trinitat, en aquell camí no gaire bo que es diu lo Purgatori.» En un altre viatge parla de la carretera «nomenada lo Purgatori, y un tros de allò ben dolent que és en temps de fanchs.» Jaume Galobardes, cronista de la guerra de la Independència, li dóna un altre nom, «pasava gent al yndret dit lo estret del rech.» Un militar francès explica que prop de Montcada «passem una muntanya petita a través d'una excavació profunda oberta per aquest camí, i flanquejada per dos altes muralles per retenir la terra.»

Baixar el turó i seguir la plana al costat del riu Besòs, ara ple de carreteres, gairebé per on passa el tren, i sota la muntanya de Montcada, que el segle onze vigila un castell i després és una església. A la dreta, a l'altre banda del riu, costes cultivades i cases de pagesos al redós de l'església de Sant Pere de Reixac. En l'acta de consagració del segle onze hi ha escrit que un dels límits de la propietat és el camí «que va de Roma a Espanya.» El record de la metròpoli com a punt de referència impressiona. El Camí Real deixa a la dreta la masia medieval de Can Santjoan i el seu molí, que aprofita l'aigua del rec Comtal, i l'edifici d'una farga.

Arribar a **Montcada**. Amagats a la banda esquerra del Besòs, turons de Reixac, els pagesos, quan la vida els deixa respirar, passen el riu i fan negocis al mercat que el segle dotze s'estableix al costat del Camí Real. I com que les coses arrelen, amb els dies aixequen cases i tallers i molins i hostals. En diran la *pobla nova*, del nucli habitat, i el segle catorze una església acabarà assentant la gent, amb ferrers, corders, fusters, rajolers, tots els oficis.

El primer foraster que hi passa i ho diu és Hernando Colón, fill de l'almirall, el 1519. Barreiros dóna algun detall, «és un llogaret de 20 veïns, més o menys» (1542). Otthobon parla d'un «lugar de 15 casas situado a la ladera de un monte. Encima de este monte hay un viejo castillo deshabitado» (1567). Zamora diu, «me baxe a ver el pueblo de Montcada sin haver en el cosa digna de notarse pudiendo solo hazerlo conocido esta montaña, su situación sobre el camino real y la famosa mina que últimamente se ha hecho para sacar las aguas subterráneas del Besòs y introducirlas en la azequia real» (1787). A mitjan segle dinou escriuen que «se compone de una hilera de casas construidas de vista al rio, sobre la carretera que dirije de Barcelona a Girona por Hostalric, con dos buenas posadas, parada de diligencias y algunas casas dispersas.»

Una imatge de guerra del baró de Maldà. «Llàstima nos causà, al passar per la vora del lloc de Montcada, al veure a casi totes les cases cremades i fumant un poc lo campanar i paret de sa iglésia. Així també a l'altre costat, a la vora del Besòs i Ripollet, en les muntanyes i plans en lo terreno dit Vallençana, veure a casi totes les cases cremades de les apartades, i sí també la iglésia i rectoria de Reixac, en aquell turó de muntanya» (1808). Aquell any el poble va rebre de valent, ho

explica Galobardes, que ho viu, «als francesos anaren fins a dalt del toró de la Mare de Deu de Montcada, al qual en aquella ocasió hi havia una Yglesia, una casa, ab que y vivia un her-mità ab muller y familia; totom fugí quedà un home adormit del somatens crech era de la part de Vic, y al mataren y an fe-ran trosos cremaren la yglesia y damés casaria.»

El Camí Real ara és el carrer Major, memòria d'hostals, cases i botigues. En sortir, una aigua important, el riu Ripoll (Ripollet que diu un mapa antic), i s'ha de passar a gual. A l'altre banda, i a tocar, l'hostal de Fontfreda acollia els vianants, i després el camí ressegueix el Besòs per la dreta i a gual la riera Seca, que un mapa en diu de Canalies. El mateix mapa, de mitjan segle divuit, assenyala la ruïna d'un hostal, i s'ha de passar la riera de Caldes i el riu Tenes, també a gual. Arribarem a l'hostal del Trenc, de gran tradició, i el de la Grua, i la capella del Sant Crist. Aquest establiments eren tant populars que en algun mapa de la zona en diuen *los hostals*.

Hi ha qui comenta que vora «Montcada se pasa varias veces a vado un rio llamado Besòs, en el que desembocan los pequeños afluentes» (1567), notícia curiosa perquè sembla ben establert el camí pel marge dret. Però un que hi passa el segle divuit explica que «los transitantes se ven en la presisión de seguir un largo tramo de arenal que se ha hecho por las avenidas del río Besós y de otras rieras caudalosas, han dejado perdido enteramente el camino antiguo» (1779). De la consulta documental es dedueix que la llera del riu era sovint modificada pels temporals d'aigua, i com que el camí passava arran, es convertia en fang i calia fer equilibris. Zamora diu que, «todo este camino aunqué de carros es muy malo» (1790).

De Montcada fins arribar a l'hostal del Trenc no queda ni un mil·límetre de l'antic Camí Real, carreteres, vies, i la canalització de riu l'han desfet. Després hi ha algun petit tram solitari, però la continuïtat la trobarem al carrer Sant Crist de la Grua, fet sobre la ruta històrica, que ens duu al nucli d'una població amb poca memòria de pedres.

De **Montmeló** el viatger Rosmithal diu que «es un lugar rodeado por una parte de selvas y lagunas, y por otra de altos montes» (1466). Un altre viatger diu que és una *aldea*, i tothom passa de llarg pel mig de les quatre cases, menys Zamora que es queda a dormir a la rectoria. Silenci dels que hi caminen, i la mirada setcentista del baró de Maldà, «A un mitg quart de hora de passada la casa o hostal de la Grua, és lo poble de Montmeló, lo referit lloc és petit, lo major número de de las casas queda a la vora de la carretera.»

El Camí Real passava pel que ara és el carrer Major, i en sortir, ben a prop, senyala el baró, «se divideix lo camí en altres dos, lo un a ma esquerra, carretera dret a la vila de Granollers y a la ciutat de Vic, y lo de la dreta cap a Girona.» El comte de Darnius dóna més detalls, la ruta, «sale en Montmeló donde deja el camino que va a Vic, ynmediatamente pasa la riera del Congost, el Mesón del Recó, y en saliendo de él pasa la riera de Mogent, el Arrebal de Vilanova, va al lugar de la Roca» (c.1720). Zamora ho explica així, «Salimos de Montmeló después de haver oido misa biendo a la derecha Vilanova de la Roca que es un pueblo disperso con un arrabal. Más adelante pasamos por el pueblo de la Roca que está unido en un pequeño vecindario sobre el qual en una roca hay un castillo» (1786).

El riu Congost es superava a gual, i és proper l’hostal del Recó, de tanta anomenada, sota el turó de les Tres Creus. El de Maldà diu «que es pobre hostal», però és un punt important de trobada dels viatgers que s'acosten a Barcelona. Pocs metres enllà passar a gual el riu Mogent, i del trajecte d'aquí a la Roca hi ha variants. Sembla que no arribava a les quatre cases de Vilanova, o potser sí, creuava la magnífica plana agrícola pel costat de Can Vilaró, com la cartografia i les dades senyalen, i de manera estranya, però documentada, tornava a travessar el Mogent dos cops abans d'arribar a la Roca.

La **Vilanova**, que en deien l’*arrabal*, de la Roca s’entén, masies que creixen en una costa d’horts i de vinya a l’ombra de la parròquia de Sant Esteve de Vilanova, de l’any mil, origen d’aquesta població abans que es constituís com a tal en establir cases a l’entorn del Camí Real. Memòria de la relíquia de Santa Quitèria, que va convertir la parròquia de pagès en un santuari de renom, que s’hi acostava gent del Vallès i la Marina el dia de la festa. Pel marge esquerra del Mogent entrarem a la Roca per la magnífica plana que els pagesos treballen ajudats de l’aigua propera.

El Camí Real després del carrer Major de Montmeló ara és el carrer Santiago Rusinyol, travessa el Congost per un pont i segueix pel carrer de Can Tacó, i aviat trobem l'edifici de l'hostal del Recó ara dedicat a habitatge. L'avinguda del Riu Mogent, el pont, i l'avinguda de l'Onze de Setembre són testimonis fidels del traçat de la ruta antiga fins arribar a Can Vilaró. Després, els camps i algunes cases la desdibuixen, i la podem seguir d'alguna manera pels corriols que separen els cultius, i al costat del riu.

Pel mig del pla de les Hortes el camí arriba a una vila de memòria medieval, i la travessa pel carrer Major. La **Roca**, església i castell i un feudal que té permís per fer-hi mercat el dimecres. I la casa del ferrer, i la del forner, i diversos hostals, que en alguna època tenen renom, tot apunt pels que viatgen. En un pergamí del segle deu, quan consagren l'església de Sant Sadurní, en les afrontacions es parla de la *strada qui pergit ubique*, el camí de França, perquè ¿on era tot arreu?.

Paraules de gent antiga. Guicciardini, diu que la Roca «és un castell de poca consistència, i el país sense laborar, ple de pins» (1511); Barreiros que «és un lloc de 30 veïns, d'un cavaller de nom mossèn Torrelles Baram de la Roca» (1524); Ortiz explica que arriba «al poblet que es diu la Roca, on en ser de nit, va convenir aturar-nos.» El baró de Maldà a finals del segle divuit explica que el carrer principal del poble, que era el Camí Real, «és petit, molt mal empedrat y fatal.»

El coneixem amb el seu castell arruïnat perquè els feudals de la casa es varen enfrontar al rei, en una d'aquelles guerres que quan les perdies també perdies el cap, que és el que els hi va passar als Torrelles, i la ruïna de l'edifici. Travessa la Roca el Camí Real que de Mataró pel coll de Parpers troba aquí el de França i el de Granollers a Vic. La ruta fins a Llinars en temps medievals experimenta algunes modificacions els segles tretze i catorze, que he esmentar.

Quan hi passa el viatger Nicolini descriu el paisatge amable del Vallès, d'altures modestes. «Els camins en general són bons, entre els turons gairebé sempre són plans, hi ha passos una mica dolents pels carruatges a causa del fang, però són curts. És cert que es passa molt sovint per alguns petits rie-

rols, i que a vegades es camina part del temps pel seu llit, que són tan amples que semblen torrents» (1686).

El comte de Darnius diu que cal travessar el riu Mogent tres cops a gual, i un mapa de mitjan segle dinou també ho explica. El primer pas en sortir de la Roca i els altres dos a la vora de Llinars, després de Can Lleget a la plana de Can Bruniquer i Can Diviu. Un mapa del 1861 confirma aquest trajecte, però n'hi ha d'altres que mostren un camí recte després de la Roca fins a Llinars, que evita el riu.

La ruta després del pas del riu a la Roca troba l'altura del coll de la Marina, ara dit el Collet i alguns corrents d'aigua; el Riusec, ara de Bell-lloc, que passa pel castell del mateix nom; el torrent de Vilalba, ara del Clavetaire; Can Massagué amb el seu cedre; Can Font, i la riera de Cardedeu, ara de Vallfornés; i apartat el gran casal de Vilalba, del que aleshores eren senyors els monjos de Montserrat. Trobarem Can Ribes; el torrent del Llibre, ara del Pla; i un punt de referència en molts mapes antics, la masia de Can Lleget, per on passava també el Camí Real de Mataró que a l'altura de la riera d'Argentona iniciava el trajecte a Can Misser Prats, creuava la serralada pel coll dels Castellans i venia aquí a trobar la ruta real, seguint cap a Cardedeu.

Tenint en compte les limitacions documentals, i ajudant-nos de les dades de mitjan segle dinou, podem seguir el traçat per petites carreteres i pistes fins al costat de Can Messeguer. Després, edificis industrials i carreteres l'han destruït. Però és el carrer que passa per la urbanització de Can Lleget, i el camí, amb trams en bon estat, que passa davant de dos polígons industrial de Llinars. Aquí és on travessava el riu fins davant

Can Diviu quan el tornava a passar per fer l'entrada a la població.

Tot comença, a **Llinars**, el segle deu i és un casalot que en diuen *Linares*. Però la vida era als turons, i el treball de la gent. Pagesos pels viaranys del Coll, del Far, de Collsabadell, de Sanata, esglesioles sota bosc on cada diumenge es reuneixen. I un dia neix la *Vilanova de Vilamajor*, que diuen papers del segle setze, i només quatre cases al costat del Camí Real. Però es va produir una circumstància que tot ho fa canviar. Dalt del turó, els amos de la terra, al castell del Far, i la mala sort d'un terratrèmol l'any 1448 i tot fet a miques. El baró fa edificar a la plana un palauet, cent anys després, que encara llueix, d'estil renaixement, i és el castell Nou, i el vell són runes dalt la muntanya.

Fins el segle setze cap dels viatgers que passa per aquestes terres parla de tal poble. El primer és Barreiros, que diu que «és un lloc de 30 veïns, d'un cavaller català anomenat Riembam, senyor de Corvera» (1542), i després hi passa Otthobon que veu un «veïnat de cases veïnes, del que és senyor un gentilhome que hi ha fabricat un bonic palau, i d'ençà que hem entrat a Espanya no n'havíem vist un d'igual» (1567). La companyia del poderós feudal porta vocacions de veïnatge, però sense pressa. Els nous edificis s'aniran construint un al costat de l'altre, seguint el Camí Real, i ara és el carrer Vell, on podem tocar la casa Masades, del temps antic. Comença el segle divuit i uns cinc-cents habitants treballaven la terra i criaven gallines, i un hostal hi ha, també.

Deixem Llinars pel carrer del Ravalet i el de la Via Romana, fets sobre la ruta antiga i toquem els camps que guarda la

creu de Can Llobera. Camí endavant, planer. El comte de Darnius diu que després de Llinars cal travessar aigua dos cops abans de Trenta Passes. I té raó. De seguida arribem a la riera de Vallserena, que es passa a gual, i les vies del tren per sota. Aquí el camí històric s'ha perdut i en trobarem un tros oblidat i ple de vegetació davant Can Colomer, casa sòlida, un conjunt d'edificis del que abans en deien un *lugar*. La història en les pedres i l'ermita estintolada, de l'any 1683, que diu al caminant *ave maria sin pecado consebida*.

Torna el camí a desaparèixer en una area de servei de l'autopista, però després el podem seguir un bon tros, passant un fil d'aigua que és el Mogent, que aquí encara no ha agafat la dimensió que té més avall. I per Ca l'Adrià arribarem, pel carrer de la Via Augusta, a Trenta Passes, ara dit Vilalba Saserra. De Llinars fins aquí la cartografia històrica permet aclarir sense problemes el trajecte del Camí Real, i passar-hi, en gran part.

Embolic de la casa de Serra i la de Vilalba, medieval foscor d'orígen, i un nom, les **Trenta Passes**, que l'any 1199 té pes, i tothom amb por. Un viatger italià, Guicciardini, diu que «vàrem passar per Trenta Passes, que és un bosc d'assassins perillosos» (1511). Joly, un altre passavolant, parla d'un «lloc molt perillós que es diu Trenta Passes, perquè hi ha trenta indrets on els bandolers poden robar els viatgers» (1603). El bisbe de Barcelona es dirigeix cap a Sant Celoni protegit per militars, «hasta ponerlo en seguridad de los Trentapasos, que es un camino muy peligroso» (1616).

Ara és un carrer al coll que separa les conques de dos rius importants, el Mogent i la Tordera, però en temps medievals

això no era un poble, que aplegava només seixanta habitants repartits pels masos de muntanya, i Santa Maria de la Serra, l'església primitiva, del segle onze, era en una costa boscosa pel servei religiós dels pagesos. Però hi passava el Camí Real, i com a altres indrets es varen construir edificis al seu entorn, el segle catorze hi ha un ferrer, per tenir cura dels cavalls dels viatgers, i cap a l'any 1720 el comte de Darnius diu que «pasando otras dos vezes la misma riera llega a las casas dichas de Trenta Pasos, y tomando por un riachuelo abajo se va a pasar en el puente de Sant Celoni.» A les cases i al veïnat de masies de pagès, eren només unes cent persones les que hi vivien, però el nom de l'indret, Trenta Passes, el trobem en diversos mapes.

Enmig de carreteres, cotxes i urbanitzacions, costa pensar que això era un congost impenetrable, de boscos gegantins i un corriol precari al costat d'un riu que travessava diverses vegades. Les trenta passes d'aigua. El trajecte fins a Sant Celoni era un tram maleït per tothom, al mig d'un congost tancat el camí poc consolidat es confon amb el riu. Diuen els que hi passen que «tota aquesta terra és molt espessa, perquè hi ha molta vegetació i rierols d'aigües clares», «hi ha molts pins i xiprers i els boscos tots són de roures», «hem passat cinc o sis rius i a cap no hi ha pont», «s'ha de passar un riu molts cops en poc espai», «es passa molt sovint per alguns petits rierols i a vegades es camina part del temps pel seu llit.» Bronseval diu, «pasamos por un lugar boscoso, en el que discurre un riachuelo que cruzamos dieciocho veces en aquel tortuoso lugar, muy peligroso para personas que pasen solas por allí», i Swinburne recorda «la més dura de les carreteres.»

Un estudi anònim de 1779, que explica les reformes que necessita el camí, és una guia del que trobaven els viatgers, i parla de «la yncomodidad de pasar más de veinte y cinco veces la riera peligrosa, nombrada de Trenta Passes.» Zamora també es queixa, «empezamos a pasar la fastidiana riera de Trenta Passes por pasarse otras tantas veces» (1789). L'any 1808 hi ha batalla en el «desfiladero trenta passos», i diuen els francesos que «On trouva le défilé plein de coupures d'abatis et d'obstacles de tous genres qui retardèrent la marche.» En un mapa de l'any 1786 es veu aquest camí inestable que fa giravoltes sobre la riera de Trenta Passes. Del tram d'origen medieval no queda res, i ara podem seguir la carretera moderna feta sobre el camí antic.

En deixar la llera del riu el viatger s'acosta a l'hostal de la Font, i encara s'aguanta el mas on s'exercia aquest ofici. Després un conjunt de cases i un hostal que formen el veïnat del Pont. Aquí s'ha de travessar el riu Tordera, que sempre baixava amb força aigua, i es va construir un pont de pedra sobre fonaments romans, que el segle quinze ja hi era i varen haver de fer més gran. Però Bronseval l'any 1533 diu que «se paga el paso en barca», i una notícia del 1642 parla d'una batalla per controlar el pas del pont. Cal pensar que desfet i refet per les pluges, a vegades hi era i a vegades no, i aleshores passar la Tordera, que l'hivern fa por, a gual, amb barca o com puguis.

El pont gòtic que ara podem tocar, l'any 1811, en temps de guerra francesa, el varen enderrocar per dificultar el pas dels invasor. En un gravat d'època es veuen els soldats forasters passar el riu sota l'ombra del pont escapçat. I trencat va quedar fins que fa pocs anys l'han posat bonic. Amb les reformes de mitjan segle dinou es fa una carretera nova i l'any 1866 ja

és útil el magnífic pont de la Reina Isabel II sobre la Tordera, que encara hi és.

Un poble d'èxit medieval, **Sant Celoni**, que es va saber aprofitar del lloc estratègic entre el Montnegre, el Montseny, Granollers i Girona. Història que comença amb cases a les muntanyes de pagesos lligats a la terra, que treballen per menjar i pagar al senyor, a Pertegàs, a Olzinelles, a Vilardell, a Montnegre, a Fuirosos, vida precària en boscos de feraç persistència. Passen dècades i la por deixa les muntanyes, fills dels pagesos veuen que a la plana hi ha negoci ajudant els forasters que a cavall i a peu segueixen el camí al costat del riu, que va a França, i un dia les cases s'acosten a la *strata publica que vadit ad Sanctum Celidonium* (1076), i amb les cases els forasters que hi fan estada. Els comptes del batlle de l'any 1157 són un bon indicador del trànsit del Camí Real, perquè el poble ha de gastar diners per donar provisions i acollida a tota mena de persones que hi tenien dret, soldats, religiosos, pelegrins, missatgers, comerciants, i una vegada la comtessa de Bearn.

Quan el rei Alfons I hi passa l'any 1188 eren pocs, uns doscents tancats dins d'una muralla protectora. El 1259, el rei Jaume I, el dia 3 de maig s'hi queda a dormir. El 1542 Barreiros diu que hi ha 150 veïns, segur que són famílies, no persones. Vint anys després, Otthobon hi troba «unes cent cases habitades per pagesos», però no s'hi va fixar bé, que també hi ha artesans de diversa especialització.

La sort de Sant Celoni són els vianants, un riu de vida, segles de creixement, moltes edificacions al costat del camí, que formen un passadís de cases que ara en diuen carrer Major.

Encara se'n conserven algunes d'antics fonaments, Can Ramis a la plaça, les voltes, l'hospital de pobres, i recordo la gent que mira la sort del tràfec, i fan de sastre, de forner, de carnisser, de teixidor, de ferrer, de fuster. Artesans treballant, pagesos a la plaça que baixen a mercat, que de les altures s'hi acosten.

Sant Celoni no para de créixer i les muralles també, per tancar els edificis nous, que la brivalla rondava els verals. A un cantó el portal Major i a l'altre el portal de Girona. I hem de fer una església al mig del poble que l'antiga ha quedat allunyada. La comencen a edificar l'any 1634, i no s'acaba mai, fins que el 1703 s'inaugura. Barroca elegància, la portada de marbre, la decoració esgrafiada, un prodigi a la mirada, de fet m'acosto a aquest veïnat sovint per veure-la. A finals del segle divuit el baró de Maldà hi passa, «La vila és mediana y queda reduhida solament ab un carrer molt llarch y més estret que ample, no molt ben empedrat lo piso. Moltas de sas casas són vellas, sas entradas lòbregas y rònaga la tal vila.»

Sort del Camí Real i dissort del Camí Real, perquè el riu de vida es va estroncar en un moment favorable, quan la ciutat tirava endavant amb empenta. I va ser a les darreries del segle divuit perquè les autoritats seguint les ordres de Carles III varen desviar la ruta real per la costa de la Marina, s'havia acabat una època que va durar segles. El baró de Maldà explica la manca de vida, però el viatger Zamora, que hi passa el 1790, és més precís. «Al poco rato llegamos a la villa de San Celoni, notando el ensanche que ha tenido esta villa la que empezaba a crecer pero habiéndose retirado la carretera se han quedado sin concluir las casas que se habían empezado.»

Sortim de Sant Celoni saludant Sant Ponç a la seva residència del segle tretze, una capella que formava part de l'hos-

pital. Hi ha la via del tren, i al darrera la carretera de Gualba segueix l'antic traçat, fins a trobar la que va a Hostalric, feta també sobre la ruta antiga. Deixem a l'esquerra el mas de Can Valls del *Camiral* i de seguida ens desviem a la dreta per un altre tram de la ruta històrica, que ara és la carretera, i ens fa arribar a un petit nucli de cases que són del municipi de Gualba, hi ha una ferreria i un hostal, edificis que es conserven en bon estat, i la ruta ens duu cap al riu.

Del camí després de Sant Celoni tenim una descripció de l'any 1779 feta amb motiu de reformar-lo, «ha de dirigirse el camino por la Batlloria al pueblo de Hostalric; podrá servir en mucha parte el camino antiguo, pero en algunos tramos ha de arrimarse más a la yzquierda de la misma montaña, apartándose de los ríos y arroios que se encuentran a la derecha del camino, todo el que deverá reconponerse, ensancharse y poner graba para evitar los lodazales y hacerlo más consistente.»

Continuïtat, doncs, al marge esquerra de la Tordera, prop de l'aigua que en temps de pluja el fa malbé. Però un mapa de l'any 1856 ensenya que el camí després de l'hostal de Gualba es dirigeix a la llera del riu, el travessa i després d'un curt recorregut es bifurca en dos, que tornen a travessar el riu, un cap a la Batllòria i l'altre a l'Hostal Nou. Cartografia posterior mostra els tres camins actius alhora, en aquest tram on el riu fa un petit meandre enmig de dos turons, és el «congost anomenat Girant de Gualba», que diu el comte de Darnius. Ara els recorreguts del dos costats del riu encara hi són, i el de ponent passa per un polígon industrial.

La **Batllòria**, una plana al costat del riu amb muntanyes a la vista, però que no les tens a sobre. Lloc amable i que l'hivern és una nevera que vigila el Montseny. No hi ha res, només un Camí Real i cases a les muntanyes. Pluja, sol, compte amb les enrabiades del riu, i un dia, a finals del segle quinze, el senyor del Montnegre, en Guerau IV, de la família dels Gualba, que viu dalt les muntanyes, decideix plantar-se vora la Tordera. El castell el tenia a Sant Martí de Montnegre, destruït durant les guerres dels remences, parets i poca cosa. Per aixecar nova residència tria fer-se veí d'un grapat de cases esparses al costat del Camí Real, i no va ser a l'atzar, que es va fer construir un casal de proporcions notables al costat d'un hostal del que ja era propietari. La noble residència, ara amb el nom de Can Bruguera i finestres gòtiques, resisteix a pedaços la mirada dels segles. Un hostal i la casa del senyor, i aviat un teixidor de lli, un ferrer per reparar els cavalls, i altres oficis que s'adrecen als passavolants. Es va anar formant una aparença de vila petita que l'església de la Verge de l'Esperança acaba d'arrodonir. Com que passa molta gent el feudal obra un altre hostal, el Nou, a la sortida del veïnat, davant d'un ferrer i prop d'un molí fariner. Edificis que encara s'aguanten, precària la casa del ferrer, sòlid l'hostal.

Hem deixat la vila enrere i anem a seguir un tros llarg i ben conservat de l'autèntic Camí Real, que en aquest territori les reformes del segle dinou no el varen torçar. És on hi ha l'hostal Nou, terra plana enmig de vegetació precària, i enllà estructures de caràcter industrial que han desdibuixat el trajecte. Travessar la carretera i el viatger troba uns *arroiuelos* que baixen de les muntanyes i dificulten el pas, un és el Re-

piaix, on hi faran un pont, i encara podem veure algunes de les pedres que l'aguantaven.

Al darrera no trobarem la desapareguda ermita de Sant Jaume del Camí, tampoc el trajecte antic, perdut al llarg d'uns dos quilòmetres enmig d'una propietat privada i la via del tren. Hi ha rastres en un camp abandonat, a la part de ponent de la carretera, i cal travessar-la per continuar el camí que passa davant del mas històric de Can Perxistor. Aquí, en ple Camí Real, l'any 1082 hi va passar una cosa grossa, un assassinat. El cronista Jeroni Pujades explica que quan el comte Ramon Berenguer anava de Barcelona a França, «pasando por el paso que antiguamente llamaron *la Perxa* del Astor o Azor, que se halla entre la villa de Sant Celoni y la ciudad de Girona», el seu germà el va matar. Ara al gorg de Perxistor un monument recorda la mort del Cap d'Estopa.

Trepitgem un polígon industrial, i el trajecte històric està sota les edificacions, però s'ha conservat al carrer de la Tordera que porta al gual de la riera d'Arbúcies. Un que hi passa diu que era entrebanc principal, que obligaven «sus abenidas a detenerse a los trancitantes», i en algun moment es va establir servei de barca. Després cal seguir pel carrer Via Romana, i la baixada d'Ararà fins la porta de la muralla d'Hostalric. Abans, però, haurem deixat a la dreta el turó on hi havia les forques i s'exercia la justícia sense manies, com alguns viatgers expliquen amb horror.

Un turó basàltic punxegut i a sota un riu. Ibèrics, i segur que romans i cartaginesos, varen passar a l'ombra de les roques que esmolava la pluja. Tràfec de tothom i el segle onze un hostal a un lloc que en diuen *Onota*, la primera activitat que

hi arrela, de gent que ho fa bé. L'any 1106 un pergamí parla d'*Ostalrico* i comença una història que encara no ha acabat, la del poble d'**Hostalric**. I és que el vescomte de Cabrera hi farà un castell, que vol viure en un indret tant notable, vigilant la vall de la Tordera i el Camí Real. El besnét del fundador demana, el 1242, aixecar una vila al costat del castell, *poblada de nou* que diu. I amb quatre cases de seguida creixen les muralles, per dormir tranquil, i per hostatjar fins i tot a reis, que hi passen de camí a Girona i a Perpinyà, com Pere IV, que hi va *jaure* l'any 1343. Però les boniques muralles que ara toquem són del segle catorze.

Com que és obligat creuar l'indret per anar a Girona o a Barcelona, les quatre cases van anar creixent, amb artesans, un mercat i una església. Però l'hostal és el punt fort, i tenen el monopoli del ram. Un privilegi de 1327 prohibia fer hostals des de la Belladona, a Vallcanera, fins Hostalric i d'aquí fins a Sant Celoni. Garantida tenien la clientela per manament real. Curiosos mapes siscentistes ensenyen el poble allargat, amb forma de serp, i un carrer envoltat de les muralles. A un cantó el portal de Barcelona, a l'altre el de Girona, i el Camí Real pel bell mig, ara el carrer Major, i quan tancaven les portes, de nit, es podia fer el trànsit per un camí fora ciutat.

Hi ha moltes notes dels viatgers que hi passen, les seguirem. Rosmithal diu que «es ciudad colocada entre montes y dominada por un castillo» (1466); Lalaing explica que està «assentada en una vall entre muntanyes i boscos, i aquí hi ha un bonic castell dalt d'una muntanya» (1503); per Guicciardini és «un castell de poca qualitat, i el país, com a tot arreu, salvatge i dolent» (1511); Barreiros explica que és «una vila voltada d'un mur, amb un castell, té cent veïns i un riu bonic

que corre als seus peus» (1542); Otthobon parla d'un «poble de 200 cases que té un castellot sobre la muntanya, i és una fortalesa vella i de poca importància» (1567); Platter explica que és «una petita vila amb un castell situat sobre un turó, la vila és allargada i poc ample, i hi regna un ordre molt estricte contra els malfactors, que són nombrosos en aquesta regió» (1599).

El segle disset és temps de guerres franceses i batalles perdudes, a Hostalric ho varen passar malament quan l'any 1695 els exèrcits forasters, amos i senyors del lloc, enderroquen el castell. Quan hi passa Gálvez explica que és «pequeña villa pero fortísima por su situación en un alto cerro, a cuyo pie corre el río Tordera. En una altura que domina la villa hay una cittadela, hoy desmantelada, que es lo más fuerte de Cataluña. Ella está escarpada por todas partes, excepto el costado que se comunica con la villa» (1755). La fortalesa, de nova factura i obrada amb tècnica moderna, s'havia acabat de fer poc abans de rebre la visita de Gálvez, que diu, però, que era *desmantelada*. Vint anys després Swinburne explica que és «una fortalesa moderna, guarda la sortida d'aquesta terra solitària, i domina les torres i murs d'un antic poble ruïnós, situat sense seny a la vora d'un precipici» (1775).

Quan es trasllada el Camí Real per la costa, Hostalric passa a la història, tot i que va viure amb intensitat les guerres del segle dinou. Pi i Margall reflexa el temps de decadència, «villa sentada orillas del Tordera, en la falda de un monte cuya cumbre ocupa una espaciosa fortaleza. A su entrada álzase un torreón altísimo al pié del cual están los restos de su remate, en torno suyo se conservan todavía fragmentos de muralla que reflejan mucha antigüedad en el color sombrío de sus pie-

dras. A trechos están empotradas en la muralla torres ya cuadradas, ya circulares, unas enteras, otras desmoronadas y entre ruinas» (1842).

Quan Víctor Balaguer hi passa li agraden les muralles, «Recios y robustos torreones de clásica y atildada forma aparecen de trecho en trecho como broche, lazo ó vínculo que unía y sujetaba el antiguo cinturón de murallas. La senectud de estos muros y sus grandes y negruzcas masas dieran un aspecto singular y pintoresco a esta villa, si ya por un costado no se hubiese hecho desaparecer el muro para dar ensanche y más holgura a la población, y por otro no se hubiese procedido a profanar el recinto histórico. En efecto, los dueños o moradores de las casas que por el interior se adosaron a las murallas, debieron creer que ningún reparo divino ni humano les impedía horadar el muro en demanda de más luz y de más sol, y procedieron a ello campechanamente, ganando terreno en la muralla y abriendo ventanas, balcones y hasta galerías en el muro y en los torreones para disfrutes de luz y goces del campo. Ignoro si esta violación se hizo con o sin permiso del Estado; es de creer que fué lo último» (1852).

Deixem la població de les muralles i seguim endavant, per on explica el comte de Darnius. «De Hostalric a Girona pasa a coll Formich, luego entra en el Angost de la Mata de la Dern, va derecho a pasar la riera de Santa Coloma y seguidamente va a les Mallorquines.» Ara en aquest trajecte hi ha restes del camí medieval i de la carretera que es va fer a mitjan segle dinou. La moderna utilitza en gran part els antics recorreguts, i al seu entorn anem descobrint trams sense utilitat del que abans era la ruta real, tot molt transformat.

En quant a congost *Mata de l'Adern* és un topònim que no el trobem a cap mapa actual, però abans era d'us corrent. Hi ha variants mal escrites en algun document i fins i tot en un romanço popular que parla dels robatoris dels bandolers, *Allí dalt a coll Formí, prop la mata de l'Adern*. I del segle dinou és el topònim *Muntanya de Mata de Ladera*, que ara és la serra de Clarà, i un mapa de l'any 1813 senyala que es tracta d'un turó, el que ara es de Can Nyerro. El mapa del mateix Darnius ens orienta i el congost és el nom que donaven a la depressió que forma la riera de Santa Coloma poc després de Collformic i abans d'arribar a l'hostal de l'Arropit. Un corredor que en els segles de boscos feréstecs era a propòsit per tota mena de paranys.

El 1779 un informe que parla de refer el camí diu coses de l'indret. «Mata de Ladern, que es el nombre de un porción de terreno montuoso, deverá dirigirse el camino más a la montaña de lo que está, para ebitar que las avenidas de las referidas rieras no buelban a destruirle y para la comodidad de los viagantes se deverán construir algunos puentecillos y alcantarillas y también deverá reconponerse, poner graba y ensancharse lo poco que quede del camino antiguo.» Tot plegat indica com era de precari el pas del camí per aquest indret.

Al tram de la pujada de Collformic el segle disset hi ha un hostal, potser un antecedent del de la Figa que consta a mitjan segle dinou. I al darrera es conserva un tram de la carretera feta sobre el Camí Real i el pont de l'any 1862, quan varen obrir la muntanya per fer-hi passar el tren, quan entra en funcionament la línia de Girona, una obra ara inútil que encara podem veure. Una mica més enllà es troba la ruïna de l'hostal del Roure.

Poc abans de la riera de Massanes, que es passava a gual, el camí deixava la carretera i el podem imaginar pel mig d'una arbreda que no té massa anys. Després del gual hi ha un bon tros del camí medieval que duu a trobar la carretera, prop de la cruïlla de la urbanització la Fornaca. El trajecte torna a ser la carretera i prop del quilòmetre set passava pel que ara és un camp, però després queda un tros ben bonic del camí antic gairebé a tocar de la carretera.

Aviat trobem l'hostal de l'Arropit, famós i punt d'orientació a molts mapes antics. I aquí també es va produir un miracle, el segle disset. «Una vez iba Joan Juy, albañíl, desde el lugar de Riudarenes a Hostalric con rezia calentura, y llegado al mesón de Arropit no pudo mas andar. Passó por allí el padre Fr. Domenec, y como le vió tan malo, caído en el suelo, se apiadó del dicho hombre, y animándole que se fuese con él a Hostalric. Le dijo: 'padre no puedo, que me estoy muriendo', tomole el buen padre el pulso, y luego que le hubo dejado se sintió sin calenturas, y bueno con fuerzas para caminar.»

Després calia passar a gual la riera de Santa Coloma o de Riudarenes davant mateix de l'hostal, i el segle setze es feia en barca de tanta aigua que baixava, i a tocar el gran llac de Sils. Si mires mapes antics hi ha una gran taca blava que indica aquesta extensió d'aigua, que arribava a l'hostal de la Granota i a Maçanet, i varen acabar de dessecar-la l'any 1845. Pi i Margall, que hi passa tres anys abans s'espanta. «Todo respiraba tristeza en torno mío. La laguna reflejaba los rayos del sol como espejo empañado, como ojos velados por densas cataratas, como mar de hielo; el pueblo del valle, triste, silencioso, sin nada en sus alrededores que respirase vida, parecía mas que un pueblo un cementerio. La naturaleza estaba en todas par-

tes árida y moribunda; los campos yermos, los árboles sin hojas. La fiebre que devoraba a los habitantes de esta comarca parecía haber estendido su imperio sobre la rica vegetación que cubría en otro tiempo estos frondosos valles.»

Arribar a uns hostals de Camí Real seguint el trànsit, aquí a mitjan segle setze Otthobon hi troba «un poblet de vint cases anomenat **Mallorquines**», i Platter, que ha deixat Girona, diu que «després de travessar aquest bosc de matolls espessos vàrem arribar de seguida a la vila de les Mallorquines [hi dormen] després d'haver pres l'esmorzar a la nostra habitació, vàrem continuar la ruta» (1599). Joly explica que es tracta només de «tres o quatre hostals enmig d'un país desert» (1603), un viatger desconegut, que és un «conjunt de cases separades les unes de les altres, i tenen aquest nom a causa d'una dona de Mallorca que hi va venir a viure» (1612), i per Nicolini, «són dos o tres hostals» (1686). Ara, és un cas curiós de nucli format al costat del Camí Real, perquè encara que gairebé totes les poblacions del curs tenen aquest origen, les cases del carrer de les Mallorquines són les úniques que no s'han convertit en un poble, només hi ha les cases veïnes de la ruta, ara modernes, i algunes amb la traça del segle divuit, planta baixa i un alt.

Poc després de deixar les Mallorquines i travessar la carretera passarem per un tram magnífic de sis quilòmetres de l'antic Camí Real, el més ben conservat, enmig d'arbredes matemàtiques i una certa solitud. Moment adequat per pensar com s’ho feien abans per anar d’un lloc a l’altre, quan la distància era un món. Per aquests verals, després del pont de la riera de Vallcanera –molt antic i que s’endu una riada el 1971

quan feia anys que era en desús–, tot era forest tancada, i perill dels bandolers amagats en l'espessa selva, de vegetació i arbres i poca llum. I anar a l'hostal de la Belladona, de medieval memòria, a tocar. Ara tot el recorregut és una pista de terra que et deixa passar pel mig d'un camp de golf.

Drets cap al lloc de la Creu de la Mà o de la Mà de Ferro, insòlita, misteriosa i antiga senyal de trànsit. Es tracta d'una creu de ferro que a un costat té una mà i a l'altre la lletra M. Potser menys misteriosa si tenim en compte l'explicació que dóna l'any 1687 el viatger Dionigio Carli da Piacenza en la seva ruta de Blanes cap a Girona, i que fan pensar que aleshores en aquesta cruïlla hi havia una imatge dedicada a la verge de Montserrat amb una indicació de direcció per anar a la muntanya sagrada. Tal vegada origen de la Creu de la Mà, que també és una senyal de camí, així el significat de la lletra M seria el santuari de Montserrat, que hi duu el Camí Real cap a Barcelona. El viatger Jacques Coeur passa el 1445 per aquest camí tot venint de Perpinyà i dirigint-se a Barcelona en la seva ruta de pelegrinatge a Montserrat.

Certament, aquí hi havia fa mil anys una cruïlla, perquè el Camí Real trobava el camí que venia de la costa, de Blanes i de Tordera. Quan el desvien cap a la Marina, a les darreries del segle divuit, en aquest lloc el viatger que vol anar a Barcelona havia de decidir-se. Swinburne s'enfada, «l'obstinació del cotxer, d'agafar la carretera cap a l'interior, ens va privar de la satisfacció de veure els pobles i jardins de tarongers al llarg de la costa» (1775). El camí encara era precari que la reforma no hi havia arribat, i el cotxer anava sobre segur.

Ara en direcció al nord, país pacificat de muntanyes i amable, d'hostals diversos, el de la Pequenya, el Nou, el de Seva i

el més important, el d'Avellaneda, que encara és obert. Del camí que va de les Mallorquines a Girona en sabem algunes coses. Otthobon escriu que «després d'alguns boscos es cavalca gairebé sempre per planes i turons suaus, i és un país bastant bo, amb molts prats i vinyes, situats, com a Itàlia, entre oliveres, pollancres i arbres semblants. A 12 milles es passa per un poblet de 20 cases anomenat les Mallorquines i pel camí es deixen moltes cases i hostals aïllats, incòmodes per a allotjarse» (1567). Quan Platter deixa Girona diu que «primer vàrem arribar a un hostal de nom l'Hostal Nou ... en haver fet el camí fins el proper hostal, l'hostal de la Tiona, situat en un indret solitari ... ens faltava caminar encara dues llegües travessant el bosc més perillós de tota la regió. I ens arriscàvem molt a perdre'ns i de caure en mans d'assassins. Després de travessar aquest bosc de matolls espessos vàrem arribar de seguida a la vila de les Mallorquines, a dues llegües de la Tiona» (1599).

Els viatgers parlen poc d'aquest tram del camí, però el segle divuit hi ha alguns comentaris. Darnius diu que el camí després de les Mallorquines, «a algun trecho deja el camino que va de Girona a Mataró pasando por el Suro de la Palla, va despues al Mesón de la Tiona y poco despues pasa el río Onyar a vado, seguidamente va a la torre Asterach y poco después derecho al Mesón de la Avellaneda y llega a poca distancia a Girona» (c.1720).

Swinburne deixa Girona, «aquest matí el camí ha estat molt muntanyós, hem passat a través de les selves més salvatges de la naturalesa. Només muntanyes i muntanyes cobertes de pins, un laberíntic riu sorrenc omple les fondalades, serpentejant a través de tots els girs pels boscos espessos i les

valls estretes. Un camí prim de sorra és l'única cosa que transmet la impressió d'activitat humana» (1755). Gálvez, «tres leguas penosas», de les Mallorquines a Girona (1755), i Peyron diu que «a poques llegües de Girona el camí travessa el bosc de la Tiona, que seguim al llarg de dues hores i que ofereix a la mirada els llocs més agradables, però aquest camí és terrible perquè el sòl està cobert d'una argila molt fina i tenaç, que empantanega les rodes dels vehicles, les cames de les mules i fa la seva marxa tan lenta com difícil» (1777).

Com ho tenim ara això? Primer l'hostal de la Tiona, sencer i punt de referència al llarg de generacions, per dinar, per sopar i per dormir. Passar-lo i continuar per una plana magnífica amb vista a les muntanyes llunyanes, verd de cereals tendres i núvols que anuncien pluja. Torno a recordar que aquí tot era bosc impenetrable. Aviat el mas de Can Tió, que el camí passava per davant la porta. No podem continuar per l'embolic de carreteres modernes, però a l'altre costat hi ha un tram d'un quilòmetre del Camí Real, enmig de camps i algunes cases. Primer hem de superar el riu Onyar, i com que l'aigua a vegades et feia aturar l'any 1330 una colla de gironins paguen de la seva butxaca un pontarró que no devia ser gran cosa. Sabem que el segle divuit es passava a gual, però un viatger diu l’any 1802 que es pot travessar a gual o «con su puente de tablas.» Seguir per les cases de Can Pla, Can Piu i la Granyana, veïnes de les restes del camí, i cap a trobar el pont de la riera de Riudevila, inaccessible per la vegetació, que construït en diverses èpoques, és record dels temps medievals, i garantia de l'antigor de l'indret.

Arribem a la carretera que és el camí uns quants centenars de metres. L'haurem de travessar i anar cap el Mas Fàbrega,

que el camí passava pel davant i pels camps de la dita masia fins a trobar l'Hostal Nou, el podem seguir després de l'hostal fins a trobar altre vegada les carreteres. Les travessem i després del polígon industrial el camí passa a ponent de Can Xecó i Can Solies, confós enmig de la vegetació però fa de límit de diversos camps. Arriba al veïnat del Regàs i aquí el Camí Real és un tram de carretera d'uns dos quilòmetres. S'acaba davant de Mas Estrach, memòria medieval, perquè Estrach o Estarach és una evolució de la paraula llatina que significa camí, *strata* o *strada*.

Després la carretera torna a ser el camí històric, i passa pel Mas Seva, que fa segles era un hostal. I carretera amunt trobarem a mà dreta un altre hostal, el d'Avellaneda, d'origen medieval i encara actiu. Més carreteres i construccions i algun tram fòssil fins a trobar el carrer del Migdia, memòria del camí que seguim. Hem arribat a les portes de Girona, i aquí es tornava a passar el riu Onyar, però sense entrebancs líquids, que hi ha el magnífic pont de pedra de Sant Francesc, antic del segle tretze, «un pont vell i llarg, però dos vehicles a penes hi poden passar», també un «puente de tablas», una passera per fer-ne via, alguns gravats antics l'ensenyen al costat del convent de Santa Clara. A vegades, però, es pot travessar «el río Onyá por su madre, pues en tiempo de verano es tan escaso de aguas que no se usa del puente.»

Això l'estiu, que l’hivern és una altra cosa. Memòria de gironins esglaiats. «El dia 24 de Setiembre de 1678, al anochecer inundaron esta ciudad las lluvias que baxaron por el curso de los Pyrineos pasando por el Ampurdán con tanto exceso que no bastando la grande abertura que hay para su curso entre la ciudad el arrabal del Mercadal acometió sobre

la derecha la puerta del Angel que estaba años antes terraplenada haciendo brecha en el lienzo de la muralla que corre desde el Convento de S. Francisco de Paula al de S. Francisco de Asís llenándose las calles mas anchas de la ciudad de agua subiendo hasta el segundo estado de las casas que arruinó muchas donde perecieron mas de 400 personas.»

Els gironins havien de patir aquests estralls sovint. El riu, diu Bronseval, que ho va viure, «la semana pasada había crecido tanto que, saliéndose de su curso o cauce, había elevado sus orillas sobre el pavimento de la ciudad a la altura de una lanza grande, y había inundado todas las casas encontradas en la parte baja de la ciudad, a lo largo del pie del monte, llegando a los tejados de las mismas y había llenado los barrios de barro de arena» (1533).

Ciutat gran, que tots els passatgers admiren i hostals al seu servei, comerciants, nobles i capellans. **Girona**, cases, carrers, gernació animada, de sòlida presència, i la catedral. «Aquesta ciutat està dividida, la situada a la dreta del riu, sota la muntanya és anomenada Girona, i l'altre el Mercadal. El Camí Real la travessa en tota la seva longitud i és ple de botigues i d'artesans de tota mena» (1686). Molts han dit prou coses de Girona, gent que en sap, així que no ens aturem i sortim per la porta de la muralla, enllà. Ramon Ripoll explica les dues maneres de travessar Girona, «la carretera de dins entrava a la ciutat pel passeig i la porta d'en Vila (actualment plaça del Mercat), passava pel pont de Sant Francesc (cal pensar que també s'utilitzava el gual o la passera de l'Onyar situat al costat del mateix pont a l'actual plaça de Catalunya), la plaça de les Cols (avui rambla de la Llibertat) també podem pensar

que es passava per la plaça del Vi i el carrer Ciutadans, i continuava pel carrer de les Ballesteries, el carrer Calderers, el carrer de la Barca, la plaça de Sant Pere, i se sortia de la ciutat pel portal de França. La carretera de fora es bifurcava del camí reial fora muralles pel sud de la ciutat, vorejava l'entorn de la ciutat (actualment l'Eixampla) i devia travessar l'Onyar pel gual del costat de les palanques de la Princesa (avui pont de la Princesa) i enllaçava, a Pedret, amb la carretera que sortia de dins la ciutat.» França espera, Girona adéu.

I a poques passes un poble que és només un carrer de cases seguint el curs real, una mena de veïnat al costat de la capital, **Pont Major**. El nom de l'indret el pren del «bello y alto puente de piedra» que hi ha per passar el riu Ter. Un pont «vell i llarg» amb antecedents de l'any 980, el *pont de l'aigua* que en diuen els veïns. I amb tanta història ha patit diverses incidències a causa de les batalles, les riuades i el pas del temps. Els anys trenta del segle divuit el reconstrueixen i el 1890 el fan més ample. Presència sòlida i bonica factura que han preservat les imatges d'arxiu, i va aguantar dret fins que a les acaballes de la darrera guerra civil el dinamiten. Després en fan un de nou, però ja no era *el* pont. El camí és ara carretera i ens porta a passar el Ter, i a l'altre costat un nou conjunt de cases que acompanyaven la ruta francesa, però es tracte d'un altre poble. Aprofitant que s'havia de passar el pont per força aquí es va establir una altre caseta per recaptar el *portazgo*.

És **Sarrià**, que comença a prendre forma en acabar el segle setze, amb l'agrupació de poques cases a l'entorn de la ruta de França. Gent d'oficis dedicats als que hi passen, el fuster que

repara carros, el baster, el ferrer, els hostals. L'indret tot i que era lloc de trànsit obligat va anar fent la viu-viu fins a mitjan segle divuit quan troben la manera de fer negocis, els de Sarrià. Gálvez explica que el veïnat, «por ser libre de toda contribución se va aumentando considerablemente. Todas las más de sus casas son nuevas y en ella venden cuanto se puede desear» (1755), Peyron diu que Sarrià «és ple de botigues i d'artesans de tota mena» (1777). Humboldt també en parla, «¡Qué próspero es aquí todo el país! Lo noté en el hecho de que incluso en Sarriá vi una pastelería que, como es corriente aquí, al mismo tiempo tenía bujías. Sarriá queda en una llanura bastante grande que está rodeada por colinas y montañas y parece ser muy fecunda» (1800).

«A poco rato de Sarriá el camino comienza a estrechar y a ser pedregoso, lo que le hace muy incómodo para carruajes, pero no obstante como es llano se transita comunmente en ruedas.» Ara s'ha de pujar el coll de la Costa Roja, perillós, on a vegades hi ha malfactors que esperen, «havian sido perpetrados varios robos, heridas y otros atropellos» (1432). I la cosa dura segles que del coll en diuen la «Sierra Morena catalana», pels atracaments «acometidos por varios individuos armados.»

Hi anem per la carretera, però cal desviar-se a la dreta i passar mig quilòmetre pel carrer Major de Sant Julià de Ramis, l'antic Camí Real. Poc abans d'arribar al coll tornem a entrar a la carretera i arribem on un mapa del segle dinou assenyala un hostal. A la baixada, el camí antic el podem identificar en la divisió de dos camps, ple de vegetació, de fet és la llera d'un petit xaragall que baixa de la Costa Roja, passa per Can Mar-

tirià i Can Pla. En aquest coll a finals del segle divuit es desvia el camí a l'esquerra, fent la volta pel turó de Cal Majordom.

El camí l'aturava el riu Terri, que no és res de l'altre mon però que a vegades espanta. A l'entorn, «un molí i un petit llogaret.» Otthobom diu, «vàrem passar un riu per sobre d'un pont de pedra anomenat pont del Molí» (1567), una obra notable perquè hi ha pocs ponts medievals a tot el trajecte, i sembla que l'aigua el va malmetre, perquè el comte Darnius pasa el riu «a vado por nezesitar su puente de recomposizión» (c.1720). Un mapa del 1840 explica que aquí hi ha el pont dit de la Costa Roja, però sis anys després Desbarolles ha de passar en barca, i del pont res. En canvi el mapa de Coello de 1851 esmenta el *pont de pedra*, un passallís, i encara queden restes d'aquesta obra enmig d'una poderosa vegetació de ribera. A l'altre banda del riu un petit nucli de cases i la carretera tapen el camí fins Can Salada, i el carrer de Pere Roura l'han fet seguint el traçat medieval.

Tenim al davant les cases del poblet de **Medinyà**, que s'ha de passar pel mig. Veus del segle setze diuen que és «un llogaret de la Corona de 20 veïns», «una vila bastant bona», i també una «villa grande y cómoda para alojarse», perquè hi ha hostal. El baró de Maldà l'any 1780 diu que a la part alta hi ha «la parròquia ab son campanar nou de poch temps ha, lo castell dels senyors de Xammar y algunas casetas», i a la part baixa, «un carrer de casas, pel que passàrem y se hi passa, ab una capelleta de Santa Anna.»

Cal seguir amunt pel camí antic, que ara és carretera, i passar al costat del turó de la creu de Fallines o de la creu Blanca, on «a havido grandisimas emboscadas», memòria històrica

que recorden les cases i el bosc de Lladrós, al costat del Camí Real. Passarem la riera de Cinyana i poc després, a l'esquerra hi ha l'hostal de Cinyana, ara el mas Solà. Entre camps endreçats de cereals anem caminant i s'acosta un topònim que encara és viu i recorda que anem bé, perquè a la dreta hi ha el camp del *Camiral*.

Una altre pujada, en aquest país aturonat, ens portarà al coll d'Orriols i el llogaret queda a la dreta de la carretera, quatre cases com diu un pergamí del segle deu, i ara poques més. Recordem que l'any 1381 el rei Pere IV autoritza desviar el camí cap el nucli urbà d'Orriols, però amb els anys es torna a l'antiga ruta, a ponent. Quan hi passa Otthobon veu a l'esquerra «un castellot anomenat Orriols» (1567), la ruta ja no passava pel mig. Lloc d'hostals i un de principal, a la part alta del coll, ara un garbuix de carreteres. Platter diu que «vàrem passar la nit a l'hostal d'Orriols» (1599), i molts viatgers s'hi aturen, que és coll estratègic, i aquí hi ha batalles en les guerres franceses. Hi varen construir una torre del telègraf òptic, a la vora del coll i a tocar de l'hostal, però ara no la trobaràs.

M'agrada una imatge que explica Willkomm. «Des de Girona la carretera serpenteja suaument costa amunt fins al coll d'Orriols, on de cop i volta se'ns presenta la visió del Pirineu cobert fins a la meitat de neu, quedant gratament sorpresos.» I anar baixant, però és suau el desnivell. El camí antic és a vegades la carretera i a vegades el trobaràs amagat entre camps conreats, sobretot hi ha uns centenars de metres perduts que fan de llinda als *Camps de la Carretera*, un topònim que indica el pas antic d'aquesta via de comunicació. Després, travessar la carretera actual i el camí passa pel *Camp d'en Japet*, i els

solcs encara són visibles enmig de la vegetació, i cal entrar a la vila que tenim al davant pel carrer del *Camí Ral*.

Arribem a **Bàscara**, un altre poble crescut a l'empara del camí, i un document de l'any 817 explica que ja hi era. Cases dalt d'un turó que un dia tancaran amb muralles, i que han patit totes les guerres. Barreiros diu que «té 100 o 150 veïns i és una vila del bisbe de Girona, envoltada per un mur» (1542), Otthobon explica que és una «vila de 60 cases, del bisbe de Girona, de la que en treu uns ingressos de 200 escuts» (1567). Per Joly és «una vila petita sobre un altiplà amb altres pobles i viles, els homes amb els seus vestits de diumenge amb capells punxeguts, les seves mullers, molt morenes, porten robes de tela negra o grisa» (1603). Laffi troba la vila «mancada de res bo» (1670), però a Nicolini li «sembla un poble raonable» (1686), en canvi a de la Cruz no li agrada tant «miserable villa» (1797).

El francès Cénac-Moncaut té una mirada històrica, veu «un autèntic poble de l'edat mitjana, envoltat de merlets i torres rodones, assegut sobre el riu, sobre un sòcol de roques» (1858). És cert, hi he anat en aquest poble que té encara una porta per entrar i carrers estrets, memòria d'un castell engrunat, finestres gòtiques i ara una casa antiga i ara una altre que diu 1684. Endreçat i buit, de persones tancades a casa, i cap soroll quan hi passo. Però Bàscara era tot brogit en temps del Camí Real, d'hostals i pas obligat del que anava i venia de França.

El camí entrava a la població, pel que ara és el carrer Major i sortia pel portal de França, i girant a la dreta baixava el turó per anar a trobar el gual del riu Fluvià, un punt negre, que

aquest riu no és poca cosa i quan plou espanta. Aquí tot estava organitzat, servei de barca, passadors, i fins i tot l'hostal de la Barca on feien estada els passatgers quan el riu baixava i no hi ha manera de superar-lo. Bronseval ha de passar «el río en barca» (1533), Nicolini diu que «es passa en barca el riu Fluvià, però les lliteres i els cavalls passen més enllà, a gual. I es va a peu a Bàscara, que sembla un poble raonable» (1686). Explica Gálvez, «pasamos en barca el río Fluvià, Fluvian o Alba. Es caudaloso, pero hay vado por donde pasó el coche. Es trabajosa la pasada porque hace pendiente y la corriente es muy rápida» (1755). Els ducs de Arcos passen «por la barca el río Fluvià» (1772), però De la Cruz ha d'esperar, «la mucha lluvia nos detuvo en Báscara veinte y quatro horas por haber crecido este rio, y no poderse badear, ni barquear» (1797). Laborde escriu, «Fluvià, riu sense pont ni barca» (c.1800). Simon Cuynat explica que el riu «es passa a gual quan les aigües són baixes, però després de les pluges o quan la neu es fon, no es pot creuar de cap manera» (1824). I els viatgers Richard i Quétin, que «s'ha de travessar a gual, o amb una barca dolenta quan les aigües baixen amb energia» (1853). La descripció del pas feta l'any 1862 per l'escriptor Andersen, es pot llegir més endavant.

Hi ha un document important per conèixer el pas de riu, el gravat de Bonaventura Planella *Paso de Fernando VII por el río Fluviá en Báscara*. Planella, que hi era present, descriu en imatges l'acció que hi va tenir lloc el dia 24 de març de l'any 1814 quan l'exèrcit francès entrega el rei Fernando VII a una comitiva espanyola dirigida per Francisco Copons, capità general de Catalunya. El Fluvià era el límit militar entre els dominis espanyol i francès, i a la imatge hi podem veure el

poble de Bàscara, les ruïnes d'una casa que pot ser l'hostal de la Barca, i l'acció de creuar el riu. Notem uns personatges singulars, els passadors o *cristòfols*, que es dedicaven a portar a les espatlles objectes i persones. Com a record de la diada es va aixecar un monument al mateix lloc.

El riu Fluvià els francesos el consideraven la millor línia de defensa espanyola, un obstacle natural, i potser per això no es construeix cap pont en aquest punt estratègic de la ruta de França. Consta que en alguns moments de les guerres franceses fan ponts de fusta provisionals per la infanteria. L'any 1706 els soldats passaven amb xangues, que són dos pals clavats al riu que a pocs centímetres d'altura tenen un gruix que serveix de suport als peus d'una persona, així es pot passar per llocs amb fang o rius sense mullar-se. L'any 1795 una divisió de l'exèrcit –i no és poca gent– passa «por el puente de Bàscara», i un mapa del mateix any assenyala l'existència d'aquest pont. Però s'ha de tractar d'una obra precària feta en aquell moment de guerra, perquè els viatgers diuen que han de passar a gual o en barca. De tota manera el diccionari de Miñano de cap a 1826 diu que les persones passen el riu amb barca i a gual els carros, però que «se ha construido nuevamente en él un puente de madera», notícia que indica la existència anterior del pont i que en algun moment es va malmetre, però aquesta reconstrucció no va durar massa. Una riuada l'any 1987 va deixar al descobert fonaments del que sembla els estreps d'un pont, tal vegada ens trobem de les restes dels pilars d'obra dels ponts de fusta dels que parla Miñano.

Travessar el Fluvià era el moment més difícil del recorregut i ho va ser al llarg de segles, encara després d'haver

construït la carretera nova a mitjan segle dinou, «es vergonzoso por demás que el Fluvià no pueda cruzarse hace tiempo en Bàscara por la carretera general de Francia a consecuencia de no haber barcas ni pasaderas públicas ni particulares de ninguna clase, ni siquiera un vado provisional para los carruages» (1898). «Aquesta carretera se trova travessada, entre altres rius y torrents, per el Fluvià à Bàscara; per el Manol à Figueres y per el Ricardell à Pont de Molins. Cap d' aquets rius te un pont que fassi possible la circulació de carruatjes. Ara mateix en el Fluvià, de Bàscara, per falta de pont s'hi han negat tres desgraciats vehins del poble de Llers» (1907). De la impressió que feia el pas del riu és testimoni que l'escriptor romàntic francès Charles Nodier, que el travessa en un viatge ràpid que fa a Barcelona, a la seva narració *Inés de las Sierras* l'hi posés el nom de Bàscara a un dels personatges centrals.

Ara pots anar a passejar per les restes de l'antic Camí Real que et porten a un gual, tal vegada el que el rei Fernando VII va fer servir. Colors verds de vegetació i avui que m'hi acosto aigua raonable, i hauria passat a l'altre banda amb poca mullena, però al segle dinou això costava diners perquè calia pagar l'impost del barcatge. Hem deixat el riu enrere i a tocar hi ha l'hostal de la Barca, un edifici que encara trobarem al lloc, ben conservat. Després el camí seguia la riera de Santa Anna i pel costat de la capella d'aquesta advocació. Un tram pel mig dels *Camps del Mas Verdaguer,* i la carretera actual amunt. Davant la torre de l'Angel l'antic camí es perd enmig de carreteres, el tornarem a trobar en la carretera que passa al costat dels *Camps del Camí Ral*, un altre topònim memòria de l'antic trajecte. A l'alçada del pla de Sant Llogaia el camí se-

gueix a l'esquerra i després de passar la riera d'Àlguema entra a la població.

Ara **Santa Llogaia d'Àlguema**, quatre cases al voltant d'una església romànica que ja no hi és, la d'ara la varen fer el segle divuit, sense color, imprecisa. I una muralla que tancava el recinte, i poca cosa queda del notable passat. Portes amb dovelles, una vellura amb contraforts i arrebossats precaris, una casa de pagesos grassos, un edifici del temps del camí medieval, de finestres gòtiques i que diu any 1561, quatre carrers petits i embolicats, solitaris sota el sol d'estiu a les tres del migdia que hi camino. En aquesta *insignificant vila*, el segle setze hi ha un hostal.

Sortir al nord, per una plana oberta a les muntanyes del Pirineu al fons, mirada que no abasta el panorama del que camina. I aviat tocava passar a gual el riu Manol, que entrebancava el pas, de curs suau, però després de ploure la cosa es complica. La ruta continua per una plana aturonada on en temps medievals hi ha les forques. Ens acostem a Figueres i hem de recordar que abans de l'hostal de la Tiona hem trobat aquella mena de senyal de trànsit centenària dita la Creu de la Mà i semblava un topònim insòlit, però no ho és. A l'entrada de Figueres hi ha també una Creu de la Mà, com assenyala un mapa de l'any 1716. Indret encara viu, que correspon a una antiga creu gòtica de terme que era situada davant Figueres, en la cruïlla del camí de Santa Llogaia i el d'anar a Sant Pau de la Calçada. Després el viatger trobava un pont sobre el riu, davant la porta de Girona, i els hostals a tocar.

De **Figueres**, la primera ciutat de pes arribant de França, tots hi passen i molts en diuen coses. Barreiros, que «és una vila de la Corona envoltada de murs, i 200 veïns, més o menys» (1542), Otthobon veu «una vila bastant bona i poblada en la que es passa un rierol sobre un pont de pedra» (1567). Jouvin s'hi fixa més, que és «una vila petita en un país de muntanyes, de les que està una mica allunyada. Es situa sobre un riu petit que fa l'entorn agradable i fèrtil en fruites, vins i bones pastures. El Camí Real acaba a la plaça on hi ha diversos comerciants que trafiquen amb mitges d'estam i també ho fan els pobles veïns» (1672).

Per Gálvez és «uno de los mejores pueblos de l'Empordà. Está situado a la falda de una elevada colina y gran parte en el llano, en sitio muy fresco y verde. Cíñen la murallas antiguas, y sus calles y casas son muy buenas. Habítanla como mil familias, entre las que entretienen varias manufacturas, que con la bondad y abundancia de sus frutos lo hacen pueblo rico y abundante en todo» (1755). Cuynat diu que els «carrers són amples. Hi ha una gran plaça envoltada de galeries cobertes. Les cases són baixes, d'una construcció irregular i la població és de quatre mil ànimes o una mica més» (1824). Heinzelmann no ho veu així, «és una ciutat estreta, bruta i lletja. La plaça de la ciutat és gran però plena de cases miserables» (1845).

Indret que cal defensar de les invasions, sempre franceses, en temps medieval tenia un castell que el viatger Guicciardini va veure, «molt bo si el comparem amb els altres del país» (1511), però les escomeses dels soldats del nord el varen fer runes, Colmenar quan hi passa anota que la vila «abans tenia una bona fortalesa» (1706). A mitjan segle la situació canvia, i

de manera espectacular, quan l'any 1753 el rei Fernando VI mana construir el castell de San Fernando, dalt d'un turó on hi havia un convent de caputxins que traslladen, de dimensions colossals, «la obra más grande de España», i d'Europa, en forma de pentàgon i un perímetre de dos quilòmetres, seguint les tècniques de l'arquitectura militar de Vauban. Ara la història recorda les batalles, els herois, les traïcions, i l'edifici aguanta els segles sense moure's.

El Camí Real circulava per l'interior de la població i sortia pel carrer de la Jonquera, passava sota el castell i a uns tres quilòmetres trobava quatre cases, el veïnat dels Hostalets de Llers, i el segle divuit alguns d'aquests edificis servien d'hostal, situats vora el puig de les Forques, on s'exercia la jurídica i definitiva activitat. Ara la carretera transita sobre el camí antic fins a trobar la Muga.

Cal aturar-se un moment a l'entorn de Figueres perquè l'ermita de Sant Pau de la Calçada informa de l'existència d'un Camí Real medieval, i tal vegada d'origen romà. Passaria pel costat de Sant Pau, a llevant de Figueres, on hi ha memòria dels topònims *Calçada o Camí Real Vell* al costat de l'Aigüeta o Casa Blanca. En direcció nord travessava el riu Muga a gual pel pas de les Moles, la sèquia de Cabanes, deixava a la dreta el monestir de Sant Feliu de Cadins i arribava a la cruïlla del camí de Vilarnadal per seguir el curs del Camí Real conegut. Notem que abans passa pel camp de la Calçada, topònim que també prova l'origen antic, tal vegada de quan no hi havia pont a Molins.

Un trajecte que podria semblar abandonat d'ençà que s'obra el camí de Pont de Molins, però que no ho era. Escoltem les paraules del comte de Darnius de cap a l'any 1720. «De Fi-

gueres al Pertús pasa todo derecho al pas de las Moles donde pasa el rio la Muga a vado, luego pasa la sequia de Cabanes a vado. Este camino es llano, bueno y carretero aunque tiene la incomodidad de haver de pasar el río la Muga, la sequia de Cabanas y otros riachuelos a vado, pero la gente de a pie y a cavallo pueden pasar a Pont de Molins que por ser angosto el puente no puede pasar por el carruaje.»

El Camí Real feia segles que travessava Santa Llogaia d'Àlguema però va ser desviat mig quilòmetre a llevant en les obres de reforma de finals del segle divuit, tot i que hi ha cròniques de viatgers de mitjan segle dinou que continuen passant per Santa Llogaia. La nova ruta a l'alçada del pla de Santa Llogaia es dirigia a Figueres travessant el riu Manol i a tocar de l'ermita de Sant Pau de la Calçada, seguint el camí medieval que acabo d'esmentat. Quan els francesos tornen Fernando VII a Espanya, el mes de març del 1814, abans d'arribar a Bàscara han de passar el riu Manol a gual pel tram nou, i com que baixava molta aigua construeixen un pont de fusta batejat del Príncep. Una obra que sí l'any 1840 encara aguanta poc després consta que s'ha de passar a gual a causa dels aiguats, fins que es va construir un passallís d'obra a finals de segle, i ara hi ha un pont modern en el mateix indret.

I cap a **Pont de Molins**, enginys de mòlta i pagesos que es guanyen la vida. El segle deu ja era un nucli de quatre cases que vigilava un riu de pas complicat, però com que això era Camí Real un dia, tal vegada el segle quinze, hi fan un pont, «construït de pedra i bastit a gran altura de l'aigua» (1599). En diran Pont de Molins de l'indret, sobre la Muga, que «porta molt de peix saborós perquè és riu de molta pissarra.»

El segle divuit això comença a semblar més una vila, que creixen les cases al costat del riu, i als dos marges, i obra les portes l'església de Sant Sebastià. L'any següent hi passa Zamora, «me pareció acertado la recomposición y aforro que se ha hecho a Pont de Molins al lado del qual hay un pequeño vecindario que tiene párroco» (1790), referència a l'obra de reforma del Camí Real. El viatger Auffenberg considera que «el Pont de Molins embelleix la zona, i té al davant una àmplia i fèrtil plana. Ben construït, és testimoni de l'aplicació dels catalans, i el camí passa a través de magnífics arbres fruiters i oliveres» (1835). Notem que aprofitant la necessitat de creuar el pont hi ha una oficina de recaptació de l'impost del *portazgo*, que el 1846 va suposar 19.285 rals per l'administració, en un període de dos anys.

Hem de seguir la carretera que l'han feta sobre el Camí Real, una estona més de caminar i aviat tornar a mullar-se, que s'ha de passar el gual del riu Ricardell, situat a quatre passes de l'aiguabarreig amb el Llobregat d'Empordà. Bertaut diu que aquí «el camí és incòmode, particularment la part final. I també a causa de dos petits rierols que cal passar diverses vegades. Les pluges els havien augmentat en extrem, i hi va haver una mica de risc en passar-los a gual. El primer es diu l'Attigna [Ricardell], i l'estiu no té aigua. L'altre és el Llobregat, que porta també molt poca aigua fora del temps de pluges i quan les neus dels Pirineus es fonen» (1659). En algun moment es va fer un pont sobre el riu Ricardell –l'any 1851 hi era– però se'l va endur l'aigua, i el 1875 consta haver estat «sustituido con otro formado de varias piezas de madera, sujetadas por los extremos a un pilar por medio de gruesas cadenas.»

Després a la dreta hi ha una masia que algun temps és l'hostal del Ricardell i més enllà a l'esquerra l'Hostal Nou, una institució en la ruta, que tothom en parla. La plana on s'estan va viure en diverses ocasions un esdeveniment poc corrent, quan s'hi va construir un petit palau d'obra i fusta per servir d’escenari a la cerimònia d'entrega d'una infanta d'Espanya que anava a casar-se amb un monarca foraster, o quan una princesa venia a casar-se amb un rei d'aquí. Després de concertat un casament en aquest lloc es trobaven les comitives dels dos països i es procedia a l'entrega dins un edifici de circumstància, però construït amb tota mena de luxes. L'any 1796 un propietari de la zona va demanar permís per aixecar una nova població que s'havia de dir *San Luís de las Reales Entregas*, però la idea no va tirar endavant.

Cal passar el riu Llobregat, i sempre s'havia fet a gual fins que en el procés de reforma del camí es construeix un pont de pedra, en diran el pont de Capmany, al costat d'un molí fariner. Zamora l'any 1790 hi passa, però els grans aiguats de desembre de 1793 varen destruir els ponts que hi ha sobre el Llobregat. «La Jonquera cortada por grandes arroyos invadeables, y llevado los puentes que a prevención se habían echado o había.» El varen reparar el pont de Capmany perquè l'any 1851 n'hi ha un, però el fabriquen nou i sòlid el 1873.

I ja situats al marge esquerra del riu el comte de Darnius explica que s'ha de superar el *Quer de Boch*, que sembla que es era un pas estret sota la serra del Botatxo i el riu, vora on hi ha Can Broc i la pujada cap a la Jonquera. Per Thicknesse «la carretera és tolerablement bona i el país bonic» (1775), Towsend hi passa amb el camí fet nou i comenta que és «un

camí important al costat d'un rierol que l'hivern és un riu enèrgic» (1786).

Anys després Laborde té un comentari crític, «Al salir de la Jonquera el camino empieza ya a ser pedregoso, mal conservado o interrumpido por las ramblas. Se van costeando las montañas al través de gargantas mas ó menos estrechas, tortuosas y profundas. Se pasa siete veces el arroyo Llobregat, con algún riesgo por sus sinuosidades; y aunque suele estar seco, en tiempo de lluvia obliga al viagero a detenerse» (c.1800), sembla que l'obra de reforma es malmetia i ningú no en tenia cura. Joseph von Auffenberg hi passa venint de França, «A Pont de Molins, el paisatge s'embelleix i una àmplia plana fèrtil es desplega davant dels nostres ulls. Està ben conreada, demostrant el zel dels catalans, i el camí es va estenent a través de magnífics horts d'arbres fruiters» (1835). Quan hi passen Richard i Quétin era en mal estat, «la ruta d'estar en bon estat passa a ser tortuosa, plena de gorges més o menys profondes i coverta de pedres. Després de dues hores de marxa i després d'haver travessat sis vegades els curs sinuós del Llobregat s'arriva a l'Hostal Nou» (1853). Ansted un any després diu que el camí «passa pel mig i pel costat dels turons, creuant sovint el riu Llobregat, que en general és un llit sec, però de vegades és gairebé intransitable per la presència d'aigua.»

Ara la pujada es fa per la carretera construïda a mitjan segle dinou, que ha estat rectificada i ampliada diverses vegades. I arribem a la població més esmentada per tots els viatgers perquè era la «primera ciutat d'Espanya», i aquí els forasters entraven en contacte amb la civilització que els esperava des-

prés de passar les muntanyes, i també amb la duana empipadora.

Dos nuclis de poques cases, una església i els reis que s'aturen a refrescar-se el segle catorze. Lalaing dirà que és «una petita vila destruïda per les guerres», i que per arribar-hi cal «travessar una muntanya molt dolenta, on només hi ha un camí estret, penós i dur de passar» (1503). Els que s'hi acosten el segle setze diuen que és «una vila de cent veïns rodejada de murs«, «un lloc petit i trist, encara que hi ha dos hostals prou bons.» La **Jonquera**, «un poble antic que es diu així per la gran abundància de joncs que creixen en certs indrets humits del camp» (1612). El tractat dels Pirineus dóna una empenta als negocis, s'hi estableix la duana, i obra un nou hostal per acollir més gent. Bertaut diu que la vila «no té res de notable. I com Figueres es conserva be perquè el temps de la guerra hi entrava qui volia, de manera que la neutralitat els ha conservat millor que altres» (1659). Per Nicolini és «un lloc miserable» (1686).

El Camí Real passava pel mig dels dos nuclis habitats, entre la vila tancada dins la muralla i un conjunt de cases bastides el segle disset seguint el pas dels viatgers, el que ara és el carrer Major. Aquí hi ha la part principal dels veïns, i per accedir-hi dos portals. He anat a caminar-hi, per llindes de pedra picada, carrer estret de cases que es miren de prop, de colors i estils variats, aquest aire de cosa passada, tanta gent amunt i avall dels segles. Trossos de muralla, el pont del Llobregat, pedres de Santa Maria i la casa que diu Posta Real 1733, important servei.

Algunes notícies del segle divuit. Swinburne, «un oficial de duanes ens va indicar que calia examinar el nostre equipatge, però una moneda va acabar de manera immediata la recerca, ara és una vila miserable que sobreviu de la poca cosa que gasten els viatgers i del producte dels boscos de sureres» (1775). Peyron, «un poblet que només té un carrer molt mal construït» (1777). El baró de Maldà també visita aquesta població i explica que «és poble medià ab sa parròquia dintre, no havent-hi més que un carrer ab sa plazeta, quedant a un cantó un hostal regular y a l'últim de aquell carrer és la iglésia» (c.1780). Young, «la ciutat bruta, no hi ha indústria, només el contraban» (1787). Zamora hi passa quan es feien les obres del nou Camí Real i diu que «se ha ensanchado en algunas partes la única calle de que se compone, hay sobre el Llobregat un puente de tres ojos, bastantes para el paso particular para que sirbe» (1790).

El segle dinou molta gent travessa el llogaret. Humboldt diu que és «un triste nido, miserables casas entre montañas no muy bellas» (1800) i Laborde que «tiene una iglesia parroquial, una aduana, y guardia de 50 hombres. Es bastante comerciante y populosa, y tiene una posada regular» (c.1800). Didier comenta que «és un carrer llarg i brut, flanquejat per barraques informes» (1834). Per Von Rochau és una ciutat «bruta, lletja i molt estreta. El seu mercat és gran, però envoltat de cases miserables, i el diumenge es va omplir de gent que va sortir a passejar després de la pluja. La gran quantitat de barretines vermelles feia que semblés un camp de maduixes» (1847). Per Chauffard es tracta d’una «ciutat petita i miserable que només té un miler d'habitants, vàrem trobar una església bonica» (1865).

Un cronista del *Semanario Pintoresco Español* l'any 1852 explica coses d'interès. «A orillas de dicho torrente [Llobregat] se estiende una calle larga: es la población entera, que apenas se compone de novecientos habitantes. Aquel villorrio, tan laborioso como cualquiera de los grandes centros industriales, no conoce la miseria ni la perjudicial disipación de las ciudades. Se recolecta allí la nuez y el corcho, con el cual hacen tapones los naturales, y los enfardan: los barcos del cabo de la Selva de Abaix o de Cadaqués, trasportan estas mercancías a Barcelona, de donde salen para todas las naciones marítimas del globo. Un puente de piedra, una antigua torre y una iglesia pequeña son los únicos monumentos públicos de la Jonquera. El bienestar no ha producido hasta ahora en aquel punto ni lujo ni orgullo. Todos se contentan con ser sencillamente dichosos.»

Ara toca continuar la ruta pel camí de pujada, encaixonat, amb diversos torrents que van a parar al riu Llobregat i que fan difícil el pas. Per aquest motiu en algun moment, a inicis del segle dinou, es fabriquen diversos ponts, el de l'Illa, el del coll de les Portes, el de l'Aguila. Més antic és el pont d'Espanya sobre el riu Llobregat, Zamora diu que «se le llama así por tener grabadas las armas de nuestra nación en uno de sus arcos» (1790), i sabem que l'any 1875 era de fusta i tenia tres ulls. Poc després un altre pont per tornar a travessar el mateix riu, i arribem al coll del Pertús, el punt més alt dels Pirineus del pas del Camí Real, un lloc perillós i abrupte que impressiona els que hi passen. Les informacions antigues d'aquest tram indiquen que el curs del riu i el del camí es sobreposen, però la reforma de finals del segle divuit va transformar el trajecte amb un camí nou que correspon a l'actual

carretera nacional. Sostre i cruïlla, frontera romana, aquí es trobaven la via Augusta i via Domitia, recés a la *mansio supra Pyrenae*, monumentals trofeus de Pompeu al coll de Panissars.

El viatger Lalaing diu que el **Pertús** és «una vila detestable, a cinc llegües de Figueres, per un camí dolent, penós i solitari» (1503). Al viatger Guicciardini no l'hi agrada gens, «és un país molt accidentat i es passa per llocs estrets i terribles, és la muntanya del Pirineu, el dia abans de passar-hi nosaltres va ser assassinat un comerciant de Girona» (1511). Bronseval explica la seva jornada, «subimos por sitios muy peligrosos, propicios a los ladrones y asesinos» (1533), i el viatger Barreiros tampoc no està tranquil, el pas «és infame per haver-hi moltes vegades lladres i bandolers, que és terra convenient al seu ofici» (1542). Platter senyala que «el Pertús està situat dalt d'una muntanya enmig de dos rocars alts. La natura ha partit les roques de dalt a baix, com si un picapedrer hagués fet la feina amb cura» (1599). Per Cuelbis és camí «muy trabajoso de altas montañas y costas peligrosas de los salteadores, porque es camino muy despoblado y ruin» (1600). I Nicolini informa que «en arribar al coll o cim d'aquesta muntanya, hi ha una casa a la vista de la fortalesa, on hi ha un altra oficina on cal mostrar els passaports» (1686), també hi ha un mena d'hostal. El viatger Colmenar diu que «la muntanya és extremadament dura en aquests verals, el camí és molt aspre i passa per passos estrets» (1706).

El segle catorze sobre el coll del Pertús s'hi construeix una torre de defensa, però és del 1494 la primera referència a un castell feta per un viatger, l'escriu Münzer, que parla d'una «buena fortaleza construida en la cúspide de una alta monta-

ña», Cuelbis d'un «castillo derribado» (1600), i poc després un viatger diu que «a la part alta de la muntanya sobre el Pertús hi ha un castell dit Bellaguarda on hi ha soldats» (1612). Laffi explica que és «un fort amb guàrdies francesos, que encara l'estan construint. El lloc es diu Bellaguarda» (1670). L'antic castell en passar el territori a mans franceses el reformen tot seguint les tècniques de l'enginyer Vauban, que es va acostar a seguir la construcció, Gálvez dirà que «es regular y fuerte, compónese de 5 bastiones» (1755).

Les obres de reforma del Camí Real de finals del segle divuit varen canviar la dificultat del pas, transformant l'entorn en un espai més adequat al trànsit de carruatges. Bourgoing explica que la «ruta de la Jonquera fins al Voló és en la seva totalitat una de les més boniques d'Europa. I el pas dels Pirineus és notable pel gran nombre d'obres de categoria, que no queden enrere, ni en magnificència ni en audàcia, a res del que es coneix a Europa» (1793). En aquella zona de tràmits oficials i molts militars a l'aguait, a mitjan segle dinou s'havia format un carrer al llarg de la ruta per oferir serveis als que passaven. Moritz explica que «a l'entrada hi ha un pont amb dos pilars sobre un petit rierol que és la frontera» (1850). Per Le Wert «el camí és admirable, sobre una cornisa tallada al llarg del vessant de la muntanya, i guardada del precipici per un alt parapet» (1855).

Després del Pertús toca baixar una llegua fins el Voló, però les cròniques antigues són de gent que varen fer el camí de pujada. Otthobon diu que passada aquesta població «de seguida es comença a pujar còmodament cap a migdia. A 4 milles es troben els Pirineus, que pugem per un camí més aviat pedregós. Aquestes muntanyes per la part del Rosselló són molt

aspres, en ser de roca viva i mirar a tramuntana, i per això només es veu alguns arbres que són roures i molt poca pastura per a animals petits. A dues milles, sempre pujant, trobem un lloc de dues cases que en diuen la Clusa. D'aquest lloc es puja encara una mica fins a la part més alta del Pirineu, on hi ha unes tres cases que anomenen el Pertús. Aquí s'entra a Catalunya » (1567).

El segle disset un viatger explica que «després de sortir del Voló i passar el riu a gual, vàrem començar a pujar el coll del Pertús, que és el pas més curt i còmode de tots els Pirineus, i que és per on han passat la majoria de les nacions estrangeres per anar a conquerir Espanya, a una llegua del Voló, dalt d'una muntanya, hi ha les Cluses que és una porta i un castell, però ara tot és arruïnat» (1612). Nicolini troba la pujada «molt costeruda i pedregosa al llarg de més o menys mitja llegua, sobretot al principi, abans d'arribar a les cases anomenades les Cluses o les Cabanes» (1686). Els viatgers varen pujar però ara baixem i cal aturar-se a un lloc amb història, que aquí passava la romana Via Domitia per anar a Roma. *Clausuras* en deien, i en aquest congost ben estret havien construït una fortificació que vigilava i tancava el pas del camí. La porta de les Cluses també va ser útil com a lloc de control fronterer en temps medievals.

No hi ha pont al Tec, un riu important, i a vegades cal passar-lo amb barca i a vegades a gual. Però Bertaut es desvia i va «a comer a Ceret. El camino derecho para Perpinyà pasa por el Voló; pero a causa de que no hay puente, hay que tomar este camino. Ceret es una ciudad pequeña, completamente triste, a causa de que las casas las hacen extremadamente cerradas y las calles muy estrechas» (1659). I Gálvez

explica que «pasamos en nuestro coche por el vado el río Tech. Es caudaloso y necesita de cuidado su tránsito a causa de los incrementos que toma improvisamente por las nieves derretidas de los Pirineos» (1755).

Hem arribar al **Voló**, el viatger Lalaing diu que és «una vila detestable, a cinc llegües de Figueres, per un camí dolent, penós i solitari» (1503); per Barreiros és «un llogaret de 50 veïns de la Corona» (1542); per Nicolini «una vila que té molt bon aspecte» (1686), però per Gálvez és «un villaje infeliz sobre un alto, a cuyo pie corre el río» (1755). El juliol de 1793, amb motiu de la guerra francesa, i fabricat per les tropes espanyoles, «se concluyó un puente grande de madera que sobre el rio Tech mandó construir el general junto al Voló para el transporte de artillería gruesa a este exército, y su comunicación con las tropas que están en el sitio de Bellaguarda», però el mes de desembre, el «Tech tomó tal incremento que se llevó el puente de nuestra comunicación con España.»

A la vila s'hi aturen viatgers a dinar, però a finals de segle divuit, coincidint amb el camí nou, cap viatger no tornarà a parlar del Voló, perquè ara, amb comunicacions ràpides passen de llarg. El baró de Maldà visita aquesta terra i diu que «pasat lo lloch del Voló se encóntran los més dels camins amples i rectes ... lo que se dedica cada poble per allí a tenir-las ben replenadas ab terra y àduc las donas ab cabasets al cap duhen terra als camins per poc que se espàtllian.» Enllà, poques notícies del Camí Real, un viatger diu que passa per Banyuls dels Aspres i per Sant Joan la Cella i arriba a Perpinyà, la ciutat important, destí de tants reis catalans que hi anaven

a vigilar. Mapes francesos de quan varen fer el nou camí serveixen per resseguir la ruta, aleshores recte i còmode.

Rosmithal diu que **Perpinyà** «es una ciudad con castillo, bañada por el Tet, que tiene un puente de piedra no largo» (1466); per Munzer és «tierra abundantísima en toda clase de frutos, y singularmente, en un delicioso vino moscatel» (1466); Colón diu que «és vila de set-mil veïns i està situada en una plana a dues llegües del mar. Prop de la ciutat passa un riu. Té fortalesa i en aquest lloc es fan bons draps» (1519). Barreiros, que «té dues bones muralles de pedra amb una bona fortalesa. La major part de les cases són d'obra, és un lloc de tres mil veïns» (1542). Cuelbis diu que es «un pueblo muy amplio y primera fortaleza de España. Es aquí el Puerto de España para Francia de donde se ha de manifestar al Registrador las cosas que se llevan» (1600). Bertaut hi passa el 1659, en produir-se la segregació d'Espanya. «Aquesta vila és molt gran i ben fortificada i de bella presència. És la residència de molta noblesa, principalment de la que va seguir el partit de França.»

Perpinyà enllà i anar a Rivesaltes, on «antes había existido un puente de piedra muy elegante» (1533), que feia dos segles que era trencat. Platter troba «un poble situat al costat d'un riu sobre el que hi han bastit un pont molt elevat. I en aquest pont hi ha una guàrdia de fronteres que examina els viatgers que hi passen» (1599). Un any després comenta Cuelbis, «Rivesaltes, dos leguas pequeñas. Buen pueblo, junto passa el rio Thalis Ruscino [Aglí] que tiene aquí una fuente y hermosa puente de piedra. El camino de Salses va a mano derecha. Camino grande real, porque ay aquí dos caminos diferentes.»

I arribar a **Salses** on hi ha la gran fortalesa fronterera de l'Espanya antiga. Quan hi passa Guicciardini creu que és «una frontera mal assegurada dels assassins. Salses, pel que es veu de fora, és una fortalesa molt bonica que va ser començada per aquest rei [Ferran II d'Aragó]» (1511). I Otthobon explica, «ens vàrem allotjar fora del castell en algunes de les poques cases que hi ha, que són tristes i desgraciades» (1567). Per Platter, «és la primera fortalesa del rei d'Espanya, un dels castells més sòlids. Just al costat del castell de Salses hi ha un carrer allargat amb moltes cases al costat, i entre elles hi ha hostals i vàrem triar el de la Creu Blanca on vàrem dinar» (1599). Cuelbis escriu, «Almorçamos. Es un pueblo pequeño sin murallas, de cinquenta o más vecinos, lo qual es casi de manera de la collación y arrabal de la fortaleza que no es muy grande pero vistosa y muy hermosa. Es la mejor fortaleza junto a la raya de Francia en el camino de las Españas» (1600). I per Nicolini, «Salses és una vila miserable de quatre cases i un hostal que no és de bon estar» (1686).

El límit fronterer era una mica més al nord, explica Bertaut que hi ha una font d'aigua salada «amb tanta aigua que sembla el principi d'un gran riu, i se la veu sortir de la roca amb gran violència, i s'ha de passar per sobre amb un pont que té sis o set arcs» (1659). I aquí, com diu Cuelbis,

Raya de Francia
y término
de los reynos poderosos
de las Españas.

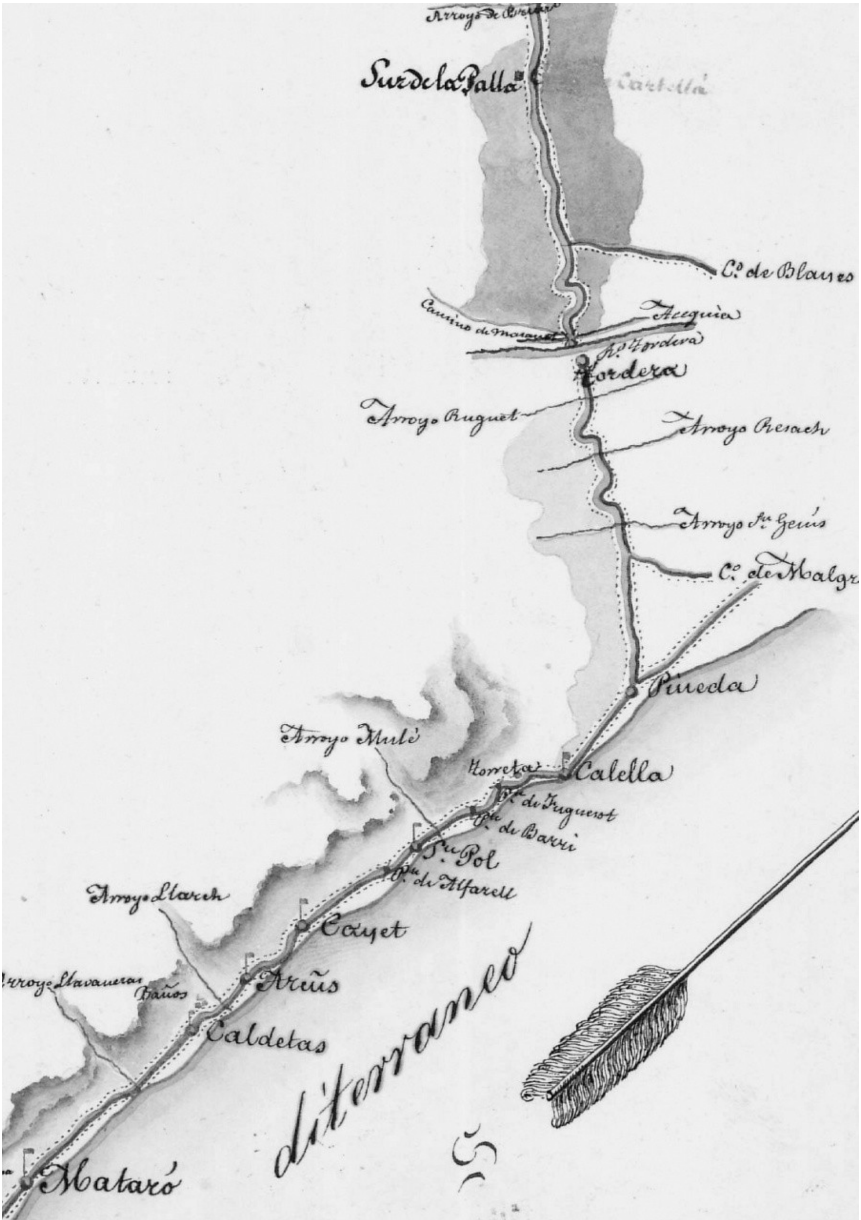

Leonardo Santiago Rotalde. *Itinerario de Barcelona* [a] *Perpiñán* (Barcelona, 1840)
Ministerio de Defensa de España

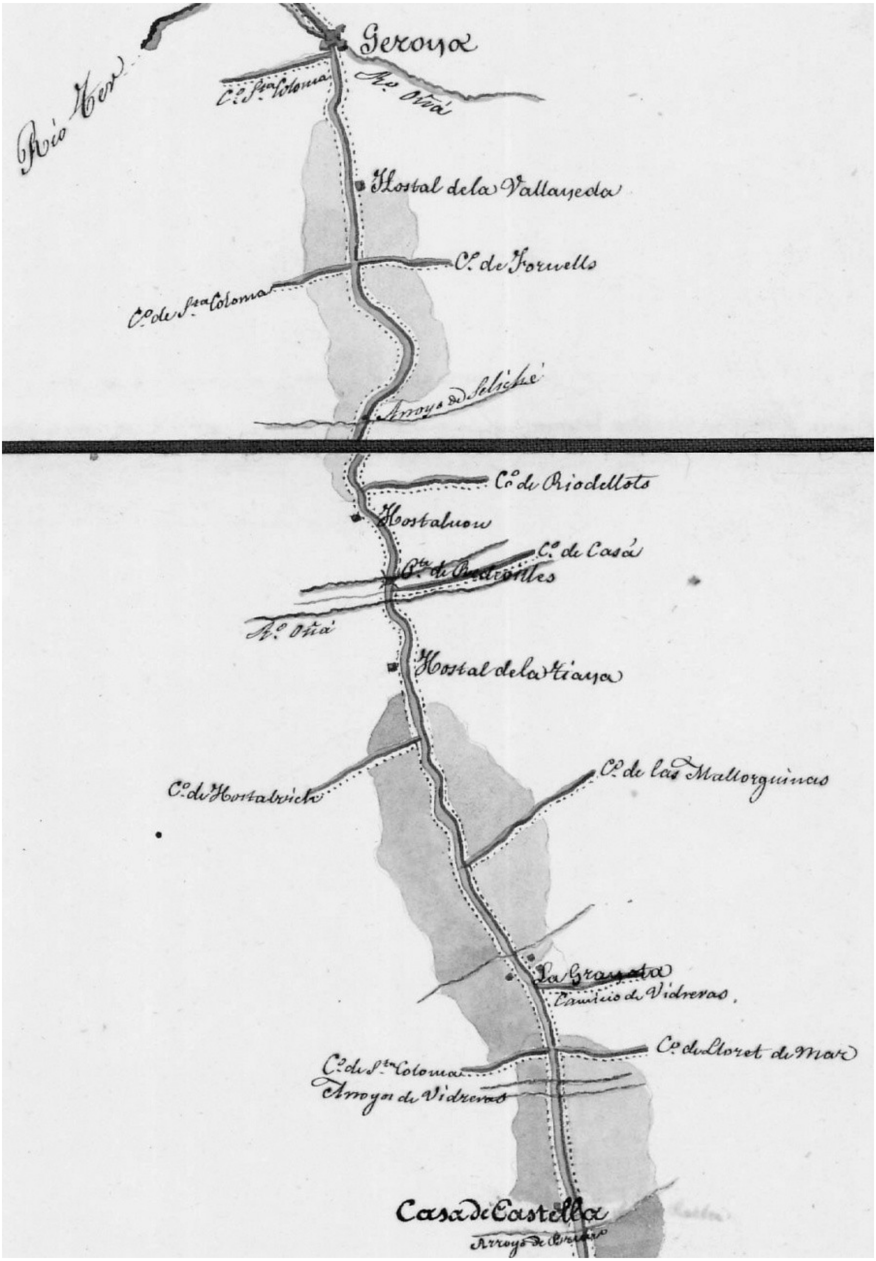

Gerona
Rio Ter
Cº de Fornells
Hostalnou
Cº de Casá
Rº Oñá
Cº de Hostalrich
Cº de las Mallorquinas
Camino de Vidreras
Cº de Lloret de Mar
Arroyo de Vidreras
Casa de Castella

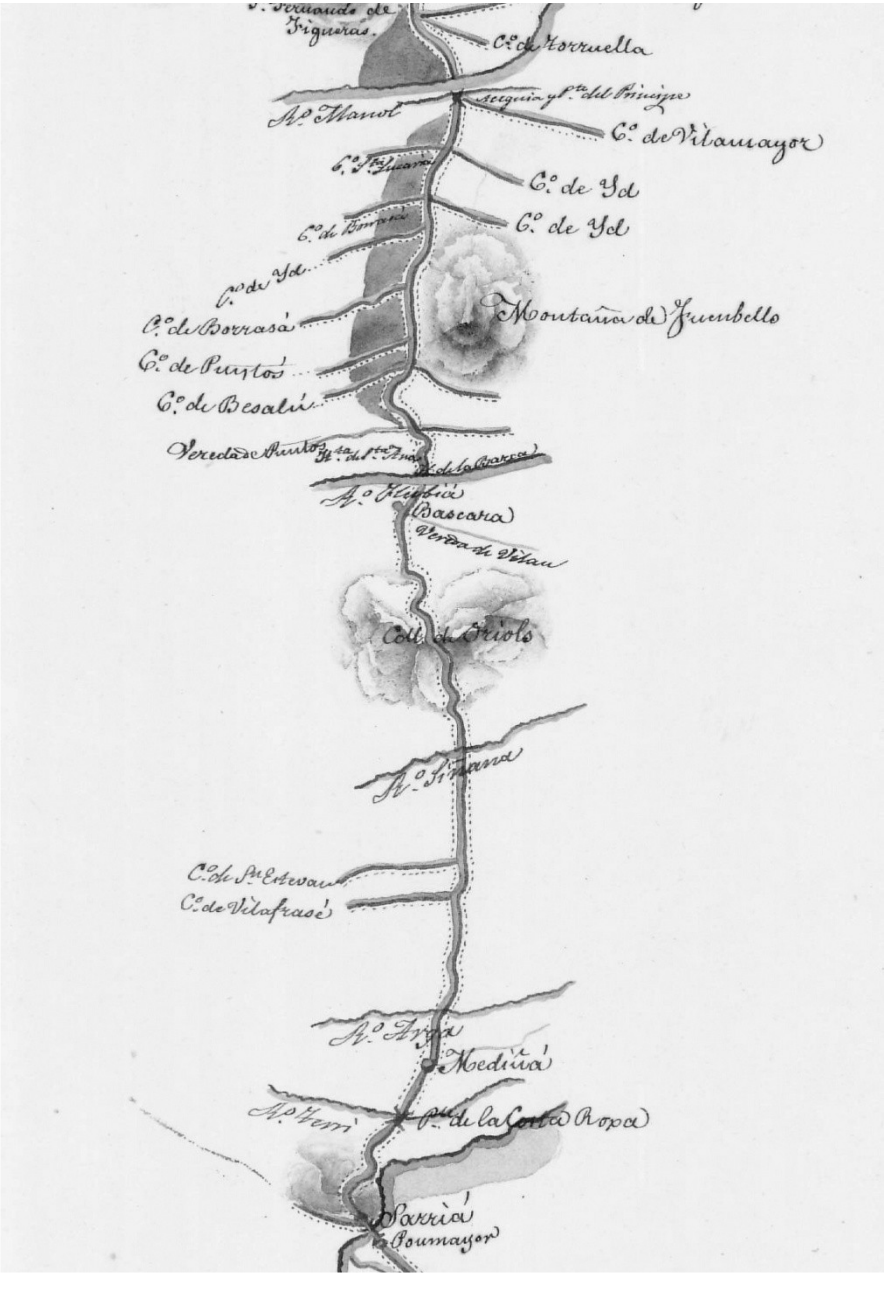
Figueras.
Cº de Torruella
Aº Manol
Cº de Vilamayor
Cº de Yd
Cº de Yd
Cº de Borrasá
Cº de Yd
Montaña de
Cº de Borrasá
Cº de Besalú
Bascara
Coll de Oriols
Cº de Sn Estevan
Cº de Vilafrasé
Mediñá
Aº Terri
Sarriá
Poumayor

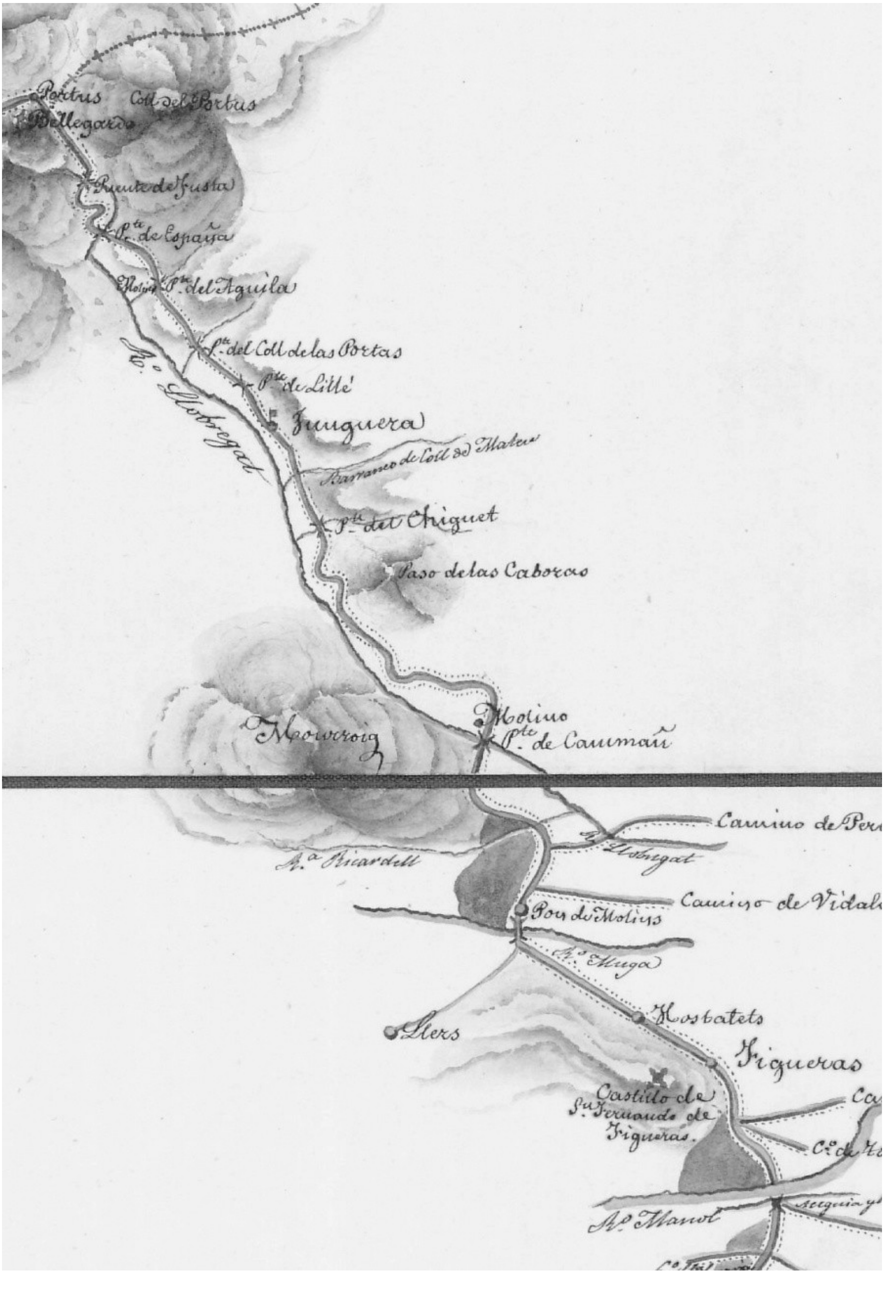

Bellegarde
Puente de Fusta
Pte. del Aguila
Pte. del Coll de las Portas
Junquera
Pte. del Chiquet
Paso de las Caboras
Molino
Pte. de Caumañ
Camino de Per
Camino de Vidal
Hostalets
Figueras
Castillo de Sn. Fernando de Figueras

EL CAMÍ REAL PER LA MARINA

Terra d'ibèrica arrel, soroll de passos romans, tràfec entre les viles que populen un espai generós, resguardat del vent i el fred per les muntanyes, vora el mar. D'aquest temps tenim la il·lusió de saber coses dels camins que mil·liaris apunten, un fil prim. Passem de llarg i arribem als segles que els papers informen, perquè l'obra del nou Camí Real setcentista que desviarà la ruta cap a la costa es fa sobre un que ja hi era, prop dels pins i el daltabaix de les roques, de les gavines i les ones, que els pobles de la Tordera al Besòs un camí els ha comunicat sempre, abans que hi arribessin les obres que el fan carretera principal, perquè on hi ha vida i cases s'hi por arribar. Tal vegada ho assenyala un inventari del segle deu, que limita una propietat «in strada publica qui uadit in omnesque partes.»

Temps feudals, papers refugiats en lligalls parlen del *camí general*, un pergamí del 1074 de l'*estrata publica* que passa per Canet. Als papers dels notaris que tracten de negocis, el camí és nota obligada en tantes operacions. L'any 1559 a l'inventari de Pere Saurí de Mataró, consta la seva casa «en lo camí corrible qui va de barchna [Barcelona] a Gerona.» Un document de 1579 senyala «lo Camí Real que va de dita vila [Mataró] a la de Blanes», lloc de pas, trànsit de tants, que trobem en les notes dels medievals *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. El 1600, el viatger Cuelbis, el primer que camina el «camino de Perpinyà y pues para Francia», per la costa,

diu que hi ha «también un otro camino más derecho que va dentro de la tierra de Barcelona a Girona, pero es muy trabajoso de muchas montañas y peligrosas costas», el d'Hostalric. Una nota a *Le Grand Dictionnaire Géographique et Critique*, escrit per La Martiniere amb dades de cap a 1730, senyala que la ciutat de Mataró és una «vila petita al camí de Barcelona a França.» Però de Barcelona a Mataró hi ha dues maneres medievals d'anar-hi, per les muntanyes, on viu la gent aplegada en llogarets, i vora el mar, un espai buit amb la por als barcos pirates.

El camí de l'interior passa per les poblacions enfilades a les costes de la serralada, de vilatans a recer, gent escarrassada, de treball sofert, amb l'aixada a la mà i patint les pedregades. Arrelats al tros, viuen i moren sense fer més de quatre passes enllà, tal vegada a mercat pels camins que lliguen els petits nuclis pagesos de santoral ben divers. De Barcelona, per una plana esquitxada de cultius i masies, cap a Sant Martí de Provençals, que diuen que era lloc «curt de caseria» i poca gent, veí del rec Comtal, i amb l'aigua hi ha feina, molins per aprofitar l'energia, masies que reguen sense esforç, oficis que la necessiten, les adoberies, les fàbriques d'indianes. Una església del segle quinze dedicada a Sant Martí, casetes al costat del camí, i l'hostal de l'Empedrat ple de gent que s'atura a dormir quan arriben a Barcelona de nit i les portes de la gran ciutat estan tancades. I després del riu Besòs, que es travessa a gual, a Santa Coloma de Gramenet, cent persones el segle onze, entorn de pagesos, cases al redós d'una església i masos forts, Baldovina, Carcerenya, Pallaresa, molins fariners i camí per anar a Sant Jeroni de la Murtra. Cap al nucli antic de Badalona, aturonat, un pergamí de 1389 parla del Camí Real que passa

pel mig del llogaret, entra pel carrer de Barcelona i surt cap el torrent de la font d'Avall, a l'esquerra cap a Tiana per la riera de Montalegre, i cap a Alella, segurament pel coll de Vendrans. Després, Teià i Premià pel camí vell, a Vilassar pel camí de la Cisa, a Cabrils per Sant Sebastià i a trobar el camí del Mig.

És la ruta que devia seguir l'any 1305 Ponç de Gualba, bisbe de Barcelona quan visita les parròquies de Sant Cebrià de Tiana, Sant Feliu d'Alella, Sant Martí de Teià, Sant Pere de Premià, Sant Genís de Vilassar, Sant Feliu de Cabrera, Sant Julià d'Argentona, Sant Andreu d'Òrrius, Santa Maria de Mataró, Sant Andreu de Llavaneres i Santa Maria de Caldes d'Estrac. La memòria d'aquests camins transversals es nota quan segles després seran utilitzats com a línia divisòria dels municipis de Sant Genís de Vilassar i Cabrils, Vilassar de Mar, entre Alella, Teià i el Masnou, entre Alella, Tiana i Montgat.

Cuelbis, l'any 1600 surt de Barcelona i aviat troba un hostal «a la orilla del mar» [potser al Masnou], i no segueix per la costa, sinó que va cap a l'interior. Diu que tot el camí «es muy trabajoso, lleno de costas muy altas y despobladas.» Passarà per Alella, per Teià, per Premià de Dalt, per Vilassar de Dalt. «Paso la noche en todos estos pueblos, los vecinos tienen grandes torres de bóveda y muy fuertes, por el miedo que tienen de los moros, que llegan a la costa las fustas y galeotas.» Segur que arriba al que coneixem com camí del Mig perquè explica que veu Argentona «cerca de una montaña a la mano izquierda del camino.» La seva ruta és la mateixa del bisbe Ponç tres-cents anys abans, les poblacions de dalt, i només tocarà el mar en arribar a Mataró, seguirà per Caldes d'Estrac, Arenys, Canet, Sant Pol, Calella, Pineda i Malgrat.

Al camí de la costa, i a tocar de la platja, els segles medievals no hi ha nuclis estables, només torres de guaita, la del turó de Montgat, alguna casa fortificada, barraques de mariners i pescadors –quatre canyes– que viuen segurs a les viles de dalt, però amb el pas dels anys creixen cases al costat del camí marítim, i aviat un carrer que serà la Badalona de baix. Superat el turó de Montgat trajecte planer, agradable, que presenta l'obstacle de les rieres, que quan l'hivern porten aigua compliquen el pas., camí molt ocupat des del segle setze pel trànsit de persones i mercaderies, una ruta comercial que té com a centre la ciutat de Mataró, fabril i comerciant, origen de productes agrícoles i manufacturats que viatgen arreu.

A la platja de Vilassar l'any 1600 un veí de Vilassar demana «de tenir hostal y de vendrer pa y vi seu propri y les demés provisions que han menester los passatgers», pescadors i passavolants Amb els anys, la gent dels pobles amagats baixa a la costa, a tocar del Camí Real que hi passa, i tots acaben tenint un veïnat d'avall, servint el trànsit i vivint del mar, de la pesca i el comerç. El viatger Zamora parlarà el segle divuit dels pobles que «distan media legua de la marina; algunos de los cuales tienen su vecindario a la orilla del mar tan crecido como los mismos pueblos. El vecindario de Tiana se llama las Cases de Montgat; el de Alella, las Cases de Mar, el de Teià, Masnou; el de Premià, el Vecindado de Mar; y el de Vilassar tiene su solicitud de erigirse en pueblo separado de la matriz bajo el nombre de Sant Joan de Vilassar de Mar.» Arenys també té el seu poble d'Avall, Canet neix per la gent del Montnegre que baixen cap a mar, Malgrat és el raval que es coneix com Vilanova de Palafolls.

Un document de l'any 1362, que marca els límits entre els castells de Burriac i de Mataró, assenyala les dues rutes, la de muntanya i la de la costa. El Camí Real que va a Barcelona el situa prop del mar, «comensant des del mar ... lo arenal ... un herm ... prop lo dit arenal ... al cap de dit herm ... camí públich que va de Mataró a Barcelona», és el que la cartografia en dirà camí de Baix. Continua la feina de marcar els límits en direcció a muntanya i aviat troba el «camí públich que va de Mataró al Cros y a Vilassar [de Dalt]», el que coneixem com camí del Mig o Camí Real del Mig, i també com Camí Real del Sant Crist, amb cruïlles per anar a Agell, a Cabrera, a Cabrils i enllà, és el «camí que va [de Mataró] a la volta de Cabrera i en altres parts.» El mateix document senyala «lo camí que va a Argentona y a Granollers», és el conegut com camí de Dalt.

La crònica d'Estevan Corbera de l'any 1678 senyala alguns pobles en la ruta de la costa, Badalona, «el promontorio de Mongat, con su torre y atalaya», «el mas Nou», «Vilasar al pie de la montaña», Mataró, Caldes d'Estrac, Arenys de Mar, Canet, Sant Pol, «el promontorio de la Calella», Pineda, i Malgrat. Poc després, l'any 1685, hi passa Ambrosio Borsano, que fa referència a diverses poblacions de la ruta: «Saliendo de Barcelona y encaminándose a Perpinyà por el camino de la costa de mar ... a casi legua y media de Barcelona allase un lugar que se dice Badalona cercado de muralla a la antigua. Continouando el dicho, pásase la torre de Montgat y a poco más de una legua allase otro lugar que se dice Alella. Continouando sobre dicho camino a más de una legua del lugar de Alella allase la villa de Mataró. Continuando al sobre dicho camino, de la cuesta de mar en adelante, sálgase de Mataró y encamínase asia livante. A una legua de dicho lugar allase

ottro lugar que se dice Caldes d'Estrac, sobre una ensenada o cala en tierra llana a la orilla de la mar. Caminando más adelante sobre el mismo camino, asia levante y siempre al pie de la costa, a poco más de media legua de dicho lugar, allase otro lugar que se dice Arenys de Mar, en siguimiento de dicho camino allase otro lugar que se dice Canet situado al pie de la costa, sobre una cala, en continuacion de dicho camino, está un lugar que se dice Sant Pol, y a otra media legua más adelante de Sant Pol esta una ponta de tierra que se sale a la mar, que se dice la ponta de Calella, y así al pie de la cuesta está situado el lugar que se dice tan bien Calella ... sobre el camino sobre dicho, allase un lugar que se dice Malgrat y otro que se dice Tordera.»

Cap a l'any 1720 el comte de Darnius diu que el camí passa per Badalona, pel coll de Montgat i fa referència a les cases de Masnou, de Premià i de Vilassar abans d'arribar a Mataró. «De Barcelona a Mataró, se va en derechura al Clot, seguidamente va a passar el río Besòs a vado, después en Badalona, poco después attraviesa el coll de Montgat, y va en derechura a las casas del Masnou, las de Premià y Vilassar, y llega después a Mataró. Este camino es bueno, llano y carretero, siguiendo casi siempre la orilla del mar, menos en la subida y baxada de Montgat. Tiene la incomodidad de vadear el río, aunque sino es tiempo de invierno está siempre enxuto. De Mataró va siguiendo la orilla del mar hasta la vajada de Caldes d'Estrac. Sube al lugar de Caldes vaja despues a la riera dicha de Caldes y siguiendo el camino pasa muy zerca de la torre Encantada, y seguidamente en Arenys de Mar ... pasa a Canet, despues a Sant Pol, inmediatamente a Calella,[1] Pineda y Mal-

[1] Darnius proposa que es rectifiqui el camí de Calella a Caldes d'Estrach, «se ha de

grat y a corto trecho deja el camino que va a Blanes, despues va a pasar a las Ferrerias [Palafolls], poco despues pasa el rech Viber y despues el rio Tordera ... continua y pasa al lado de la torre de Gelpí y subiendo al Suro de la Palla, haze la bajada derecho a los mesones de la Granota, va después a la Tiona.» De Mataró a Caldes d'Estrach «es llano, carretero y bueno», però de Caldes, passant per Arenys de Mar, Canet, Sant Pol, «attraviessa differentes barrancos, siendo todo este camino desfilado y malo y parte cubierto de bosque» fins a Calella. Segueix per un camí a Pineda, Malgrat i el riu Tordera a gual, «la baxada y subida del Suro de la Palla es todo desfilado, y país muy solitario.»

Després de Mataró i fins a Tordera hi ha un únic camí, al costat de la platja i sota els turons, l'espai no donava per més. És un tram complicat, que no serveix per trànsits continuats de grans volums, per això les poblacions que neixen al redós de tantes rieres, s'orientaran cap el mar. Gran part del camí era proper al mar, una obra molt inestable que els temporals desfeien, obligant a aixecar murs de protecció que un altre temporal enderrocava. I així un any darrera l'altre. Un indi-

---

echar el camino por dentro las viñas, que attravessando gran parte de terreno irá a juntar con un riachuelo, que juntos saldrán al pie de la subida de Santa Pau, y attavessando lo largo de las casas del lugar de Sant Pol pasará la riera de Sant Pol a vado [...] echándose poco después por dentro las viñas irá a salir al llano de Canet, y al salir deste lugar encontrará una cruz que divide los caminos de Arenys de Munt y Arenys de Mar, se deve tomar el que va a Arenys de Munt, y a alguna distancia buelve a tomar por dentro las viñas, y irá a salir en medio de la riera de Arenys, debajo la casa dicha den Puig de la Palla, y tomando por un rial dicho del Remey, a alguna distancia se echará otra vez al camino por dentro las viñas, hiendo a salir a la riera de Sant Vicenç de Llavaneres, debaxo la casa de Milans del Bosch, y baxando riera abaxo juntará el camino desfilado que dexamos al pie de la baxada de Caldes d'Estrac, y de aquí a Mataró es carretero, llano y bueno.»

cador de la precarietat del ferm, i d'una amplada que sembla més aviat la d'un corriol, és la notícia de l'any 1696, quan les tropes franceses fortificades a Calella es veuen obligades a obrir una carretera cap a Arenys i Mataró, «para que todo el carruage y tren de artillería pudiese pasar hasta Mataró.»

L'entrebanc històric eren els contraforts entre Caldes d'Estrac i Calella, que no deixen passar, i el trànsit de mercaderies i persones s'ha d'efectuar fent una volta per la muntanya, rodejant-los. Com que la ruta era molt transitada hi ha una primera reforma d'aquest tram entre els anys 1738 i 1740, consten pocs detalls, però és segur que aleshores es fa el primer rebaix dels contraforts marítims per fer-hi passar un camí, i segueixen altres reformes sota la direcció del marquès de la Mina, capità general de Catalunya, polític il·lustrat promotor de grans obres públiques.

El viatger Christopher Hervey passa per la costa i escriu, «la carretera que va a Mataró des de Barcelona és molt agradable, en part per vorejar el mar, que se'ns presentava con la superfície llisa d'un llac, i en part per travessar agradables arbredes intercalades amb viles» (1760). Jean François Peyron explica que el «trajecte de Canet a Mataró és al costat de petits turons que cal pujar i baixar sense parar, de manera que el camí resulta fatigant, però la vista contínua del mar i del camp alegra i distreu al viatger» (1776). I una mà anònima escriu dos anys després que «sería mui a propósito la conservación del camino de la Marina que se dirige desde Barcelona a Girona, reconponiéndolo en lo que fuere posible, con espesialidad en las costas desde Caldetes a Calella.» I com diu Darnius, després de Tordera el camí passa per un país desert,

els boscos del «Suro de la Palla, va despues al Mesón de la Tiona», poc abans ha trobat el Camí Real de França.

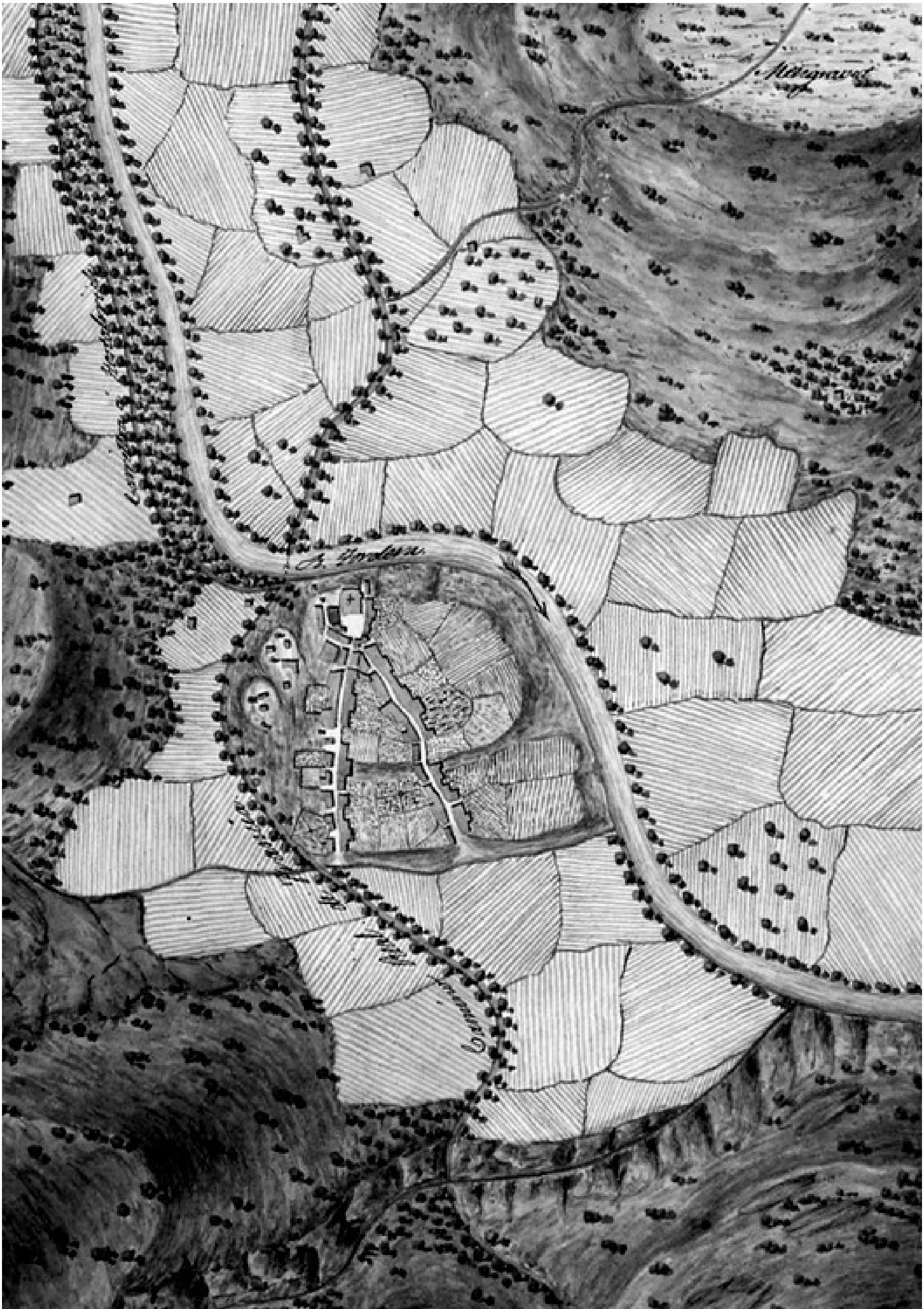

Croquis de Tordera y sus imediaciones (1839)
Ministerio de Defensa de España

Al desori de les comunicacions vol començar a posar-hi ordre el rei Carles III, que mana la construcció de la primera xarxa de carreteres modernes amb el *Real Decreto de Carlos III, para hacer caminos rectos y sólidos en España, que faciliten el comercio de unas provincias a otras, dando principio por los de Andalucía, Cataluña, Galicia y Valencia. Aranjuez, 10 de junio de 1761*. La intenció era bastir una xarxa radial des de Madrid, sobre els primitius camins reals, per connectar les zones principals del país. L'obra, és la primera mesura en l'àmbit de les comunicacions amb una visió moderna.

La reforma, que estableix el nou Camí Real de França, era a càrrec de la Corona i això, en principi, garantia els recursos, però l'impuls real dura poc temps. La realització material s'allarga dècades, i es construeix de manera fragmentària i amb resultats desiguals. De tota manera els primers anys s'inicien algunes obres en el recorregut català, de poc abast, i es construiran dos ponts singulars, obres d'art de l'enginyeria civil, el de Carles III a Molins de Rei i el del Lledoner a Vallirana.

Fins aquell moment, i al llarg de segles, el Camí Real oficial per anar a França passa, com hem vist, per l'interior de Catalunya, però ara hi ha un canvi important en el trajecte, perquè és desviat per la costa. Sortirà de Barcelona, passarà per Mataró i des de Tordera anirà a trobar l'antic trajecte vora l'hostal de la Tiona, al lloc de la Creu de la Mà, que, com el

baró de Maldà assenyala, és el punt que separa l'antic camí de l'interior i el nou de la Marina.

Un mapa documenta que en un primer moment també es va considerar la reforma del camí històric. Es tracta del *Mapa Chorographico* de l'any 1786, que signa Clemente de Haedo y Espina, enginyer principal de l'exèrcit, tinent d'infanteria, i membre de l'Ordre de Santiago. Cal deduir que la intenció era actualitzar-los tot dos, i que amb l'obra de la costa endavant, i tant ben acollida pels viatgers, com ho expliquen diverses cròniques, segurament per qüestions econòmiques la traça d'Haedo, a la que hi va dedicar grans esforços de planificació i recursos, queda arraconada. Certament aquest mapa és d'una importància cabdal, perquè no només mostra la traça de l'obra projectada, sinó que hi ha ben detallat el curs antic del Camí Real, en el tram que va de Barcelona a l'encreuament amb la ruta de Marina.

No conec els motius oficials del canvi, però es poden endevinar, i segur que és l'espectacular creixement que viuen els pobles de la costa. Des de mitjan segle setze a inicis del divuit Arenys multiplica per 10 la seva població, Canet per 25, Sant Pol per 6, Calella per 85, Pineda per 4, Malgrat per 15, i Tordera per 7. A mitjan segle divuit l'empenta econòmica és encara més important, i noves poblacions arrelen, Vilassar de Mar, Premià de Mar, Masnou, Montgat, i entre totes destaca la ciutat de Mataró, un centre fabril i comercial de primera categoria que al llarg dels segles disset i divuit no para de créixer i fa la competència a Barcelona. Un document del 1683 diu que a la ciutat hi ha, «comerç en acsés, axí que en la dita vila de Mataró y ha més negosi que en ninguna vila del present Principat de Catalunya.» El paper del comerç és clau en la

desviació del camí per Mataró, que s'ha convertit en un centre d'indústria i agricultura orientada a l'exportació. Comerç pels camins, de traginers amb mules, comerç marítim de cabotatge i colonial, vidre, fusta, blat, i un camí que lliga amb Barcelona, certament tenia «las salidas por la parte de tierra muy francas y proporcionadas al comercio» (1702).

El resultat d'aquesta evolució l'expliquen alguns viatgers. Ponz ressalta que al llarg de la Marina hi ha, «gran número de fábricas, es a saber de algodón, de estofas, de medias, de listonería y sobretodo de encages. La agricultura se halla floreciente» (1767). Thicknesse també ho veu, «En aquesta costa vàrem trobar una vila a cada llegua habitada per pescadors rics i opulents constructors de barcos i tota aquesta gent està molt ocupada en les seves indústries» (1775).

Crec que la potència econòmica de la zona és la clau del canvi de trajecte. Mil iniciatives, indústries que fabriquen coses per vendre, forasters que venen a treballar, barcos carregats, pagesos que cuiden les vinyes, dones fent puntes, mariners i pescadors, mestres d'aixa, comerciants. Tot plegat va situar al mapa el país que anava de la Tordera al Besòs. I el Camí Real es va acostar on la vida sorgia.

El contrast amb les poblacions de l'interior és extraordinari, un mon agrícola tancat que pateix els efectes devastadors de la retirada del Camí Real, perquè varen perdre una font important de riquesa, els viatgers que hi passaven. De fet, aquells pobles havien nascut com a resposta a la demanda del trànsit, per això les cases les varen construir envoltant el camí, i quan l'afluència de gent ja no hi és, a finals del segle divuit, un estil de vida s'acaba. Quan Zamora hi passa l'any 1790 tot era aturar, «habiéndose retirado la carretera se han quedado

sin concluir las casas que se habían empezado.» En el diccionari de Miñano de cap a 1820 llegim que Hostalric, «era mucho mas importante antes que se abriese la nueva carretera de Francia que pasa por la costa del mar.» I l'any 1847 Ford escriu, «Hostalric havia estat la fortalesa més important del Camí Real però d'ençà que es va obrir la ruta per la costa s'ha convertit en un lloc secundari.» El camí antic, tot i que es va continuar utilitzant per la carrera de postes fins l'any 1845, es va anar deteriorant per manca d'interès oficial.

Seguint l'ordre de Carles III, comencen les obres per establir el nou Camí Real, amb alguna modificació a les portes de Barcelona. Es tracta de la fàbrica del tram en direcció al Besòs, ampliat sobre un traçat anterior. En parla Antonio Ponz, que explica que s'han plantat arbres, «en el trecho que se ha hecho nuevo del camino de Francia» (1767), i també alguna millora a les entrades de Girona, però tot plegat es tracta de petites obres aïllades, sense continuïtat. Cal esperar l'any 1778 perquè el nou sistema vial tiri endavant, quan un il·lustrat, el comte de Floridablanca, es fa càrrec de la *Superintendencia general de caminos y posadas*.

El progrés de la construcció del camí és difícil de seguir, però donen pistes els comentaris dels que hi passen, algun mapa i documents locals. Les dades aplegades indiquen que a l'obra s'hi treballa l'any 1781 i que cap a 1791 era acabada però amb resultats molt desiguals. Hi ha trams oberts de nova planta i ben fets, alguns de reformats, petites reparacions de factura pobra i trams oberts enmig del bosc sense cap solidesa, singularment de Tordera a la Creu de la Mà, cruïlla amb el Camí Real de l'interior. En general, es manté el trajecte antic,

perquè a la costa el territori no donava per variants, però a l'interior sí que hi ha algun canvi.

Pel baró de Maldà sabem quan varen començar les obres definitives del nou Camí Real de la Marina, en una anotació de febrer de l'any 1781 diu, «per ordre del rei se fa la carretera nova de la Marina, fins a França, havent-se tirades línies des de lo pont dels Àngels, des del qual camí tira dret a Badalona, donant-se-li amplitud de quatre coxes de frente, sent lo director dels camins lo Sr. don Francisco Canals.»

L'any 1786 Zamora escriu, «Salimos de Barcelona para ir a la ciudad de Mataró, tomando el camino que se está construyendo desde la Puerta Nueva de Barcelona hacia Francia. El trozo que hay hecho de este camino hasta cerca del río Besòs es bastante sólido.» Notem que tot i la importància de l'obra en cap moment es planteja construir un pont sobre el Besòs, tal vegada en ser un riu només perillós en temps de pluja i pel cost gran. Passat el tràngol de sorra i fang el nou camí, ampla, recte i sòlid, passa per Sant Adrià i pel barri marítim de Badalona. I arriba a un punt de pas complicat pels vehicles, «la subida de Mongat», un turó on a la part alta hi ha un destacament militar en una petita caserna. L'any 1787 la dificultat era superada, tal com explica Young, «Per passar la carretera hi ha una muntanya tallada de trenta peus de profunditat, amb una paret a cada banda.»

El camí segueix al llarg de molts quilòmetres per llocs plans de fàcil urbanitzar, enmig de petites viles, entre les cases i el mar. De fet l'obra fins arribar a Caldes d'Estrac és una reforma de l'amplada i el ferm, que l'any 1789 era en plena execució, a Mataró i altres indrets. Però des de Caldes fins arribar a Calella el camí nou va haver de fer front a dotze qui-

lòmetres de costa dominada per grans contraforts sobre el mar que havien estat rebaixats anys abans. Un treball complicat que obliga a tornar a tallar la roca a diversos indrets per tal de fer més fàcil el trànsit rodat. El viatger Chantreau senyala que de Pineda a Barcelona hi ha un «magnífic camí tallat a la roca, sempre sobre la costa, ens va conduir a unes boniques poblacions» (1792), i un any després Bourgoing parla d'un «camí nou, seguint les sinuositats de la costa, pujant i baixant la gropa dels turons, algunes vegades escarpada, i cavat a la roca en alguns indrets.» L'Abbé Lambert escriu que el camí «segueix la línia de la costa i ha degut de costar molts esforços i despeses considerables per ser construït. En molts punts, s'han hagut de crear terrasses i tallar roques i trossos de muntanyes per obrir pas» (1795).

Anys després Cénac-Moncaut explica la seva experiència, «el camí passa pels rocars batuts per les ones, i forma, al llarg de dues llegües, una cornisa tortuosa, lligant una sèrie de petits promontoris escarpats en forta dentada. La diligència segueix tots els seus contorns, se submergeix en les cales tallades per les ones, puja als colls, i en la part superior al més mínim accident rodaria al mar, pujades, executades a través de les enormes roques i les fondalades inquietants.»

A Arenys de Mar l'obra va consistir en un tram nou davant la població i arran del mar, de poca consistència. El senyor Pons Guri diu que, «Poc després d'estrenada la carretera, a darreries del segle XVIII fou destruïda pels temporals de mar. Aleshores la Intendència del Principat disposà que passés pel carrer de Sant Joan i seguís pel d'Avall», i després pel carrer Ample, com abans. «La conservació d'aquesta mala carretera dita *reial*, fou una sangonera per als pobles d'Arenys, Sant Pol

i Calella i, en menys intensitat Canet, que, a cada moment, havien de participar en reparacions.» Notem que el municipi es va gastar una quantitat considerable per reparar-la l'any 1802, perquè hi havia de passar el rei Carles IV.

En un llibre de memòries de Canet hi ha una nota del 1789 que explica que «est any varià la carrera que va de la vila als caputxins.» Un any després Zamora passa per Calella, «el camino se halla ya mejorado en las cercanías de este pueblo. Salimos de Canet dirigiéndonos por el camino nuevo.» De Calella a Tordera l'obra no va patir les dificultats del tram anterior, consistint en l'ampliació i un canvi de trajecte, perquè ara el Camí Real no passarà per Malgrat, com abans, i anirà per l'interior directe cap a Tordera.

L'obra, després del riu Tordera i fins a la cruïlla amb el camí antic, al lloc de la Creu de la Mà, no té massa consistència. Bourgoing hi passa quan la reformen, i diu que a l'entorn de l'hostal de la Granota «encara no hi ha camí traçat pels boscos en acostar-se i sortir d'aquest hostal. I es vagareja unes llegües una mica a l'aventura» (1793); Beramendi, que «casi todo el camino es malo» (1793); De la Cruz, parla d'un «camino montuoso, e incomodo, que nos ocupó hora y media. Continuamos la ruta por un terreno escabroso de altos y baxos, y aun en los valles con no poca incomodidad, valiéndonos de senderos, pues el camino es natural, sin compostura, y malo por los carriles de los carruages» (1797). Cap al 1800 Laborde explica que és un «camino ancho, pero mal cuidado, conduce desde Girona al rio Tordera distante 5 leguas, por un terreno de poca consistencia, que humedeciéndose a la menor lluvia, se llena de lodo en invierno, y de polvo en verano; y en todas las estaciones está cortado por carriles profundos, que le ha-

cen intransitable aun a los viageros de a pie. Se va estrechando al acercarse al rio, hacia donde se cubre de aguazales.»

Poques dades de l'obra cap a Girona, que es limita a eixamplar el camí i fer-lo recte tot passant davant els històrics hostals, l'ampliació del pont de Riudevila indica que el trajecte es manté. A Girona el 1790 s'ordena a les botigues dels carrers de pas del Camí Real retirar el que tenien a l'exterior perquè anaven a començar les obres del camí fins a Pont Major.

Passat Girona, del camí Beramendi diu que «a la salida de esta ciudad empieza uno muy bueno que sigue casi sin interrupción hasta Francia» (1793). Zamora parla del camí renovat a l'entorn de Figueres. «La villa de la Jonquera está situada orilla del rio Llobregat, y en trepando por medio de ella el camino de Francia a cuyo fin se ha ensanchado en algunas partes la única calle de que se compone, es el último pueblo, y el camino de aquí a la raya está ya concluido. Desde la Jonquera fuimos aber el camino hasta la raya, notando su anchura y construcción mejor de la de Francia. Nos bolvimos a la Jonquera empezando a reconocer desde este pueblo a Figueres los trozos de camino que se están construyendo, en los quales noté que desde la Jonquera acá son mas estrechos que desde la Jonquera a Francia, que ponen poca piedra y mui menuda por techo, que en las cercanias del rio Llobregat para ahorrar desmonte en la ladera forman grandes paredones de piedra de lo qual no puede ser tan sólido como sería desmontando el techo. Finalmente me pareció bien el puente de dos ojos sobre el Llobregat [de Capmany], uno de ellos bien rebajado. También me pareció acertado la recomposición y aforro que se ha hecho a Pont de Molins al lado del qual hay un pequeño vecindario que tiene párroco» (1790).

En aquesta zona el resultat va ser una obra de primera categoria, Bourgoing ho explica. «Sobretot en acostar-se a Figueres el camí està obrat amb molta cura i magnificència. Es passa per diversos ponts construïts en granit. A partir de Figueres fins la frontera el camí és excel·lent, principalment en l'interval que separa la Jonquera del Voló, i que travessa la gropa dels Pirineus. Les estructures que presenta el camí són comparables a tot el que hi ha de més perfecte en aquest gènere» (1793). Hi torna el 1808, «Actualment la ruta de la Jonquera fins al Voló és en la seva totalitat una de les més boniques d'Europa. I el pas dels Pirineus és notable pel gran nombre d'obres de categoria, que no queden enrere, ni en magnificència ni en audàcia a res del que es coneix a Europa.»

En quant a la zona fronterera, aquesta mena d'aparador del país, Young explica que el 1787 les obres eren fetes. «Arribem a un camí excel·lent, que el rei d'Espanya està construint. Comença a les columnes que marquen els límits de les dues monarquies, unint-se amb la francesa. És admirablement fabricada, però passaran molts anys abans que arribi a Barcelona. Als obrers se'ls paga una pesseta i tres sous al dia.»

Hem vist, però, les queixes de Laborde de falta de manteniment tot just acabades les obres. Quatre ruixats malmetien trams del Camí Real, i aquelles crítiques que els viatgers feien a l'antic trajecte es tornen a sentir. Una mostra de la situació es produeix el 1802 quan el rei Carles IV va a visitar el castell de San Fernando a Figueres. Per fer més còmode el viatge real hi ha importants obres de reparació en un camí que feia pocs anys havien renovat, tot i així es va haver de gastar la quantitat de 150.000 rals per l'ocasió. Però no n'hi ha prou. El baró de Maldà explica que el rei va patir el mal

estat dels camins, «ha estat plausible en tot lo que es diu la costa, fins a Arenys, i d'allí fins a deixar la costa; però molt desgraciat en los camins prop de Girona, i de Girona a Figueres, pués, com han vingut pluges i los directors de camins s'havien un poc adormit, no sé de fixo en quin paratge portaven a carretades l'arena per adobar lo mal camí, motiu d'haver boçat lo cotxe del senyor Príncep de la Paz, segons diuen, i haver quedat atascat lo del senyor rei d'Etrúria, ab sotragades fortes en los demés cotxes, en tant, que foren menester moltes atxes de vent, havent arribats molt de nit a Girona.»

I encara l'any 1806 trobem que l'Ajuntament de Girona demana la reparació del camí des de l'hostal de la Granota fins a Bàscara, un trajecte llarg i malmès. Però el país enfocava dècades de conflictes constants: dues ocupacions franceses, la primera guerra carlista, revoltes polítiques, i fins els anys quaranta del segle dinou no es comença a planificar noves carreteres per un país que la revolució industrial canvia.

Amb la millora del Camí Real neixen empreses dedicades al transport de persones i mercaderies. La *Sociedad de Diligencias de Cataluña* s'estableix el 1800 per donar servei regular de Figueres a Perpinyà, trajecte que arriba de Barcelona a Perpinyà el 1824. La diligència surt de Barcelona de matinada, s'atura a dinar a Calella i els passatgers dormen a Girona. El segon dia arriba a les 8 del matí a Figueres i després d'una hora de descans una diligència francesa els trasllada a Perpinyà. Diverses són les iniciatives en relació al transport que a la premsa anuncien els serveis. «Mensajerias de Barcelona a Perpiñán y viceversa, de Jofre Oliva y compañía. Las relaciones de comercio existentes entre Francia y España y sobre todo entre Perpiñán y Barcelona, son tantas y de tal importan-

cia que hacía indispensable un establecimiento cual el que hemos planteado desde 15 de junio de 1841, facilitando este viaje que tan frecuente se ha hecho entre ciudadanos de ambas naciones y el seguro transporte de las mercaderias.» El viatge surt de l'hostal de la *Bona Sort* de Barcelona, s'atura a l'hostal de la *Fontana d'Or* de Girona, i acaba a Perpinyà, *chez madame Bajet*.

El Camí Real de França per la Marina	
Barcelona	Canet de Mar
Riu Besòs, pas a gual	Sant Pol de Mar
Sant Adrià del Besòs	Calella
Badalona	Pineda de Mar
Montgat	Palafolls (Les Ferreries)
El Masnou	Tordera
Premià de Mar	Riu Tordera, pas a gual
Vilassar de Mar	Suro de la Palla
Riera d'Argentona, pas a gual	Hostal de Cal Coix
Mataró	Hostal d'en Bruno
Hostal de les Ànimes	Hostal d'en Bela
Caldes d'Estrac	Hostals de la Granota
Arenys de Mar	Creu de la Mà

Si a finals del segle divuit, amb la nova ruta real, la imatge escrita del Vallès s'apaga, que ningú no en torna a parlar, ara un nombrós estol de forasters diran meravelles del camí vora mar i de les poblacions que s'hi acosten. I és gràcies a la seva mirada curiosa i a l'interès que varen tenir en explicar-ho, que coneixem moltes notícies que haurien passat avall, i entre tots, el baró de Maldà, que tenia casa a Badalona i sovint anava de passeig per les viles de la costa, de totes en parla, i ho recordem en la seva lletra que no s'acaba mai. Escolta els

veïns, camina carrers, resa a les esglésies, visita cases de menestrals i senyors, i escriu un retaule de la vida senzilla, converses voladisses, l'ull que tot ho mira. Ara és una noia que «duia gipó de lila encarnat y faldilles blancas ab vions amples encarnats, sabates en los peus ab civelles rodones de plata, prou reforzades, que úsan les marineres y pageses»; al carrer «hi havia alguna parada de rosquilles, mostatxonis y altres golosines ensucrades»; veu «al passar a molts menestrals casi de tots oficis treballant en ses butigas»; a l'entrada d'una casa, «afilerades, sentades treballant puntes y altres coses, fins a unes vint noietes desde la edat de cinc a sis anys, fins a dotze y tretze.» Una quantitat enorme de petites anècdotes de vida, i les llagostes que menja a l'hostal de Montserrat de Mataró, aquest famós golafre. Llagostes que, com diu un soldat francès d'ocupació, era l'únic aliment que podien donar als cavalls, perquè no hi ha res més a Mataró.

Cal resseguir la nova ruta amb les paraules que escriuen els que hi passen, i amb els document d'arxiu que ajuden a vestir la història. I també sortim de Barcelona, com calia ferho en el Camí Real antic, però ara deixant la muralla i en direcció a la costa, per una nova carretera, ampla i recta, que va a trobar un riu principal. Escriu Zamora que el «trozo de camino hasta el Besòs es una de las salidas más hermosas y divertidas de Barcelona, pues además de hallarse plantadas sus orillas de buenos álamos blancos, y sus terrenos inmediatos bien cultivados, están también sobre sus orillas una gran porción de prados de las fabricas de indianas que lo hermosean mucho» (1786).

El Besòs espera, sense pont, riu d'aigua desordenada. Al llarg de la costa els viatgers hauran de superar gran quantitat

de rieres que en temps de pluges es transformen, i el que són lleres sorrenques i pacífiques gran part de l'any, es converteixen en intransitables i un autèntic perill quan trona, perquè s'enduen vides. Besòs mortal, però la riera d'Argentona tenia un caudal constant i també presenta dificultats travessar-la. El trajecte de la costa el tanca un altre riu important, la Tordera, també a gual, molta feina per l’amplada, i desgràcies. El baró de Maldà explica moltes històries d’aigua temible. «De resulta de les grans pluges i forts llevants d’estos dies, s’ha contat que en lo pas del Besòs, tan crescut, s’han ofegat tres hòmens ab lo correu de Vic» (1814).

Després del riu, que s’ha de passar a gual amb perill de la vida, hi ha **Sant Adrià del Besòs**, i una gent, els passadors o *cristòfols*, que es guanyen la vida jugant-se-la, portant a l’esquena les persones que no es volen mullar a l’altra banda de l’aigua. Cases i parròquia del segle onze, molins de blat i boscos profunds. Laborde veu «un bosque delicioso de álamos que cubre las riberas del Besòs» (c.1800), Boada explica que hi ha un hostal i a l’entorn «muchas casas de campo, las más con agua de pie» (1802), Cuynat parla de «una enorme cortina de vegetació que s'estén a la dreta i a l'esquerra, és un bosc espès d'àlbers que cobreix les ribes del Besòs» (1824). Poca cosa diu el baró de Maldà, que hi passa sovint, «és molt reduhit de caseria y algo malsà per los pantanos y aiguas detingudas que hi ha a la vora de las casas.» La trobarem a la vora, la propera població.

Vila tancada dalt d’un turó, amagada a l’entorn de l’església de Santa Maria, horitzó del mar, distància prudent dels perills

que hi arriben, i cases de pagès a les costes de les muntanyes, a Canyet, a Pomar. És l'any 1585 quan Enric Cock fa jornada i en parla be, «**Badalona**, pueblo de cien vecinos muy vicioso por los huertos y viñas que tiene y la hermosa vista que tiene a la mar.» Borsano diu que està «cercado de muralla a la antigua» (1685), d'altres escriuen que «te només uns dos-cents habitants i tots pobres» (1705), «és defensada per una bona fortalesa» (1706), «fértil de pan, vino, aceyte, ganados, aves, cazas y pesca» (1768).

Temps prims, nucli medieval, i un camí pel mig de la vila, per carrers estrets i després baixar a la riera, cap a Montgat. Temps setcentistes, després d'una guerra, que ara la terra reneix, tràfec de tants que treballen, compren i venen, tenen pressa i no pugen a tocar les cases antigues, ara caminen sota la costa per un trajecte molt trepitjat, de veïns que anaven cap a les poblacions marineres, i que es converteix en Camí Real de França, i seguint la ruta s'aixequen cases al costat i hostals pels viatgers que no poden arribar a Barcelona quan el Besòs no els deixa passar. Veïnat al carrer de Baix, i l'any 1783 el baró de Maldà parla de la «gran tirada de cases n'hi havia de recién acabades.» Tant li agradava el país que hi tenia una casa, al lloc de Llefià. «En quant als carrers, lo de vora mar és ample y vistosa sa caseria, suposat venir recte, y blancas las més de las parets, que lo fan bastant alegre. Hi ha bells paseigs ab casas entre aquells horts y terras de conreu al rededor de Badalona. Per aquell deliciós camí de la costa de mar trobàbam a hòmens, donas, jovenetas, a peu, sobre de ases y burros, en sillas volants, en carros y carretas.» Poble pròsper que es gasta els diners en una nova església l'any 1778, però al baró no li agrada el campanar, de «sucre esponjat.»

Ara, si ressegueixes la plana on hi havia les cases i els magnífics conreus que a tothom agradaven, on els viatgers s'aturen a tocar les taronges, el Camí Real és encara història viva a l'empara de la carretera que travessa una de les grans ciutats catalanes, i per carrers atrafegats de gent que no s'atura seguiràs amb bona voluntat els passos antics cap a tocar la platja, però de les cases d'abans, ni una.

Enfront del viatger s'alça una altura que sembla una muralla, amagant els pobles de la Marina. És el *promontorium lunarium*, «la famosa muntanya i castell de **Montgat**», amb una fortificació que, des de l'any mil, «sirve para proteger esta costa contra las incursiones de los berberiscos.» Darnius parla de «la subida y baxada de Mongat», ja que el turó calia envoltar-lo fins el mas de Ca l'Alzina, però el tallen per fer el trànsit més còmode, i des d'aleshores «se atraviesa por una cortadura.» L'any 1783 el nou camí és apunt, i el baró de Maldà passa «per la carretera de muntada i baixada al custat de dita muntanya i fortalesa, entrant ja al camí recte, casi a la vora de mar.»

El baró explica que després de Badalona «se troba lo castell de Mongat sobre de una montanya de son nom que se abanza al mar, el que queda sota, y a la vora un casulot luego de deixada la montanya; dalt, en la fortalesa de Mongat, que té la dita governador, hi ha sens est alguns pochs soldats y canons per guarda de la costa de moros y corsaris.» Darrera el turó, diu Zamora, «se hallan las casas que llaman de Mongat, que son vecindario de Tiana» (1790). Notem que com tots els pobles costaners, té un lligam a una vila arrecerada a les muntanyes, així el «vecindario de Tiana se llama las Cases de

Montgat.» Poca cosa, un llogaret amb barraques de pescadors, la torre esmentada, i cases que comencen a aixecar al carrer de l'Església. Aquí, en la guerra amb els francesos es pateix un episodi de gran violència i els defensors del castell han de fugir per mar.

El turó viu un moment de glòria quan el foraden per deixar-hi passar el tren, que el 1848 inicia l'era del fum sobre rodes. I es convertia en un altre camí, el de ferro, que acabarà fent inútil l'antiga via pels tràfecs de llarga distància i de mercaderies. A Can Teixidor, una mas al costat de la via, unes rajoles aguanten un vers, memòria per generacions futures.

En esta casa de montaña
sita delante del mar
por su playa vió pasar
al primer vagón de España.
Si de Montgat la montaña
un inglés agujereó,
todo español ensalzó
el genio de Barcelona
que con vapor proporciona
ir volando a Mataró.

Després de Montgat el camí troba les cases d'Alella o veïnat d'Alella de Mar, que així es va dir fins que el 1846 passa a formar part del **Masnou**. I aquí, a tocar del camí, hi ha un hostal notable, alguns viatgers en parlen, i l'edifici encara es conserva. Pocs metres després la riera d'Alella, que s'ha de superar a gual. Un paper de l'any 1505 parla del «Masnou i tres o quatre cases juntes amb ell, estant a la vora del mar i havent-hi mol-

tes barraques de pescadors a on contínuament hi va molta gent.» Tot vigilat per diverses torres de guaita que avisen del perill que ve del mar. Quan Corbera coneix la costa l'any 1678 entre els llocs habitats fa referència a «el mas Nou.» Durant dècades l’indret és només un nucli mariner a la platja, propi de Teià, les «casas», que diu el comte de Darnius (c.1720). El baró de Maldà parla de la «blanca caseria, ab sos torreons a la morisca coronats de marlets. La gent de per allí, la més, són mariners i pescadors» (1770) i De la Cruz, que és «pueblo de pescadores, con su torre antigua» (1797), que el 1825 es convertirà en municipi.

L'any 1844 la reina Maria Cristina passa pels pobles de la costa, i Masnou, «por su riqueza, se distinguió mas que ningun otro del tránsito», sembla que els anava bé. Madoz diu que els camins «son buenos, y por Alella de Abajo [el Masnou] cruza la carretera que va de Barcelona a Mataró, Girona y Francia, por donde pasan los correos, diligencias y un sin número de carruajes, cuyo tránsito continuado da una animación tal a dicho barrio, que es difícil describirla con la viveza que se esperimenta» (c.1840). Víctor Balaguer, enamorat de l’entorn, diu que «es una especie de colonia o república de marinos de honradas, honestas y sencillas costumbres.»

Al llarg de segles, el camí passa vora la platja i no hi ha ningú, i un dia una casa forta, la masia de Can Manent, potser del segle catorze, «fleca, gavella y mesón en toda la extensión del camino Real», un punt de referència. Abans hi ha estructures documentades l’any 1284, potser quatre canyes, barraques de pescadors mig pagesos, ni Corbera (1678) ni Borsano (1685) quan hi passen en diuen res.

Als mapes de quan comença el segle divuit hi ha les *cassas* de **Premià**, al costat del mar. Alguns passatgers en comencen a parlar, el baró de Maldà diu que les cases de Vilassar i Premià «les amenisàben molt sos hortets al devant, ab tota aquella blancura de casas per un igual a la vora casi de la carretera de Mataró» (1770). Zamora explica que és «pueblo de pescadores y barrio de Premià de Dalt» (1790), per Boada és «grande pueblo» (1802). A finals del segle divuit es comença a construir la que l'any 1841 seria parròquia de Sant Cristòfol de Premià, poble de mariners i de pagesos, que s'havia convertit en municipi cinc anys abans.

Algunes cases a la platja, tal vegada barraques, i quan comença el segle disset hostals pel servei de pescadors i els que passen pel Camí Real, tot plegat de poc gruix. Corbera diu que **Vilassar** està «al pie de la montaña» (1678), i no assenyala el conjunt habitat vora mar, tampoc Borsano l'any 1685, però aviat papers i mapes comencen a parlar de les *cassas* de Vilassar i a vegades diuen Vilassar de Baix. En Josep Samon explica que el creixement del segle divuit no és el resultat del trasllat «d'elements de Vilassar de Dalt cap al veïnat mariner, la població és formada per una massa humana de procedència molt diversa, no arrelada amb excés, comerciant i marinera.»

L'empenta va anar a més i un dia és una església que consagren l'any 1745. Poques dècades després ja són mil persones que formen la nova població, i l'any 1784 es converteixen en municipi. Quan Young hi passa troba «un poble pescador on salen molt de peix per a Barcelona. Cases al llarg del camí» (1787), i els viatgers Richard i Quétin admiren «un indret preciós, de sòl fèrtil i ben cultivat» (1853).

El camí continua al costat de la platja, ben pla i cap a la ciutat de Mataró, abans però ha de passar a gual una riera important, la d'Argentona. Ara pacífica, però que fins a mitjan segle dinou, quan deriven l'aigua cap a Barcelona, era un riu que anava d'ampla i a vegades costava de passar a gual. Fins aquí l'obra de finals del segle divuit va consistir en assentar el camí i reforçar-lo, perquè és una zona ben plana i sense cap obstacle.

Ciutat gran de la Marina, de **Mataró** en sabem les històries, romana, de medieval origen i tràfec important, indústria i comerç. Segle disset d'arrencada, i els barcos venen a buscar pinyons, aiguardent, vidre, productes locals que tenen bona acollida, i també és punt d'exportació de claus i draps que els traginers porten de pobles de l'interior, xarxa heroica per camins de muntanya, de Vic i a Vic, de Besalú i a Besalú, de la Seu i a la Seu. Ara arriba llana de Segòvia, ara una expedició per «apportar quatre carregues de vidre ab quatre matxos des de la present vila y terme de Mataró en lo regne de Castella y ciutats y llochs de aquella.»

Un cronista, Joseph Patricio Moraleja diu que és «antiquísima ciudad, con su hermoso puerto de mar, mucha nobleza, y floreciente comercio, amena, y deliciosa campiña, con muchas haciendas y huertas, tiene siete puertas, cinco plazas, muchas calles, una parroquia, con su cura, quatro thenientes, y 32 residentes para los divinos oficios. Hay dos conventos de religiosos, otros dos de religiosas, una hermita, un hospital, buenos paseos, una carcel, dos tribunales, y como 1500 casas: tiene tres molinos, que muelen con agua conducida de los montes por subterraneos conductos. Hay inmediatas al mar

dos baterías, con dos cañones cada una, hay mercado franco todos los martes. Se labran allí curiosos vidrios, y hay gran comercio, especialmente de vino tinto que sale, y bacalao que entra» (1752). El segle divuit els camins ho són tot, els de terra i els de mar. D'aquí surten els que van a Barcelona per negocis i pels colls de Parpers, dels Castellans i de Can Bordoi els que van a fer tractes al Vallès, i els barcos a destins llunyans.

La por dels pirates tanca la ciutat, que creix dalt d'un turó, dins d'una muralla, i el Camí Real a la part de fora i lluny del mar. Trajecte que acull hostals, el de Montserrat el de més ressò, i també cases i carrers que hi neixen. Els vianants diuen adéu i passen pel barri de l'Havana cap a l'ermita de Sant Simó. Joseph von Auffenberg parla de «la ruta romàntica, d'una bellesa que a prop de Mataró supera totes les expectatives» (1835). Després, soledat i ones, les cases de les Ànimes, i aquí d'antic hi ha un hostal i el segle dinou un habitacle on es recapta l'impost del *portazgo*, una font d'ingressos que l'any 1855 va donar setanta mil rals. Ara la carretera passa per on el Camí Real ho feia, plana de cultius generosos.

En un sot entre muntanyes, al costat de la riera i enfilades a mig turó, les cases que en diuen **Caldes d'Estrac**, aplegades al voltant d'una surgència d'aigua calenta. Potser tot comença el segle catorze quan aixequen una esglesiola i un hospital i molts hi van a prendre les aigües. I els reis catalans, que es veu que no tenien massa salut. Jaume II i Alfons II hi van sovint i fins tot estableixen una *casa del rei*, estatge que els acollia quan anaven a reparar-se. Èxit i renom del lloc i una

corrua de gent a la recerca dels beneficis, i el segle divuit el rector amplia el negoci.

Alguna masia forta a la muntanya i contra els perills forasters s'aixequen torres, la dels Encantats, la Busqueta i la Verda, que encara hi són. A mitjan segle catorze només eren quinze les persones del llogaret imperceptible. Quan l'any 1600 hi passa Cuelbis diu només que es tracta d'un *pueblo* i Borsano explica que és «un lugar que se dice Caldes sobre una ensenada o cala en tierra llana a la orilla de la mar» (1685). El segle divuit hi ha canvis, que neix la vila Nova al costat del Camí Real, i la de dalt és la Vella, gairebé seran quatre-centes persones a final d'aquesta època que tanta energia productiva va despertar.

Vet aquí el que diu gent que hi passa. El comte de Darnius explica que el camí puja «al lugar de Caldas vaja despues a la riera dicha de Caldas y siguiendo el camino pasa muy zerca de la torre Encantada, y seguidamente en Arenys de Mar» (1720). Zamora fa la següent descripció, «Caldes d'Estrac, llamada vulgarmente Caldetes, está situado en alto, a la derecha del camino, con algunas casas en él. Es conocido por sus aguas templadas» (1790). I el baró de Malda diu que es tracta d'una «porció de casas a la vora de camí de la costa, prop de las platjas de mar, vehinas al pont, devallada de la carretera ... y des de la mitat del pont, dret a las últimas casas, en la prosecució de la carretera dret a Arenys ... a la vora de la riera, són los banys, fins a vuit. Las casas són blancas las més.» David Inglis diu que algunes de les viles costeres «són especialment boniques, i entre elles Caldetes, penjada d'unes altures sobre el mar, amb la seva petita plana fèrtil –la que permeten les muntanyes– que jeu als seus peus» (1830).

Del camí tenim algunes notícies del seu pas per Caldes. Un document de l'any 1508 informa que «per part de la muller de Guillem Simón de sa propria auctoritat ha romput lo cami real e aquell ha mudat en altra part en gran preiudici.» Del mateix segle parla «del camí real qui va Arenys en quant passa per aqueix terme ... encarregam y manam que lo dit camí fassan adobar y remediar de manera estiga be y com ha de star y passe per hont ha de passar.»

Víctor Balaguer fa una bona descripció de l'indret. «El pueblo estaba, y está, dividido en dos, ofreciendo entrambos pintoresca perspectiva. El uno, el de abajo, se halla en la misma playa, al pie de un monte que parece pronto a desplomarse sobre él, mientras que el otro tiene sus casas al terminar una ladera y en actitud de escalar el monte. Se llama el uno Caldetas de Mar, y el otro Caldetas de Dalt ó de arriba. El primero es el pueblo de los marinos, el segundo el de los montañeses y labradores. La carretera de Barcelona a Francia dividía en dos mitades el pueblecito de Caldetas de Mar, y en otras dos mitades lo dividía también la riera llamada de Caldetas, formando así una cruz, que tenía por leño el camino y por brazos la riera.»

A finals del segle dinou Francesc Carreras Candi explica que «lo crexement major d'aquesta vila pertany a la segona mitat del segle XIX. En poch temps surgiren carrers sencers en los voltants de la via férrea. Alguns d'aquestos se composan, en sa quasi totalitat, de bonicas torras, propietat de familias forasteras, habitadas solsament en los mesos d'istiu y restant tancadas durant los altres mesos de l'any. Axò es causa de que, a despit del crexement de las casas, no aumenti en habitants la vila.» Ara l'estret carrer del *Camí Ral*, durant

dècades un malson pels vehicles, és endreçat i fa de bon anar. Fotografies en blanc i negre conserven la memòria de les pedres antigues, amb els dos veïnats dividits per camps treballats. He vist diverses interpretacions recargolades de la paraula Estrac, però és més fàcil, deriva de la paraula llatina *strata*, que fa referència a un camí públic, antiga doncs la dedicació de la contrada a deixar passar la gent.

La ruta, després de fer algunes cabrioles sota penya-segats, que a finals del segle divuit esmolen per deixar-hi passar el camí, ens duu de cop, en girar un daltabaix de pedra, a una vila marinera. El segle tretze es mou alguna cosa pel barri de mar de Sant Martí d'Arenys, llogaret amagat a les muntanyes. Passen els anys i els que s'hi estan aprenen a fer barcos al costat de la platja, i fer-los ben fets. Gent del ram del mar va omplint les cases, els pilots, els mariners, els mestres d'aixa, els fusters, els calafats, els velers. I això, perquè tenien un camí hàbil pel transport de la fusta del Montseny i del Montnegre, des de Sant Celoni, per Collsacreu, durant dècades l'únic de la Marina pel que hi podien passar carros.

El segle setze es fan grans i aixequen l'església, i el segle divuit es fan més grans i són municipi, **Santa Maria d'Arenys**. El viatger Cuelbis explica que Arenys és un «pueblo bueno» i que el país pel que passa el Camí Real «es muy trabajoso, lleno de costas muy altas y despobladas» (1600), i encara que el viatger Tours diu que és «una vila petita» (1700), aviat no serà així. L'empenta del segle divuit és el comerç del vi i l'aiguardent, de l'oli, de la terrissa, de les puntes, de les mitges, i sempre el mar, els barcos i els mariners. Tanta gent que treballa, i els que passen ho veuen i ho escriuen.

El baró de Maldà, imatge agraïda, «blancas todas sus casas por dentro y fuera, parroquia y campanario vistoso, bien ataviadas las mugeres, haciendo sus encaxes blancos las más. A la orilla del mar, a la vista de la población, algunas embarcaciones grandes prontas a botarse a la agua, otras de menores y otras por hacer» (1781). Young admira «un poble gran on la construcció de barcos dóna bons resultats i tothom fa puntes de fil» (1787). Beramendi senyala que «está en una hermosa situación y tiene un astillero en donde se fabrican barcos para el comercio y una escuela de náutica, varias fabricas de medias de seda y algodón» (1793). I la descripció del francès Laborde, quan Arenys era una realitat sòlida i tenia «una hermosa iglesia parroquial, un convento de capuchinos, fábricas de áncoras, de medias de algodón y de seda, y de telas de algodón, una escuela de pilotage, y un astillero para construir barcos pequeños» (c.1800).

Arenys de Mar, entre dos turons, de la punta de la Pietat a la del Calvari. El camí passava per dins del poble, i encara podem seguir l'antic trajecte entrant pel carrer de Sant Joan, tant estret que no veu la llum i pocs records del temps dels carros. Cap al carrer d'Avall, la torre d'en Llobet i la d'en Cabirol, memòria de pirates, dovelles medievals. Veurem edificis nobles davant la riera temible, que «causa terribles transtornos con sus avenidas», la casa on va jeure el rei Carles IV amb la família, i a l'entrada del carrer Ample l'hostal, on ressonen les paraules del baró de Maldà que hi va trobar un hostaler «molt adustot i salvatge», i una altre torre construïda per la por. Quan a finals del segle divuit fan les obres de reforma del camí, a Arenys el desvien per fer-lo passar davant les cases, a tocar de la costa, amb murs per aguantar la potència del mar,

però les ones diuen que no i tot ho malmeten. I el camí tornarà a passar per dins de la població. Caminarem enllà sota el Mal Temps i a tocar del Mont Calvari. I cap a Canet que el Camí Real torna a ser la carretera.

Primer de tot la casa forta d'un tal Gaudamir que el segle onze manava, història de segles i ara decorat modernista i en diuen castell de Santa Florentina. I la gent amagada dins la boscúria atapeïda del Montnegre, per si de cas. Cap el segle quinze baixen a la platja i comença a tenir cos el barri marítim de Sant Iscle de Vallalta, llogaret de pagesos quatre quilòmetres enllà, on neixen els rials. Pràctics en les arts de mar, es fa notar la gent de **Canet**, seran mariners d'altura, de cabotatge i mestres d'aixa i capitans. Marxaran enllà, a pescar amb tota mena d'andròmines, comerciar vi, aiguardent, i tornen *americanos* amb històries de fantasia i la butxaca plena. Perquè aquesta és una vila de plenitud setcentista amb més de la mitat de la gent dedicada a les feines que es fan amb barques i barcos.

Cuelbis hi passa l'any 1600 però no en diu res., Vincenzo que és «un lloc molt bonic, amb gran abundància de tot, però sobretot de vi blanc i negre, i d'una bona malvasia» (1619). Ponz la veu «ventajosamente situada, y de cómodos edificios. Sus naturales están muy dedicados al comercio de Indias, y al del continente de toda España» (1767). Maldà parla de barques «y altras embarcacions majors que se anàban construhint en aquella forma de astillero, alguns torreons y un fortí a sa eixida» (1780). Bourgoing veu una «vila molt ben situada on els habitants comercien no només amb tot Espanya sinó amb les Índies occidentals, i s'ocupen amb èxit de la fabricació de puntes» (1783). Young, que és «vila gran dedicada a la

construcció de barcos, la pesca i puntes de fil» (1787), i Simon veu «un poble gran on hi ha fàbriques d'aiguardent» (1824).

El Camí Real ve d'Arenys de Mar sota el Mal Temps i passa pel turó que obra la porta a Canet. Al carrer del Mar, no hi queda res del passat, només cases d'un alt i finestres de pedra mig desfetes. Velles imatges ensenyen un camí estret i una torra de guaita de grans dimensions al costat de la riera. Si a Arenys encara pots tocar el trajecte enmig de les cases, aquí res de res, que tot és de fa quatre dies, i després el Camí Real històric per anar a Sant Pol passava pels contraforts de la zona de la Murtra, a un nivell superior de la carretera actual. Encara hi ha alguns trams penjats i amagats que corresponen a la carretera feta a mitjan segle dinou.

De lluny, com un far, Sant Pau, ermita de l'any mil, les restes del naufragi d'un gran monestir medieval, *scriptorium* i biblioteca abandonat després d'anys de cultura per les epidèmies i les guerres. A sota, memòria de quan eren quatre carrers i la gent hi feia la vida, i als foraster que visiten els pobles del Camí Real els agrada **Sant Pol**, que troben tots modern. És la mirada del foraster que veu cases blanques fora del nucli medieval, sota l'empenta de l'activitat setcentista creixent. Ponz diu que és «es lugar moderno y cercano, y se aumenta considerablemente por la industria de sus habitantes» (1767). Bourgoing admira la «moderna població que creix ràpidament animada per la seva fecunda indústria» (1793). Cuynat també diu que és «un poble nou» amb «una població de dos mil ànimes, creixent cada dia» (1824), i Desbarrolles insisteix en la «moderna Sant Pol» (1840). Fa seixanta anys Salvador

Ginesta va escriure que és «el poble més fotogènic i pessebrista de la comarca» i té raó. Encara té raó.

Camí recargolat, el baró de Maldà hi vol arribar des de Canet i no ho té fàcil, perquè s'ha de baixar «per les rocas, ab més de quatre mals passos, però anant poch a poch los vencérem baxant a l'arenal sota de Sant Pol. Pujarem des de dit arenal al poble fent giragonzes» (1780). Tres anys després hi torna, «passarem abans de muntar al poble, per les roques, baixant-nos al penós arenal ab summo tiento lo volanter, tenint al cavall de la rienda, sent l'animal bastant fogós; i tant, que, a no subjectar-lo, no sé què hauria estat de nosaltres», pas complicat, pels estimballs sobre la costa del turó de la Murtra. Anys després el baró encara recorda el «descenso de rocas bastant dolent, vuy fora y lo camí enterament adobat y fora de tot perill fins a pujar al poble.» La reforma setcentista fa més ampla i còmode el pas pels contraforts de la Murtra, però un dels soldats francesos de l'any 1808, parla dels perills de *le défilé de Saint-Pol*.

Ara la carretera que s'acosta a Sant Pol segueix l'antic Camí Real fins una mica abans de Can Villar on el trajecte centenari es desvia a la dreta i encara es pot caminar, és un passeig sota plàtans que et durà al gual de la riera de Sant Pol, i un pont no et deixarà mullar, però hi ha imatges velles de quan baixava l'aigua i s'ha de passar amb perill. Amb la vila davant, hi hem d'entrar perquè el camí històric i també la carretera de mitjan segle dinou hi passen. Carrers prims i llargs, escales, cases blanques i clavells, colors de quan la població era marinera, l'església. Curiosos ullem la torre Forta de la muralla que defensava, amunt i avall per racons. Trobar el carrer Nou que això tant estret va ser durant segles camí i carretera, fins

que fa cent anys varen desviar el tràfic lluny de les cases. Seguim per la pujada de Sant Pau, una corba tancada sota l'ermita encimellada, i altre cop a la carretera moderna construïda també sobre el camí antic. Ample mirada que arriba a la Roca Grossa, l'esperó massís gastat que el mar treballa, sota un turó de pins amb les torres òptiques.

Vila sota roques i obrint la plana que et duu a la Tordera. Cuelbis diu que **Calella** és «buen pueblo» (1600) i Borsano que «este lugar es grande de mucho comercio. A la orilla de la mar, donde son las barracas de los pescadores, tiene una torre muy buena con su artilleria» (1685). Però és el segle divuit quan creix amb l'empenta dels negocis, i els viatgers fan notar que Calella no és poca cosa. Ponz, que la vila «es de las mejores de toda esta costa, con bastante propiedad en calles y caserío» (1767); per Young és un poble «ple d'indústria» (1787); Maldà diu que «la gent són la més mariners y pescadors» (c.1790); Zamora escriu que «es el pueblo más gracioso que hemos visto en nuestro viaje, por la rectitud y anchura de sus calles, regularidad de sus edificios, limpieza y aseo de las casas y calles» (1790); Bourgoing fa notar que «s'hi treballa bé el cotó, la seda i les puntes» (1793); i per Beramendi «es el mejor pueblo de toda la costa, y sus habitadores muy industriosos y comerciantes» (1793).

El segle dinou continuen els elogis. Laborde parla de les «fábricas de aguardiente, de áncoras y astillero, y las mugeres y niños hacen encaxes y redes de pescar»; Boada detalla que «tiene varias fábricas de medias de algodón de punto de telar» (1802); Cuynat diu que «la petita vila de Calella en un lloc ben construït i molt bonic i té 2.400 habitants. S'hi fan

blondes i encaixos» (1824); Bourgoing senyala que és vila «de renom per les seves aigües minerals, situada al costat del mar i sota un rocar elevat. És un bonic llogaret voltat de llimoners i adornat de cases a la italiana» (1833). Segle de progrés, en un periòdic llegim, que «Calella es hoy una población moderna, no conservando apenas restos de sus primitivos pobladores; su población pasa de 3000 habitantes; la circundan bellas colinas cubiertas de huertas y viñedos, y sus calles son limpias, rectas, espaciosas, y llenas de construcciones modernas, contándose muchos edificios de verdadera magnificencia. Por su posición topográfica y la poesía de sus contornos, así como por la bondad y carácter apacible de sus moradores, a ella acuden durante el verano muchas familias de Barcelona, Girona y de diferentes ciudades de Cataluña, a tomar baños de mar y a respirar las frescas brisas marinas» (1880).

Per seguir el camí tornem a escoltar el baró de Maldà. «Eixits dels carrerons y travesias de Sant Pol, baxant tot lo que havíam pujat», per la muralla de pedra. Superar el contrafort de la Roca Grossa era un dels passos difícils de la ruta de la costa, els picapedrers en fer el camí nou aquí varen suar de valent, però va quedar un «magnífic camí tallat a la roca, sempre sobre la costa», eixamplen el ferm i aixequen murs i guarda-rodes. Fenech parla de «la masa de peñas amenazadoras cortadas perpendicularmente a pico y a barreno para construir esta carretera» (1852).

Des del mirador que hi ha a la carretera sota el turó de les torres òptiques, es pot seguir a peu un camí que la travessa per un pont i es dirigeix a mitja altura cap a Calella per les restes del recorregut històric, l'obra feta en la reforma del segle divuit i que es va ampliar el segle dinou. Deixem les pe-

dres i avall, per un «tros de carretera recte, baix al pla de Calella, s'entra a la vila pel carrer Llarch», voltar a l'esquerra i cap a la plaça de l'hostal. Sortir de la població i a un quilòmetre el camí toca del convent de caputxins, una obra d'inicis del segle divuit. Ara aquesta recta és la carretera, feta sobre l'antic trajecte. La seguirem fins poc després de la riera de Pineda, on el camí antic es desvia per entrar a la vila del mateix nom.

Cases al costat de l'església de Santa Maria, i el segle tretze en diuen Pobla de Sa Buada, sota l'ombra del feudal del castell de Montpalau. Quan hi passa Cuelbis l'any 1600 troba un poble «grande y bien proveido, cercado de muros», **Pineda,** enfilall de parets al costat del Camí Real, resseguint la mirada dels vianants. Explica el baró de Maldà que la vila té «un carrer únich molt llarch, que inclou dos plasas. Lo hostal queda en la plaza y prou gran, blanch de parets. El terreno és abundant de vinyas y bastant blat. Hi ha una fàbrica de aigua ardent. Las donas y minyonas treballan moltas puntas de fil fi, blancas y negras. Los naturals portan la pesca a las ciutats de Barcelona y Girona, àduc fins a Marsella» (1781).

Ponz veu que la població «no es tan floreciente como las pasadas aunque sus moradores son bastante aplicados» (1767), i Zamora que hi ha barques de pesca, quatre barcos gran, molta gent de mar, telers de lli i que les dones fan puntes, però és «pueblo de labranza, no obstante hallarse a poca distancia del mar» (1790). Una població que va patir l'any 1545 un assalt brutal dels pirates, a la llinda de l'església una inscripció recorda la desgràcia. «A 1 d'agost de MDLV a punta d'alba, XI galiotes de turchs posaren la gent en la plage; cre-

maren les portes de la sglesia e moltes cases, e mataren e captivaren LXX animas, pujant fins a casa de Palau. A migjorn se tornaren enbarcar. Per reparo dels poblats s'es fortificada sta sglesia de Pineda.»

El camí antic, des de Pineda, per entre camps treballats, encara hi és, sota l'asfalt, i el trajecte és el mateix. En arribar a **Malgrat** et farà anar, com segles abans, pel carrer de Passada, i entrem a la coneguda en temps medievals com Vilanova de Palafolls, perquè és una altre de les poblacions de veïns de muntanya que s'acosten al mar. Young dirà que «no és tan ben construït com els altres pobles, però on encara es fan força puntes» (1787), i el baró de Maldà que «una hora después de Pineda se entra a Malgrat, deixantse a la parroquia nova de pochs anys a la dreta ab algunas casas» (c.1790).

Després de Malgrat el viatger Young diu que «el camí se separa del mar i penetra en un país boscós i espès», i a tocar de la Tordera, en temps medievals la família **Palafolls** hi tenia una farga per reparar els cavalls que passaven, i del nom la cosa. En deien Ferreries, sota el castell ara arruïnat dels amos de l'establiment, corriols precaris que la pluja desfà com el que venia de Malgrat, «quasi tot muntanyós, boscós, mal pla i travessat son terme per la riera, la qual precisa bandejar tres o quatre voltes amb grans perills en temps de pluges» (1559). Ara, el camí vell des de Malgrat es pot mig seguir a vegades entre camps i carreteres, i pel carrer Major. Passar pel magnífic i feraç pla de Palafolls, conèixer el medieval rec Viver, i arribar a Tordera pel carrer del *Camiral*.

En la zona del delta del riu Tordera hi ha molts camins i la cartografia i les dades compliquen la interpretació, perquè hi ha mapes molt acostats que no lliguen. Hi puc posar una mica de claredat si escoltem què diuen els que hi passen. Hi ha un Camí Real, que ve de Pineda, «dicho camino siempre pasa por unos terrenos llanos y ... allase un lugar que se dice Malgrat. Passando el sobre dicho rio Tordera y continuando al sobredicho camino a tres quartos de legua de dicho allase la villa de Blanes» (Borsano, 1685), i d'aquí cap a Girona pel Suro de la Palla, però passant per Can Gelpí. Notem que algunes de les notícies més antigues del camí de la Marina acostumen a parlar de Blanes com a destí.

El comte de Darnius passa per un altre Camí Real. «Malgrat y a corto trecho deja el camino que va a Blanes, despues va a pasar a las Ferrerias, poco despues pasa el rech Viber y despues el rio Tordera ... continua y pasa al lado de la torre de Gelpí y subiendo al Suro de la Palla» (1720) i cap a Girona. Per aquesta ruta també hi passa el baró de Maldà l'any 1770, que també es dirigia, sense passar el riu, al poble de Tordera, i era el trajecte principal des de Malgrat. En arribar-hi passava pel mig de la població, pels carrers del Doctor Trueta, de Sant Ramon, d'en Faura. Superava la Tordera a peu amb unes precàries palanques de fusta, i pels guals del Molí, d'en Nadal, i el d'en Ribas. Aquest darrer es dirigia cap on ara hi ha el veïnat de Sant Pere, abans de Gravalosa. Per cert el permís per construir aquesta ermita, de l'any 1531, la situa «prop del camí de Tordera a Girona.» Una gran riuada l'any 1737 destrueix els marges del riu Tordera i duu a fer canvis en els vials a la població. Es desvia el Camí Real que ve de la costa cap ponent, per on ara hi ha el carrer que duu el nom històric.

El segle disset, i segurament abans, hi ha un altre camí, després de Pineda, que es dirigeix a Tordera pels camps d'oliveres de l'interior, lluny de Malgrat. Amb les reformes de final del segle divuit, que el fan més ample i sòlid, aquest trajecte passa a ser l'oficial del trànsit de llarga distància, i s'utilitzarà a mitjan segle dinou per fer-hi a sobre la nova carretera. També hi ha un camí que de Tordera va a Hostalric pel marge dret del riu. I un camí que va de Blanes a Hostalric pel marge esquerra del riu. Entre ells es troben i formen una bona xarxa de relació humana i econòmica d'un espai que endevinem pròsper.

Tordera, quan comença el segle divuit es fa notar, amb mil habitants és una població considerable. Nucli actiu de pagesos, artesans i una variada mostra de tots els oficis, en general d'orientació agrícola. Però també hi trobaràs gent que fa roba de vestir, que edifica cases, que compra i ven, gairebé com ara mateix. L'obra de reforma del Camí Real va tenir una influència important en convertir la població en lloc de pas de la ruta oficial cap a França. Es reforça l'antic creixement positiu, i quan Richard i Quétin hi passen l'any 1853 diuen que «s'hi fabriquen àncores i aiguardent. I les dones i les nenes fan puntes. Hi ha uns 1.900 habitants.»

Amb les cases al darrera tenim al davant el riu Tordera, que es creuava a gual. Diu Zamora, «pasamos la Tordera, paso peligroso por las avenidas que suele tener y por lo falso de su piso. Aturden los estragos que causan estos ríos» (1790). I Humbolt. «Hoy pasamos el Tordera. Es un río anchuroso que en los pasos más profundos llegaba a los mulos hasta el vientre. Las personas pueden pasar en unas barcas extremada-

mente pequeñas, de popa ancha y proa en pico, y que cuando el río no baja crecido pueden ser tiradas por hombres con pie al agua. Están junto a las orillas y se botan sin más en el río» (1800). I Laborde recorda la palanca fràgil, inestable. «El río se atraviesa por un puente de madera, y a veces por el vado; pero sus avenidas suelen inundar las campiñas vecinas» (c.1800). Moltes històries d'espant i mort s'enduen les aigües, i una per recordar, l'aiguat del 22 de setembre de 1678, quan plou tres dies seguits de mala manera, «tots los plans desta parròquia fins ha mar era un estany y no se veja cosa per las terras sino las ramas dels abres», la vila era inundada i va tardar deu dies en baixar l'aigua.

Una vegada passat el riu Tordera i fins a la cruïlla de la Creu de la Mà el Camí Real a inicis del segle divuit anava per on explica el comte de Darnius, «pasa al lado de la torre de Gelpí y subiendo al Suro de la Palla, haze la bajada derecho a los mesones de la Granota.» O sigui, gual del molí, molí d'en Gelpí, al costat del mas Vall i en direcció nord. Com que a final de segle el camí passa pel costat de les masies de Can Rave, Can Manresa i Can Pau Bonic, és probable que es tracti d'una desviació feta en obrir el nou Camí Real o potser com a conseqüència de la riada de l'any 1737 quan es desvia el camí cap a ponent. I ara pujar cap a «la boscúria remota del Suro de la Palla.» El baró de Malda es dirigeix a Girona «per lo Suro de la Palla, camí solitari, sens vèurer-se casas ni castells, fora de pins, roures y alsinas que cruzàban la carretera» (1780). Diu Bourgoing que «es baixa cap un bella conca al centre de la qual hi ha l'hostal isolat de la Granota. Encara no hi ha camí

traçat pels boscos en acostar-se i sortir d'aquest hostal. I es vagareja unes llegües una mica a l'aventura» (1793).

De la Cruz que explica que «nos apartamos de la vista del mar, y subimos la cuesta Suro de la Palla, camino montuoso, e incomodo, que nos ocupó hora y media. Continuamos la ruta por un terreno escabroso de altos y baxos, y aun en los valles con no poca incomodidad, valiéndonos de senderos, pues el camino es natural, sin compostura, y malo por los carriles de los carruages. Hemos dexado dos pequeños esteros de agua corriente. Media legua a la izquierda Sant Llorenç de Cabrenys [Maçanet de la Selva], y otra media del mismo modo dista del camino, a la derecha, el pueblo Vidreres. Mas adelante a cosa de media legua, pasamos el riachuelo Santa Coloma de Farners, y luego un arroyo de agua perenne. Sin embargo el campo está cultivado y hermoso, cubierto de sementeras y arbolados. Comimos en la venta de Granota» (1797).

Quan hi passa Laborde, pocs anys després, el Camí Real havia estat reformat feia pocs anys, però no ho sembla, que troba un «camino ancho, pero mal cuidado, conduce desde Girona al rio Tordera distante 5 leguas, por un terreno de poca consistencia, que humedeciéndose a la menor lluvia, se llena de lodo en invierno, y de polvo en verano; y en todas las estaciones está cortado por carriles profundos, que le hacen intransitable aun a los viageros de a pie.» Boada diu que troba «Tierra Montañosa. Mesón del Suro de la Palla. Mesón den Bruno. Casa grande de Cartellá o del Marqués Moya» (1802). I després els hostals de la Granota.

Un novetat, el desconegut hostal del Suro de la Palla i com que una guia de camins diu que l'any 1809 que per aquests verals hi ha l'hostal de Montserrat, podem imaginar que es

tracta del mateix establiment, i és probable que ens trobem davant l'hostal que és conegut com Cal Coix. Seguint es passava per l'hostal d'en Bruno, i gairebé al davant la casa forta de Cartellà. A la cruïlla del camí de Maçanet a Vidreres l'hostal d'en Vela, i poc després els hostals de la Granota. I cap a la Creu de la Mà, «que divideix los dos camins», que diu el baró de Maldà.

Abans de Cal Coix consta un oratori de la Verge de Montserrat, o també *Virgen del Suro de la Palla*, que hi era els anys quaranta del segle dinou. I al costat de l'hostal una de les oficines on es recaptava l'impost del *portazgo,* «una estació de duaners i una cadena de ferro» que tancava el pas, encara hi ha restes de l'edifici enmig del bosc. El període 1846-47 va suposar un ingrés per l'administració de 58.238 rals, i els 1861-62 ja eren 100.304 rals, notem que aquest és el preu que va pagar la persona que obtenia el dret de recapta.

I arribar a la Creu de la Mà.

LA CARRETERA DEL SEGLE DINOU

Les dècades que segueixen a l’acabament de l’obra de reforma del Camí Real, a finals del segle divuit, és temps de guerres al mar, conflictes anglesos seguits per dues ocupacions franceses, la primera guerra carlista, revoltes polítiques. Els camins es degraden sense reparació, que no és moment de fer obres i les previstes encallen, l’any 1842 la millora de les carreteres de la frontera a «la Jonquera, Figueres, Girona a Hostalric, Sant Celoni», queden aplaçades «para más adelante.»

Certament, l'experiència dels viatgers que hi passen, que ara són molts, torna a ser negativa, com ho era dècades abans. Haverty diu que «les carreteres a Catalunya són les pitjors d'Espanya, i això és singular, i ben contrari als hàbits de les persones, que són les més treballadores de tota la península» (1843). A Hoskins tampoc no li agraden, i es queixa, que hi troba «un gran inconvenient en aquesta ruta, el camí és execrable. Travessant els pobles i les ciutats (on els carrers semblen millors) les carreteres per les que transitàvem estaven tan plenes de forats i sots, i un fang tant profund, fins i tot en aquest temps sec, que sovint pensava que la diligència hauria bolcat. Les carreteres de l'interior poques vegades són bones, i en general són tant dolentes com les dels pobles, i, sovint, vorejant la costa, no hi ha protecció als precipicis» (1851).

Edwin Lee explica que la carretera fins a Figueres «està en un estat tolerable, però entre aquí i Girona és aspre, plena de roderes, i en algunes parts hi ha aigües profundes després de

grans pluges, així que a vegades no es pot passar en un o dos dies. Quan la carretera està en un estat tolerable el ritme en què es desplaça la diligència és tant ràpid com a França» (1853). I Salavera fa extensa la crítica a tots els camins, parla del «lamentable estado de nuestros caminos vecinales, es tan público y notorio como reconocida la necesidad de disponerlos brevemente para un tránsito fácil y económico de carruages y caballerías, si se quiere que la agricultura, la industria y el comercio de los pueblos pequeños se desarrollen» (1854).

Passat els anys de conflictes, a mitjan segle es torna a planejar reformes i el Camí Real viu una gran transformació, ara tota mena de vehicles trobaran un carretera adequada. Es tracta del que diuen, «obras de rectificación y reparación del trozo de la carretera general de Francia por Barcelona», un conjunt d'importants millores en diversos trams, en un total de 112 km, de l'any 1847 al 1853. Al Ministeri de Defensa es conserva un mapa de 1851 de gran interès documental. Signat per de Juan Carlos Emilio i Joaquín de Craywinckel, el *Itinerario de Barcelona al Portús* mostra en detall tot el trajecte de la nova carretera, i el mateix 1851 hi ha subhastes de diversos trams de les obres per la «construcción de varias leguas de la sección de la carretera general de Francia», treballs que es fan sobre el camí anterior, tot i que hi ha algunes variants.

Entre les diverses millores notem que per arribar a Calella tornen a retallar el contrafort, eixamplant l'amplada de la carretera i construint murs sota «la masa de peñas amenazadoras cortadas perpendicularmente a pico y a barreno para construir esta carretera» (1852). Queda encara un tram intacte d'aquesta obra que convida a passar-hi a peu, sota les torres del telègraf, un resta arqueològica de l'obra noucentista.

De Franciac a Girona l'obra és un nou trajecte en trams rectes i la carretera s'aparta de l'Hostal Nou, com consta al mapa de Coello de 1851, que senyala el «nuevo trazado de la carretera.» A Girona el pont d'Isabel II és inaugurat l'any 1856, i venia a substituir el medieval de pedra. Millores a tota la calçada, obres arreu que s'allarguen en el temps, a Figueres el març de 1861 els «trabajos de la carretera de Francia a Barcelona que atraviesa la plaza se continúan con actividad.»

Amb la nova carretera desapareix definitivament el Camí Real, d'història mil·lenària. El viatge ja no serà mai més aquella aventura de pols, de bandolers, d'hostals, de rius que no pots passar, tot i que encara hi ha rius que no pots passar. Un trajecte còmode i sobretot ràpid. I amb la velocitat el país desapareix, ningú ja no veurà res de l'entorn, s'han acabat les històries escoltades, els matisos, el color, detalls de les viles que trobes pel camí, perquè ara no les veus. Comença un altre temps en el món de les comunicacions, amb nous reptes.

I amb el ferrocarril tot encarà serà més ràpid. De Barcelona a Mataró es pot anar amb tren l'any 1848 i fins a Tordera el 1859. De Barcelona a Granollers l'any 1854, fins a Girona el 1862 i a Figueres el 1877. Notem que l'any 1861 l'estació de Massanes es converteix en l'*empalme*, on la línia de Mataró trobava la de Girona i es podia canviar de tren.

Joaquín de la Llave explica la situació dels anys vuitanta del segle dinou, enmig de la gran activitat del moviment constructiu de carreteres promogudes per la diputació de Barcelona, i altres organismes. «Fins fa pocs anys Catalunya ha estat en molt mala situació en quant a camins de carro. Que es limitaven exclusivament a les tres carreteres principals de València, Saragossa i França. Ara se n'han obert d'altres i n'hi ha

en estudi un gran nombre perquè el país acabi finalment d'alliberar-se de l'obligació d'utilitzar de manera gairebé exclusiva el transport a les espatlles de mules, molt costós i incòmode. De Barcelona surten quatre rutes, les de França, Ripoll, Zaragoza i València.

Diverses branques porten a les principals ciutats de l'interior o connecten aquestes grans artèries entre si. Aquestes altres rutes faciliten la comunicació amb les regions muntanyoses, però a l'alta muntanya només n'hi ha de Manresa a Berga, Cardona a Vic, de Vic a Ribes, de Girona a Olot, i finalment de Lleida a Pons. Tota la resta de les comunicacions es redueixen als mals camins de ferradura només transitables a les parts baixes de les valls i amb carros poc carregats. Les regions menys muntanyoses estan solcades en totes les direccions de camins veïnals per carros, i a la muntanya hi ha un nombre infinit de camins.»

Tot i el progrés notable, notícies de l'any 1912 encara parlen d'un sistema de carreteres que tenia en els rius una gran complicació, perque mancaven ponts. «La carretera de Barcelona a Francia es impracticable de enero a mayo. Desde Mataró a Calella, hay sitios muy estrechos, con muchos vados. El vado mas peligroso por las arenas que arrastra en tiempo de lluvia es la riera de Sant Pol, que se encuentra tocando a dicho pueblo; si se ve la trilla de carros, siguiéndola no hay cuidado; pero si se vadea en una avenida o después, es casi seguro quedar atascado. Saliendo de Tordera hay un puente para vadear el río de este nombre, y para llegar al mismo hay que pasar por una carretera construida en el mismo cauce del río a unos 0'40 de altura y en una extensión de unos doscientos metros; regularmente el cauce este es seco, pero en tiempo de aveni-

das, aunque haya no más de diez centímetros de agua sobre la carretera construída, no será posible vadearlo si no se colocan postes que marquen la dirección, sirviendo de guía.

Sobre el kilómetro 76 se vadea el Torderola; es un vado de unos diez metros, bastante hondo y antes de vadearlo precisa dar una mirada para que no haya ninguna piedra grande, y comprobar la parte menos honda, pues en invierno en que baja bastante agua, hay que atravesarlo rápidamente. Entre Girona y Figueres, sobre los kilómetros 126 al 128 hay el río Fluvià, vadeable solo en verano ó en invierno de mucha sequía.

El río Fluvià en Girona, en verano tiene que atravesarse dando un gran rodeo. En invierno o en tiempo lluvioso es imposible en absoluto pasar de una parte a otra. En muchos puntos como en el paso de Tordera, entre Malgrat y Blanes, el lecho de arena fina de este río hace impracticable el vadeo, pues indefectiblemente los automóviles se atascan. En este punto y en otros donde ocurre lo mismo, el remolque de automóviles es una industria lucrativa: los habitantes de aquellos lugares tienen ya sus reatas preparadas y ejecutan la faena con gran destreza y hasta un conocimiento de las piezas del automóvil. No hay que decir que esto representa un peaje crecidísimo, del que especialmente son víctimas los extranjeros.»

L'esmentat mapa de l'any 1851 senyala que moltes rieres es poden passar amb un pont, però en general es tracta del que a la banda de Girona en diuen *passallís*, un gual fet d'obra a poca distància del sòl, és el que el text en diu, «una carretera construida en el mismo cauce del río a unos 0'40 de altura y en una extensión de unos doscientos metros.» Tècnica útil en temps de bonança però quan baixava aigua de debò tampoc no servia per travessar.

II. L’ENTORN

Hostal de la Tiona (Caldes de Malavella)

Els camins antics desperten una fascinació única en la ment humana, rutes traçades pels nostres avantpassats al llarg de segles i mil·lennis, testimonis silenciosos de la història i l'evolució de les societats, on els nostres antics varen viatjar, comerciar, lloc de trobada, d'intercanvi d'idees, de coneixement. Travessen paisatges majestuosos i s'adapten a la topografia del terreny de manera harmònica, però representen molt més que no sendes físiques, ens connecten amb la nostra herència cultural i ens deixen entendre com hem arribat a ser el que som. Per ells ens podem endinsar en la mentalitat i els costums d'èpoques passades, apreciar la continuïtat de l'experiència humana al llarg del temps, i ens conviden a reflexionar sobre la relació entre l'ésser humà i la natura. A mesura que els caminem, som conscients de seguir els passos dels que ens varen precedir i que, enllà, altres seguiran els nostres passos els dies que venen. Ens recorden la naturalesa transitòria de la vida humana, ens conviden a viure plenament el present, el viatge, apreciar la jornades, perquè, com els d'abans, també som viatgers temporals en cerca de significat i transcendència.

Edward Thomas escriu que el camí és «un company silenciós sempre a punt per a nosaltres, sigui de nit o de dia, plogui o faci bon temps, si estem tranquils o desesperats, sans o malalts. Sempre està en moviment, mai no ha marxat del tot, i ningú no hi arriba massa tard. Alguns camins repten, alguns només continuen, altres avancen majestuosos, i n’hi ha que remunten una pujada en corbes, com una gavina en vol.»

Sabem on van, que els fan nous, que els reparen, però hi passen coses i de les persones que hi caminen silenci, i els que en parlen, són gent que sap escriure, nobles, gent de religió, viatgers curiosos, gairebé sempre d'altres països. Trobaran hostals esquitxats per la ruta, refugi, sostre i poca cosa més. I el camí no és segur, que ningú no sap què hi ha enmig d'aquells arbres, els malfactors senyoregen la terra, espant de la gent que s'amaga en pobles mínims salvats per les muralles.

Temps de negoci, segle divuit actiu, pagesos al mercat, comerciants que compren i venen, tots trepitgen les rutes reals, els llibres de passaports ho expliquen, perquè per sortir de casa i anar lluny cal un permís oficial, i als papers dels notaris hi ha contractes del que ven la collita de vi i del que ve de lluny a recollir-la. Els que no en necessiten, de permís, són els soldats, maldecap dels pobles que estan obligats a allotjar-los en les cases dels veïns, segons la seva categoria, i pagar la despesa. Si passeges per Hostalric, muralles antigues i ombres del Camí Real, en algunes cases encara es conserva el rètol de la categoria de l'oficial que acollien, per força.

TERRA DE BANDOLERS

Quan l'ombra és esglai i un soroll perill. Temps medieval i un viatger que passa pels boscos, història de paranys, memòria dels que hi han deixat la pell, sota el Montseny, per la Selva, al llarg del Camí Real, gent d'armes que vigila i les forques que avisen, però res no els atura els malfactors. És l'any 1511 que Francesco Guicciardini parla d'aquesta manera, «vàrem passar per Trenta Passes, que és un bosc d'assassins perillosos. En aquest país qualsevol indret és més perillós que l'altre, i això arreu, des de Perpinyà fins a Barcelona, i algunes llegües enllà també hi ha perill. És la causa d'aquest trastorn que molts cavallers i senyors de Catalunya estan enemistats i fan brega i qüestions entre ells. D'aquest bandolejar, que així en diuen, neix la necessitat que tenen els bandolers de diners, i es dediquen a assaltar al Camí Real, cosa que facilita les característiques del país, que és, com he dit, muntanyós, selvàtic i poc habitat.»

I això venia de lluny que tota l'edat mitjana és un seguit de violències de senyors feudals i els seus cadells. No paraven d'assassinar, robar i tenir la terra en un puny. Vet aquí els desastres d'Hugueto de Biguis que va fer seguint el Camí Real i acostant-se a Martorelles, a Sant Fost, a Vallromanes, a Montornès, a Cabanyes, a Valldoriolf, a Parets, a Vilanova, a Montmeló. Un membre de la petita noblesa desballestada que es dedica a robar, matar i violar amb una colla que el seguia. Sabem les seves fetes per un procés de l'any 1266 que explica co-

ses, «una cuadrilla de que Hugueto formaba parte, allanando el manso de la testigo, lo robaron todo, pan, vino, carnes saladas, un saco de nueces y unos aperos, reyam (reja de arar), ligonem (azadón) et paletam. Hugueto, a ruegos y a la fuerza, se llevó la hija de la misma declarante, que estaba por casarse, y la condujo a Vilassar, al castellano de Montmeló le tuvo tres días en el bosque de Montmeló para arrancarte 15 o 20 sueldos; y también le constaba de voz pública ser forzador de doncellas. Le consta vivió mucho tiempo de rapiñas hechas a las gentes del Vallès. En el último carnaval, estando en la carretera armado de una mala maza (massota), quiso detener a Roldan de Montornès, le hace cargo de que robó un caballo a Berenguer de Entenza, y de ir acuadrillado con otros (banditis), viviendo juntos de servicios forzados y de depredaciones en el Vallés. Hugueto siguió frecuentando la casa para comer y recaudar granos, cosa que hacía en toda la parroquia de Martorelles, ademas de otras violencias, particularmente contra mujeres, siendo tales sus desmanes que llegó a empobrecer a cuatro parroquias del Vallés.»

Segle setze i el camí és solitari i poques cases, ni refugi, terra espantada, i l'any 1524 diu Blas Ortiz que per la província de Girona, «més que a altres llocs principals de Catalunya, hi ha molts bandolers i proscrits que destrueixen el país i són una raça d'homes més nocius i verinosos que les serps. Infesten tota la província i fan incursions aquí i allà, cap els poblets. Estan emboscats vora els camins reals, assetgen, roben, maten, massacren i fan innumerables danys, i a aquests danys no s'hi posa un remei ràpid.» I això li va passar el dia 5 de gener de l'any 1534 a Corneille Scepperus, un servidor del rei, que el varen atacar i ho explica, «Senyor, avui em trobava entre Vi-

lanova i la Roca, entre els forns i el camí. I pel servei de vostre majestat he tingut d'anar per un pas dolent entre la ribera i la muntanya, quan un cert nombre de lladres m'han assaltat, dels que, amb l'ajuda de Déu he fugit sense pèrdues. Cert és que el meu postilló, jo i el meu criat hem estat atacats, però de fet sense ferides.»

La colla de bandolers no parava i de tant en tant algú se'n feia l'estella. Platter visita els perills l'any 1599, i diu coses terribles. «Tot just sortits d'Hostalric que vàrem veure una sèrie de forques, una darrera l'altre, al llarg del Camí Real. Gairebé totes carregades de cadàvers, i aquest espectacle va durar gairebé l'espai d'una mitja hora de camí. Mai en la vida no havia vist tantes forques ni penjats tant propers els uns dels altres. M'expliquen que aquest país és totalment boscós i travessat per un Camí Real i que es poden veure de lluny els viatgers que hi passen, i d'aquesta manera es produeixen nombrosos assassinats pels bandolers. I hi ha aquest costum, com exemple i per inspirar un terror dissuasiu. Si a l'indret on es produeix un delicte no hi ha cap forca ja aixecada abans per penjar al culpable, de seguida n'aixequen una de nova adequada a tal finalitat i hi pengen aquest home. Vet aquí el motiu de trobar tan gran nombre de forques al llarg d'aquest camí.»

Hi ha qui pensa que la imatge que dóna Platter és exagerada, però és que no ha llegit el que escriu Giambattista Confalonieri sis anys abans. «El dimarts dia 14 de gener de 1593 vàrem sortir de Barcelona i en aquest dia varen penjar quinze lladres. En aquest regne impressiona no trobar altra cosa que forques i homes penjats i esquarterats. Tot just sortir per la porta trobem un gran cadafal farcit de cadàvers, i al davant d'aquest patíbul hi ha una gran creu, cosa usual a tot el regne,

perquè allà on hi ha forques hi posen al davant una creu, que si no és de marbre, com a mínim és de fusta, i n'hi ha infinites.»

Arribem al segle disset i si els cent anys que havien passat eren d'esgarrifança els que tenim al davant fan por. Barthelemy Joly l'any 1603 parla d'un «lloc molt perillós que es diu Trenta Passes, per què hi ha trenta indrets on els bandolers poden robar als viatgers.» El juliol del 1616 el bisbe de Barcelona es dirigeix a Sant Celoni, ben protegit. «Se apercibió mi escuadrón para ir con su señoría de guardia hasta ponerlo en seguridad de los Trentapasos, que es un camino muy peligroso.» El viatger Howell l'any 1620 diu que en passar «per diversos boscos vaig veure alguns arbres carregats amb cadàvers morts», sembla haver llegit la famosa escena del Quijote, escrita pocs anys abans, quan en trobar un gran nombre de penjats dels arbres, el protagonista assegura que estan prop de Barcelona.

En aquestes dècades a les fondalades de la Selva hi varen treballar tots els malfactors catalans del moment, gremi nombrós de gent amb l'esquena dreta, que no la volien torçar fent de pagesos. I de renom, que les seves històries de sang ressonen en tants romanços populars, que de la vida de delicte en feien heroica circumstància. Vet aquí en Pere Roca Guinarda, d'Oristà, que era habitual de la contrada i sovint atacava la gent als boscos de Trenta Passes. Un dia de l'any 1610, «estigué ab cuaranta homes als hostals del French prop la Grua; y corregué a un tal Garriga comisari quel anave perseguint y li mata lo pòster: siti al Garriga al hostal de Mollet, y volia posar foch en casa y com sabé que se era aprevenit nou feu.» Un altre dia, «sen pujà al castell de Montcada, y toca la campana

de la capella a sometent contra dessi mateix, y desde aquí sen anà al hostal de la Frigola.»

En Trucafort, l'any 1614, després de tantes malifetes i delictes mortals el trobem amb la colla de 37 bandolers «en l'hostal del Trench, menjant junts y alegrement.» I també ressonen les accions d'en Toca-Son, en un romanço que explica on treballava aquest mal home, esperant els viatgers que anaven amunt i avall, carregats de mercaderies i sovint amb els cobejats diners.

Los camins discurria
las montañas y boschs,
los valls y las malesas,
las aldeas y llochs. [...]
Robaven y matavan
ab notable furor,
las haziendas y homens
ab crueltat y ab foch. [...]
Aquesta era la esquadra
del valent Tocason,
dels camins lo corsari,
y dels deserts lo llop.
La mata del Adern,
lo bosch de Comiols,
la Creu de Franciach,
de Moncada lo Coll.
Domina a Trenta Passos,
vetllava al coll del Boix,
tornava a Riudarenas
y destruhian tot.

Entre aquesta genteta no hi podia faltar en Joan Sala *Serrallonga*, emboscat pels verals de les Mallorquines i l'any 1630 assalta l'hostal de l'Arropit. Hi ha versos que expliquen per on es movia.

Allí dalt a Riu de Arenas,
prop l'hostal de l'Arropit,
he sentit un gran soroll
quem semblaba lo enemich.
Allí dalt a coll Formí,
prop la mata de l'Adern,
he sentit un gran brugit
quem pareixia un infern.

L'any 1654 varen detenir i executar a Barcelona al *Tuerto de Sarriá*, que amb la seva colla, «cojían todo el país, desde Hostalric adelante, robando y haciendo grandísimos estragos se pusieron un dia entre Sant Celoni y Hostalric a robar en el camino real», i la sort no els va acompanyar. Els viatgers setcentistes patiran la mateixa violència fins les darreries de segle. Quan es desvia el Camí Real a la costa acaben les notícies continues de robatoris a l'empara del Montseny i el Montnegre. Ara de violència també n'hi ha, però els malfactors traslladen la seva activitat a la zona gens poblada del Suro de la Palla, entre Tordera i Vidreres. Cap al nord, sobre Girona, el topònim de *Bosc Lladrós* que trobem a Medinyà i a Palau de Santa Eulàlia, informa prou de l'activitat que es feia sota els pins i les alzines en aquests verals.

El segle dinou, de guerres i revoltes, de seguretat als camins n'hi ha poca, i moltes són les notícies d'accions criminals

que pateixen els viatgers i els pagesos de les masies isolades. El mes de març del 1842, «en la Mata de la Dern cerca de las Mallorquines, carretera de Hostalrich, robaron ocho ladrones, cuatro de ellos disfrazados de muger a un transeunte montado haciéndole arrojar en tierra todo el dinero que traia.» Però hi ha una acció criminal que ha quedat en el record i en els papers de l'època i en llibres que es varen escriure, vet aquí la crònica del que va passar.

Negra nit, la nit malvada. Ocellots i presagis. Bruixes encantades remouen el vent. I una diligència pel Camí Real que de Girona baixa a Barcelona. Troben la Creu de la Mà, agafen la ruta de la costa i endavant. Aviat espera la sort, enmig de boscos, i en resignada solitud. Els cavalls travessen decidits el Suro de la Palla. És el dia 27 de febrer de l'any 1845 i cap a les deu, hora foscant, una dotzena de trabucaires atura la diligència i comença el martiri pels tres homes que varen segrestar per canviar-los per diners. Amb els hostatges marxen cap el Montseny per mil camins perduts i el fred aclaparador. Un d'ells d'avançada edat mort abandonat enmig de la neu. S'amaguen a Taradell on hi ha una topada amb els mossos d'esquadra, trets i més trets varen acabar amb la vida de dos mossos i la d'un hostatge. Amb el darrer pres es fan escàpols i s'amaguen al Pirineu, a la banda de França, en una cova del massís de les Salines. El cap de colla, de renom *Collsuspina*, antic mercader de safrà, escriu a la família del pres perquè paguin per la seva llibertat, però abans de rebre notícies el maten després de tallar-li les orelles i altres turments. Però els varen agafar en un hostal, jutjar, condemnar i varen deixar el cap sota la guillotina, uns a l'esplanada de Perpinyà i altres a plaça de Ceret.

Solitària carretera, la del Suro de la Palla, país complicat, arbres densos per fer la guerra. L'any 1848 Cabrera «mandó pegar fuego al *portazgo*», l'edifici on es recaptava aquest impost, però és que l'any anterior havien robat la recaptació sis cops, i tres anys abans hi ha una revolta dels quintos de Malgrat, Pineda i Tordera que assalten l'establiment i s'enduen les armes i els diners.

El Camí Real a partir de l'any 1844 compta amb un servei estable del cos de la Guàrdia Civil, situats en punts estratègics del recorregut. A l'entorn de Medinyà l'any 1846 una banda de set lladres assalta la diligència que venia de Figueres, però la Guàrdia Civil a l'aguait atura l'acció, però d'altres vegades no hi ha tanta sort, com detallen alguns registres de delictes.

El detall de l'activitat de cos l'any 1850 és una mostra de la tasca de control. «Los guardias del puesto del Hostal Nou, aprehendieron el dia 9 al paisano Juan Ballocera, por no querer obedecer al alcalde de su pueblo. Los guardias del puesto de la Jonquera, aprehendieron el día 3 al criminal Gerónimo Comas, reclamado de las autoridades. El 9 a un paisano por indocumentado y sospechoso. Los guardias del puesto de Pont de Molins, aprehendieron el dia 1, al paisano Fernando Calabret, acusado de haber herido a otro paisano. Los guardias del puesto de Figueras, aprehendieron el día 6 a Jaime Rubira y Comas, por prófugo. El día 10 a Ambrosio Puirnar, reclamado por la justicia por sospechas de robo; y a otro paisano por indocumentado e infundir sospechas de ser prófugo. El día 11 a Salvi Barmia por prófugo. Los guardias del puesto de Bàscara, aprehendieron el día 12 a un paisano por indocumentado y sospechoso.»

Quan Gasparin passa per aquestes latituds l’any 1869 el país el troba pacificat gràcies a la labor preventiva de la Guàrdia Civil. «La diligència, els carros, els peatons i els genets, tots venien de passar a gual el Fluvià, un riu que a vegades s'inunda. Els cotxes plens d'aigua buidaven el seu contingut al camí, cada pis descarregava el líquid a través d'un forat, mentre que un grup de guàrdies civils, amb l'escopeta a l'esquena, asseguraven el nostre pas. Els reconeixereu arreu aquesta gent valenta, amb el tricorni plantat de través i un arnès groc en bandolera, la guerrera estrictament cordada i les polaines sobre el genoll. És un cos d’élite, només s'hi pot entrar amb una nota de serveis sense màcula. És gràcies a aquesta policia itinerant que podeu travessar Espanya d'un costat a l'altre i ningú no us posarà un ganivet al coll.» Però a vegades no hi eren a temps. L'any 1872 als voltants de l’hostal de la Granota una colla de lladres atura «los carros que pasaban al mercado de la capital, atando fuertemente a los conductores y robando cuanto llevaban. Llegaron a reunir más de veinte carros detenidos.»

Hostal Nou (Riudellots de la Selva)

Un mon ple de relacions humanes de circumstància, i origen d'històries, llegendes i cançons. Hostals a tots els pobles i hostals que fan pobles, al costat del Camí Real, que obren la porta als que passen. Precaris, gairebé una teulada i poca cosa més els segles medievals, i sense res de menjar. Un viatger es sorprèn, «a l'hostal no tenien res de res, ni de beure, ni de menjar, i ni pagant-ho. Ho havíem de comprar tot en un altre indret i després preparar-ho nosaltres mateixos, a l'hostal.» Un altre viatger també explica que només els donen sostre i llit, «Per la resta qui vol pa i vi se l'ha d'anar a buscar, i si no n'haguéssim portat una mica, ho hauríem passat malament.» Tot i que aquesta manera de fer, no oferir ni dinar ni sopar, és un costum d'origen antic molt estès, en algun establiment sí que en donaven de menjar.

La precarietat dels hostals és gran, establerts en edificis amb poques condicions, dormir a la palla, a la cuina vora el foc, sobre quatre fustes, al costat del bestiar, «és un forat pudent, brut i terrible», es queixa un que ho pateix. El viatger francès, Jules Lacroix de Marlès, escriu l'any 1843 que això va començar a canviar gràcies a l'ocupació d'Espanya pels soldats del seu país. «Als hostal, abans de l'entrada dels francesos, un estava condemnat a morir de fam, com en els temps de Cervantes, si no es tenia la precaució de portar-hi el menjar un mateix. I això encara passa a moltes províncies. L'estada dels francesos va donar un impuls a aquesta mena d'indús-

tria, però en marxar les coses han tornat al seu estat anterior, menys en un petit nombre de viles i hostals. Però de què serveix trobar dos o tres hostals plens de queviures en una ruta de cent cinquanta llegües?.» Que en mig de les dues guerres franceses es produís el progrés de l'hostaleria és improbable, consten les grans destruccions d'aquests edificis veïns dels camins reals, però és cert que a mitjan segle dinou es noten millores amb nous serveis als passatgers en les zones d'economia més viva, i als canvis en la indústria i el comerç els segueix el trànsit viu pels camins de persones i carruatges, i nous establiments confortables per acollir-les.

El viatger Gálvez, l'any 1755 parla d'una qüestió gens tractada pels que relaten les seves aventures d'hostal en hostal. «No me parece impertinente digresión el notar aquí que desde esta posada [Igualada] empezamos a tener alguna comodidad en las precisas necesidades a que está sujeto el cuerpo humano. Quién ha de creer que, siendo los franceses y demás naciones del norte tan publicadores de sus primores y aseadas disposiciones en el vivir con comodidad, para esto tengan los vasos más incómodos y con el mayor desaseo.

Unas escupideras solamente, y de cuatro dedos de alto y anchas, es la única prevención que ponen bajo de las camas, sin cubrirla con el lienzo que acostumbramos en España, que al menos sirve para contener el fetor estando así cubiertas. Si durante la noche se ofrece alguna cosa, es preciso vestirse y buscar el lugar común (que los franceses nombran la *commodité*), a costa de tanta molestia y de exponerse a una perlesía en países tan fríos y destemplados. El que teme estas resultas se acomoda en las escupideras puestas sobre algún taburete, y está dicho con esto la incomodidad por la improporción de los

vasos, y a más de esto quedar descubiertos con molestia de su fetor. Y siempre es necesaria mucha cautela por lo fácil que son a quebrarse con el peso del cuerpo y lastimar al paciente.

En algunas provincias de España, hasta Alcalá de Henares, ponen unos vasos o tarrillos, al modo de chocolateros de barro, tan estrechos por la boca que apenas se puede acomodar una sola vía. Y si instan las dos a un tiempo, como es regular, es el mayor aprieto que se puede ofrecer. En esta parte, la disposición de nuestras Andalucías es la más cómoda y aseada de cuanto he caminado. No he querido omitir esta circunstancia para que no me reste nada que referir del carácter y modales de las gentes que hemos visto y tratado.»

Les notícies dels hostals que hi ha al llarg del Camí Real consten en llibres, mapes i documents de tota mena, amb les que he format una llista, oberta a noves dades, perquè és un laberint. Els noms dels hostals són coneguts, però els dels d'hostalers es troben en papers de notaris, arxius eclesiàstics, i és una font complicada de treballar, tenint en compte l'extensió del territori. Segueix la informació de la localització, del temps quan en tenim notícia, i les paraules dels que s'hi estan de trànsit. La direcció és de Barcelona a França, per la ruta de l'interior, i també la de la costa.

CAMÍ REAL DE L'INTERIOR

Hostal del Clot. El segle quinze era situat al Camí Real, al que ara és el carrer Major. Una notícia de l'any 1645 parla de «los dos hostals del molí del Clot», molt útils, com tots els acostats a les poblacions amb muralles, com ara Barcelona, pel servei

dels viatger per passar-hi la nit quan arribaven tard i les portes de la muralla eren tancades.

Hostals de Montcada. El segle tretze hi ha l'hostal de Can Sans, al sot de Llagat, que cremen els francesos i el tornen a aixecar. L'any 1379 consta l'hostal de Pere Riera al Camí Real. El segle disset, l'hostaler Antich Sangens (1675), i els hostals de la Torre, de renom Can Passaigües o de la Teresina de la Torra, dins el nucli del poble. Ressonen també els de la Tecla, Ca la Xica, Sant Antoni i l'Estrella.

Hostal de Fontfreda (Montcada i Reixac). Després de les cases de Montcada es passa el riu Ripoll a gual i aviat l'hostal de Fontfreda. El dia 2 d'abril de l'any 1698, Sant Josep Oriol, que anava a peu cap a França, hi fa un miracle, «En el Mesón de Font freda, distante dos horas, de la ciudad, comió Miguel a su satisfacion, confiando en el dinero de Josef Oriol; más como éste tampoco lo tuviese, ni quisiese dar pesadumbre a su buen compañero, corta inmediatamente un rábano a tajadas; y éstas al punto por virtud de Dios se convirtieron en otros tantos reales, quantos hubo menester el buen jóven para pagar al mesonero.» Consta a la cartografia de finals del segle divuit, i potser és la «Posada de Don Pedro Gil» que marca en aquest indret un mapa de l'any 1862.

Hostal (La Llagosta). El senyala un mapa del 1777, que el situa entre la riera Seca i la de Caldes, a tocar del Camí Real, amb una nota que diu, «hostal derruido.»

Hostal del Trenc (Parets del Vallès). Al costat del lloc on el riu Tenes troba el Besòs, i al peu del Camí Real, l'hostal del Trenc o Frenc, encara és un magnífic edifici que aguanta enmig de carreteres i tràfic vertiginós. Segurament del segle setze, a vegades consta com hostal del Teixidor del Trenc.

Hostal de la Grua (Montmeló). Abans d'arribar a Montmeló el Camí Real passava a tocar de l'hostal de la Grua, davant on ara hi ha la capella del Sant Crist de la Grua. Un establiment que obra la porta cap el segle catorze i del que en parlen diversos viatgers, en general descontents, Plater (1599), Borsano (1685), Nicolini (1686), Volkmann (1785). El mes de març de 1642 es va produir en aquest indret la batalla de l'hostal de la Grua, en temps de la guerra de Secessió.

El 17 de setembre de 1808, el baró de Maldà s'hi queda a dinar i tenim una descripció viva del que hi va trobar. «Y, tot seguit, eixits a la carretera hem dexats a la esquerra lo hostal del French y, a poca distància de est, lo de la Grua, que nos hi quedàrem per dinar. Y arribats a 3 quarts per les onsa, ya'ns hi posàrem a 2 quarts per las 12. Est fou bo, menos en tenir que menjar la sopa i demés vianda ab culleras y forquillas de llautó, que se'n diu o de bòria o de llumanera, que nostras bocas no hi estan gens acostumadas, sí que a plata, a no fusta o marfil. En fi, dinàrem i no'ns féu novetat lo llautó en lo que menjàrem, tenint-nos que acomodar ab semblants alajas, en hostals fora dels richs y acomodats com de Mataró, Arenys, y altras semblants; y serà regular que tot lo servey de plata lo tíngam ben amagat per por dels gabaigs. En las postras del dinar, tinguérem uns présechs, com botxas de jugar, y prou dolsos, de modo que'ns hem duguérem dos o tres, que se ficaren en la red del birlotxe y ab lo moviment de est, corrían allí dintre y tant que, ab traure'ls per menjar, estàban ya prou macats, casi anant-se'n ab such, podent-se ya de ells poch aprofitar, com així ne aprofità lo que'n pogué lo Tano per berenar. A dos horas isquérem del hostal de la Grua.»

L'hostal és recordat pel miracle que hi va fer Sant Vicenç Ferrer el dia 14 de juny l'any 1409, quan tornava de Girona. Es veu que en aquell temps els hostals del Vallès eren molt a propòsit per aquestes activitats espirituals. «Por junio salió el Santo de Vique para Barcelona, y passando como hasta tres mil personas de comitiva por la venta de Grua vecina a Granollers, solamente halló en ella quince panes, y un poco de vino, casi torcido en vinagre. Dispuso esto no obstante, que le vaciassen en un vaso de madera, que por acá llamamos *portadera*, y mandó repartir de él, y de aquella escasa provision de pan, a las turbas que le seguian, fatigadas del calor, y de la sed. Cosa prodigiosa! Comieron, y bevieron a deseo de aquel pan y vino todas aquellas gentes, aviendose el vino con la bendición del Santo buelto suave y generoso; y ni faltó pan ni fue menester más vino. Pasmose de la maravilla el ventero, y pidiole que echasse la bendicion sobre su casa. Hizolo el Santo, y fue tan fructuosa, que reconociendo al otro dia su despensa hallò rebosando de vino la tinaja, y llena de pan la arca, que la noche antes avia dexado vacias.» Consta en un mapa de 1862.

Hostal del Prat (Montmeló). El Camí Real passa pel mig del poble, pel que ara és el carrer Major, i aquí l'any 1746 obra l'hostal del Prat.

Hostal del Recó (Montornès). El camí travessa el riu Congost a gual i a quatre passes es podia reposar a l'hostal del Recó, sota el turó de les Tres Creus, en una casa que encara hi és. Un establiment important, i en mapes de finals del segle disset el nom de *Lo Recó* hi surt anotat, com un punt de referència del trajecte. Hi passa Gálvez i explica, «fuimos a comer a la venta del Rincón, que es de buen trato y mucho concurso» (1755). Sabem que l'any 1604 Nicolau Ricart era hostaler

a Montornès, potser en aquest hostal, i el 1862 encara surt a la cartografia exercint aquesta activitat.

Hostals de la Roca. La situació de l'indret, a un dia de distància de Barcelona va fer dels hostals de la Roca un lloc d'estada popular. Molts hi passen la nit, Guicciardini (1511), Navajero i Ortiz (1524), Vandenesse (1538), el futur Felip II (1547), Platter (1599). Escriu Bronseval que «fuimos bien alojados» (1533); Otthobon que hi ha «alguns hostals còmodes per allotjar-se» (1567); Caverel que hi ha «hostals tant bons com els que havia vist a Espanya» (1582). Però el gran elogi el fa el viatger Joly, diu que «hi ha l'hostal dels Tres Reis, que és considerat el millor d'Espanya. La majoria dels llits tenen cortines de seda, i els plats, les escudelles i les plates són d'argent» (1603). Notem que aquestes notícies corresponen al segle setze, i després dels hostals de la Roca cap viatger no en torna a parlar, una única veu i poc favorable, la del baró de Maldà, diu que, «Lo hostal, molt cerca de la parròquia, a l'altre costat del carrer, és tant sols per arrieros y mozos, infeliz y desacomodat» (c.1780).

Hostal de Llinars. Joly s'atura a dinar a Llinars i menja «peix adobat amb mel i ous fregits» (1603), algun hostal hi ha però cap notícia no en tenim, només la gana satisfeta del francès. El viatger Bertaut hi fa nit l'any 1659 i el rei Felip V el 1702. Sabem que el 1761 Baena dorm en una casa «por no haber lugar en la posada.»

Hostal de la Font (Vallgorguina). Situat abans d'arribar a Sant Celoni, l'edifici, un casa de pagès, encara existeix i en tenim constància de la dedicació per un mapa de l'any 1854.

Hostals de Sant Celoni. Consta que en algun moment hi ha nou hostals a la vila, el més antic conegut el que l'any 1327

rep el privilegi del monopoli, perquè des d'Hostalric no es pugui bastir cap negoci d'aquestes característiques. Era a la part de dins del poble, en una cantonada de la plaça, i potser és el que dirigia l'hostaler Joan Pagà l'any 1489. El viatger Platter escriu, «Sant Celoni és una vila prou bonica i és on vàrem dinar. El que em va sorprendre més és que a l'hostal [potser Can Marçó] no tenien res de res, ni de beure, ni de menjar, i ni pagant-ho. Ho havíem de comprar tot en un altre indret i després preparar-ho nosaltres mateixos a l'hostal» (1599). Amb el pas dels segles poca cosa canvia, Swinburne diu que és un «hostal dolent. Els pagesos ens han portat perdius per al sopar, i encara que sigui divendres semblen molt acostu-mats a veure menjar carn en dies de dejuni. Però la noia de la fonda pensa reparar aquesta irregularitat col·locant a la taula, davant nostre, una imatge ben vestida de la Verge, i així espera que ens comportem de manera correcte» (1755). Consta que Josep Vergés era hostaler l'any 1660.

Hi ha un altre hostal al petit veïnat de cases al costat del pont de pedra, Nicolini hi dorm. «Es passa per Sant Celoni, envoltada de muralles, i es va a allotjar als afores del poble, al primer hostal abans de la cantonada. Es diu del *Perro*, o sigui del gos, i crec que té un cartell amb un gos mascota. Hi vàrem estar millor que en els anterior, tant pel que fa a dormir com a menjar. Hi havia dues habitacions bones amb dos llits de la mida pròpia del país per cadascú, i dos llits baixos en una altra habitació a la part posterior de la sala a mà dreta, quan es puja. I la bona està al davant a l'esquerra» (1686). Gálvez i fa nit, i diu que Sant Celoni està «cercada de murallas, cuyas puertas se cierran de noche. Por esta razón los caminantes van a hacer noche a la venta de su nombre, distante un cuarto de

legua de dicha villa. La expresada venta se halla entre la unión de un buen río con el Tordera chico, sobre que hay un grande y hermoso puente. La venta es grande, pero mal prevenida de ropa de cama» (1755).

Hostal de Gualba. A les cases de Gualba, veïnes del Camí Real, l'any 1572 hi ha un hostal que en algun temps en diuen d'en Lloró, quan el dirigia en Sebastià Lloró (1602). Llorenç Costa era l'hostaler el 1630, no hi ha més notícies, però l'edifici encara s'aixeca ben dret.

Hostal de la Batllòria (Sant Celoni). Origen del veïnat i centre de la vida antiga, de l'hostal, propietat del senyor de Gualba, sabem que l'any 1489 en Pons Stapoll el regenta, que cap a l'any 1550 era Antic Dorca, i el 1573 Segimon Nualart. Consta al llarg del temps amb noms diversos: hostal d'en Tapoll, del senyor de Gualba, de Ribot. El segle divuit era propietat del comte de Darnius, i quan passava per la Batllòria es quedava a dinar i no pagava, més aviat feia caixa. L'edifici gòtic on s'exercia l'ofici, ara al carrer Major, encara es conserva, malmés.

Hostal Nou (Sant Celoni). A finals del segle setze obra un hostal prop de la Batllòria, al costat del Camí Real en direcció a Hostalric, en diran l'Hostal Nou, i també és propietat del senyor de Gualba. I davant de l'edifici una ferreria, un negoci segur en temps de cavalls. Quan Nicolini hi passa l'any 1686 diu «que no té mal aspecte.» L'edifici es conserva en bon estat.

Hostals d'Hostalric. El segle onze un hostal a un lloc que en deien *Onota*, indústria que arrela, de professionals que ho fan be, i rica era la casa. Hostalers que coneixem ho són Pere Pons (1449), Antoni Negrell (1450), Bartomeu Bonamissa (1464), Joan Vila (1512), Joan Vila Llop (1569), Joan Peyret

(1599) i Miquel Rovira (1607). I alguns noms dels hostal de la contrada, el de les Tres Senyores, el d'en Conna, Ca la Viuda. En temps medievals un únic hostal de la localitat exercia el monopoli del ram, que un privilegi de l'any 1327 prohibia obrir-ne des de Vallcanera a Hostalric i d'aquí fins a Sant Celoni. Poques notícies dels que hi passen, però l'any 1381 s'hi queda a dinar una duquessa i menja «una o dues somades de peix del millor.» Joly escriu que va «a dormir a Hostalric, a sis llegües de Girona. Amb els peus eixuts i sense foc a l'hostal» (1603).

Hostal de Collformic (Massanes). Pere Figueras, a la petita altura de coll Formic l'any 1708 hi tenia establert un hostal. No hi ha cap altre notícia, i potser és un antecedent de l'hostal de la Figa, que a mitjan segle dinou consta als mapes.

Hostal de l'Arropit (Riudarenes). Pergamins que es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó hi fan referència, i és probable que el seu origen sigui l'establiment d'un terreny a Antoni Rupit l'any 1428. Sabem que el mercader barceloní Onofre Canyet el 1524 ven l'*Hostal d'en Aropit* a Francina Pereta, i que el 1545 el propietari era Miquel Ciurana. Sembla que el rei Carles V hi fa parada el dia 6 de desembre de l'any 1536 venint de Palamós on havia desembarcar el dia anterior, o potser el febrer de 1538, quan torna a passar pel camí. L'any 1599 Platter recorda el rodolí: *L'hostal de Rupit / del que han dit / ben pagat i mal servit*, que assenyala la categoria dubtosa de l'establiment. Laffi també hi va estar, «A Sant Celoni hi ha quatre llegües ben llargues caminant sempre entre muntanyes plenes d'arbres fruiters, i vàrem arribar a un hostal anomenat Ruppita [Arropit]» (1670).

Aquí es va produir un altre miracle de Camí Real, el segle disset, que els hostals eren molt a propòsit per semblants intervencions divines. «Una vez iba Joan Juy, albañíl, desde el lugar de Riudarenes a Hostalric con rezia calentura, y llegado al mesón de Arropit no pudo mas andar. Passó por allí el padre Fr.Domenec, y como le vió tan malo, caído en el suelo, se apiadó del dicho hombre, y animándole que se fuese con él a Hostalric. Le dijo: 'padre no puedo, que me estoy muriendo', tomole el buen padre el pulso, y luego que le hubo dejado se sintió sin calenturas, y bueno con fuerzas para caminar.» L'edifici està situat encara al mateix lloc, en bon estat i és una residència particular.

Hostals de les Mallorquines. La primera notícia la dóna Otthobon l'any 1567, hi passa i diu que és «un poblet de 20 cases»; Joly que «són tres o quatre hostals enmig d'un país desert» (1603); i un altre viatger que «és un conjunt de cases separades les unes de les altres, i tenen aquest nom a causa d'una dona de Mallorca que hi va venir a viure» (1612). Bertaut i Baena hi dinen; Nicolini diu que «són dos o tres hostals» (1686), i Gálvez que a «la venta de los Mallorquines nos dieron buena y abundante comida. Y aquí empezamos a comer nuestras ollas españolas, que las deseábamos, porque en saliendo de España no se practica más que el cocido de vaca sin otro condimento» (1755). Quan Swinburne hi passa diu que és un «hostal dolent» (1775). Coneixem alguns hostalers, Jaume Malars (1581), Miquel Ferrer (1600), Jeroni Moragues (1618), Rafael Rocha (1646) i Joan Martí (1652), i el nom de dos hostals més de l'entorn, el de Can Madí i el de Can Sisó.

Hostal de la Belladona (Sils). Situat a Vallcanera, és un establiment del que es té notícia des de l'any 1277. Exercia el

monopoli legal del seu ram fins a Hostalric, que un rei els atorga. Viure moments importants perquè de tant en tant els que manaven hi feien estada. Pere III l'any 1343 va «jaure a l'hostal de la Belladona», també hi anirà el seu fill Joan I un dia que patia un refredat. El rei Martí I l'any 1405 diu que «vinguem-nos dinar açí a la Belladona.» El *Dietari de la Generalitat* l'any 1582 parla del «camino regio quo itur a loco Hospicii, vulgo dicti de la Belladona.» Bernat Albert és el senyor de l'hostal el 1382 i el 1570 Joan Sigmasa. Sembla que el segle disset es va acabar el servei d'hostal, i és curiós que un lloc de tanta nomenada, cap dels viatgers que he recollit no en parli mai.

Hostal de la Tiona (Caldes de Malavella). Molts viatgers diuen coses d'aquest hostal, una institució en la ruta des del segle setze, que va viure guerres franceses, assalts de bandolers, i una concurrència animada de Girona i cap a Girona. El 1843 Jules Lacroix de Marlès explica que a «la una del migdia la caravana estava davant de l'hostal de la Tiona. En aquests hostals tristos de carretera no hi ha cap taula que no sigui la de la cuina, on s'està la família de l'hostaler, els traginers i els viatgers. El sopar va consistir en un pollastre rostit i un fricandó de pollastre, acompanyat d'una amanida regada amb un oli pudent, que es feia notar a gran distància.» És de gran interès la detallada escena del que els va passar a la Tiona, que es pot llegir més endavant. Cal anar a veure l'edifici que es conserva ben sencer al costat d'una plana lluminosa, però fa tres-cents anys tot això era bosc.

Hostal de la Pequenya (Riudellots de la Selva). Poques coses en podem dir perquè ningú no en parla, de tota manera un mapa de l'any 1880 el fa notar, i segur que obra poc abans.

Un periòdic explica que el mes d'agost de l'any 1902 hi va haver un terrible accident amb tres morts, entre ells l'hostaler i la seva muller, en incendiar-se el petroli que venien a granel. Els anys seixanta del segle vint encara hi era.

Hostal Nou (Riudellots de la Selva). Dalt d'un marge, i a la vista dels que passen per la carretera, hi ha encara aquest bell edifici que varen aixecar el segle quinze. Una capella a mà esquerra de la casa, i sobre la porta un bonic baix relleu amb la imatge de Crist crucificat i l'Anunciació.

Hostal de Seva (Fornells de la Selva). Aquesta masia es dedicava a fer d'hostal el segle disset. L'any 1757 consta la dedicació, i els ducs d'Arcos el 1772 hi passen, també Laborde cap a l'any 1800. Sembla que en algun moment en deien Rodés. És conserva l'edifici, ara una bonica masia amb el mateix nom situada a tocar d'on passava el Camí Real.

Hostal Avellaneda (Girona). Del mas Avellaneda se'n té constància des del 1350, però que fessin d'hostalers no se sap. L'any 1496 el rei Fernando el Catòlic s'hi va aturar tot esperant que las autoritats de Girona s'acostessin a fer-li les reverències de rigor. El segle setze era ben actiu i es conserven alguns papers i mapes que en parlen. En un de l'any 1860 llegim *Mesón de l'Avellaneda*. Encara hi ha l'edifici i s'exerceix l'activitat restauradora.

Hostals de Pont Major. Lloc de trànsit abans de passar el riu, molts hostalers tenim documentats a l'indret, Esteve Casademont (1546), Pere Puig (1562), Antoni Veguer (1575), Narcís Garriga (1582), Joan Casademont (a) Rosselló (1600), Antoni Solà (1602) i Caterina Llúcia Vishof (1674).

Hostals de Sarrià. Consta l'any 1588 el que regentava Baldiri Vilar, i també n'hi ha d'altres. El baró de Maldà parla d'a-

quests establiments, però en l'estada que hi va fer l'any 1780 no va quedar content del tracte de l'amo, «lo animalàs, que per descortès se podia així nombrar, las criadas podían ensenyar-li de cortesia.» El segle dinou hi ha els hostals d'en Jeroni Duran, d'en Serra, del Sol i del Bou.

Hostals de Medinyà. Hi ha un hostal, molt actiu, a càrrec de Bartomeu Codina (1539). Altres hostalers documentats són, Bernat Puig (1560) i Joan Armenjat (1595). Bronseval explica que «fuimos a dormir a una aldea llamada Medinyà, en la que fuimos muy pobremente tratados» (1533). Per Otthobon és una vila «còmoda per allotjar-se» (1567). El 1670 Maria Xammar, com hereva del seu marit, tenia la privativa «de vèndrer pa, vi, tenir hostal, fleca, taverna, gavella y altres revenderias en la dita parròchia de Medinyà.» L'abat Lambert diu que és «l'hostal més brut i més car de la ruta, però que fa un agradable conjunt amb el turó que el domina» (1795). Quan Desbarolles passa l'any 1840 el riu Terri, poc abans de Medinyà, troba al costat un «petit hostal», única notícia que he trobat de l'establiment.

Hostal de Cinyana (Viladesens). Dels viatgers només en parla el comte de Darnius, cap a l'any 1720, i el trobem en dos mapes del segle divuit, un del 1795. La cartografia duu a identificar-lo amb certesa amb el mas Solà, que un mapa en diu *Casa Ospital*.

Hostals d'Orriols. Platter explica que «En fer-se fosc vàrem baixar cap a l'hostal que hi ha proper al castell d'Orriols, i que es diu Hostal d'Orriols. [Hi dormen, l'endemà] després de prendre la sopa del matí, vàrem tornar a la ruta» (1599). Gálvez, dos segles després diu que «es bien desdichada, aunque en muchas posadas de Francia no lo pasamos tan bien de co-

mida como aquí» (1755). També en parlen Swinburne i Boada. D'hostals n'hi ha dos, el més antic és a la part alta del coll, i l'edifici encara es manté ferm però inútil (Can Perruca). El segon, l'hostal del Mig, és situat a la pujada a l'altura de la vila, i es construeix a mitjan segle divuit (ara Can Pau).

Hostals de Bàscara. Un indret sempre ple de gent a causa del pas del riu. Consta que Antoni Riera i Miquel Tresserra tenien hostal l'any 1448. A la plaça Major hi ha l'hostal principal, Otthobon hi dorm l'any 1567, i pocs anys després Cuelbis hi passa la nit. Del segle disset coneixem dos hostalers, Francesc Puig (1626) i Guillem Sardà (1637). Nicolini hi menja i diu que «no ha estat tant malament com pensàvem» (1686). El rei Ferran VII s'hi atura l'any 1814 i en aquells moments l'hostal el regentava la família Mallolas. El 1840 hi fa estada Desbarrolles, «era el nostre primer hostal de Camí Real, un autèntic hostal espanyol, i hi vàrem entrar amb un sentiment de plaer i curiositat.» L'autor detalla com era l'establiment i els clients, en un interessant quadre de costums.

Hostal de la Barca (Pontós). Després de Bàscara, passat el riu Fluvià hi havia l'hostal de la Barca, sembla que és del segle divuit, un edifici que encara es pot veure, dedicat a altres feines. El nom indica la barca necessària per travessar el riu en aquest tram del Camí Real.

Hostal de Puoferres (Santa Llogaia d'Àlguema). El viatger Otthobon parla d'aquest hostal l'any 1567 i el situa on hi ha Santa Llogaia, sense anomenar la població. El 1599 Platter diu que dina al poble, però no a on.

Hostals de Figueres. Molts establiments d'aquesta mena al llarg dels segles, i hostalers: Ramon Prat (1398), Bernat Nadal (1453), Joan Mas (1555), Gallart d'Illes (1597), Joan Igot

(1603) i Vicenç Puig (1612), que devien regentar alguns dels hostals actius, de l'Angel (1554), del Cavall (1508), de n'Hortolà (1534), del Salvatge (1585), de Sant Jaume (1459). I alguns comentaris: Bronseval diu que «fuimos bien hospedados y tratados en dos posadas bajo las enseñas del Ángel y del Escudo de Francia» (1533); Joly que «ni el tracte ni l'hostal són gaire bons» (1603); Nicolini que «ens hem allotjat en un hostal, només hi havia un llit i l'habitació era raonable pel que dóna el país. Per la resta qui vol pa i vi se l'ha d'anar a buscar, i si no n'haguéssim portat una mica, ho haguéssim passat malament» (1686). A mitjan segle divuit la cosa ha millorat, Gálvez diu que «la posada es grande, aseada y bien servida» (1755), i Humbolt que «la posada es buena pero enormemente cara. Tuvimos que pagar por la habitación, la cena y el desayuno media onza» (1800).

Hem arribat al segle dinou i tenim moltes cròniques dels viatgers que s'aturen a dinar en aquesta important població del Camí Real, i és el lloc on la gastronomia és més comentada. Hoskins dina a Figueres, i no l'hi agrada, «La sopa era realment execrable i els senyors B. i L., dos cavallers francesos que sortien de França per primer cop, varen quedar horroritzats i varen trobar a faltar, i no poc, les olles de carn de Toulouse. Tot i així vàrem tenir una gran abundància de plats, però l'all, l'oli intens, i el safrà, feien que en general tot fos desagradable. Hi havia vedella i aus cuites, i aus rostides per plaure als exigents, i vàrem acabar fent un dinar tolerable» (1851).

Inglis es queixa, «És notable que en aquesta ciutat tant propera a la frontera, l'hostal sigui en tots els seus aspectes una *posada* espanyola, el foc encara crema al mig de l'estança, el cafè i el te són inaccessibles, i no hi ha carn a l'hostal, que

l'has d'anar a buscar al mercat. Que nombroses i expre-ssives han de ser les expressions dels francesos que fan de Figueres la seva primera parada. I no cal ni pensar en *caffé au lait,* o *couteletts*» (1830). Von Arnim fa un comentari curiós, «L'hostal, el primer espanyol en el que vaig entrar, era horrorós, però tenia tenia coberts de plata, una mostra de l'antiga relació amb les mines de plata d'Amèrica» (1841).

Ansted, un altre que no suporta l'oli. «La nostra primera experiència de la cuina espanyola, o millor dit catalana, la vàrem fer en aquest punt del viatge, i no va resultar en absolut menys satisfactòria del que estàvem preparats a esperar. El menjar inclou una curiosa barreja de delicades aus, vedella, col, mongetes, carn de porc, patates i tomàquets crus amarats d'oli, amb carabasses fregides que eren especialment greixoses. Tot estava xop i fregit en oli. Les fruites, però, com els melons, peres, raïm i préssecs, eren excel·lents i abundants, de manera que si bé aquestes peculiaritats no ens varen fer desitjar intercanviar el nostre estil de cuina pel de la península, no hi va haver cap problema de fer un dinar raonable» (1854).

Lemesle sopa a Figueres, i això és el que explica. «Ens han servit amb el pretexte d'una sopa, un líquid de formatge i ceba amb un pa de pessic amarat, després ous i tripa seguits d'una mena de cassola també amb ceba, sempre amb ceba, amb algunes deixalles d'oca surant, i d'això en diuen *olla podrida*, i arreu hi ha el mateix, a cada hostal la maleïda *olla podrida*, i carn rostida, mai!» (1857).

El doctor H. A. Pagenstecher hi sopa l'any 1865. «La diligencia paró en una espaciosa plaza alumbrada por el gas, frente a una gran fonda; pero los amos no se cuidan de los

viajeros, llegamos a un comedor, en donde una larga mesa cubierta con un sucio mantel y botellas de vino indicaban que se nos esperaba. Nos sirvieron una verdadera cena española, en primera línea se presentó una abundante *olla podrida* formada de grandes patatas, berzas, trozos de tocino, tajadas de vaca y salchichón. Ese plato aunque grosero es gustoso. Trozos de pescado frito, quizás de un servicio anterior, formaban una segunda entrada, y con una mirada zoológica descubrí entre ellos truchas. Siguieron espárragos silvestres delgados como una cinta, muy diferentes de los de nuestro pais no solo por la calidad sino también por la época del año. Siguió una gallina asada con una buena ensalada; para postres queso, pasas y almendras tostadas de muy buen gusto. Para el vino negro y espeso hubo pocos aficionados.»

Els Hostalets (Llers). A la sortida de Figueres i al costat del Camí Real hi ha quatre cases velles que són el veïnat dels Hostalets de Llers, potser és aquí on el segle setze va trobar Platter l'hostal d'en Serra, on fa parada. «Estàvem molt cansats i vàrem comprar vi per omplir un got per cadascú i també vàrem comprar una mica de pa. Vàrem beure i vàrem menjar i de seguida ens vàrem sentir en millor forma i vàrem continuar el viatge» (1599). El que és segur és que el veïnat ja hi era el segle divuit i el seu nom ens indica prou la dedicació.

Hostal de Pont de Molins. L'any 1613 Pere Serra era l'hostaler del molí de Pont de Molins.

Hostal de Ricardell (Biure). Prop de l'aiguabarreig dels rius Ricardell i Llobregat un mapa de 1881 senyala aquest hostal, l'edifici es conserva intacte, però és una casa particular.

Hostal Nou (Biure). El viatger Platter diu, «vàrem arribar a un hostal solitari situat a una llegua de la Jonquera. Aquest

hostal s'anomena Hostal Nou. El seu aïllament és habitual, perquè a Espanya molts altres hostals es troben en la mateixa situació de solitud, al llarg dels camins» (1599). Nicolini explica que de «la Jonquera hi ha una llegua curta fins a un hostal dolent i solitari enmig del camp que es diu Hostal Nou, on ens han donat una mica de pa fet amb mel i a les mules de beure sense estacar-les» (1686). A aquest hostal, situat en un lloc estratègic, entre la frontera i Figueres, en fan referència moltes persones, Beramendi el 1793 i Richard i Quétin el 1853. Al costat mateix de la carretera, i antic Camí Real l'edifici, en plena decadència, manté certa prestància, amb l'abeurador dels cavalls i la capelleta, sense el sant.

Hostals de la Jonquera. El primer hostaler conegut és Pau Martí (1498), el viatger Bronseval diu que «fuimos bien alojados y tratados, pero gracias a los víveres que compramos en el camino y llevamos con nosotros» (1533) i Otthobon hi troba «dos hostals prou bons» (1567). Guillem Cerdà feia anar l'hostal l'any 1616, que era un monopoli municipal i el servei era arrendat en exclusiva, amb l'obligació de subministrar pa, vi i civada «pera lo sustento de las personas y cavalcaduras.» Sembla que és l'any 1662 quan es va edificar l'hostal de la plaça Major, perquè arran el tractat dels Pirineus el tràfec de persones pren volada. Quan hi passa Gálvez diu que «tiene mala provisión de camas, en lo demás es regular» (1755). Maldà explica que a un cantó de la placeta hi ha «un hostal regular» (c.1780), i a Towsend no l'hi agrada, «Aquí els hostals ensenyen la seva misèria. No hi ha somiers només uns taulers aguantats amb cavallets que suporten els matalassos, tampoc no hi ha cortines als llits ni vidres a les finestres» (1786). Zamora que hi passa poc després explica que «Nues-

tra posada es digna y yo me labé las manos en el mismo fuente en que me abian serbido la ensalada» (1790). Per Laborde «tiene una posada regular» (c.1800), i Richard i Quétin parlen d'una «posada poc confortable» (1853).

Hostals del Pertús. Barreiros comenta que «hi ha dos o tres hostals pobres» (1542), Otthobon que «sobre la izquierda del camino hay dos hosterías» (1567). Cuelbis, senyala que «En el medio camino entre las montañas hay dos ventas donde posan los pasageros, aquí todas las cosas se venden muy caro» (1600). Jouvin hi troba un hostal l'any 1672, Gálvez dos el 1755 i Baretti explica que «ens vàrem aturar en una casa petita al mig de penya-segats, els traginers ens havien dit que hi trobaríem un sopar excel·lent i llits molt bons [però] l'hostal on tots aquests beneficis ens esperaven s'havia cremat fins els fonaments feia una setmana i el sopar es va limitar a una mica de pa i formatge, i en quan als llits, tots vàrem jeure vestits en la mateixa habitació sobre una fardells de palla» (1760).

Hostal de Sant Martí. Poc abans del riu Tec es trobava l'hostal de Sant Martí de Fenollar, diversos mapes ho senyalen. Bronseval hi passa, «bajamos a una posada llamada Sant Martí» (1533). Nicolini hi dorm, «És una casa solitària en un lloc desert i no s'hi està massa bé. A tot arreu sempre és millor aturar-se en els llocs habitats que en aquests hostals solitaris, especialment vora la frontera» (1686).

Hostal del Voló. La primera notícia és de l'any 1507 quan Joan Llor era l'hostaler. Otthobon explica que «el ventero no proporciona otra cosa que el servicio, cama y menaje de cocina, pero el pan, vino y demás comida hay que buscarlo por la villa, como se observa generalmente en toda España y es de gran incomodidad para los viajeros» (1567). Platter tampoc

no queda content, «un cop dins l'hostal el patró d'aquest establiment es va limitar a posar a la nostra disposició una taula petita recoberta amb unes estovalles. I en el cas de voler tenir al davant, sobre les estovalles, alguna cosa de veure o de menjar, calia haver-ho previst i portar cadascun de nosaltres el propi menjar» (1599). A mitjan segle divuit tot era igual, Gálvez comenta que «la posada es bien infeliz, escasa y mal prevenida» (1755).

Hostals de Perpinyà. Les cròniques diuen que abans de la fundació de la ciutat, l'any 1068, hi ha dos hostals d'en Bernat de Perpinyà, origen de la població. Com en altres indrets primer és el Camí Real, després l'hostal, i després les cases. Platter s'està «a l'Hostal de Sant Jordi del senyor Antoni» (1599), i també hi ha constància dels hostals de la *Stella* (1534) i la Creu Blanca (1628). El baró de Maldà cap a 1780 va a l'hostal de *Nostre Dame,* «en el quan tròban molt bon aculliment los pasatgers.» Hostalers del segle divuit: Guillem Moner, Francisco Criballer, Jaume Orba i Jaume Vassall.

Hostal de Salses. Platter explica que a Salses «hi ha hostals, i vàrem triar el de la Creu Blanca on vàrem dinar» (1599). Cuelbis també hi dina, i Nicolini es queixa d'un hostal «que no és de bon estar en quant al menjar, i és pitjor encara dormir-hi, perquè els llits no són bons ni nets» (1686).

CAMÍ REAL DE MARINA

Hostals de Sant Martí de Provençals. A vegades la rectoria de Sant Martí feia d'hostal, i consta que el segle disset n'hi ha

dos, el de l'Empedrat i el de la Granota, situats al costat del Camí Real.

Sant Adrià del Besòs. A inicis del segle quinze hi ha un hostal, utilitzat pels viatgers quan el Besòs no deixa passar. Boada parla d'un un *mesón* l'any 1802, i quan Heinzelmann no pot travessar el riu de tanta aigua que baixa, l'any 1845, s'instal·la en un hostal proper, tal vegada el de Sant Adrià, i la descripció que en fa, de gran interès, consta més endavant.

Hostals de Badalona. Hi ha notícia de l'hostaler Jeroni Sala (1547), i dels hostals de la Marina, de la Creu, del Gotet, del Pescador i del Xic, al costat del Camí Real.

Hostals del Masnou. Després de Montgat el viatger passa pel costat de la gran casa Planella, cap a la riera d'Alella, i al costat, el que els cronistes en diuen hostal d'Alella, «amb algunes poques cases» veïnes, indret que formava part del municipi d'Alella i amb el temps passaria a ser del Masnou. El baró de Maldà un dia s'atura a «lo hostal de Alella, a la vora casi del mar. A la entrada de l'hostal hi havia alguna gent y forsa pagells, que ya de lluny lo olfato los sentia» (1781). L'antic edifici encara es pot veure a tocar de la carretera.

Seguim endavant i a la vora un conjunt de cases que formen una petita vila, el viatger Zamora hi dina. «Llegamos al Masnou, donde comimos. En este barrio, que, como dijimos en el otro viaje, es de Teià, hay dos mesones» (1790). El baró de Maldà un dia s'hi atura, «Hem arribat a sis hores a l'hostal del Masnou, havent deixat antes el d'Alella (que tot bullía de currutacos i altra gent, ab volants parats i silles, digo tartanes parades, així també en lo del Masnou) per pendre algú i alguna més d'un glop de xocolate ab pa –Déu nos en do– i bescu-

it» (1799). En la memòria escrita del poble també es recorda l'hostal del Comú, el de Can Ramon i el dels *Caballeros*.

Hostal de Premià de Mar. L'any 1687 la masia de Can Manent era «fleca, gavella y mesón en toda la extensión del camino Real.» En algun moment hi ha referència a un Hostal Nou, però la primera meitat del segle divuit al cadastre no consta cap hostaler. Sabem que Young dina a l'hostal l'any 1787 i quan el 1802 hi passa Pedro Boada hi troba un *mesón*.

Hostals de Vilassar de Mar. La primera notícia del que s'assembla a un hostal és la taverna que obra l'any 1401 un tal Francesc Sabater al costat del Camí Real. Dos segles després, l'any 1600, hi ha dos hostals, un d'ells el regenta Toni Ledó, i l'altre Sebastià Santpere (a) Mir, que fa d'hostaler i a vegades de pescador. En Josep Samon diu que, «Segurament l'activitat marinera de quatre pescadors no hauria permès per si sola la pervivència d'aquells dos hostals, de la mateixa manera que si els viatgers i traginers haguessin continuat utilitzant el *camí del mig*, els hostals no haurien estat situats ran del *camí ral de mar* i potser haurien sorgit uns centenars de metres cap a l'interior, qui sap si al vell veïnat del Sant Crist, sota Montcabrer.» Consta que el 1632 la torre d'en Nadal esdevé hostal, tal vegada a càrrec dels hostalers Nadal Reig (1632) i Jeroni Reig (1662).

L'any 1762 el municipi aixeca un edifici al costat mateix del Camí Real per tenir-hi l'hostal i diversos serveis públics, Lluís Guardiola ha escrit, «a l'hostal hi havia, ensems, la carnisseria, la taverna, l'oficina de recaptació d'impostos, la tenda de comestibles, l'estanc, la peixateria, l'obrador del ferrer i el forn de pa. [Va ser] una veritable institució i tota la vida social i comercial vilassanesa es desenvolupava dintre de les se-

ves parets.» Però contents no estaven els clients, i era popular la dita, «a l'hostal de Vilassar, molts badalls i poc menjar.» Es conserva l'edifici, que ara és la seu del museu Monjo.

Hostals de Mataró. Com que és ciutat activa, des d'antic al peu del Camí Real els passavolants hi trobaven servei d'hostaleria, servit per Joan Pedró (1517), Antoni Pou (1536, Vicenç Prats i Bernat Saurí (1596), Agustí Manent (1699), Salvador Escarra (1704), i tants d'altres. L'any 1716 consten d'hostalers Josep Aymerich i Agustí Manent al Camí Real, Pere Andariu al carrer d'en Palau, i Emmanuel Rafart al carrer d'en Pujol.

Però el gran moment dels hostals mataronins és el segle divuit, i això lliga amb el gran creixement que experimenta l'economia local. Fàbriques d'indianes, dones que fan puntes, pagesos i vinyes, els pescadors al mar i els barcos cap Amèrica. I és conseqüència del trasllat del Camí Real de França a la costa, que multiplica el trànsit que hi ha.

Les dades de finals del set-cents indiquen els hostals actius en aquell moment: el de Montserrat, el dels Tres Reis, el de la Creu, el del Pilar, el de la Font, el del Pardal, el de la Paloma, el de la Sirena, i el de l'Alba, gairebé tots situats al llarg del Camí Real, que passa sota la muralla de la ciutat, a l'actual carrer que duu el nom de *Camí Ral*. Se n'obrien i en tancaven d'aquests establiments, i als papers trobem el nom d'hostals efímers, el Nou, el Cavall Blanc, de la Sila.

Joan Amich escriu l'any 1849 l'opuscle *Viage a Mataró con el ferro-carril*, i explica que «Las fondas mas notables de Mataró son: Del Comercio calle de la Riera n°28. Del Ferrocarril, frente la estación del ferro-carril. Del Ferro-carril, calle de San Agustín n°47. De la Fuente (mesón), calle camino Real n°30. De S. Isidro en la Rambla frente la fuente. De Monserrate (po-

sada) calle camino Real esquina a la calle de S. Agustín.» A les darreries de segle obre el *Mesón del Universo*, també situat al Camí Real, d'esquena a l'escola de Santa Anna.

Entre tots destaca l'hostal de Montserrat, el gran establiment històric, de mitjan segle divuit, segurament com a ampliació d'un local de menys categoria. Un edifici de grans dimensions que a la part baixa tenia les menjadores per als animals de tir, i al pis, la fonda i les habitacions d'hostes. Es tractava de donar bona acollida als viatgers que venien amb tartana per negocis o anaven de pas. Diu el baró de Malda, «se hi dóna bé a menjar y bon aculliment que hi troban los pasatgers, si tenen diners.» L'activitat de l'hostal dura tres segles, i es renova i amplia l'any 1925 per fer front a les noves exigències dels clients. Cap al 1940 canvia el nom per Hotel Suizo, que molta gent encara recorda, fins que va ser enderrocat i ara ocupa el seu espai l'edifici de la cantonada del carrer de Sant Agustí.

De l'hostal de Montserrat els viatgers que s'aturen a Mataró en parlen, però si en coneixem molts detalls és gràcies a les diverses cròniques del baró de Maldà que hi anava sovint. «Hi havia baix, a l'entrada, un quadro ab un Sant Antoni de Pàdua, a la qual imatge l'hostaler li feia cremar algun ciri», i en l'estada per la festa de les Santes de l'any 1799 a «l'hostal famós de Montserrat», anota aspectes de l'establiment. «L'hostal prometia en tot la comoditat possible per les persones i per les bèsties; havent-hi bon zaguan, establies i demés necessari per les bèsties, i, per les persones, bons llits, amples, ab capçaleres jaspeades i pintades de varios colors. Limpiesa en tot, que és dir-ho ab una paraula; tant en llençols i coixineres per los llits; blancura i aseo en los aposentos; boniquesa i limpiesa

en les filles de l'hostaler –est, viudo– i criades de l'hostal, no havent-hi res que fes asco, com sí en altres hostalets de mala mort en terrenos de Jorba, Porquerisses, o Porqueries, i en molts altres paratges de Catalunya.»

Ara cal seguir les seves interesants explicacions dels dinars i sopars que va menjar, i escriure amb delit. En un sopar del 1781 diu que «nos donaren una bona plata d'enciam. La vianda anà suficient, a saber llagosta y altres peixos de pagells ab such bo y de fregidets.» Un dinar de 1783, «m'apar que començà per un gran plataràs de sopa, o minestra, que nos l'embocàrem alegrement. Después se'ns donà carn d'olla (que sempre sol eixir a taula, en dies de carn), guisados de peixos i no sé què cosa més. Per postres, ametlles i avellanes, i aquí et queda què adobat.» Un dinar generós, el 1791, «un plat de fideus grocs, que cabien més; altre d'escudella de fideus, ciurons, cols i arròs; olla podrida d'estiu, después carn d'olla, ab tota aquella retahíla de pilota, cansalada, verdura de carbassó, cols, etc. Acabat esto, hi ha entrat lo *pare Pere*, és dir, alguna pera rellena de carn trinxada, ab suquet tot allò dolcet. Después platillo ab albergínies; i ha tornat a eixir lo *pare Pere* en les postres, és dir, alguna pera del bon cristià. Bon pa, bon vi, i tapa.»

Un sopar també de 1791. El baró arriba a l'hostal «que ja bullia d'hostes, i l'olla al foc, per courer-se la vianda per sopar, prometent-nos guisados de peix, ben amanit a la marinera» i comença l'espectacle, «parlem enhorabona del sopar. Est, que se'ns serví en lo mateix aposento dels tres llits, havent consistit ab un plat de carabassó ab oli, vinagre i sal; peixos rogers fregits; congre ab suc, fet a la marinera; pa excel·lent –i ab tot que crosta, no molesta, per lo tova, a mos

pocs queixals–, vi allò de fia de mi, vull dir molt bo, i aigua ab neu, de les fonts de Mataró, prou bona. Contents que estiguérem del sopar, i de les servidores, que eren una o dos, com ametlles pelades, a no ser si ja diga ensucrades. »

I ara el dinar del 27 de juliol de 1799, festa de Les Santes de Mataró. Arriba el baró «a posar taps, vull dir a dinar, que no ha tardat gaire a servir-se'ns, est de carn i peix; havent consistit ab una sopa acervellada molt bona, mereixent tornar-s'hi, per lo bon caldo feia. Después ha seguit la carn d'olla ab los adminículos de verdura i cansalada, después se'ns ha servit una llissa guisada ab suc i tomàquec, fregida. Tras d'esta, llagosta ab oli, vinagre i sal; rostidet d'un pollastret, postres de fruita de peres i préssecs, i ametlles torrades. Bon pa, bon vi, i bon profit nos faça a tots los de la taula; no convidant a cap d'aquells hostes a no ser que volguessen donar quatre queixalades a la taula. Complerts i satisfets del dinar, i donats gràcies a Déu, nos hem llançats un poc sobre el llit, en cos de camisa.»

Dinar del 23 de maig de 1801. «En quant al dinar nostre, ha començat per sopa ab ous; después, bacallà, ab los amaniments d'oli i vinagre; així també en lo plat de lluç, i altre de llagosta, ab peix ab suc i de fregit; ab dos garrafes, una d'aigua i l'altra de vi. Sí sols que, servint-nos una o dos criades de l'hostal, no podent servir-nos puntuals d'un a altre plat ab vianda, nos la feien un poc glatir, descuidant-se dur los setrills d'oli i vinagre per los aliments del bacallà i peix perbullit. Per postres nos serviren un platet de cireres, fruita ben primerenca.»

El 1804 el baró s'acosta a sopar a l'hostal d'en Pere Roca, que era l'amo del de Montserrat i a vegades Maldà l'anomena

d'aquesta manera. «A deu hores se'ns envià lo sopar al Tano i a mi, començant-lo per un plat d'escarola ab oli, vinagre i sal, que no vaig menjar, sí que un parell d'ous ab closca, a parell pels dos. Después se'ns serví carn ab peres; luego, orada perbullida, prou ben guisada; peixets fregits, de prou espines, que no en vaig menjar peraquè no em punxassen la llengua o el gargamelló, o se m'atravessàs alguna espina al coll, que fora pitjor. I així, después que se'ns serví llagosta perbullida, partida, ab la closca vermella, ab tots aquells ingredients d'allets i julivert ab oli, vinagre i sal, ne menjàrem porcionera. Tot que ho trobàrem bo, així també lo pa, lo vi i l'aigua, ab alguna pera, a postres, del bon cristià.» I per sopar, «parada la taula, nos han posat al mig de les estovalles lo plat de sopa, que era molt bona; después, la carn d'olla, ab verdura, cansalada i butifarra; después, peix perbullit, que, a no enganyarme, era orada; no havent faltat també porció de llagosta guisada a la marinesca.»

Molts viatgers s'aturen al hostals de Mataró, i alguns ho expliquen, com el gran literat francès Stendhal, que també es queixa de l'oli, i el que diu es pot llegir més endavant.

Hostal de les Ànimes (Sant Vicenç de Montalt). Després de Mataró, soledat fins les cases de les Ànimes, a tocar de Caldes. Sabem que hi ha aquest hostal l'any 1781 perquè el baró de Maldà ho explica, però era més antic. El diari *La Vanguardia* del 18 de juny del 1912 diu que els de Caldas «han detenido a un individuo recién salido de la Cárcel Modelo de esta ciudad, que en la casa de campo *Hostal de las Animas*, de San Andrés de Llavaneres, se había apoderado de dos pesetas que había encima de una mesa.» L'edifici encara es conserva, a tocar de la carretera nacional.

Hostal de Caldes d'Estrac. Documents parlen d'un hostal l'any 1219, que devia de ser l'única casa al costat del camí, un altre notícia és del 1487. Notem que el 1549 el síndic demana «licencia de tenir taverna.»

Hostals d'Arenys de Mar. El primer que es coneix és de l'any 1631, un altre inicia l'activitat el 1680, al costat de la riera, aquest edifici el comprarà la ciutat per fer-ne l'Ajuntament el 1773, i encara existeix. El baró de Maldà el 1780 parla d'un «hostal a un cantó de la riera», i l'any següent diu «no tenir intenció de menjar en lo hostal, sent tot ell pobra cosa y lo amo molt adustot i salvatge», en canvi Lacroix de Marlès troba un «hostal bastant convenient» (1843).

Hostals de Canet. Abans de l'establiment del Camí Real oficial hi passa Hervey, «Ens vàrem alimentar en una mena d'hostal amb una combinació de pastissos i vi» (1760). I després la cosa no millora, Lheureux i Furne diuen que hi «vàrem fer un dinar passable. Vàrem menjar una sopa de pollastre, pollastre cuit, sardines fresques i vedella rostida» (1834). Hi ha notícies posteriors dels hostals Nou i Antiga.

Hostals de Calella. Diu el baró de Maldà que «Lo hostal queda en la plaza y prou gran, blanch de parets» (1781), «al davant del frontis y plasa de la iglésia és lo hostal» (1783). L'any 1862 consta el de Sant Antoni, al costat del Camí Real. Salvador Julià el 1859 era des de feia temps l'hostaler de la *fonda de Calella*, però deixa el negoci per anar a Puigcerdà a dirigir el *Mesón de Vista-Alegre*. Vet aquí alguns comentaris dels que es queden a dinar a Calella en diverses èpoques. Young no s'ho va pasar be, «és un forat pudent, brut i terrible, sense res de menjar o beure, només adequat per traginers» (1787), però Laborde hi passa en temps millors, és «una po-

sada excelente, siempre provista de pescado con abundancia» (c.1800). Ludwig von Arnim, explica que «en un petit poble, crec que es diu Calella, vàrem esmorzar molt bé i jo vaig provar aquí el primer xocolata excel·lent, i va ser a l'hostal on vaig veure per primera vegada els catalans bevent vi de la manera tradicional» (1841). Fenech també està content, és «una fonda con muy buen servicio, proporciona agradable descanso» (1856), i Cénac-Moncaut fa un comentari molt francès, «la *posada*, aquí com en altres llocs, s'impregna amb l'horrible olor de l'oli espanyol i ofereix tantes nàusees com plats» (1858).

Hostals de Pineda. El baró de Maldà el situa «luego de dexada la plassa y lo hostal a mà dreta» (1780), i també diu que «al devant del frontis y plasa de la iglésia és lo hostal» (1783). El viatger Chantreau l'any 1792 s'hi queda a dormir, i també consta l’hostal d'en Batet, a la mateixa població.

Hostal de les Ferreries (Palafolls). El 1650 el municipi estableix una taverna, els llogaters del servei eren obligats a diverses coses i entre elles a donar de menjar a les persones que passaven pel camí, i als traginers.

Hostals de Tordera. El segle setze en consten alguns, el d'en Torrellas (1501), el d’Esteve Llobet (1557), el d'en Roc Tió (1563), el d'en Pere Coffi (1567), el d'en Figueres (1577), el d'en Joan Petit (1585), el d'en Faure (1596). El segle divuit hi ha un hostal propietat del comú que s'ensorra el mes de gener de l'any 1773, i deixa onze morts. En aquella ocasió el domer del poble explica que hi havia «Catorse personas entretingudas allí, un jugant i bebent, altres mirant i conversant», i que això ha passat perquè la parròquia «vulla el Senyor tenir-la escarmentada i corregida, ab aquest castich del vici de frequ-

entar hostals.» Un viatger s'atura l'any 1823 a la *posada* de Tordera.

Hostal de Cal Coix (Maçanet de la Selva). El baró de Maldà quan passa per aquest indret l'any 1780 no parla de cap hostal fins trobar els de la Granota. El viatger Boada fa referència l'any 1802 a l'hostal del Suro de la Palla, situat abans de l'hostal d'en Bruno. Una guia de camins de l'any 1809 diu que per aquests verals hi ha l'hostal de Montserrat. Per la localització cal pensar que es tracte del mateix establiment, i que ens trobem davant el local que popularment és conegut com Cal Coix. Desbarrolles l'any 1840 després de la Granota s'atura «en un hostal situat en el coll d'una muntanya per tal de refrescar-nos, corregint amb una mica d'anís la cruesa d'una aigua fresca i clara», no diu el nom però està parlant de Cal Coix. Sembla que l'origen s'ha de situar en una caseta de peons de carretera que cap a l'any 1800 va començar a fer d'hostal. Diuen que el va obrir un treballador del bosc que va quedar coix, i d'aquí el mot. En aquell moment feia pocs anys que el Camí Real s'havia desviat per l'entorn.

Hostal d'en Bruno (Maçanet de la Selva). Boada el 1802 el cita, també consta en diverses notícies del temps de la guerra carlina, i un mapa del 1854. L'edifici ara és una casa de pagès que aguanta el pas del temps.

Hostal de Vela (Vidreres). El mapa de Coello de l'any 1851 senyala d'una manera precisa aquest hostal, després de la torre de Cartellà, i prop de la cruïlla de Vidreres. En aquest indret encara hi ha el mas de Can Vela, proper al molí del Traginer, un lloc adequat per un establiment d'aquesta mena, el costat del Camí Real.

Hostals de la Granota (Sils). El veïnat de la Granota, país agrícola que acull alguns masos, els que hi passen fan notar que és indret petit i pobre, però en una de les cases el 1686 Francesc Baixador fa d'hostaler. Situat en la ruta de Girona per la costa, algunes masies es dediquen a servir els vianants habitacions i menjar. El comte Darnius parla d'uns *mesones*, cap al 1720, i tot que encara no és el Camí Real de França oficial, hi ha prou trànsit per mantenir un servei que amb la nova ruta de seguida esdevé punt de referència.

El baró de Maldà l'any 1780 diu que d'hostals n'hi ha dos. Humbolt el 1800 diu que n'hi ha tres, i que un és l'*Ostal del Mitg.* Dos anys després Boada parla de «tres grandes mesones», però hi ha viatgers que hi passen a finals del segle divuit i coincideixen en dir que3 es tracta d'un edifici aïllat, solitari, isolat. Sembla que el servei d'hostals al lloc de la Granota era inestable i que les cases de pagès el feien quan els convenia, en contacte amb el volum del trànsit. De mitjan segle dinou tenim notícies que no lliguen. El mapa de Coello editat el 1851, però amb dades d'uns anys abans, assenyala dos hostals, el de la Granota, el de Grabalosa i el *mesón* de la Prinsa, però el 1853 un viatger en troba només un, que considera mediocre, i un mapa molt detallat del 1857 localitza de manera precisa tres hostals. Un d'ells, el mas Segador, actiu encara el 1924, l'altre el de la Granota, i el darrer, Can Careticas, que el 1924 ja no era hostal.

LA CREU DE LA MÀ

Un dia de l'any 1672 el caputxí Dionigio Carli da Piacenza surt del convent de Santa Clara de Blanes per dirigir-se a Girona, «un viatge que va durar dues jornades. La primera vàrem dinar a la casa d'un mercader d'aquesta terra i vàrem marxar ràpidament per una bella plana cultivada i plena de cases, cosa que em va complaure prou, perquè feia temps que no n'havia vist una de semblant. La nit ens vàrem allotjar en el palau d'un senyor de Barcelona, que ens va fer grans cortesies i va fer tor el possible per retenir-nos un dia, desitjant escoltar alguna cosa del país i d'una gent tant allunyada, però no el vaig poder servir a causa dels companys. El matí ens vàrem posar en marxa i vàrem arribar a una plana una mica elevada, on han construït una columna amb la imatge de la beata verge de Montserrat, que serveix de senyal als passatgers per indicar la línia directa cap a la gran muntanya de la Santa Verge, que domina aquelles parts. Agenollats, varem recitar tres cops la *Salutatione Angelica*, i després vàrem seguir el viatge fins un hostal on ens vàrem refrescar i aprofitar per reposar, que encara faltaven dues llegües per arribar a la ciutat de Girona.»

La primera idea en conèixer el text és que es tractava d'una referència a l'oratori de la verge de Montserrat que la memòria situa al lloc del Suro de la Palla, boscos de Maçanet. Documents del segle dinou parlen de l'hostal de Montserrat, de la Verge del Suro de la Palla. Però llegint amb atenció crec

que no és així. Es tracta d'un viatge fet dos segles abans de les notícies de l'oratori, molt de temps i les dades no lliguen. Tot i que Carli no en diu res, considero que el viatge el va fer a peu i potser amb alguna mules per la càrrega, el temps utilitzat duu a pensar-ho. I crec que no podien anar a una velocitat superior a tres quilòmetres per hora. Amb aquesta idea anem a resseguir el text.

En aquells anys el camí més adequat per anar a Girona des de Blanes remuntava la Tordera pel costat esquerra, passava el molí de Gelpí, planejava per petits turons, superava la riera de Valldemaria i travessava l'indret del Suro de la Palla tot carenejant fins arribar al coll on hi ha l'hostal de Cal Coix, el punt més alt, on s'obria la panoràmica de la Selva i més enllà. I aquest és el camí que va seguir el nostre caputxí.

Diu que deixa Blanes i va a «dinar a la casa d'un mercader d'aquesta terra.» Potser es tracta del molí de Jelpí, un dels indrets importants de la zona, o tal vegada algun dels masos veïns. El que sembla segur és la identificació del lloc per on passa després de dinar, «una bella plana cultivada i plena de cases.» S'ha de tractar de la zona agrícola sobre la riera de Valldemaria i al voltant de l'ermita de Sant Pere, per on passa el camí històric i plena de masies fins ara mateix, perquè més endavant hi ha els boscos del Suro de la Palla, i no hi ha cases.

Continua el viatge, i de nit «ens vàrem allotjar en el palau d'un senyor de Barcelona, que ens va fer grans cortesies.» En aquestes montanyes solitàries, l'únic indret que es pot qualificar de palau és la casa Cartellà, al costat del camí de Girona, i habitada per uns marquesos que, certament, vivien a Barcelona. Si és així, després de dinar haurien caminat uns dotze

quilòmetres fins arribar-hi. Això vol dir que haurien superat l'indret on la memòria històrica situa l'oratori de Montserrat.

L'endemà, de matí continua el viatge, «i vàrem arribar a una plana una mica elevada.» La casa Cartellà la trobem a uns 80 metres al nivell del mar, i el camí de Girona continua per altures similars fins arribar on ara hi ha el Golf de Catalunya, en una zona de turons suaus, a 140 metres del nivell del mar. Si la identificació de l'indret és encertada aquí Carli arriba a la cruïlla on troba el Camí Real de Barcelona a França, on les cròniques antigues situen la Creu de la Mà, aquest monument desconcertant, com una veleta amb dos braços, un amb la lletra M i l'altre amb la forma d'una Mà, ara substituït al mateix lloc per un de modern.

Tornem a les paraules del caputxí Carli, «vàrem arribar a una plana una mica elevada, on han construït una columna amb la imatge de la beata verge de Montserrat, que serveix de senyal als passatgers per indicar la línia directa cap a la gran muntanya de la Santa Verge, que domina aquelles parts. Agenollats varem recitar tres cops la *Salutatione Angelica*.»

Aquesta és la part més interessant del text, que parla d'un lloc d'oració que no pots ser l'abans esmentat, que no està en una plana, ni per la situació deduïda. Hem de fixar-nos en aquest fragment, «serveix de senyal als passatgers per indicar la línia directa cap a la gran muntanya» de Montserrat, que, en contra del que diu Carli, no «domina aquelles parts.» Sí ha d'indicar direcció als que passen per l'indret és que hi ha un camí i es tracta d'una cruïlla, la divisòria entre la ruta real interior i el camí que va a Blanes, a Tordera i a Barcelona per Mataró. Així ens trobem davant d'un monument religiós que incorpora una mena de senyal de trànsit.

Fem un pas endavant, i suposem que la Creu de la Mà formava part de l'estructura d'aquesta columna, i si és així tenim resolta una incògnita, la M vol dir Montserrat, la direcció de «la gran muntanya de la Santa Verge.» En quant a la mà tal vegada indica al viatger que s'ha d'aturar a pregar, o més probable, que per anar a Montserrat no s’ha d’agafar el camí de l’esquerra, la ruta cap el Mar. Carli escriu que després, «vàrem seguir el viatge fins un hostal on ens vàrem refrescar i aprofitar per reposar, que encara faltaven dues llegües per arribar a la ciutat de Girona.» La indicació de distància per Girona, uns 14 quilòmetres, duu a pensar que es tracta de l'hostal de la Tiona.

Creu de la Mà (Caldes de Malavella)

III. ELS QUE HI PASSEN

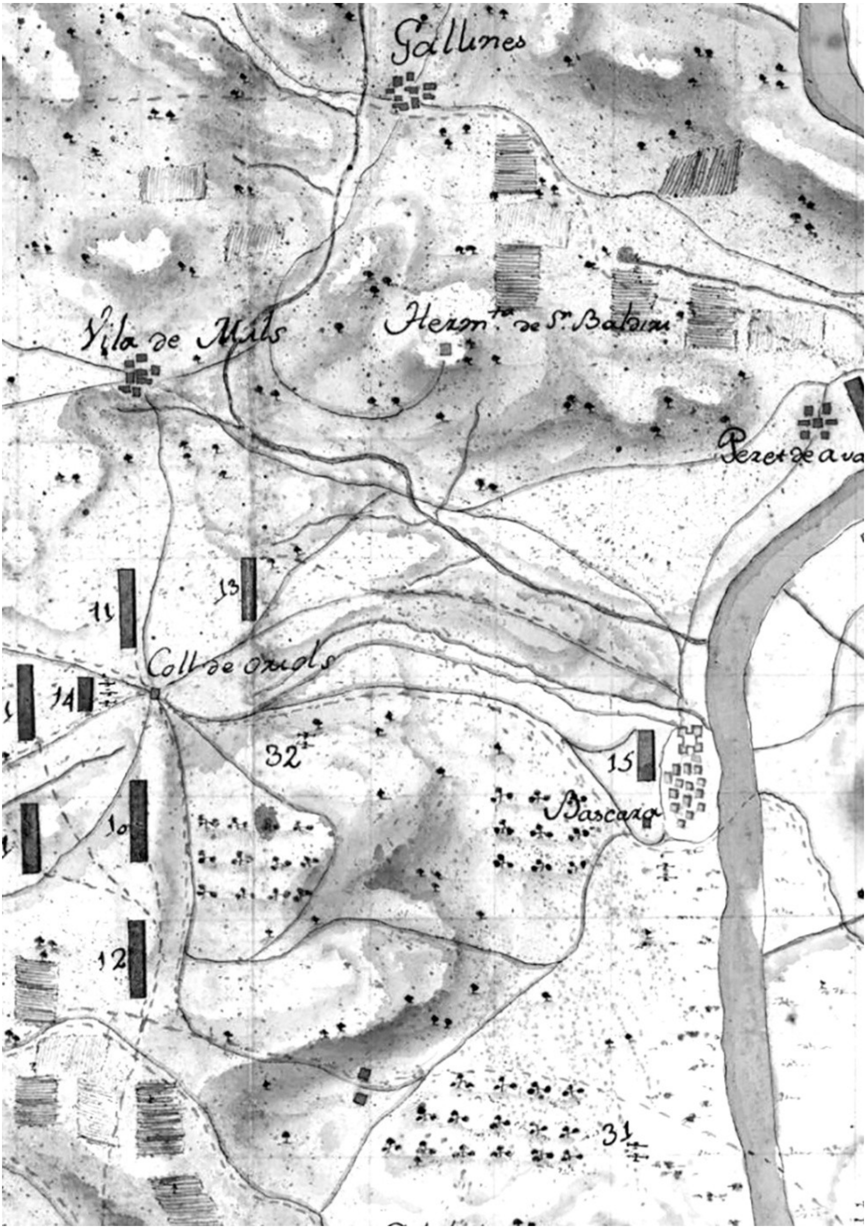

Plano sobre las alturas de Fallinas y Coll de Oriols (Cervià de Ter, 1795)
Ministerio de Defensa de España

Pel Camí Real de França hi podia passar tothom, però no tothom necessitava passar-hi, perquè en els temps antics la mobilitat era poca, els que treballaven al camp vivien i morien al tros de terra que feien florir, la gent sortia poc de l'entorn, i els diumenges tots a missa. Per les rutes hi trobarem mercaders per coses de l'ofici, homes carregats de blat que el duen on no n'hi ha, els plats i olles que busquen qui les compri, pagesos a mercat amb la collita dels horts que a tants viatgers enamora, traginers que són el nervi del comerç, un d'aquests ressegueix les masies del Montseny repartint els encàrrecs que li varen fer dos mesos abans, diplomàtics que van a la capital, frares predicadors, soldats a tantes guerres, i a vegades, reis i senyors que es fan notar, com el futur Carles III, que va a Itàlia i el veuen per Barcelona i Girona amb un seguici de tres-centes persones, però és que el seu fill també hi passarà per aquests camins, amb la companyia de tres mil.

Les cròniques dels que hi passen els segles medievals ensenyen poblacions mínimes arraulides dins de muralles, bandolers i forques plenes de cadàvers, quatre parets i una teulada que en diuen hostal, paisatges que corprenen de boscos feréstecs, un país pobre amb camins precaris a on arriben viatgers del nord a la incògnita Espanya, darrera altes muntanyes, amb la sorpresa a cada cantonada. Hi ha gent que escriu i explica les coses que veu, d'altres passen i no diuen res, com

Gilet Nar o Lukas Rem, de països llunyans, que l'obligació els duu a començar el viatge, de persones curioses poques.

Canvis amb la pau borbònica, i a mitjan segle divuit l'empenta dels negocis tot ho transforma, el país es fa gran, arreu hi ha una activitat sense aturador, cauen boscos per establir plantacions de vinya, noves fàbriques, nous camins i carreteres, neixen i creixen viles en la ruta de França, una vida menuda que el curiós baró de Maldà capta en detall en els seus viatges. Espanya desperta la curiositat dels veïns del nord i comença el que en diran el *grand tour*, la ruta europea de descobriment seguida pels que ho poden pagar, nobles i comerciants, i alguns ho expliquen en llibres que el temps ha convertit en importants documents històrics. Amb el Camí Real per la Marina, i més tard la instal·lació de la xarxa de ferrocarrils a mitjan segle dinou, més gent s'acosta a conèixer el país, i l'interès no té aturador.

El foraster té una mirada sovint deformada per les coses escrites en els llibres dels que hi han passat abans, però el francès Lantier, assegura que hi arriba «deixant els meus costums i els meus prejudicis», menys pel que fa a l'oli, que tots troben insuportable, també Stendhal. A les pàgines que segueixen les seves paraules parlen del que veuen, i moltes notícies només les sabem per ells, com la del hostal de la Roca del Vallès, «que és considerat el millor d'Espanya. La majoria dels llits tenen cortines de seda, i els plats, les escudelles i les plates són d'argent.» Cal escoltar i resseguir les jornades de més de cent persones, mirada al camí i els entrebancs, a la gent que troben, als establiments on fan la vida, als pobles que passen, sota les muntanyes, vora el mar.

He resseguit tota mena de publicacions per recollir el que escriuen els que passen pel Camí Real en les diverses èpoques, les antologies bibliogràfiques de Raymond Foulché-Delbosc, Arturo Farinelli, José García Mercadal i Carlos García Romeral, tants llibres amagats en biblioteques que la digitalització ha ressuscitat, algun manuscrit. Fins a mitjan segle dinou reprodueixo el que he trobat d'interès, després, les pàgines que aporten alguna novetat, i tanco la recerca al voltant de l'arribada del tren a Girona l'any 1862.

Notem que en algun cas hi ha cròniques on es nota el que podríem dir-ne préstecs literaris, quan un viatger fa servir les paraules d'un altre per explicar parts del seu propi viatge, o tal vegada per fer veure que ha estat en un lloc, els que es coneixen com *fireside travellers*. En general, he traduït les cròniques de les fonts originals, però també utilitzo algun fragments de traduccions publicades, i selecciono tot el que té interès per l'objectiu del treball, l'experiència del viatge, els camins, els hostals, i a vegades alguna nota de color. Els noms de lloc els escric sempre en la grafia actual. La data del viatge és la que dóna l'interessat, quan no es pot concretar poso la de l'edició del llibre. La traducció procura ser fidel al relat original, però tampoc no hi he deixat la salut. *Traditore*, doncs.

c.1165 | **Benjamín de Tudela**

Barcelona és una ciutat petita i bonica, ajaguda a la costa del mar. Els comerciants vénen d'arreu amb les seves mercaderies, de Grècia, de Pisa, de Gènova, de Sicília, de l'Alexandria d'Egipte, de Palestina, i d'Àfrica i totes les seves costes. D'aquí hi ha un dia i mig a Girona, on hi ha una petita con-

gregació de jueus. I són necessaris tres dies de viatge per Narbona, que és una ciutat excel·lent per a l'aprenentatge.[2]

1188 | **Rei Alfonso I**

Estaba en Girona, en el propio mes de diciembre, cuando otorgó concesión al monasterio de Poblet de un vasallo suyo llamado Juan Ferrer. Al pasar por Sant Celoni [sanctum Celedonium], villa situada en el camino de Girona a Barcelona, en enero siguiente, recibió nuestro rey el homenaje de Pons de Celrá, quien se puso bajo su potestad y señorío.[3]

c.1214 | **Sant Francesc d'Assis**

En el mismo camino, junto a Sant Celoni, entre Barcelona y Girona, acaeció que el compañero de San Francisco, acosado por el hambre, entró en un majuelo y cogió algunos racimos de uvas. Violе al punto el guardaviñas, y echándose sobre él, le despojó de la túnica o hábito. Pidió el Santo con tanta humildad al dueño que le devolviese el hábito, que no sólo se lo entregó, sino que invitó también a ambos para cenar en su compañía. Habló San Francisco con devoción y fervor tan grandes acerca de Dios, que el bienhechor concibió gran afecto hacia el huésped y sus frailes, de modo que dijo al Santo, que mientras el Señor le conservase la vida, quería dar hospedaje a todos los religiosos que pasasen por Sant Celoni. Contestó San Francisco: Me agrada tu ofrecimiento, cúmplase tu

[2] *The itinerary of Benjamin of Tudela*. Ed. Marcus Nathan Adler (London, 1907).

[3] Joaquim Miret i Sans. «Itinerario del Rey Alfonso I de Cataluña, II en Aragón: II (de 1174 a 1185).» *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona, 1904). El rei Alfonso I fa molts viatges a Perpinyà pel Camí Real, aquest és un d'ells.

voluntad. Hízose, pues, este hombre amigo de San Francisco y bienhechor general de sus frailes.[4]

1257 | **Sturlam Thorderi**

Des d'allà [Narbona] varen viatjar per Catalunya. Deixat el mar Mediterrani, varen passar grans muntanyes i camins aspres, avançant cap a la ciutat de Girona, i el prefecte, en assabentant-se de l'arribada de la donzella, va anar a trobar-la, cavalcant dues milles fora de la ciutat, acompanyat pel bisbe i 360 homes. I quan va arribar, el prefecte va prendre les regnes del cavall que la portava per conduir-la a la ciutat, acompanyada pel bisbe i les altres persones, testimoni de la quantitat d'honors mentre va estar allotjada. I totes les despeses de tres dies varen anar a càrrec dels seus propis recursos. La donzella va suportar be les dificultats del viatge, i millor mentre anava avançant. El rei d'Aragó [Jaume I], va cavalcar tres milles des de Barcelona, acompanyat del bisbe i una enorme multitud d'unes tres mil persones, per trobar-la i saludar-la respectuosament. Va prendre les regnes del cavall que cavalcava i la va conduir a la ciutat. I l'hi va donar, a ella i la seva família, aliments per dos dies, ordenant a tot el regne de proporcionar-los atencions.[5]

1264 | **Rei Jaume I**

L'endemà sortí de Barcelona, i el dia 3 del propi setembre [1264] pernoctà a Cardedeu. El dia 5 passà per Girona, molt

[4] Samuel Eiján. *Franciscanismo Ibero-Americano en la historia, la literatura y el arte* (Barcelona, 1927).

[5] J.P. de Guzmán y Gallo. «La Princesa Cristina de Noruega y el Infante Don Felipe, hermano de don Alfonso el Sabio.» *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo 74 (gener, 1919).

apressat, cap al Rosselló. Ja sojornava a Perpinyà el 8 del mateix setembre.[6]

1275 | **Rei Alfonso X de Castilla**

... e de Barcelona anaren a Granollers, e de Granollers a Hostalric, e d'Hostalric a la ciutat de Girona. E apres, partent de Girona, anaren a Bàscara e a Pontons; e puix lo rey e la regina ensemps vengren ab tots alvergar a Peralada. E apres que agren estat dos jorns a Perelada ab gran goig e ab gran alegre, anarense a la Jonquera, e de la Jonquera al Voló, e del Voló al Mas, qui es bell lloch qui era del Temple; e del Mas entrarense a Perpinyà.[7]

A fines de Enero, emprendió la corte castellana su marcha hacia el Rosselló; nos consta que el itinerario prefijado comprendía la población de Granollers pero por modificación inesperada, la comitiva no se detuvo allí. Ha llegado hasta nosotros una interesante carta de Don Jaime, por la cual sabemos que Ferrán Mayol, veguer de Barcelona, compró capones y gallinas por valor de 210 sueldos; aquellas aves estaban destinadas a la mesa del Rey de Castilla, pero no habiendo pasado el castellano, fueron condimentadas y servidas al Monarca aragonés. En Febrero llegó Don Alfonso a Perpinyá.[8]

1343 | **Rei Pere IV**

Divendres a XXII de agost venguém a Figueres, e Nos ab les demes gents darmes passam per lo coll de Panissars, hon érem entrats; mas les atzembles quaix totes passaren ab algu-

---

[6] Joaquim Miret i Sans. *Itinerari de Jaume I, 'El Conqueridor'* (Barcelona, 1918).
[7] Ramon Muntaner. *Cronica catalana*. Ed. Antonio de Bofarull (Barcelona, 1860).
[8] Antonio Ballesteros. *Alfonso X, emperador (electo) de Alemania* (Madrid, 1918).

nes gents darmes per la Clusa e per lo Pertús. E com fóm a la Jonquera refrescam aqui ab nostra gent e entrámonsen a Figueres. Dissapte a XXIII de agost vinguerem a Girona e aturam lo diumenge. Dilluns a XXV de agost venguem jaure a Hostalric e dimarts apres jaguem a Granollers. Dimecres a XXVII de agost entram en Barcelona.[9]

1430 | **Itinerarium de Brugis**

Primer itinerari. «Salses [Salces], Perpinga [Perpinyà], Volo [el Voló], Pertous [el Pertús], Puquire [la Jonquera], Figières [Figueres], Besquere [Bàscara], Comitatus Barchionnie [Comtat de Barcelona], Girone [Girona], Belledone [hostal de Belladona], Estelric [Hostalric], Saint-Salom [Sant Celoni], La Roque [la Roca], Mont thade [Moncada], Barchelone [Barcelona].»

Segon itinerari. «Catteloenge [Catalunya], Salse [Salces], Perpengant [Perpinyà], Acluolou [el Voló], Le coel des Perdons [el coll del Pertús], Fouquire [la Jonquera], Fighert [Figueres], Baschere [Bàscara], Agerone [a Girona], Albeldoene [a la Belladona (hostal)], Aelsalsenoue [al ... nou?], Ostekike [Hostalric], Almaer [al Mar?], Alaroke [a la Roca], Amonbuelbon [a Montmeló], Amonkade [a Moncada], Abarselone [a Barcelona].»[10]

---

[9] *Crónica del Rey de Aragón D. Pedro IV el Ceremonioso*. Ed. Antonio de Bofarull (Barcelona, 1850).

[10] Cap a 1430, Raphael de Marcatello, duc de Borgoña (1396-1467), ordena una compilació dels itineraris de diversos viatges: *Itinerarium de Brugis. Via prima que est diversorum locorum mundi distantia demonstrativ*. Dos trajectes passen pel Camí Real *Le livre de la description des pays de Gilles Le Bouvier, dit Berry* (Paris, 1908).

1466 | **Leon de Rosmithal de Blatna**

De Barcelona hay tres millas a Mamoleu [Montmeló], que es un lugar rodeado por una parte de selvas y lagunas, y por otra de altos montes. Desde Mamoleu hay seis millas hasta Hostalric, que es ciudad colocada entre montes y dominada por un castillo, junto a la cual corre el rio Tordera. De Hostalric a Girona (antes Gerunda) hay cinco millas; esta ciudad tiene un castillo; por un lado da a un llano y por otro a unos montes, entre los cuales se ve otro castillo; bañan los muros de Girona dos rios, el mayor de ellos es el Ter, que tiene un puente de piedra, y el otro se llama el Fluvià (Fluvina) [Onyar], que riega la ciudad por diversas partes.

De Girona hay cinco millas de camino hasta Figueres, ciudad puesta en un llano y rodeada de amenos jardines y de florestas pantanosas; dista nueve millas italianas de Perpinyà, que es una ciudad con castillo, bañada por el Tet, en que tiene un puente de piedra no largo. Cuatro millas antes de llegar a esta ciudad acaba Catalunya y empieza una provincia que se llama el Rosselló, sujeta al rey de Francia, pero la tiene empeñada al Rey de Inglaterra por trescientas mil coronas (coronatorum); no es grande esta provincia y confina con Francia, Catalunya y Castilla.[11]

1478 | **Jean d'Arras**

[Raimondin] va anar a l'estret de l'estany de Salses i va passar sota el castell i va anar a Perpinyà i hi va estar aquest dia.

[11] «Viaje del noble boemio Leon de Rosmithal de Blatna por España y Portugal hecho del año 1456 a 1467.» *Viajes por España de Jorge de Einghen, del Barón León de Rosmithal de Blatna, de Francisco Guicciardini y de Andrés Navajero* (Madrid, 1879). Relato escrito por Shaschek.

L'endemà va partir i va passar pel Levellon [el Voló] i el Pertuys [el Pertús] i va anar a dinar a Funeres [Figueres] i d'allà a l'hostal d'Agnomie [Girona] i després va anar a Barcelona i va anar a un bon hostal, on va estar tres dies i va visitar la vila, que li va semblar la més bonica.[12]

1485 | **Nicolaus von Popplau**

El viernes antes de la conversión de San Pablo [21 de gener de 1485] salí de Barcelona, y a tres millas de allí llegué a un pueblo Maniolo [sic]; cerca hay un castillo del mismo nombre, en una montaña altísima. Luego, a seis millas más, sigue la ciudad de Girona en Catalunya. En todo el camino de Barcelona hasta Girona no se encuentran viñas; es un país alto; sus montañas en todas partes son áridas, y por esta razón se compra todo en aquella comarca más caro que en las de su vecindad. [Segueix el viatge fins a Perpinyà però s'ha perdut l'original].[13]

1494 | **Hieronymus Münzer**

El día 17 de septiembre, y habiendo recorrido siete leguas desde Narbona, llegamos a la famosa ciudad de Perpinyà, situada en una hermosa llanura al pie de los Pirineos. Tiene de extensión otras siete leguas y se halla limitada al norte y a poniente por aquellos montes y al mediodía por el mar. Llámase esta llanura el condado de Rosselló y hay en ella cerca de cien villas, castillos y fortalezas, siendo Perpinyà la principal población de la comarca. Es tierra abundantísima en toda clase

---

[12] Jean d'Arras. *Mélusine* (Genève, 1478).

[13] «Viaje de Nicolaus von Popplau» *Viajes de extranjeros por España y Portugal en los siglos XV, XVI y XVII* (Madrid, 1878).

de frutos, y singularmente en un delicioso vino moscatel. Desde hace treinta años el condado era territorio del rey de Francia, porque lo había recibido en prenda del rey de Aragón, pero el año que don Fernando tomó a Granada hubo de reclamarlo del francés y éste se lo devolvió, tornando a pertenecer a la corona de España.

Salimos de Perpinyà el 19, y después de andar tres leguas por la falda de los Pirineos, de pasar por la villa del Voló y por la garganta llamada el puerto [el Pertús] (o sea la puerta de los montes); de atravesar un mal camino, áspero y abrupto que hay a mano derecha, y de dejar atrás una buena fortaleza construida en la cúspide de una alta montaña [Bellaguarda], salvamos las cumbres y llegamos a la Jonquera y a Figueres, ya en tierra de Catalunya.

El 20, saliendo de Figueres, hallamos a las cinco leguas la antigua y noble ciudad de Girona, sede episcopal, famosa por su iglesia mayor, cuyo primer prelado, San Narciso, goza de gran fama por sus milagros. La ciudad está como dividida en dos por un clarísimo río. El 21 del citado mes, y al cabo de andar catorce leguas desde Girona, llegamos a la celebérrima ciudad de Barcelona, situada a la orilla del mar Baleárico y cabeza de Catalunya, cuya muralla, que rodea todo el cuadrado recinto hasta la marina, está magníficamente construida con piedra de sillería y dotada de fuertes y torres para su defensa.[14]

[14] «Hieronymus Münzer. Itinerarium sive peregrinatio per Hispaniam, Franciam et Alemanium. Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495.» Versión del latín Julio Puyol. *Boletín de la Real Academia de la Historia*. Vol.84 (Madrid, 1924).

1503 | **Antoine de Lalaing**

El dilluns 23 [gener] monsenyor [Philippe le Beau] va partir de Barcelona i va anar a allotjar-se a Granollers, petita vila assentada en un bell país, a quatre llegües de Barcelona. El dimarts 24 de gener va fer sis llegües fins a Hostalric, vila de la grandària de Songnies, assentada en una vall entre muntanyes i boscos, i aquí hi ha un bonic castell dalt d'una muntanya que és del comte de Mòdica, almirall de Castella. El dimecres monsenyor va fer la seva entrada a Girona, a cinc llegües d'Hostalric, cap a les cinc o sis hores. A una llegua bona de la vila el varen rebre d'un manera honorable, a la llum de les torxes, el governador, els senyors de la vila i el bisbe.

A Girona, per la dignitat del lloc, monsenyor hi va estar el dijous i el divendres, i el dissabte 28 de gener va partir acompanyat pel bisbe i per gent de lleis, i els va acomiadar a mitja llegua de la vila, i va anar a allotjar-se a Figueres a cinc llegües de Girona on hi va estar el diumenge, el dilluns, el dimarts i també el dimecres, primer dia de febrer. [Va a Castelló i a Roses i torna a Figueres].

El dilluns 6 de febrer monsenyor va marxar de Figueres, i a una mitja llegua bona va passar el pont del riu Sinongne [la Muga a Pont de Molins] i va anar a la Jonquera, una vila petita destruïda per les guerres i situada a dues llegües de Figueres, al peu de les muntanyes del Rosselló. I va travessar una muntanya molt dolenta, on només hi ha un camí estret, penós i dur de passar. I a la part alta hi ha un castell. I monsenyor va anar a dormir al Voló, una vila detestable, a cinc llegües de Figueres, per un camí dolent, penós i solitari.

El dimarts dia set de gener monsenyor va sortir del Voló per anar a Perpinyà, que és a tres llegües. [En la seva estada a

Perpinyà visita el castell de Salses acabat de construir sis anys abans i en fa una interessant descripció]. El dimarts, darrer dia del mes de febrer, monsenyor va marxar de Perpinyà. El capità del Rosselló i de Salses, i la major part de la gent d'armes i dels vilatans, el varen conduir més enllà de Salses.[15]

1510 | **Lucas Rem**

El dia 26 [abril] vaig anar a veure la nostra senyora de Montserrat. És una peregrinació meravellosa, un monestir situat en una muntanya alta. Hi ha molts ermitans encara més amunt que el monestir, i es produeixen grans miracles. Una peregrinació admirable. La nit del dia 27 vaig anar a Barcelona i el dia 1 de maig a Perpinyà, el dia 2 a Salses, final d'Espanya.[16]

1511 | **Francesco Guicciardini**

El dia 2 de març vaig sortir de Villefalse i sempre al costat de la marina vàrem arribar a Salses, una frontera mal assegurada dels assassins. Salses, pel que es veu des de l'exterior, és una fortalesa molt bonica que va ser començada per aquest rei [Fernando II d'Aragó] quan aquest lloc junt amb tot el comtat del Rosselló va ser restituït pel rei Carles. El vespre vàrem arribar a Perpinyà.

Vàrem sortir de Perpinyà el dia 3, cavalcant per un país bonic amb moltes oliveres i cultius. Vàrem anar a sopar a un lloc habitat que es diu Voló, que de Perpinyà hi ha tres llegües, i

---

[15] Antoine de Lalaing. «Voyage de Philippe le Beau en Espagne en 1501.» *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas*, t1 (Bruxelles, 1876).

[16] *Tagebuch des Lucas Rem aus den Jahren 1494-1541. Ein Beitrag zur Handelsgeschichte der Stadt Augsburg* (Augsburg, 1861)

després vàrem passar pel coll del Pertús on hi ha una llegua de pujada i una de baixada. És un país molt accidentat i es passa per llocs estrets i terribles, és la muntanya del Pirineu. El dia abans de passar-hi nosaltres va ser assassinat un comerciant de Girona, i en veritat el lloc és molt adequat per robatoris, perquè a més de tenir els passos estrets, molts barrancs i molta foscor, s'ajunta amb altres muntanyes que van a Gascunya, on és gairebé impossible trobar els assassins.

Als peus del turó hem passat per una vila anomenada La Jonquera, y la nit hem anat a Figueres, distant dues llegües, però es tracta de dues llegües que no són menys de deu milles. En total set llegües des de Perpinyà, en la seva manera de contar, i a la nostra vint o trenta milles. Figueres és un castell molt bo si els comparem amb els altres del país.

Vàrem sortir de Figueres el dia 4 i a la nit arribàvem a Girona, a cinc llegües de distància. És una ciutat bona, rica i comerciant, encara que comerciant ho és més Perpinyà. És un país poc habitat, muntanyós i gens civilitzat. El dia 5 de Girona vàrem anar amb neu a Hostalric, distants cinc llegües. És un castell de poca qualitat, i el país, com a tot arreu, salvatge i dolent.

El dia 6 vàrem anar d' Hostalric a la Roca, distant cinc llegües, que és un castell de poca consistència, i el país sense laborar, ple de pins. A la distància d'una llegua d'Hostalric vàrem passar per Trenta Passes, que és un bosc perillós d'assassins. En aquest país qualsevol indret és més perillós que l'altre, i això arreu, des de Perpinyà fins a Barcelona, i algunes llegües enllà també hi ha perill.

És la causa d'aquest trastorn que molts cavallers i senyors de Catalunya estan enemistats i fan brega i tenen qüestions

entre ells. Ho poden fer d'una manera legal per un antic privilegi del regne, i el rei no els hi pot prohibir. Una vegada que un d'ells ha desafiat a l'altre, per mitjà d'un herald, només han de passar cinc dies perquè es puguin atacar, ells i tots els seus seguidors. I ningú no pot posar cap pena per les ferides o assassinats que es produeixen arran d'aquestes violències. També és costum del país que els parents participin d'aquestes bregues, i mentre el combat es produeix i veuen que s'estan quedant sense reserves, demanen l'ajuda de tots els malfactors del país, per enfortir les seves rengles.

Molts d'aquests senyors tenen llocs i castells sobre els que el rei no té cap autoritat. I acullen tots els assassins, els alimenten, els mantenen i els defensen, per tal de tenir un seguici de més relleu. Aquest bandolejar, que així en diuen, fa que quan aquests bandolers tenen necessitat de diners es dediquin a assaltar al Camí Real, que ho facilita les característiques del país, que és, com he dit, muntanyós, selvàtic i poc habitat.

El dia 7, de la Roca vàrem anar a Barcelona, a quatre llegües de distància, on vàrem estar un dia per visitar-la.[17]

1519 | **Hernando Colón**

De Barcelona fins a Perpinyà hi ha vint-i-vuit llegües. S'hi va per Montcada, quatre llegües; per la Roca, una llegua; per Sant Celoni, tres llegües; per Hostalric, dues llegües; per Girona, cinc llegües; per Figueres, per la Jonquera, per la fortalesa de Bellaguarda i per el Voló. Perpinyà és vila de set mil veïns i està situada en una plana a dues llegües del mar. Prop de la

[17] Francesco Guicciardini. *Diario del viaggio in Spagna. Opere* Ed. Roberto Palmarocchi (Bari, 1936).

ciutat passa un riu. Té fortalesa i en aquest lloc es fan bons draps.[18]

1524 | **Andrés Navajero**

Llegados a España, descansamos en Palamós para reponernos algún tanto de la fatiga del mar, y el dia veintiocho enviamos nuestros equipajes embarcados a Barcelona. El dia veintinueve pasamos a Vedreras [Vidreres], que hay una legua, o cinco millas; a Massanet otro tanto, y otro tanto a Hostalric. Antes de llegar a Hostalric se pasa un rio llamado Riudarenys; más allá de Hostalric, bajo el castillo, pasa otro llamado la Tordera, que entra en el mar cerca de Blanes, a que los antiguos llamaron Blanda; de Hostalric a Sant Celoni hay dos leguas, 6 diez millas. El dia treinta, saliendo de Sant Celoni, pasamos la Tordera por un puente y llegamos a la Roca, que hay tres leguas (15 millas). El primero de mayo fuimos a Montcada, que hay dos leguas (10 millas), y de allí a Barcelona, que hay otras dos.[19]

1524 | **Blas Ortiz**

El dijous vàrem marxar de sobte del port de Roses, i vàrem passar per Castelló, un poble a distància d'una llegua de Roses, que compta amb una fortificació regular. Vàrem arribar sense perdre temps a Girona que és a una distància de cinc llegües de Castelló. En l'interval entre aquestes poblacions no va pa-

---

[18] Marc-Aureli Vila. «Els itineraris d'Hernando Colon per Catalunya, 1519.» *Miscelània Pau Vila* (Granollers,1975).

[19] «Viaje por España del magnífico Micer Andrés Navajero, embajador de Venecia al emperador Carlos V. [1524]» *Viajes por España de Jorge de Einghen, del Barón León de Rosmithal de Blatna, de Francisco Guicciardini y de Andrés Navajero* (Madrid, 1879).

ssar res de particular. La ciutat de Girona és molt bonica, és cap de la fèrtil província anomenada l'Empordà. En aquesta província, més que a altres llocs principals de Catalunya, hi ha molts bandolers i proscrits que destrueixen el país, són una raça d'homes més nocius i verinosos que les serps. Infesten tota la província i fan incursions aquí i allà, cap els poblets. Estan emboscats vora els camins reals, assetgen, roben, maten, massacren i fan innumerables danys, i a aquests danys no s'hi posa un remei ràpid. Un rierol, o més aviat un torrent divideix la ciutat del seu barri.

L’endemà vàrem fer el viatge cap a Hostalric, que és a una distància de 160 estadis de Girona. I cap el poblet de Sant Celoni hi ha dues llegües de l'anterior. Diuen que quan Sant Francesc d'Assis va passar que aquesta zona, anant cap a Castella, va ser molt maltractat i colpejat pels de Sant Celoni. Vàrem marxar ràpidament, i amb 96 estadis de viatge vàrem arribar al poblet que es diu la Roca, en el que, com que era de nit, va convenir aturar-nos.

Com que hem fet menció dels estadis, amb els que els espanyols mesuren les distàncies dels seus viatges, torno a dir que vuit estadis fan una milla, i tres milles una llegua, però hi ha qui diu que una llegua fa quatre milles. El dissabte, després de quatre llegües de camí, vàrem arribar a Barcelona, que és una altre ciutat d'Espanya, i una de les més boniques.[20]

[20] *Descrizione del viaggio di Adriano VI, Pont Mass dalla Spagna fino a Roma, con gli avvenimenti del suo pontificato. Raccolta con somma fede dal Dottor Biagio Ortiz* [...] *tradotta in lingua italiana* (Roma, 1790). Traducció de l'original: *Itinerarium Adriani VI P.M. ab Hispania* (Toledo, 1548).

1533 | **Claude de Bronseval**

[Barcelona] Sobre el mediodía el vicario del obispo de la ciudad vino a saludar a Monseñor, por si necesitaba algo para el viaje y decirle adiós. Luego llegaron los que habían pedido nuestras cartas, trayéndolas consigo; una vez cogidas, inmediatamente subimos a los caballos y, tras despedimos de los hermanos de Nazaret, avanzamos a lo largo de un valle y un torrente, pasando por la aldea de Montmeló y otra llamada la Roca, donde, como ya antes, fuimos bien alojados.

El día 12 [octubre, 1533], después de celebrar la misa y de tomar el almuerzo, salimos y por un camino bastante bueno siguiendo unos montes, pasamos por un lugar boscoso, en el que discurre un riachuelo que cruzamos dieciocho veces en aquel tortuoso lugar, muy peligroso para personas que pasen solas por allí; y llegamos a la aldea de Sant Celoni en la que se paga el paso en barca por medio de la localidad. Pero como éramos eclesiásticos pasamos sin pagar, y fuimos a dormir a una villa llamada Hostalric, bajo un castillo muy fortificado en el monte, donde encontramos unos hombres del condado de Borgoña que iban a Francia, los cuales se alegraron de tenemos como compañeros para el paso de la frontera.

El día 13, después de oír la misa muy temprano, descendimos inmediatamente de la villa, entramos en una región de bosques, húmeda, arenosa, pantanosa, llena de montes y valles, por la que tras recorrer tres leguas largas, encontramos en lo más alto de los montes dos grandes posadas, de las que una se llama Hostal Dantion [de la Tiona] donde comimos. Salimos después de comer y, habiendo recorrido dos leguas largas, fuimos a dormir a la ciudad de Girona.

Hay que anotar una cosa increíble, pero que fue vista por mí. Pasa por allí un río llamado Ter, que con la inundación recentísima provocada por las lluvias de la semana pasada había crecido tanto que, saliéndose de su curso o cauce, había elevado sus orillas sobre el pavimento de la ciudad a la altura de una lanza grande, y había inundado todas las casas encontradas en la parte baja de la ciudad, a lo largo del pie del monte, llegando a los tejados de las mismas y había llenado los barrios de barro de arena. De tal forma que nuestros animales se veían muy obstaculizados para pasar a causa de ese barro. Monseñor quería permanecer allí, pero las posadas habían sido inundadas con aquel diluvio. Por lo tanto, seguimos y fuimos a dormir a una aldea llamada Medinyà, en la que fuimos muy pobremente tratados.

El día 14, después de oír la misa muy temprano, salimos y encontramos un riachuelo [riera de Cinyana] que había que atravesar. Tras cruzarlo, avanzamos por lo alto de los montes hasta una villa llamada Bàscara, bajo la que pasa un río llamado Fluvià. Este río, como el Ter, había crecido terriblemente con aquel diluvio, y había arrasado todo el valle, dejándolo devastado. Tuvimos que atravesar allí el río en barca.

Una vez cruzado, fuimos a comer a una villa llamada Figueres, donde fuimos bien hospedados y tratados en dos posadas bajo las enseñas del Ángel y del Escudo de Francia. Salimos después de comer, y avanzamos a lo largo de un valle hasta un puente de piedra, bajo el que fluye un río muy profundo llamado Muga, que brota de los montes Pirineos entre rocas peñascosas. Siguiendo adelante avanzamos entre montes hasta una aldea llamada la Jonquera, que es la última del principado de Catalunya en esta región con el Rosselló; en ella

fuimos bien alojados y tratados, pero gracias a los víveres que compramos en el camino y llevamos con nosotros.

El dia 15, después de oír la misa, salimos y por un camino desigual y pedregoso empezamos a aproximarnos a los montes Pirineos, sobre todo a un lugar llamado El Pertús, y subimos por sitios muy peligrosos, propicios a los ladrones y asesinos. Y por fin, tras recorrer dos leguas largas, bajamos a una posada llamada Sant Martí, al pie de los Pirineos en esta parte del Rosselló, y seguimos adelante hasta una villa llamada El Voló. No pudimos acercarnos porque entre ella y nosotros había un río llamado Tec, que había arrasado de forma horrible aquel valle en el reciente diluvio. No pudimos atravesarlo por allí, sino que subimos a nuestros caballos y, siguiendo en dirección al mar un valle muy bueno bajo los montes Pirineos, tomamos la derecha hacia la ciudad de Elne, cerca de la cual, bajo la guía de un pobre que mendigaba para seguir viviendo, atravesamos con facilidad por un vado el río ya nombrado, y subimos a la ciudad para comer.

Esta ciudad de Elne perteneció antes al arzobispado de Narbona, pero entonces al de Tarragona. Está situada en lo alto sobre la ribera de un valle. Es pequeña, con altibajos, y parece ser pobre; tiene el mar cerca, a dos leguas cortas. En ella fuimos muy pobremente alojados, pero tuvimos que soportarlo con paciencia. Salimos después de comer y por un valle llano, devastado por el diluvio, llegamos a la ciudad de Perpinyà. Allí tuvimos que mostrar nuestra autorización para pasar a Francia. Fue examinada por los diputados de la villa y, comprobando que era buena, la confirmaron con los cuños de sus cargos. El cura y yo nos dedicamos a esto con ardor hasta

las ocho de la noche, pues deseábamos librarnos de las frecuentes preocupaciones de esta clase.

El día 16, después de celebrar la misa. Salimos de allí y a la media legua encontramos vigilantes de caminos, que vieron nuestra autorización y callaron. Pasamos por una pequeña villa llamada Rivesaltes donde antes había existido un puente de piedra muy elegante. Luego, tras recorrer dos leguas por una región llana, llegamos a un lugar llamado Salses donde hay una admirable fortaleza. Allí nuestra autorización de paso se quedó en manos del capitán. Después de comer y de terminar el asunto de los guardias del puerto y del castillo, salimos de allí y, dejando a nuestras espalda aquel lugar, avanzamos, bajo los montes de la izquierda y las marismas de la derecha, durante media legua hacia una roca en la que hay esculpida una cruz, que marca el límite del condado del Roselló y el comienzo del reino de Francia. Hasta allí nos condujo un canónigo de Elne y en este lugar se volvió.[21]

1533 | **Jean Second**

Vàrem dinar al costat del castell de Salses. Des d'aquí vàrem anar a Perpinyà, la primera vila d'Espanya, que no li manca encant ni animació. Un riu petit, molt transparent, travessa la vila. L'endemà ens vàrem apressar per arribar a la vila del Voló on vàrem començar a pujar les angoixants altures que són part del Pirineu, tant properes i tant accidentades que abans de recórrer una milla de camí es va fer de nit i ens vàrem veure forçats a aturar-nos al costat d'una barraca esga-

[21] Claude de Bronseval. *Viaje por España, 1532-1533* (Peregrinatio Hispanica). Ed., Francisco Calero (Madrid, 1991).

rrifosa, i d'haver de dormir allà, al bell mig de la vall i sense protecció dels bandolers.

L'endemà, un altre cop ens vàrem veure forçats a aturar-nos en un hostal detestable a la vora de la vila de Figueres, on vàrem esmorzar. L'endemà, que era el dia 1 de juliol, després d'haver travessat la vila de Girona, a la que no manquen virtuts, ens vàrem dirigir cap un lloc on hi havia una estació de cavalls tots equipats. I d'allà ens vàrem dirigir de pressa cap a la vila de Sant Celoni on hi vàrem dormir. L'endemà, tot passant per la vila de la Roca, ens vàrem dirigir cap a Barcelona.[22]

1538 | **Jean de Vandenesse**

El mes de febrer Sa Majestat [Carles V] va partir de Barcelona per anar a veure el seu comtat del Rosselló. El primer dia va anar a dormir a la Roca, el segon a Hostalric. De Hostalric Sa Majestat va anar a Girona, i des d'allà a Figueres i des de Figueres a Perpinyà, on hi va estar deu dies. Va anar a dinar un dia a Salses i va tornar a dormir a Perpinyà. [Dies després torna pel mateix lloc].[23]

1542 | **Gaspar Barreiros**

De Barcelona a Montcada hi ha dues llegües. Montcada és un llogaret de 20 veïns, més o menys, d'un cavaller del consell de Barcelona. De Montcada a la Roca hi ha dues llegües. La Roca és un llogaret de 30 veïns, d'un cavaller de nom mossèn Torrelles Baram de la Roca. De la Roca a Llinars hi ha una lle-

---

[22] «Les *'Itinera'* de Jean Second.» Ed.Georges Prevot. *Revue du Nord*, 1923.

[23] Jean de Vandenesse. «Itinéraire de Charles-Quint de 1506 a 1531.» *Journal des voyages de Charles-Quint, de 1514 a 1551* (Bruxelles, 1874).

gua i mitja. Llinars és un lloc de 30 veïns d'un cavaller català anomenat Riembam, senyor de Corvera. De Llinars a Sant Celoni hi ha dues llegües. Sant Celoni és una vila de 150 veïns, de l'almirall de Castella. Aquesta vila és anomenada d'Antonio Sasserra. Hi ha ben establerts els passos fins a Barcelona des d'aquest lloc, que són 33 mil, com les nostres set llegües i mitja. De San Celoni a Hostalric hi ha altres dues llegües. Hostalric és una vila voltada d'un mur, amb un castell, del dit almirall de Castella. Té cent veïns i un riu bonic que corre als seus peus, dit Tordera. Tota aquesta terra, de Barcelona a aquí, és molt fresca, perquè hi ha molta vegetació i rierols d'aigües clares.

D'Hostalric a Girona hi ha cinc llegües. De Girona a Medinyà hi ha una llegua. Medinyà és un llogaret de la Corona de 20 veïns. De Medinyà a Bàscara hi ha dues llegües. Bàscara té 100 o 150 veïns i és una vila del bisbe de Girona, envoltada per un mur. Passa per aquest lloc un riu que es diu Fluvià. De Bàscara a Figueres hi ha dues llegües. Figueres és una vila de la Corona envoltada de murs, i 200 veïns, més o menys. Fora del mur hi ha un monestir de l'observança de Sant Francesc. De Figueres a Pont de Molins hi ha dues llegües i mitja. Passa per aquest pont un riu anomenat Muga, que va al llac de Castelló, a dues llegües del pont. Porta molt de peix saborós perquè és riu de molta pissarra. De Pont de Molins a la Jonquera, una llegua i mitja.

La Jonquera és una vila de 100 veïns, més o menys, rodejada de murs, del bescompte Martí de Roca. De la Jonquera al Pertús hi ha una llegua. En aquest pas del Pertús només hi ha dos o tres hostals pobres, que estan en les muntanyes del Pirineu. Aquesta llegua és infame per haver-hi moltes vegades

lladres i bandolers, que és terra convenient al seu ofici. Del Pertús al Voló hi ha una altre llegua. El Voló és un llogaret de 50 veïns de la Corona. Hi ha un gran riu que es passa en barca anomenat Tec. Del Voló a Perpinyà hi ha tres llegües. En el Voló s'acaben els Pirineus, i en aquesta part hi ha dues llegües llargues de camí accidentat. Del Voló a Perpinyà hi ha tres llegües. Perpinyà té dues bones muralles de pedra amb una bona fortalesa. La major part de les cases són d'obra, és un lloc de tres mil veïns. De Perpinyà a la fortalesa de Salses hi ha tres llegües.[24]

1547 | **Juan Cristóbal Calvete de Estrella**

El dia siguiente que fue a diez y siete de octubre determinó el Principe [el futur Felip II] de partirse por jornadas a Roses, donde le estava esperando el principe Andrea Doria con la armada. Fue aquella noche su Alteza a la Roca, y de allí a Hostalric, que es un lugar del vizcondado de Cabrera, el qual es de don Luys Enrriquez Almirante de Castilla, que aunque no era llegado allí, no faltó todo lo que fue necessario para servir al Principe, como si estuviera presente. De aquí vino a la antigua ciudad de Girona.[25]

1567 | **Lunardo Otthobon**

[Dia 12 de maig de l'any 1567] ... cavalcant entre les muntanyes i el mar s'entra al comtat del Rosselló, domini del rei d'Espanya. I després a tres milles hi ha el castell de Salses.

---

[24] *Chorographia de alguns lugares que stam em hum caminho que fez Gaspar Barreiros o anno de MDXXXXVI* (Coimbra, 1561).

[25] Juan Cristóbal Calvete de Estrella. *El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso príncipe Don Phelippe, hijo del emperador Don Carlos Quinto* (Anvers, 1552).

Ens vàrem allotjar fora del castell, en algunes de les poques cases que hi ha, que són tristes i desgraciades. Dia 13. Dinar i sopar a Perpinyà. 10 milles. Sota les muntanyes de Salses hi ha una gran plana per la que avui hem cavalcat, i no massa distant de Salses es descobreix Perpinyà, situat en aquesta plana a 7 milles dels Pirineus és un país alegre, hi ha uns dos mil focs però no hi resideix massa noblesa ni cavallers.

Dia 14. Dinar a el Voló. En sortir de Perpinyà, com que el camí era molt incòmode vàrem anar drets a trobar les muntanyes cap a ponent, per la vall que es diu el Pertús, on el pas és bo, i vàrem cavalcar unes 5 milles per la plana. A una milla arribem al castell del Voló, que també és una vila de 60 cases. Aquí es comença a viure a l'ús d'Espanya, és a dir, l'hostaler proporciona el servei de llit, parament de cuina i res més. El pa, el vi i els altres menjars cal buscar-los per la vila. Costum que en general s'observa a tot Espanya, i és de gran incomoditat per als vianants. Aquí encara estem al comtat del Rosselló, i la jornada d'avui l'hem feta en la major part per viles amb cultius de vinya i cereals, amb oliveres als camps.

Sopar a la Jonquera. 10 milles. Sortint del Voló hi ha una petita baixada i es passa un riu anomenat Tec, i de seguida es comença a pujar còmodament cap a migdia. I a 4 milles es troben els Pirineus, que pugem per un camí més aviat pedregós. Aquestes muntanyes, per la part del Rosselló són molt aspres, en ser de roca viva i mirar a tramuntana, i per això només es veuen alguns arbres que són roures, i molt poca pastura per a animals petits. A dues milles, sempre pujant, trobem un lloc de dues cases que en diuen la Clusa, on hi ha restes antigues que diuen que abans es deien *Trophea Pompeii*. D'aquest lloc es puja encara una mica fins a la part més alta del

Pirineu, on hi ha unes tres cases que anomenen el Pertús. Aquí s'entra a Catalunya i immediatament es comença a baixar, però d'una manera còmoda, que per aquesta part la muntanya és menys aspre. Hi ha més arbres, més pastures i menys roques.

Dia 15. Dinar a Puoferres, Betola. 10 milles. La Jonquera és un lloc petit i trist, encara que hi ha dos hostals prou bons. En sortir, continuem la baixada per un camí cada vegada millor. A quatre milles arribem al pla i girem a la dreta, deixant un camí a l'esquerra que es dirigeix cap al mar. A quatre milles més trobem una vila bastant bona i poblada que es diu Figueres, en la que es passa un rierol sobre un pont de pedra. Fins aquí, la plana està en gran part conreada i hi ha moltes oliveres i vinya en els vessants dels turons.

Passat Figueres ens desviem del turó, i tot i que cavalquem per una plana és cansat per la quantitat de pedres. D'arbres només es veuen oliveres. A dues milles passem a gual un altre rierol [el Manol] i de seguida es troba Puoferres [potser a Santa Llogaia], que és una hostal rural. Pel camí hem deixat a l'esquerra dos poblets i alguna casa, tot de poquíssima importància. Aquí la llengua està corrompuda entre el francès i l'espanyol.

Sopar a la vila de Bàscara. 8 milles. Continuem cavalcant per l'esmentada plana inculta al llarg de quatre milles. Després, baixem una mica per una vall molt millor, deixant a l'esquerra i en una altura un poble de trenta cases. A la vall, després de caminar una milla, es troben dos hostals sobre un riu anomenat Fluvià, que vàrem passar a gual, que ve dels Pirineus i tres llegües enllà desemboca al mar. Una milla i mitja més endavant deixem a la dreta un castell anomenat Pontós.

Després, pujant una mica, arribem a Bàscara, vila de 60 cases, del bisbe de Girona, de la que en treu uns ingressos de 200 escuts.

Dia 16 [i 17]. Dinar a Girona. 13,5 milles. A mitja milla de Bàscara travessem un turó molt suau i sense cultivar, com el terreny abans esmentat, tot i que en els pendents hi ha vinyes i a la vall hi ha sembrats. A quatre milles deixem a l'esquerra un castellot anomenat Orriols. Tres milles enllà, a la dreta, hi ha una vila bastant bona anomenada Medinyà, a quatre milles passem a gual un rierol i de seguida trobem Medinyà, vila gran i còmoda per allotjar-se. A una milla vàrem passar un riu [el Terri] per sobre d'un pont de pedra anomenat pont del Molí. A una milla trobem un riu anomenat Ter, que es passa sobre un pont de pedra, i després cavalquem una mica amb la muntanya a l'esquerra fins a Girona, que està situada entre el riu i la muntanya, de manera que sembla una llarga barriada de cases que no pot créixer ni d'una part ni de l'altra. A la pujada hi ha algunes cases i esglésies, però poques.

Dia 18. Sopar en un hostal rural. 15 milles. Sortint de la ciutat, en la que hem celebrat el dia de Pasqua de Pentecosta, vàrem passar sobre un pont de pedra del riu Ter, que conflueix amb un altre riu anomenat Onyar, que ve de tramuntana, i el riu del pont del Molí, també esmentat. Tota aquesta aigua desemboca al mar a 5 llegües d'aquí, en un lloc anomenat les Medes. Passat el pont, entrem en un bon barri de cases i des d'allà prenem el camí principal. Després d'alguns boscos es cavalca gairebé sempre per planes i turons suaus, i és un país bastant bo, amb molts prats i vinyes, situats, com a Itàlia, entre oliveres, pollancres i arbres semblants. A 12 milles es passa per un poblet de 20 cases anomenat les Mallorquines i

pel camí es deixen moltes cases i hostals aïllats, incòmodes per allotjar-se. Avui hem cavalcat tot el dia enmig de muntanyes una mica allunyades, d'on arriben petits rius que s'han de passar a gual, tots excepte un, que per ser molt gran vàrem passar amb barca. Està ben a prop de l'hostal [l'Arropit] i és anomenat Riudarenes.

Dia 19. Dinar a Sant Celoni. 15 milles. Les muntanyes, que ahir eren a tocar entre elles, aquest matí veiem que s'estrenyen encara més, de manera que cavalquem unes 6 milles per una vall amb molt de bosc. Trobem un poble de 200 cases anomenat Hostalric, que té un castellot sobre la muntanya, i és una fortalesa vella i de poca importància. Aquí la vall s'eixampla una mica, està sembrada i hi ha vinyes enramades en els arbres. Passat Hostalric, es baixa una mica i es passa amb barca el riu Tordera [segurament es tracta de la riera d'Arbúcies]. Després, girant a ponent, tornem a cavalcar per valls amb boscos semblants als passats, però pitjors, per la quantitat de pedres entre els arbres. A nou milles es troba Sant Celoni, castell de l'almirall de Castella. Hi ha unes 100 cases habitades per camperols.

Sopar a la Roca. 8 milles. Continuem cavalcant entre boscos i enmig de les muntanyes, a cinc milles s'arriba a un lloc anomenat Llinars. Un veïnat de cases properes, del que és senyor un gentilhome que hi ha fabricat un bonic palau. D'ençà que hem entrat a Espanya no n'havíem vist un d'igual. D'aquí prenem el camí cap a garbí, el país va millorant i ens allunyem de les muntanyes que tenim a la dreta, que van escassejant. Així cavalquem per una zona una mica més oberta on en alguns llocs hi ha sembrats, i trobem també alguns animals bovins de bon aspecte, però pocs. El lloc de la Roca és

del rei i es diu així perquè hi ha un castell sobre la muntanya, però és antic i deshabitat, i a sota hi ha 80 cases i alguns hostals còmodes per allotjar-se.

Dia 20. Dinar a la vila de Montcada. 10 milles. En sortir de la Roca es cavalca entre boscos al llarg de quatre milles, per camps sorrencs, semblants al que vàrem trobar ahir, tot apartant-nos de les muntanyes que estan a la dreta. Aviat es deixa a la mateixa banda dos viles petites i a l'esquerra, a les costes de les muntanyes, hi ha poques cases esparses. Aquí el país és encara millor que el d'ahir, perquè no és tan envoltat de muntanyes i perquè d'aquestes baixen molt rierols que el treballen i el fan bo i útil. Després de fer aquestes 4 milles deixem el camí recte i ens dirigim cap a migdia per una vall, amb les muntanyes molt allunyades d'una part a l'altre. A sis milles es troba Montcada, un lloc de 15 cases situat al vessant d'una muntanya, amb un castellot deshabitat a sobre.

Sopar a Barcelona. 7 milles. A prop de Montcada es passa i es torna a passar a gual un riu anomenat Besòs, en el que desemboquen els rierols que trobem al llarg del camí. Vàrem caminar un bon tros dins d'aquest riu, per una vall estreta i plena de pedres. I després vàrem baixar cap a una plana en direcció al mar envoltada de muntanyes amb les seves costes plenes de vinyes. En aquest pla hi ha oliveres i arbres fruiters, i també sembrats, perquè és una terra bona. Al final d'aquest pla està situada Barcelona, com una porta oberta a llevant.[26]

---

[26] [Lunardo Otthobon] *Viaggio di Spagna de Segismondo Cavalli, ambasciatore*. Ed. José Aliaga Girbes . Anthologica Annua nº16 (Roma,1968).

1582 | Philippe de Caverel

El dia 7 vàrem fer camí cap a Figueres, una vila passable, però que no està fortificada per fer front a l'artilleria, en no haver emplenat els murs de terra. Després de dinar vàrem anar a passar la nit a Girona, una vila gran i bonica, de les més antigues d'Espanya. Aquesta jornada tot el camí ha estat aspre i difícil, baixant dels Pirineus. Tot i així a l'entorn del camí hi ha alguns castells i cases fortes bastides sobre roques de difícil accés, que serveixen d'ermita als senyors que no desitgen companyia.

Molt prop de Girona vàrem passar dos canals que són branques del riu Tordera, sobre els ponts vaig notar dues pedres tallades en forma de tomba, una sense escriptura, i l'altre amb tres o quatre línies de lletres hebraiques. El dia 8 vàrem anar a dinar a la petita vila d'Hostalric i a dormir a la Roca, una bona vila, amb un castell dalt la muntanya, i diversos hostals tant bons com els que havia vist a Espanya. El dia 9, cap a les nou del matí vàrem entrar a Barcelona, vila principal.[27]

c.1586 | **Anònim franciscà**

El recorregut del frare franciscà és Girona, la Bisbal, Castelló, Sant Pere Pescador, el Pertús, Tresserres, el Voló, Illa, Vilafranca del Conflent, tornada a Illa, Perpinyà, Espira de l'Agli, altre cop Perpinyà, Salses i la frontera. Torna a Perpinyà, Voló, Pertús, la Jonquera, Figueres, Bàscara, Medinyà. «Partimos de este pueblo [Medinyà] en acabando de comer y

---

[27] *Ambassade en Espagne et en Portugal (en 1582), de R.P. en Dieu, Dom Jean Sarrazín, abbé de St.Vaast* [...] *par Philippe de Caverel, religieux de St.Vaast* (Arras, 1860).

llegamos, a la ciudad de Girona. Partimos de Girona y fuimos a dormir a un pueblo llamado Sant Celoni.» Segueix per Llinars, la Roca i Barcelona.[28]

1592 | **Giambattista Confalonieri**

El dilluns dia 11, cap a les 20 hores vàrem fondejar a Cadaqués, amb gran alegria de tots, és un port i llogaret petit on només hi ha pescadors i està situat sobre roca viva. Els pocs carrers que hi ha tenen les pedres tant punxegudes que trenquen les sabates més que el ferro. No hi ha res notable, tampoc no hi ha botigues, ni res de res. És el començament de Catalunya, que està sota els Pirineus, i aquí vàrem tocar terra espanyola per primer cop.

El dimarts dia 12, a les 14 hores vàrem marxar de Cadaqués amb vent de llevant, i a les 21 hores vàrem arribar a Palamós, que és un port, té bons vins i peixos, i les dones són de més bon tracte que els homes, i em sembla que no tenen massa educació. Abans d'arribar-hi vàrem trobar pescadors que estaven pescant corals, en aquesta costa de Palamós.

El dimarts a les 7 de la nit en punt vàrem sortir de Palamós, i no va fer fred fins arribar a un riu anomenat Branes [Tordera], que està sota una muntanya anomenada Montseny, on hi ha neu tot l'estiu. El dimecres dia 13, a les 20 hores per fi vàrem arribar a Barcelona. De Palamós a Barcelona hi ha una costa molt més bonica i fèrtil que la de Gènova (si no tenim en compte els edificis rudimentaris), i de tant en tant es troben castells i viles abundants de blat, vi, oli i en particular de pinyons.

---

[28] *Peregrinació de la yda de Cathaluha* (Manuscrit conservat a la Biblioteca del Palau de Peralada).

El dimarts dia 14 de gener de 1593 vàrem sortir de Barcelona i en aquest dia varen penjar quinze lladres. En aquest regne impressiona no trobar altra cosa que forques i homes penjats i esquarterats. Tot just sortir per la porta trobem un gran cadafal farcit de cadàvers, i al davant d'aquest patíbul hi ha una gran creu, cosa usual a tot el regne, perquè allà on hi ha forques hi posen al davant una creu, que si no és de marbre, com a mínim és de fusta, i n'hi ha infinites. Per continuar el viatge i portar totes les coses vàrem decidir prendre un carro cobert tirat per quatre mules, a l'estil d'Espanya.[29]

1599 | **Thomas Platter**

Salses, situada a la frontera, és la primera fortalesa del rei d'Espanya. Es considera que Salses és un dels castells més sòlids d'Espanya. Just al costat del castell de Salses hi ha un carrer allargat amb moltes cases al costat, i entre elles hi ha hostals, i vàrem triar el de la Creu Blanca on vàrem dinar. Vàrem continuar el viatge i a la dreta, dalt d'una muntanya alta vàrem veure el castell d'Opoul. De seguida va aparèixer davant nostre la gran muntanya blanca del Canigó, que està situada a quatre llegües darrera de Perpinyà. I després aviat arribàvem a Ribesaltes.

Ribesaltes es un poble situat al costat d'un riu sobre el que hi han bastit un pont molt elevat. I en aquest pont hi ha una guàrdia de fronteres que examina els viatgers que hi passen, després sense perdre un minut ens vàrem dirigir de dret cap a Perpinyà, on vàrem arribar cap el tard. La distància reco-

[29] «Viaggio di Giambattista Confalonieri da Roma a Madrid, nel 1592» *Spicilegio Vaticano di documenti inediti e rari*» (Roma, 1890).

rreguda des de Salses eren quatre llegües. Vàrem anar a l'hostal de Sant Jordi, del senyor Antoni.

Vàrem deixar la vila de Perpinyà. Vàrem passar per les següents viles: Sant Joan Lasseille al cap d'una llegua i mitja, després de Banyuls dels Aspres i finalment el Voló *o le Boulon*, al cap d'una altre llegua i mitja. En aquesta vila que encara en diuen el Voló vàrem dinar. Cal dir que un cop dins l'hostal el patró d'aquest establiment es va limitar a posar a la nostra disposició una taula petita recoberta amb unes estovalles. I en el cas de voler tenir al davant, sobre les estovalles, alguna cosa de veure o de menjar, calia haver-ho previst i portar cadascun de nosaltres el propi menjar.

Després del refrigeri vàrem travessar el riu Tec i de seguida ens vàrem dirigir per la vila de les Cluses fins a la vila del Pertús, tot plegat una llegua. El Pertús està situat dalt d'una muntanya enmig de dos rocars alts. La natura ha partit les roques de dalt a baix, com si un picapedrer hagués fet la feina amb cura.

Hem sortit del Pertús i hem arribat de nit al poble de la Jonquera. Hi ha una llegua de distància. La Jonquera està situat encara en zona pirinenca. L'endemà, ben aviat vàrem marxar, i no vàrem poder visitar el poble. Ens varen acompanyar amb torxes fins a la sortida del poble. De seguida vàrem continuar el nostre camí i en primer lloc vàrem arribar a un hostal solitari situat a una llegua de la Jonquera. Aquest hostal s'anomena Hostal Nou. El seu aïllament és habitual perquè a Espanya molts altres hostals es troben en la mateixa situació de solitud al llarg dels camins.

Després vàrem travessar el curs d'un riu gràcies a un pont que es diu Pont de Molins. És construït de pedra i bastit a

gran altura de l'aigua. I de dret ens dirigim a un segon hostal, dit l'hostal d'en Serra [potser a Hostalets]. Estàvem molt cansats i vàrem comprar vi per omplir un got per cadascú i també vàrem comprar una mica de pa. Vàrem beure i vàrem menjar i de seguida ens vàrem sentir en millor forma i vàrem continuar el viatge. En acabar aquesta etapa arribàvem a la vila de Figueres i des de l'Hostal Nou hi havia dues llegües de camí. És una vila prou bonica. La vàrem travessar sense aturar-nos. A l'entrada i a la sortida de la vila hi ha un veïnat a cada costat.

Poc després de Figueres vàrem arribar a la petita vila de Santa Llogaia d'Àlguema, al cap d'una llegua de camí. I aquí vàrem dinar. De seguida vàrem travessar el riu de Bàscara [Fluvià] i també el poble que porta el mateix nom, a una llegua enllà de Santa Llogaia. En fer-se fosc vàrem baixar cap a l'hostal que hi ha proper al castell d'Orriols, i que es diu hostal d'Orriols. Des de Bàscara a Orriols hi ha mitja llegua. Vàrem passar la nit a l'hostal d'Orriols.

El dia 26 de gener, després de prendre la sopa del matí, vàrem tornar a la ruta. En arribar a Medinyà, havent fet una llegua i mitja, cadascú de nosaltres va beure un got de vi per agafar força. Després el viatge va continuar fins a tocar d'un pont que en diuen Pont Major, a la vila de Girona. Vàrem anar a l'hostal de la Corona. Entre Medinyà i Girona vàrem comptar una llegua de distància.

[Girona] és una vila prou gran i antiga. No coneixiem res del camí que hi ha després de Girona i ens vàrem posar a córrer tant ràpid com podíem per atrapar els espanyols. Primer vàrem arribar a un hostal de nom l'Hostal Nou on vàrem saber que ens duien una bona distància d'avançada. Cadascú

va beure un got de vi i una altre vegada vàrem córrer al seu darrera, però no va servir de res. I en haver fet el camí fins el proper hostal, el de la Tiona, situat en un indret solitari i a una llegua de Girona, l'hostaler ens va informar d'aquesta manera: 'És impossible que els podeu aconseguir abans d'arribar al seu allotjament nocturn'. Per això ens faltava caminar encara dues llegües travessant el bosc més perillós de tota la regió. I ens arriscàvem molt a perdre'ns i de caure en mans d'assassins.

Finalment, vàrem decidir continuar el viatge el mateix dia, seguint la pista dels espanyols. Després de travessar aquest bosc de matolls espessos vàrem arribar de seguida a la vila de les Mallorquines, a dues llegües de la Tiona. A l'hostal vàrem retrobar els nostres companys espanyols que anaven a sopar. El 27 de gener després d'haver pres l'esmorzar a la nostra habitació a les Mallorquines, vàrem continuar la ruta i vàrem arribar a l'hostal de Rupit [Arropit], il·lustrat per la dita:

L'hostal de Rupit
del que han dit
ben pagat i mal servit.

Després de les Mallorquines hi ha una llegua de distància. I després d'aquest lloc hem recorregut una llegua més i hem arribat a Hostalric. I hi ha una llegua més després de Rupit. Hostalric és una vila petita amb un castell situat sobre un turó. La vila és allargada i poc ample i hi regna un ordre molt estricte contra els malfactors, que són nombrosos en aquesta regió. Tot just sortits d'Hostalric vàrem veure una sèrie de forques, una darrera l'altre, al llarg del camí real. Gairebé to-

tes carregades de cadàvers i aquest espectacle va durar gairebé l'espai d'una mitja hora de camí. Mai en la vida no havia vist tantes forques ni penjats tant propers els uns dels altres. M'expliquen que aquest país és totalment boscós i travessat per un camí real i que es poden veure de lluny els viatgers que hi passen. I així es produeixen nombrosos assassinats pels bandolers. Per tant hi ha aquest costum, com exemple i per inspirar un terror dissuasiu. Si a l'indret on es produeix un delicte no hi ha cap forca ja aixecada abans per penjar al culpable llavors n'aixequen una de nova adequada a tal finalitat i hi pengen aquest home. Vet aquí el motiu de trobar un tan gran nombre de forques al llarg d'aquest camí.

Després arribem a la vila de la Batllòria, al cap d'una llegua de camí. Després d'aquest lloc vàrem veure en un camp nombrosos ceps de vinya. Poc després vàrem arribar a la vila de Sant Celoni, situada al costat d'un riu. Distància des de la Batllòria una llegua. Sant Celoni és una vila prou bonica i és on vàrem dinar. En aquesta població no hi ha res que no es pugui veure en un altre lloc. El que em va sorprendre més és que a l'hostal no tenien res de res, ni de beure, ni de menjar i ni pagant-ho. Ho havíem de comprar tot en un altre indret i després preparar-ho nosaltres mateixos a l'hostal.

Després de berenar a dues llegues de distància vàrem passar per la vila de Llinars i quan la nit s'acostava vàrem arribar a la Roca, una llegua i mitja després, que és on vàrem passar la nit. Entre Sant Celoni i Barcelona en un sol dia vàrem travessar 32 cops el mateix rierol. Això equival a una trentena de passos successius, d'una sola gambada cada cop.

El 28 de gener, després de l'esmorzar matinal vàrem passar per l'hostal de la Grua, al cap d'una llegua de recorregut,

i d'aquí vàrem arribar a Montcada, a una llegua més. A ma dreta, sobre un turó molt elevat, s'aixeca l'església de Nostra Senyora de Montcada. És un lloc de trobada per nombrosos i importants pelegrins. Hem dinat a Montcada, a dins del poble. Vàrem arribar a Sant Andreu de Palomar on vàrem beure una vegada.

Després de Montcada vàrem anar endavant una llegua, i després uns homes ens varen portar a coll per travessar un riu. De seguida vàrem tornar al Camí Real que va a Barcelona. És la ruta més bonica, plana, ample i neta que mai no he vist ni caminat abans. A Barcelona vàrem anar a l'hostal del Bou. De Sant Andreu a aquesta vila la distància que havíem fet va ser d'una llegua. Però des de Perpinyà eren vint-i-set llegües i mitja.[30]

1600 | **Diego Cuelbis**

Camino de Perpinyà y pues para Francia. La Cartuxa de Montalegre, 1½ leguas de la ciudad de Barcelona, a la orilla de la mar y donde se descubre mucha costa de la marina. Es uno de los más ricos y sumptuosos monasterios de España, así por su asiento en lugar muy alegre, que los edificios, de manera que paresce ser un grandísimo palacio de un rey o príncipe. Tiene alrededor unas huertas lindísimas de diferentes frutas y infinitas arboledas. En este monasterio hazen cada día gran caridad y limosna, dando para comer a todos los vecinos pobres de una y media leguas cercanas, que allí vienen y traen la comida. Dan a ello pan muy blanco y pescado lindísimo, fri-

---

[30] Thomas Platter. *Beschreibung der Reisen durch Frankreich, Spanien, England und die Niederlande, 1595-1600* (Basel, 1968). Edició francesa: *Le voyage de Thomas Platter, 1595-1599*. Ed.Emmanuel Le Roy Ladurie (Paris, 2000).

cado en aceite y otras viviendas. Está asentada en un valle, pero tiene también una casa de manera de un castillo arriba alto de la montaña, de donde es la vista muy alegre de la marina.

Todo este camino hasta a la Faja [sic] es muy trabajoso, lleno de costas muy altas y despobladas. Osta [hostal?] ½ legua, a la orilla del mar. Alella, 1 legua. Teià, ½ legua. Premià. Vilassar, 1 legua. Paso la noche en todos estos pueblos, los vecinos tienen grandes torres de bóveda y muy fuertes, por el miedo que tienen de los moros, que llegan a la costa las fustas y galeotas. Este pueblo es de algunos diez y ocho vecinos. Argentona. Cerca de una montaña a la mano izquierda del camino. Buen pueblo. Aquí hay muy buena y fértil tierra de mucho trigo.

Mataró, 2 leguas. Villa grande, cercada de muy buenas murallas y juntos sus arrabales. Almorçamos aquí. Caldes [d'Estrac], 1½ leguas, pueblo. Arenys, ½ legua, pueblo bueno. Canet, 1 legua. Sant Pol, 1 legua. Calella, 1 legua, buen pueblo. Pineda, 1 legua. Pasam a la noche. Pueblo grande y bien proveido, cercado de muros. Malgrat, 2 leguas. Mont Major [sic], 1½ leguas, passa el rio. Girona, 3 leguas. Es ciudad antigua, poblada sobre un collado. Los mercaderes tienen aquí grandísimo trato de paños finos y otras mercaderías de que hay infinitas tiendas. Ay también un otro camino más derecho que va dentro de la tierra de Barcelona a Girona, pero es muy trabajoso de muchas montañas y peligrosas costas de los salteadores.

Pont Major, 1 legua. Medinyà, 2 leguas. Bàscara, ½ legua. Pasamos a la noche. Buen pueblo de 70 vecinos. Figueres, 2 leguas grandes, de toda la España, camino para ocho horas. Buen pueblo cercado de murallas y buena gente. Pasamos a la

noche. El Voló, 2 ½ leguas más grandes, camino despoblado. Pequeño, pequeño.

Coll de Pertús 1½ leguas. Aquí se ve un castillo derribado más que de dos leguas. Camino muy trabajoso de altas montañas y costas peligrosas de los salteadores, porque es camino muy despoblado y ruin. En el medio camino entre las montañas hay dos ventas donde posan los pasageros, aquí todas las cosas se venden muy caro. Perpinyà, 3 leguas. Es un pueblo muy amplio y primera fortaleza de España. Es aquí el Puerto de España para Francia de donde se ha de manifestar al registrador las cosas que se llevan. No se puede llevar consigo por el gasto del camino que 20 o 50 ducados. Los soldados de la guarda están a la puerta de Narbona.

Rivesaltes, 2 leguas pequeñas. Buen pueblo, junto passa el rio Thalis Ruscino [Aglí] que tiene aquí una fuente y hermosa puente de piedra. El camino de Salses va a mano derecha. Camino grande real, porque ay aquí dos caminos diferentes. 1 legua grande. Almorçamos. Es un pueblo pequeño [Salses] sin murallas, de cinquenta o más vecinos, lo qual es casi de manera de la collación y arrabal de la fortaleza que no es muy grande pero vistosa y muy hermosa. Es la mejor fortaleza junto a la raya de Francia en el camino de las Españas Raya de Francia y término de los reynos poderosos de las Españas.[31]

1603 | **Barthelemy Joly**

Salses és el primer lloc d'Espanya, una vila amb unes cent cases a la fortalesa i un monestir de Sant Benet al suburbi. Hi vàrem estar allotjats molt malament perquè només hi ha un

[31] Diego Cuelbis. *Thesoro choreographico de las Espannas* (manuscrit a la Biblioteca Nacional de España).

hostal, i això ho fan expressament perquè volen que no s'hi aturi ningú. Vàrem començar a veure Perpinyà després de passar per terres de labor, erms plans amb romaní, lavanda i altres arbustos que el diuen maleza, fins a Rivesaltes, una vila petita on hi ha un riu i un pont. De Leucate i de Salses a Perpinyà hi ha tres llegües, a tres llegües, a la vila del Voló, vàrem passar un rierol una part a gual i l'altre amb barca, gran part del camí és molt perillós pels bandolers, molt aspre i muntanyós fins a dalt d'un rocar que hi ha un pas estret que es diu coll del Pertús.

Pel poble de la Jonquera vàrem arribar a la vila de Figueres, distant unes cinc o sis llegües del Voló. Tots els artesans d'aquí són francesos de l'alta Auvèrnia. Ni el tracte ni l'hostal són gaire bons. Era diumenge 15 de desembre i en el nostre camí cap a Bàscara vàrem veure una vila petita sobre un altiplà amb altres pobles i viles. Els homes amb els seus vestits de diumenge, amb capells punxeguts, les seves mullers molt morenes, porten robes de tela negra o grisa. Això ens va entretenir fins a Girona, a cinc llegües bones de Figueres.

De Girona vàrem anar a les Mallorquines, que són tres o quatre hostals enmig d'un país desert, com tota aquesta Catalunya on només hi ha cultivats els entorns de les cases. Després de les terres de conreu hi ha vinyes, com al Dauphine, en contacte amb els arbres, que la major part són oms, i el vi és dels millors. Vàrem anar a dormir a Hostalric, a sis llegües de Girona. Amb els peus eixuts i sense foc a l'hostal, ens semblava estar a mig mes d'agost a França, encara que estàvem a desembre.

Des d'Hostalric anem cap a un lloc molt perillós que es diu Trenta Passes, per què hi ha trenta indrets on els bandolers

poden robar als viatgers. Pel poble de Sant Celoni vàrem anar a dinar a Llinars, peix adobat amb mel i ous fregits. Tot el país és sorrenc i ple de pinedes. S'han de passar petits torrents i quan creixen, a causa de les aigües que baixen de les muntanyes de Catalunya, és obligat quedar-se tres o quatre dies en aquests hostals dolents.

Des d'aquí vàrem anar a la Roca, a una distància de cinc llegües d'Hostalric, on hi ha l'hostal dels Tres Reis, que és considerat el millor d'Espanya. La majoria dels llits tenen cortines de seda, i els plats, les escudelles i les plates són d'argent. L'endemà, a la vista dels Pirineus i de Montserrat vàrem anar fins a la vila de Sant Andreu, a tres llegües de la Roca i dues de Barcelona. Vàrem entrar a Barcelona amb el plaer de veure el mar.[32]

1612 | **Anònim**

Hi ha mitja llegua de la font salada fins a Salses, que és la primera plaça i fortalesa d'Espanya, en aquest costat on comença el Rosselló i acaba el Llenguadoc. Vàrem sortir de Perpinyà el divendres 2 de març i vàrem anar a sopar al Voló, a tres llegües de Perpinyà, cap a les muntanyes, i a dormir a Figueres a 7 llegües de Perpinyà i passat els Pirineus. El Voló o *Boul* és un poble sobre el riu Gli [Tec], que també passa per Elna. Després de Perpinyà es troba un aqüeducte d'una llargada de 10 llegües que proporciona aigua a la ciutadella i omple el seu fossar.

Al Voló es passa el Gli [Tec] a gual, i després, a poc a poc, es comença a pujar per tal d'arribar al coll del Pertús que és

---

[32] «Voiage faict par M. Barthelemy Joly, conseiller et ausmonier du roy, en Espagne (1603-04)» Ed.Barrau-Dihigo. *Revue Hispanique* t .XX nº58 juny 1909.

on de veritat comença Espanya. Després de sortir del Voló i passar el riu a gual, vàrem començar a pujar el coll del Pertús, que és el pas més curt i còmode de tots els Pirineus, i que és per on han passat la majoria de les nacions estrangeres per anar a conquerir Espanya, a una llegua del Voló, dalt d'una muntanya, hi ha les Cluses que és una porta i un castell sobre un turó. Però ara tot és arruïnat.

Des d'allà es va a la vila del Pertús, que dóna nom a aquest pas i en llatí es diu *Collis pertusianus*. A la part alta de la muntanya sobre el Pertús hi ha un castell dit Bellaguarda on hi ha soldats. Després del coll del Pertús, que és el port, es va baixant cap a la plana que de mica en mica s'allarga fins a la Jonquera, que està a dues llegües. I més enllà Figueres que són dues llegües més, un total de sis des de França. I aleshores s'entra plenament a Espanya.

Del coll del Pertús es va a una vila petita anomenada la Jonquera, a una llegua. Un poble antic que es diu així per la gran abundància de joncs que creixen en certs indrets humits del camp. A dues llegües de la Jonquera hi ha Figueres, on vàrem dormir. Figueres o Higuieres és una vila petita i molt bonica, dita així per l'abundància de figues que hi creixen. Després es passa el riu Muga. Sortíem de Figueres el dissabte 3 de març, i vàrem anar a sopar a Girona, a tres llegües, i a dormir a les Mallorquines, a tres llegües. En el camí cap a Girona es deixa a mà dreta un camí real que va a Olot, Vic, Berga, Ripoll, Manresa, etc., i a mà esquerra un que va a Roses, Sant Feliu, el port de mar de Palamós, etc. A la vora de Girona hi ha el riu Onyar, que s'ajunta al Ter que passa per Girona. A Girona hi ha un pont sobre el Ter. Des d'allà a les Mallorquines hi ha tres llegües. Les Mallorquines és un conjunt de cases separa-

des les unes de les altres, i tenen aquest nom a causa d'una dona de Mallorca que hi va venir a viure.

Sortíem de les Mallorquines el diumenge dia 4, i vàrem anar a sopar a la Batllòria, a tres llegües, i a dormir a la Roca, a quatre llegües. A dues llegües de la Batllòria hi ha Hostalric, una vila petita que dalt d'un turó té un castell fort, i des d'allà es veu un altre castell que es diu Montsoriu. Tots dos són del comte de Cabrera. A dues llegües d'aquí hi ha l'alta muntanya del Montseny, que sempre té neu al cim, i l'estiu la porten a Barcelona. D'aquesta muntanya en treuen les pedres ametistes, molt boniques i que treballen a Barcelona.

D'Hostalric a Sant Celoni, i al llarg de tres llegües senceres, hi ha el perill dels bandolers, que travessen el país i roben als que passen. Hi ha un indret que en diuen Trenta Passes on el perill és molt gran, que s'ha de passar un riu molts cops en poc espai. Catalunya sempre ha estat assetjada pels bandolers, que són pàries a causa dels seus crims i malifetes. S'amaguen a les muntanyes i tenen a tot el país hostatge de les seves accions. Els que passen per aquest indret de Catalunya els és obligat de prendre escorta per assegurar-se, tal com vàrem fer nosaltres.

La Roca és una vila bona, que té un castell dalt d'un turó, però està arruïnat. A la vora hi ha una casa dita la Grua, on hi ha la cruïlla dels camins de Montserrat i de Barcelona. Sortíem de la Roca el dilluns Gras, 5 de març, i vàrem anar a dormir a Barcelona, que està a quatre llegües llargues. Es passa per un petit rierol i es troba força pins. Després ja sortim de les muntanyes trobant la bonica plana de Barcelona, que es descobreix en la llunyania, al peu de Montjuïc.[33]

[33] «Relation d'un voyage en Espagne (1612)» Ed. Charles Claverie. *Revue Hispa-*

1612 | **Ambrosio de Salazar**

Barcelona a Perpinyá, Montcada, la Roca, Llinars, Sant Celoni, Hostalric, Girona, Bàscara, Figueres, la Jonquera, el Pertús, el Voló, Perpinya, frontera de França.[34]

1616 | **Luís Saez, bisbe de Barcelona**

... a quatro de julio, tuvo necesidad su señoría don Luís Sáez, obispo de Barcelona salir a cierta visita. Se apercibió mi escuadrón para ir con su señoría de guardia hasta ponerlo en seguridad de los Trentapasos, que es un camino muy peligroso, camino muy real de Barcelona a Girona y Perpinyà. Salimos la mí escuadra a recibir a su señoría a un pueblo que se dice la Roca. Hízose delante de la carroza una escaramuza muy concertada, que fué orden de micer Bufí, nuestro comisario.

Llegamos con él a un pueblo que se dice Llinars. Hízosele muy gran recibimiento todos los retores y clérigos de aquellos pueblos, con una colocación muy cumplida y por todo el camino en muchas partes estaban las mesas puestas con muchas viandas francamente para todos. Pasados los Trentapasos, a una hora, anochecido, llegamos a Sant Celoni donde fué bien recibido con muchas luminarias. Quedóse por aquella noche bien aposentado en casa del retor, y tomado su licencia, nos volvimos toda mi escuadra a Vilamajor, que es donde teníamos nuestro alojamiento.[35]

---

nique, Vol 59, nº136, pp.360-361, 369-371, 436-441 (Paris, 1923).

[34] Ambrosio de Salazar. *Inventaire General des plus curieuses recherches des Royaumes d'Espagne* (Paris, 1612).

[35] Joan Serra i Vilar. *Persecució dels bandolers de Catalunya,1616* (Barcelona, 1932).

1617 | **Miguel de Cervantes Saavedra**

Determinaron de alargar sus jornadas, aunque fuese a costa de su cansancio, por llegar a Barcelona. Llegaron a Barcelona a tiempo cuando llegaban a su playa cuatro galeras españolas. Las galeras siguieron su viaje, y los peregrinos el suyo, entrándose por Perpiñán en Francia.[36]

1619 | **Gian Vincenzo Imperiale**

A les 22 hores del dia següent, que va ser el 4 de juny, ens vàrem apropar al cap de Creus, on s'acaba la muntanya famosa del Pirineu. Després de Cadaqués hi ha Roses que és un altre port bo i té un estany ple de cignes. 40 milles enllà s'arriba a Palamós, lloc del duc de Sessa, cèlebre per moltes coses, primer per l'extraordinària abundància d'aviram, de peixos i una gran quantitat d'ocells. I a la vora hi ha els formatges de la Selva, saborosos i anomenats a tot el mon, i finalment una gran quantitat de bonics clavells. A les 16 hores hi vàrem arribar, i el que mancava del dia el vàrem utilitzar preparant subministres per la galera, i també clavells.

Vàrem partir a mitja nit, i a l'alba del sis de juny, que era dijous, vàrem passar davant Sant Lilio [Sant Feliu de Guíxols], un castell deliciós i allunyat deu milles de Palamós. Havent fet cinc milles més vàrem veure Tossa, una vila abundant de bon claret. I després d'altres cinc milles érem a la vora de Blanes, lloc més gran que els ja esmentats, i després a Canet que des de Blanes hi ha quinze milles. És un lloc molt bonic, amb gran abundància de tot però sobretot de vi blanc i negre, i d'una bona malvasia. A cinc milles vàrem trobar Mataró, un lloc de

---

[36] Miguel de Cervantes Saavedra. *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* (Madrid, 1617).

tres mil focs molt famós pels forns de vidre, tant estimats a la ciutat de Barcelona.[37]

1620 | **James Howell**

Ara estic ben situat dins d'Espanya, a Barcelona, una ciutat adinerada i orgullosa i que és la metròpoli del regne de Catalunya. Ha estat complicat arribar-hi perquè, a més d'un camí extraordinàriament abrupte, aquestes parts del Pirineu que fan frontera amb el Mediterrani estan plenes de lladres de camí (anomenats *bandoleros*) i pirates a la costa. Mentre passava per les muntanyes del Pirineu vaig veure a pobres *labradors*, gent del camp, que vivien no gaire millor que animals salvatges, en quant a menjar, ja que la seva alimentació corrent són les herbes i l'aigua, i a casa només tenen una botella de vinagre i una altre d'oli, i passen dos o tres dies sense pa ni vi. Tot i així són homes forts i ufanosos El virrei del país ha fet molts esforços per netejar els turons de lladres, aquest any ha fet estralls entre ells. En passar per diversos boscos vaig veure alguns arbres carregats amb cadàvers morts.[38]

1638 | **Lorenzo Franciosini**

... de Barcelona passé por Girona, y un poco mas acá, el puerto para entrar en el Condado de Rosselló, adonde está Perpinyá, muy buena tierra con un fuerte castillo, que de derecho dizen pertenecer al Rey de Francia : y al fin passando a Salses,

---

[37] «Gian Vincenzo Imperiale. Viaggi (Viaggio fatto in Spagna del 1619)» Ed.Anton Giulio Barrili. *Atti della Società Ligure di Storia Patria* (Genova, 1898).
[38] James Howell. *Epistolae Ho-Elianae* (London, 1645).

salí de España con harto trabajo; porque aún en aquel postrero passo, me llevaron algo del poco dinero que me quedava.[39]

1659 | **François Bertaut**

El dia 30 de març vaig sortir de Barcelona en cotxe i vaig anar a dormir a Llinars. La sortida de la ciutat és una plana bonica i un país molt agradable. Després d'una llegua i mitja es comença a passar per petits turons que formen valls molt fèrtils, i arreu el camí és molt bo. La major part de les viles encara no s'han recuperat de la guerra. Es passa per Montcada i la Roca a dues llegües una de l'altre. El dia 31 vaig anar a dinar a Sant Celoni i a dormir a Hostalric. Hi ha un castell situat dalt d'un turó i la vall és molt bonica. Es passa per Trenta Passes, que en altre temps era molt perillós a causa dels miquelets que hi feien crueltats als estranys, ara, però, es passa amb tota garantia.

El primer d'abril vaig anar a menjar a l'hostal de les Mallorquines i a dormir a Girona. Aquí tot és una continuació del país bonic, molt cobert de tota sort d'arbres. La vall que s'obra a aquesta ciutat és molt bonica i gran. Girona està col·locada al peu del pendent de la muntanya i situada sobre la riba dreta del petit riu Onyar, que a mil passos, sota la ciutat, s'ajunta amb el Ter, que és una mica més gran. Hi ha un bisbe i la ciutat està adornada amb algunes cases de cavallers. Els espanyols han fet un raval que està separat de la ciutat per un pont de pedra que va ser assetjat pels francesos, totes les cases dels voltants estan arruïnades i res encara no ha estat reconstruït.

---

[39] Lorenzo Franciosini. *Dialogos apazibles* (Geneva, 1687).

El dia 2 vaig anar a dinar a Bàscara. En sortir de Girona es deixa l'Onyar a mà esquerra, i a causa del carruatge, que no podia passar pel Camí Real que va per Pont Major, ens va ser necessari girar a mà dreta i passar pel Congost, una vall bastant tancada entre dues muntanyes, on s'amagaven en un altre temps els miquelets, i que era extremadament perillosa. És molt curta i s'estén al llarg d'un bell pla, per on vàrem anar. Després d'haver fet una llegua i mitja vàrem passar el Ter a gual. L'aigua baixava crescuda, i com que anàvem en carruatge no vàrem córrer risc. Des d'allà vàrem fer dues llegües llargues fins a Bàscara. El desviament que ens va obligar a fer el carruatge és gairebé d'una llegua.

Dormir a Figueres. En sortir de Bàscara es passa a gual el riu Fluvià, després es passa sempre per un país bonic i un bon camí. Hi ha multitud d'oliveres, vinyes, blat, sal i bells ramats, de manera que no falta de res. La sal es fa gairebé de la mateixa manera que a Cardona, i és la millor de tot Catalunya. La treuen de les muntanyes com de pedreres, i encara que hi treballin tot el dia no sembla que la toquin, és com si la nit reparés tot el que han pres durant el dia. Tallen la sal com la pedra, i en fan rosaris, creus i tota classe de figures. Si volen servir-se'n per menjar, cal moldre-la per convertir-la en pols, i llavors es posa molt blanca, que abans a les muntanyes no ho és. A prop d'aquí i cap a Hostalric es troben ametistes. Hi ha també pedres blanques i transparents com el cristall i les tallen com els diamants, i fins i tot en troben de color taronja. En aquesta vila m'ha assetjat la pluja, i no podent seguir endavant amb el carruatge, em vaig veure obligat a quedar-m'hi, i al cap d'un dia i mig vaig marxar.

El dia 4, per anar a dormir a la Jonquera hi ha dues llegües llargues, i el camí és incòmode, particularment la part final. I també a causa de dos petits rierols que cal passar diverses vegades. Les pluges els havien augmentat en extrem, i hi va haver una mica de risc en passar-los a gual. El primer es diu l'Attigna [Ricardell], i l'estiu no té aigua. L'altre és el Llobregat, que porta també molt poca aigua fora del temps de pluges i quan les neus dels Pirineus es fonen. Aquest poble no té res de notable, i com Figueres es conserva be perquè el temps de la guerra hi entrava qui volia, de manera que la neutralitat els ha conservat millor que altres. Aquest lloc no és tan gran com Figueres, que es considera una ciutat petita. El Llobregat passa per aquí.

El dia 5, menjar a Ceret. El camí dret per Perpinyà passa pel Voló, però a causa de no haver-hi pont cal prendre aquest camí. Ceret és una vila petita i trista, a causa que les cases les fan molt tancades i els carrers molt estrets, el raval és més raonable. Allà hi vaig trobar als senyors de Tolosa i d'Orange, que treballaven amb els comissaris d'Espanya per col·locar les fites dels dos regnes, que els Pirineus deuen al present dividir. La seva dificultat era trobar on s'han de fer començar les muntanyes.

En sortir de la Jonquera es comença a entrar a les muntanyes, i després d'una llegua escassa es deixa a mà esquerra, sobre la part alta d'una muntanya, el castell de Bellaguarda, que és ja del Rosselló. Es troba també molt a prop el Pertús, on hi havia abans una cadena de ferro per a la separació de Catalunya.

Aquest pas entre les muntanyes és molt estret, i com que actualment nosaltres som els amos del Rosselló, és el mitjà de

tenir sempre l'entrada lliure a Catalunya. Després d'haver-lo passat es baixa fins a Ceret, i pel camí es troben dos o tres poblets molt arruïnats. Vaig anar a dormir a Perpinyà. En sortir de Ceret es passa el riu, que en aquell moment era molt desbordat, sobre un pont de pedra que té un arc molt alt i ample. El camí és força bonic i no hi havia d'incòmode res més que diversos torrents molt inflats a causa de les pluges, que cal passar a gual amb prou feines. Aquesta vila és molt gran i ben fortificada i de bella presència. És la residència de molta noblesa, principalment de la que va seguir el partit de França. Els homes van vestits a la francesa i les dones a l'espanyola.

El dia 9 a sopar a les Cabanes de la Palma, a una llegua de Perpinyà. Es passa per Ribesaltes, origen del vi tan anomenat, i hi ha un riu que es passa a gual i que estava encara molt crescut per les pluges. A dues llegües es troba Salses, a mà esquerra, que és un lloc que no sembla el que és. A la vora hi ha el mar, o més aviat un llac que hi arriba. Més endavant es troben fonts salades que surten de les roques, i en el límit amb França hi ha també una font que té tanta aigua que sembla el principi d'un gran riu. És també salada, se la veu sortir de la roca amb gran violència, i s'ha de passar per sobre amb un pont que té sis o set arcs, encara que no està a més de sis passos de la font.[40]

1664 | **Fray Agustin Carrillo de Ojeda**

En esta ciudad de Barcelona lo mas estimable son brinquiños de vidrio, navajas, estuches y tixeras. Es muy provida de todos mantenimientos y abunda de carnes y pescados, y por

[40] [François Bertaut]. *Journal du voyage d'Espagne* (Paris, 1682).

eso son los precios ínfimos. De Barcelona a la Roca ay quatro leguas, 4. De la Roca a Sant Celoni, 4. De Sant Celoni a las Mallorquines, 4. De las Mallorquines a Girona, 3. El Hostal del Sol es el mejor de este lugar, porque lo habita un hombre cortés y una muger virtuosa, como lo probaron en haverme remitido a Barcelona con la estafeta un estuche precioso con cabos de plata, que dexé olvidado en su casa. Caso inaudito entre mesoneros! Ya ay esperanças de que se salvará algun mesonero De Girona a Bàscara ay quatro leguas, 4. De Bàscara al Hostal Nou, 3. Del Hostal Nou a Sant Martí, 4. Desde aquí comiença la jurisdicción de Francia.[41]

1670 | **Domenico Laffi**

De Barcelona vàrem travessar una bella plana plena d'horts i vinyes, on hi ha grans palaus, convents i esglésies, però tot arruïnat per la guerra. Finalment vàrem arribar a un lloc anomenat Montcada, a la distància de dues llegües, que són només unes cases mig arruïnades i un hostal. Des d'aquí, seguint sempre per una plana, on hi havia bells caserius, i ara tot és desolat que fa compassió, vàrem arribar a una vila gran anomenada la Roca, a una distància de dues llegües. Devia ser un lloc molt important, però ara és mig destruït. Està situat dalt d'un turó on es descobreix l'esmentada planura.

D'aquí passem a una altre vila gran anomenada Sant Celoni, i hi ha quatre llegües ben llargues. Caminant sempre entre muntanyes plenes d'arbres fruiters, vàrem arribar a un hostal anomenat Ruppita [Arropit], a una distància de quatre

[41] Desiderio del Final [Fray Agustin Carrillo de Ojeda]. *Viage de la famosa Villa de Madrid, Corte de Philipo IV el Grande, N.S. Rey de las Españas, y Emperador de las Indias, a la Ciudad de Roma* (Madrid, 1664).

llegües. D'aquí vàrem passar moltes muntanyes plenes d'uns arbres que en diuen suros, finalment vàrem arribar a un altre hostal que en diuen la Casa Blanca, i hi ha quatre llegües més. Després caminant sempre per les esmentades muntanyes plenes dels esmentats arbres vàrem arribar a la ciutat de Girona, que hi ha dues llegües.

És una ciutat normal, hi passa un riu pel mig, que va de ponent fins a llevant, sobre el que hi ha un pont de pedra molt fort, però que no és massa bonic. Vàrem sortir de seguida per la porta, cap a ponent, anant sempre al costat de l'esmentat riu, que és molt gran i que es separa una mica de la ciutat. El vàrem passar per un pont on hi ha un poblet mig arruïnat [Pont Major], i aquí, restaurades una mica les forces, vàrem seguir per algunes muntanyes fins a Bàscara, que hi ha quatre llegües. Aquesta vila és prou gran, però mancada de res bo. Deixant-la enrere vàrem passar per una muntanya més dolenta que les d'abans, al llarg de 4 llegües seguides, i per aquí vàrem arribar a un hostal anomenat l'Hostal Nou, i d'aquí a una vila prou gran que es diu el Voló hi ha quatre llegües. Després es passa per una muntanya gran que es diu Malpertuso [el Pertús], que és el límit entre França i Espanya, on hi ha un fort amb guàrdies francesos, que encara l'estan construint. El lloc es diu Mataron [Bellaguarda].[42]

1672 | **Albert Jouvin de Rochefort**

... ens acostàvem a Girona que està envoltada de vinyes. Per entrar a Girona vàrem passar el riu [Onyar], i en sortir per un gran suburbi el vàrem tornar a passar a Pont Major [el

---

[42] Domenico Laffi. *Viaggio in ponente a San Giacomo di Galitia, e Finisterrae, per Francia, e Spagna* (Bologna,1673).

Ter]. És un poble on hi ha alguns comerciants, en una plana que despunta a l'entorn de mil belles valls, i en vàrem seguir una tot anant a Medinyà. A la sortida vàrem travessar un riu [el Fluvià] per arribar a Figueres, una vila petita en un país de muntanyes, de les que està una mica allunyada. Es situa sobre un riu petit que fa l'entorn agradable, i fèrtil en fruites, vins i bones pastures. El camí real acaba a la plaça, on hi ha diversos comerciants que trafiquen en mitges d'estam, i també ho fan als pobles veïns.

Poc després vàrem trobar un riu [el Llobregat] que vàrem seguir en una petita vall, per tal de travessar les muntanyes dels Pirineus. Ens hi va conduir tot passant per la Jonquera, que és el darrer poble d'Espanya i de Catalunya, on les mercaderies que surten o que entren al país paguen el dret de passatge. Vàrem pujar entre boscos i còdols fins al Pertús, que és només un conjunt de cinc o sis cases i un hostal. A l'esquerra, dalt d'un turó hi ha una fortalesa que pertany al rei de França, amb la guarnició per mantenir aquest passatge a Espanya i, també, la porta que tanca el Pertús, amb uns quants soldats que guarden el camí.[43]

1672 | **Dionigio Carli da Piacenza**

... el capità va fer girar la proa cap a Catalunya, i cap a l'hora vint-i-una vàrem arribar a Mataró, la seva pàtria. Havent ancorat vàrem desembarcar amb el germà Laico, a qui no havia vist després de la sortida de Barcelona, perquè es va marejar i havia estat tot el temps sota el castell de proa, i en va alegrar trobar-lo viu. Vàrem anar al nostre convent [de caput-

---

[43] Albert Jouvin de Rochefort. *Le voyageur d'Europe, où sont les voyages d'Espagne et de Portugal,* vol.II (Paris, 1672).

xins] (oh! quin consol trobar casa arreu) que està situat dalt d'un turó fora de la població, per restaurar-nos dels tre-balls passats i de la febre present.

Vàrem arribar amb el company a Blanes [en barco] i vàrem anar al nostre convent [de Santa Clara] que està edificat sobre d'una roca. Em vaig acomiadar agraït de tots els pares i em varen acompanyar a la ciutat de Girona, un viatge que va durar dues jornades. La primera vàrem dinar a la casa d'un mercader d'aquesta terra i vàrem marxar ràpidament per una bella plana cultivada i plena de cases, cosa que em va complaure prou, perquè feia temps que no n'havia vist una de semblant. La nit ens vàrem allotjar en el palau d'un senyor de Barcelona, que ens va fer grans cortesies i va fer tor el possible per retenir-nos un dia, desitjant escoltar alguna cosa del país i d'una gent tant allunyada, però no el vaig poder servir a causa dels companys.

El matí ens vàrem posar en marxa i vàrem arribar a una plana una mica elevada, on han construït una columna amb la imatge de la beata verge de Montserrat, que serveix de senyal als passatgers per indicar la línia directa cap a la gran muntanya de la Santa Verge, que domina aquelles parts. Agenollats varem recitar tres cops la *Salutatione Angelica*, i després vàrem seguir el viatge fins un hostal on ens vàrem refrescar i aprofitar per reposar, que encara faltaven dues llegües per arribar a la ciutat de Girona. En arribar vàrem entrar primer al burg que mostra el resultat de la guerra, amb totes les cases enderrocades. Després de reposar un dia vaig anar a Figueres, un país groller, darrer de Catalunya i frontera d'Espanya.

Havent sortit de Figueres, va ser necessari passar amb grans treballs algunes muntanyes, que totes són plenes de boscos on hi ha els miquelets, que són homes (com a mínim en tenen la figura) sense habitació estable i que estan vestits (en vaig veure quatre) amb pells o cuir negre, amb tres pistoles cada un d'ells, i l'espasa. No pot passar cap persona que no la vegin i es pot dir que són com una barrera (dèbil, però) a la frontera d'Espanya.[44]

1684 | **Maréchal de Belfons**

El mariscal de Belfons va sortir de Perpinyà el dia 2 d'abril [1684] des d'allà va continuar la ruta cap a la Jonquera, a mitja llegua de Bellaguarda, que és on comença l'Empordà. S'hi pot arribar per tres passos molt estrets: el coll de Portell, el coll de Panissars i el coll del Pertús. La cavalleria passa pel primer, la infanteria pel segon i els canons varen ser conduïts pel tercer, que és el més ample.

Els jurats de Figueres varen venir a assegurar la seva obediència al mariscal de Belfons i a demanar que se'ls salvés del pillatge. El dia 2 es va fer avançar les tropes a Santa Llogaia, a un quart de llegua de Figueres. El dia 3 l'exèrcit va passar el riu Fluvià i va arribar a Bàscara. El matí del dia 11 el mariscal Belfons va aixecar el campament i va avançar només fins a Medinyà, perquè la pluja caiguda el dia anterior va embrutar els camins i va inflar el riu Ter, que havíem de passar. El mariscal de Belfons va avançar fins a Pont Major [segueix la descripció de la batalla de Pont Major].[45]

---

[44] Dionigio Carli da Piacenza. *Il moro transportato nell'inclita citta' di Venetia* (Bassano, 1687).

[45] *Le combat donne entre l'Armée du Roy, commandé par le Maréchal de Belfons, &*

1685 | **Ambrosio Borsano**

Caminando de Barcelona asi a Montcada, que es a la parte de levante, allase unos llanos que se llaman el Vallès. Caminando así a levante sobre el camino real de Vic, Girona y Palamós, a una legua de Montcada a la Grua [hostal] y Montmeló, se dividen los caminos. El de Girona gira asi a la parte de levante y el de Vic asi a la parte de tramontana pasando el rio Besòs. Al camino real de Girona, a media legua de Montmeló, ai unos llanos que llegan asta la Roca.

Continuando el sobre dicho camino a nueve leguas de Barcelona hay sobre de una eminencia la villa y castillo de Hostalric, que al pie dello passa el rio Tordera. Caminando asi a levante, sobre el camino real de Girona y Palamós, a un tercio de legua de Hostalric casi frente Massanes se dividen los cainos, el de Palamós tira así a la parte de levante y el de Girona asi al norte.

Saliendo de Hostalric asi a norte a 5 leguas esta la plaza de Girona. Saliendo de Girona y caminando asi a levante camino de Figueres hay a una legua de Girona el lugar de Medinyà. Continuando sobre dicho camino de Figueres a tres leguas de Girona se alla el lugar de Bàscara. Pasando el rio Fluvià y caminando asi a Figueres al lugar de Santa Llogaia sobre el rio Manol. Caminando de Figueres asi a Bellaguarda hai una plaza de armas, desta parte de la Muga a Pont de Molins, teniendo el rio adelante. Y caminando del Hostalnou para Bellaguarda ai otra plaza de armas a la Jonquera.

Camino de la Ciudad de Barcelona asta Perpinyà por la Costa de Mar. Saliendo de Barcelona y encaminándose a Perpinyà por el camino de la costa de mar. Encaminase a levante

---

les troupes des Espagnols, en Catalogne (Lyon, 1684).

sobre el camino que va a la plaza de Palamós, a casi legua y media de Barcelona allase un lugar que se dice Badalona cercado de muralla a la antigua, situado en un terreno llano cerca del rio Besòs donde puede campear un exercito. Continuando el dicho pasase la torre de Montgat, y a poco más de una legua allase otro lugar que se dice Alella, que tambien hay unos llanos que en ellos se puede campear de camino cerca de la villa de Mataró sobre un riachuelo que siempre tiene agua [la riera d'Argentona].

Continuando sobre dicho camino a más de una legua del lugar de Alella allase la villa de Mataró. Todo lo que son colinas y costas desde Barcelona a Mataro son todas viñas y los montes son de bosques de ansinas y pinos y al llano hay muchos campos de trigos y legumbres. Continuando al sobre dicho camino de la cuesta de mar en adelante. Salgase de Mataró y encaminese asia levante, a una legua de dicho lugar allase otro lugar que se dice Caldes sobre una ensenada o cala en tierra llana a la orilla de la mar.

Caminando más adelante sobre el mismo camino asi a levante, y siempre al pie de la costa, a poco más de media legua de dicho lugar allase otro lugar que se dice Arenys de Mar que es donde fabrican los navios por la comodidad de la madera. Más adelante en seguimiento de dicho camino a media legua del lugar de Arenys de Mar allase otro lugar que se dice Canet, situada al pie de la costa sobre una cala. A media legua de Canet en continuación de dicho camino esta un lugar que se dice Sant Pol, y a otra media legua más adelante de Sant Pol esta una punta de tierra que sale a la mar que se dice la punta de Calella, y asi al pie de la cuesta esta situada el lugar que se dice tambien Calella. Este lugar es grande de mucho comercio.

A la orilla de la mar donde son las barracas de los pescadores tiene una torre muy buena con su artilleria.

Del sobre dicho lugar de Calella a Hostalric ai el camino carril y dicho camino siempre pasa por unos terrenos llanos y sobre el rio Tordera y entre Calella y Hostalric sobre el camino sobre dicho allase un lugar que se dice Malgrat y otro que se dice Tordera.

Continuando al sobredicho camino de la mar se sale del lugar de Calella y se encamina así a levante y a media legua de Calella allase la punta y lugar de Pineda y a tres quartas de legua más adelante esta el lugar que se dice Malgrat, situado en unos llanos de la orilla de la mar, apartado de la cuesta tiene un riachuelo que le passa cerca del lugar que se dice rec Viber.

Más adelante de dicho lugar de Malgrat, en continuación al dicho camino a una legua y un cuart, allase el rio Tordera que entra en la mar y unos campos muy llanos donde se puede campear y andar con artillería y carros a Hostalric y Girona. Este rio nace de Montseny y todo el año tiene agua. Passando el sobre dicho rio Tordera y continuando al sobredicho camino a tres quartos de legua de dicho allase la villa de Blanes.[46]

1686 | **Monsignior Nicolini**

Salses és una vila miserable de quatre cases i un hostal que no és de bon estar en quant al menjar, i és pitjor encara dormir-hi, perquè els llits no són bons ni nets. De Salses vàrem marxar a bona hora i vàrem arribar a Perpinyà a les set i

[46] *Discurso general hecho por el maestre de campo don Ambrosio Borsano* [...]. *En que describe toda la carta topográfica del Principado de Cataluña, Condado de Rosellón y Cerdaña* [...]. *Consagrado a la Real Magestad de Don Calols II, Rey de las Españas, Nuestro Señor.*[39 de gener de 1685], manuscrito. Biblioteca Nacional.

mitja. Vàrem sortit de Perpinyà al voltant del migdia i després vàrem fer unes tres llegües per un camí gairebé pla i bo, tot i que vàrem haver de passar un rierol. Després s’arriba al lloc del Voló, una vila que té molt bon aspecte, passat el riu Tet ens vàrem anar a allotjar una mica més endavant a l'hostal de Sant Martí. És una casa solitària en un lloc desert i no s'hi està massa bé. A tot arreu sempre és millor aturar-se en els llocs habitats que en aquests hostals solitaris, especialment vora la frontera. Vàrem marxar d'aquest hostal posat al peu del pas dels Pirineus, o coll del Pertús, o pas de Bellaguarda.

Al matí següent, el 18, quan ja era clar comença la pujada a la vora de l'hostal, molt costeruda i pedregosa, al llarg de més o menys mitja llegua, sobretot al principi, abans d'arribar a les cases anomenades Les Encluses o les Cabanes. Avançant una mica es comença a descobrir la fortalesa del Pertús o de Bellaguarda, situada sobre una muntanya que domina l'entorn. En arribar al coll o cim d'aquesta muntanya, hi ha una casa a la vista de la fortalesa, on hi ha un altra oficina on cal mostrar els passaports.

Em sembla que en aquest pas hi ha una llegua per la pujada i una altre de baixada, i el que queda de camí fins a la Jonquera, un lloc miserable, fan les tres llegües que es conten des del Voló al dit la Jonquera, on acaben les muntanyes i el camí és bo i pla. De l’esmentat la Jonquera hi ha una llegua curta fins a un hostal dolent i solitari enmig del camp que es diu Hostal Nou, on ens han donat una mica de pa fet amb mel i a les mules de veure sense estacar-les. Hem continuat el viatge i hem passat molta estona per rius i rierols, i a vegades el pas era el mateix llit, però no hi havia aigua, hauria estat molt incòmode si haguessin baixat plens.

A Figueres, des de l'Hostal Nou, hi ha una llegua, però és molt llarga. Els camins són realment bons, excepte una tercera part de llegua, quan es passa entre les roques i un pont de pedra sobre un altre riu, que em sembla que es diu Muez [Muga]. En quant a lladres o miquelets –ens varen dir que es tractava de persones o soldats espanyols disfressats–, si be he escoltat que fan alguns robatoris quan es tracta de dos i tres persones juntes, en cas de ser una tropa de deu o catorze persones, com nosaltres, no sembla que hi hagi perill si no es deixa d'anar junts. El governador del Pertús actua amb rigor en contra d'ells, per tal de tenir lliure l'activitat comercial, en aquest lloc solitari i estèril.

Hem caminat una hora bona fins a Figueres, una ciutat petita, però diuen que és un dels millors llocs de Catalunya. Ens hem allotjat en un hostal, només hi havia un llit i l'habitació era raonable pel que dóna el país. Per la resta qui vol pa i vi se l'ha d'anar a buscar, però en portàvem una mica, si no, ho hauríem passat malament.

Hem sortit de Figueres el 19 per anar a Bàscara, a dues llegües de distància, el camí es bo i pla i el país fèrtil i gairebé tot cultivat amb oliveres, vinyes i cereals, excepte en uns pocs llocs. A tres quarts de llegua es troba un vila petita que es diu Santa Llogaia, a prop Bàscara, a una milla i mitja. Es passa en barca el riu Fluvià, però les lliteres i els cavalls passen més enllà, a gual. I es va a peu fins a Bàscara, que sembla un poble raonable. Hi hem menjat i no ha estat tant malament com pensàvem.

De Bàscara hi ha dues llegües fins al poble de Medinyà, de menys categoria que Bàscara, i d'aquí una llegua molt llarga fins a Girona. En diversos llocs els camins són dolents, que

n'hi ha pocs de bons. Es passa sempre sobre turons i sovint per boscos, però els camps en general són cultivats, sobretot de vinyes. De tant en tant hi ha alguns llogarets i cases escampades en les zones rurals, que són boniques i habitades.

Gairebé a una milla i mitja de distància de Girona es passa el Pont Major sobre el riu. És un pont vell i llarg, però dos vehicles a penes poden passar. Del pont a la ciutat es passa pel mig d'una població, i abans d'arribar a la porta hi ha una altra palissada. Aquesta ciutat està dividida, la situada a la dreta del riu sota de la muntanya és anomenada Girona, i l'altre el Mercadal. L'endemà, dia 20, després d'haver sentit la missa de les cinc a l'església dels Pares Agustins, enllà del pont, vàrem marxar cap a les sis, passant a gual el rierol que travessa la ciutat. A les onze vàrem arribar a les Mallorquines, que són dos o tres hostals a una milla de distància d'una petita vila, on hem pres un refresc.

[Després de Girona] es comença a trobar boscos i els camins no són gens bons sobretot pels carruatges, en passos dolents i fangosos. Però a una llegua abans d'arribar a les Mallorquines comencen els turons plens de roures i de pins, i això dura fins a les Mallorquines, amb un sòl en general sorrenc.

Després de deixar les Mallorquines es passa una altre vegada, i al llarg d'estona, per boscos de roures i pins, menys en els pocs llocs que hi ha cultius de cereals i vinya. Hi ha dues llegües fins un rierol que es passa a gual i hi ha un tros que es camina pel llit del riu que es diu Arrich o en realitat Hostalric, com ho posa al mapa. Es deixa a mà dreta sobre el turó un poble gran [Hostalric], envoltat de muralles amb un castell en la part més alta, que sembla fortificat a l'antiga manera i no a

la moderna. L'un i l'altre prenen el nom, tal com he pogut saber, del riu esmentat. A una llegua hi ha un hostal solitari [l'Hostal Nou] que no té mal aspecte. Després d'una altra llegua en què es passa a gual alguns rierols, s'arriba a Sant Celoni. En aquestes dues llegües el terreny, en la seva major part, és cultivat, i veiem vinyes i sembrats bonics. A Sant Celoni hi arribem a les sis, havent marxat a la una de les Mallorquines, i sense entretenir-nos en el viatge.

Es passa Sant Celoni envoltada de muralles, i anem a allotjar-nos als afores del poble, en l'hostal que fa cantonada. Es diu del Perro, o sigui del gos, i crec que té un cartell amb un gos de mascota. Hi vàrem estar millor que en els anteriors, tant pel que fa a dormir com a menjar. Hi ha dues habitacions bones amb dos llits del volum propi del país per cadascú, i dos llits baixos en una altra habitació, a la part posterior de la sala, a mà dreta quan es puja. I la bona està al davant a l'esquerra.

Vàrem marxar el dia 21 de gener les cinc i mitja, més o menys, de Sant Celoni i vàrem arribar cap a les 10 a la petita vila de la Roca, que té un castell mig destruït al cim de la muntanya del darrere, i hi ha quatre llegües. Com que no tenia una bona aparença vàrem continuar endavant i vàrem arribar a tres quarts de dotze a un llogaret anomenat la Grua format per quatre o cinc cases. L'hostal és dolent per dormir-hi, i ara ja havíem fet cinc llegües.

Els camins en general són bons, gairebé sempre són plans entre els turons, però hi ha passos una mica dolents pels carruatges a causa del fang, però són curts. El cert és que es passa molt sovint per alguns petits rierols, i a vegades es camina part del temps pel seu llit, i són tan amples que semblen torrents. Però qui s'hi troba en temps de pluges i de crescudes

dels rius, sovint córrer el risc de no poder passar. A la sortida de Sant Celoni es travessa un rierol [la Tordera] per sobre un pont de pedra.

El país és bonic, i en gran part dividit entre terres sembrades i boscos de pins, que en algunes parts són molt grans i alts. No es veuen vinyes, només de tant en tant hi ha raïm al voltant d'arbres grans. I si els habitants fossin més industriosos crec que es podria trobar terra cultivada amb més freqüència. Al cap de dues llegües de Sant Celoni es passa per la vila de Llinars, que és del baró de Llinars, que hi té una casa de camp quadrada de força aparença.

Sortint a una hora i quart de la Grua vàrem arribar a les cinc i mitja a la porta de Barcelona. Les carreteres són boniques i grans i es passa algun rierol. En quan al país, la primera llegua, fins a una casa o hostal, que és a una hora i uns tres quarts, es passa en general per boscos de pins sovint bonics per la verdor i la quantitat d'arbres, que fan una panoràmica agraïda.

D'aquí fins al poble de Sant Andreu hi ha tres quarts d'hora de camí, i després encara falta una tercera llegua, que no és curta fins, a Barcelona. En aquestes dues llegües es camina entre terra conreada i sembrada, particularment a mitja llegua prop de Barcelona, que llavors es descobreix. Després de passar uns petits turons, hi ha una bella plana, i al voltant només es veu cereals que estaven molt avançats, i també arbres en flor.[47]

---

[47] «Diario di viaggio fatto da monsignior Nicolini, Nuncio Apostolico di Portogallo, da Avignone (per Montpellier, Barcelona et Zaragoza) a Madrid. Anno 1686, scritto dal suo secretario. Ed. Ernst Werner. Des päpstlichen Nuntius Nicolini Reise nach Spanien in Jahre 1686.» *Revue Hispanique*, Vol 68, nº153 (Paris, 1926).

1700 | **Bernardo José Olives de Nadal**

A 5 de diciembre salimos del puerto mayor de Alcudia cerca de mediodía, y llevando tiempo famoso fue dichosísimo el viaje, sin contrariedad alguna; caminamos la tarde y la noche, amaneciendo el día seis muy alegre, y con la confianza de ser día de san Nicolás, abogado de los navegantes, me aseguré de llegar a tierra aquella noche; pues antes de las doce nos hallábamos delante de Mataró, aguardamos que amaneciese, y hallándose el tiempo en calma, que no me aseguraba llegar aquella noche a Barcelona, siendo el día siguiente la Concepción de Nuestra Señora fiesta la más principal de aquella ciudad, resolví desembarcar en Mataró, hallándome solamente cuatro leguas distante de Barcelona, donde podía entrar el mismo día. Aquí solamente nos detuvimos lo preciso para oír misa y comer, y alquilando una calesa, y cabalgaduras, salimos temprano para llegar de buena hora en Barcelona, es el camino todo llano, solamente se encuentra una pequeña montañuela llamada Montgat con un antiguo castillejo en la cima (del cual se habló bastante en otro tiempo).[48]

1700 | **François de Tours**

Després d'haver vist tot el que cal veure a Barcelona ens vàrem dirigir a la costa de la mar i vàrem anar a Mataró. És una vila petita molt bonica i molt agradable si la comparem amb al seu entorn. És al costat del mar, com Arenys, que és una vila petita, i Calella, que és un poble gran, però Blanes és una vila petita molt maltractada pels francesos durant la darrera guerra. De Blanes vàrem anar a Girona. De Girona và-

[48] Bernardo José Olives de Nadal [1700] J.L.Amorós i altres. Europa 1700. *El Grand Tour del menorquín Bernanrdo José* (Barcelona, 1993).

rem anar a Figueres, que és una vila petita però amb un gran mercat i és la darrera de Catalunya del costat de França. Amb la ventada disminuint, el matí de Divendres Sant vàrem marxar ràpidament amb la por que no ens tornés a aturar i vàrem anar a Bellaguarda. És una ciutadella molt forta dalt d'una muntanya, que sembla inabastable. Hi ha sis-cents homes de guarnició. És el pas per entrar a França o per anar a Espanya, i la primera població que es troba entrant a Espanya és la Jonquera.[49]

1701 | **Rei Felipe V**

[La Reyna venía acercándose por el mar, pero no bien tratada de aquel nuevo carruage del indómito elemento, tuvo que desembarcar en Marsella en 14 de octubre, continuando su viage por tierra, y siendo dignamente tratada en los Dominios de Francia, aunque caminaba con embozo de incógnita.]

A tot lo què fou servit respondre sa senyoria, ço és, del primer punt, que lo dia present arribava la reyna nostra senyora en Perpinyà a hont esperaria donant lloch a que sa magestat pogués arribar a Figueres. Dilluns, a XXXI de octubre MDCCI. En aquest dia, desprès de dinar, se és partit lo rey nostre senyor, Déu lo guarde, per la vila de Figueres per a allí rèbrer a la reyna nostra senyora, sa real consorte. Dimecres, a II de nohembre MDCCI. En aquest dia, a la matinada, s'és partit per la ralla del present Principat per la part de Girona lo il·lustre marquès de Vilanant, compte de Montagut y Robles, embaxador elegit per sas senyorias ab deliberació de XXXI de octubre pròxim passat, a fi de donar la benvinguda a la reyna,

---

[49] «Voyage du P. François de Tours en Espagne et en Portugal (1698-1700)», ed. Lucien Barrau-Dihigo. *Revue Hispanique*, nº123, octubre, 1921.

nostra senyora, y besar sa real mà en nom de sas se-nyorias y per consegüent de tot lo Principat.

[Hízose en Figueres la entrega y el desposorio con palabras de presente, dando la bendición el Patriarca de las Indias en el día 3 de noviembre.]

Dimars, a VIII de nohembre, MDCCI. En aquest mateix dia, a las sinch horas de la tarda, entraren ab un coche en la present ciutat [Barcelona] lo rey nostre senyor, Déu lo guarde, y la reyna nostra senyora, sa real consorte, anant esta a mà esquerra de sa magestat en la popa de dit coche, y poch després de haver-se apeat en son palau, és estada feta salva real per la present plassa.

[Barcelona 10 de noviembre de 1701. Sus magestades, celebrados sus reales desposorios en Figueres, entraron en esta ciudad con muchas aclamaciones el dia 8, aviendose esmerado en festejos todos los lugares desde el de Figueres, de donde salieron el dia 4.]

[El periòdic francès *Mercure Galant* de novembre de 1701 informa que el dia 31 la reina era a Salses, i que a l'Hostal Nou, després de Figueres, troba el rei Felip, però de fet es varen reunir a la plana vora l'hostal, on era tradició de fer la cerimònia de les entregues, quan hi havia un enllaç real. Notem que ell tenia 17 anys i ella 13].

[Un altre viatge de Felip V fent el mateix trajecte, el mes de desembre de 1702]. [El dia quinze, salió su Magestad de Perpinyá por la manyana, e hizo noche en el Lugar del Voló]. El rey llegó el dia 16 con felicidad a Figueres, primer lugar de España, adonde mudó el carruage, que allí le esperava. El dia 17 durmió en Girona, y el dia 20 entraria en Barcelona. [El dia

diez y siete hizo el Rey la jornada hasta Girona; y el diez y ocho a Hostalric; y el siguiente diez y nueve a Llinars][50]

1706 | **Juan Alvarez de Colmenar**

Camí de Barcelona a França. Anant de Barcelona a França es passa per Montcada, una vila petita situada a dues llegües, al costat del riu Besòs, i que temps passats havia estat una fortalesa important. Es deixa a mà dreta dues viles petites situades al costat del mar, Badalona a una llegua de Barcelona que és defensada per una bona fortalesa, i després Mataró, on fan cristalleries molt boniques, i més enllà Pineda prop d'on desemboca la Tordera. De Montcada es va a la Roca, que és a dues llegües. Des d'allà es passa per Llinars i per Sant Celoni. Es fan sis llegües de camí i s'arriba a Hostalric, vila petita situada sobre el riu Tordera, a cinc llegües de Girona.

Després d'aquesta digressió vaig continuar el camí de Girona a França. Es passa per Bàscara, una vila petita a tres llegües de Girona, situada sobre el Fluvià. A dues llegües d'allà es troba Figueres o Figuera, una vila petita que abans tenia una bona fortalesa. A tres llegües de Figueres trobem la Jonquera, una vila petita situada al peu dels Pirineus, que no és ni una ombra del que havia estat abans. D'aquí fins el Pertús, que és el primer lloc del Rosselló, hi ha una llegua. La muntanya és extremadament dura en aquests verals, el camí és molt aspre i passa per passos estrets. [51]

---

[50] *Dietaris de la Generalitat de Catalunya* 1411-1714, vol X. Anys 1701 a 1713 (Barcelona, 2007). *Gaceta de Madrid* (15/11/1701, 26/12/1702). Entre claudàtors: Henrique Florez. *Memorias de las reynas catholicas* (Madrid, 1790). Antonio de Ubilla. *Sucession del rey D.Phelipe V* (Madrid, 1704).

[51] Juan Alvarez de Colmenar. *Les delices de l'Espagne et du Portugal,* vol.IV (Leide, 1707).

c.1720 | **Comte de Darnius**

De Barcelona a Hostalric va derecho al Clot, donde deja el camino que va a Mataró, a poco trecho pasa la cequia que va a Barcelona por su puente, ynmediatamente en Sant Andreu, luego al coll de la Trinitat con los fondos de Montcada, y aquí deja el camino que va a Manresa, y continuando sale al lugar de Montcada, pasa el rio Ripollet a vado, mesón de Fonfreda, donde deja el camino que va a Vic, pasando por Sant Feliu de Codines, y atravesando el bosque de la Pineda Fosca, al cavo de él deja el camino que va de Montmeló a Martorell, sale en Montmeló donde deja el camino que va a Vic, ynmediatamente pasa la riera del Congost, el Mesón del Recó, y en saliendo de el pasa la riera de Mogent, el Arrebal de Vilanova, va al lugar de la Roca, y aquí deja el camino que va de Mataró a Vic, después buelbe a pasar la misma riera de Mogent, y bolviéndola a pasar a corto trecho pasa en las casas dichas de Mogent, donde deja el camino que va de Hostalric a Mataró, pasando por Llinars, y después pasa otra vez la dicha riera, poco después al lugar de Llinars donde deja la carretera que va a Granollers pasando por Alfou y Cardedeu, y pasando otras dos vezes la misma riera llega a las casas dichas de Trenta Passes, y tomando por un riachuelo abajo se va a pasar en el puente de Sant Celoni en donde deja el camino que va de Hostalric a Mataró pasando por Arenys, y a poco trecho pasa en Sant Celoni, y prosiguendo el camino va al girant de Gualba, poco después al Mesón de Hostalnou, pasa después la riera de Arbucies y llega luego en Hostalric. Este camino es todo llano, bueno y carretero no teniendo otro defecto sino que Trenta Passes hasta la puente de Sant Celoni es todo zerrado de montañas a uno y otro lado, como también tiene la yncomodidad

de haver de vadear tantas vezes la riera de Mogent y la riera de Arbucies.

De Hostalric a Girona pasa a coll Formic donde deja el camino que va a Palamós, luego entra en el Angost de la Mata de la Dern, y a alguna distancia deja el camino que va a Olot, va derecho a pasar la riera de Santa Coloma y seguidamente va a Les Mallorquines, a algún trecho deja el camino que va de Girona a Mataró pasando por el Suro de la Palla, va después al Mesón de la Tiona y poco después pasa el rio Onyar a vado, seguidamente va a la torre Asterach y poco después derecho al Mesón de la Avellaneda y llega a poca distancia a Girona.

De Girona a Figueres pasa todo derecho por el Pont Major donde deja el camino que va a Palamós pasando por la Bisbal, después pasa el rio Ter por la puente donde deja el camino que va a Figueres pasando por Esponellà, atraviesa el collado de la Costa Roja y va a pasar el rio Esterri [Terri] a vado por nezesitar su puente de recomposizión, y aquí deja el camino que va a Torruellla de Montgrí a Besalú, luego pasa a Medinyà y a poca distanzia deja el camino de Torruella pasando por Verges inmediatamente sube a la Cruz de Fellines y vajando al Mesón de Cinyana sube a Mesón d’Orriols, luego en la villa de Bàscara y aquí pasa el rio Fluvià a vado, pasa muy serca del camino del Angel de Puntós, va seguidamente en Santa Llogaia d'Esterri [d'Àlguema] y de aquí a Figueres. Este camino es llano, bueno y carretero y solo tiene la incomodidad de haver de vadear el rio, advirtiendo que en la Cruz de Fellines a havido grandísimas emboscadas.

De Figueres al Portús pasa todo derecho al pas de las Moles donde pasa el rio la Muga a vado, luego pasa la sequia de Cabanes a vado, y a corto trecho deja el camino que va al coll

de la Carabasera y poco después deja el camino que va al Voló pasando por el coll Forcat y después deja el camino que va del Portús a Roses continua y pasa el rio Ricardell y de aquí al Mesón del Hostal Nou, luego pasa el rio Llobregat, después el paso de Quer de Boc y continua hasta la Jonquera en donde deja el camino que va al coll del Portell y baja a Murallàs, continua por la orilla del rio Llobregat y subiendo la subida lo atraviesa algunas vezes hasta llegar a las casas del coll del Portús distante medio tiro de cañón de la plaza de Bellaguarda, desde aquí se puede tomar el camino derecho por todo el llano del Roselló. Este camino es llano, bueno y carretero aunque tiene la incomodidad de haver de pasar el rio la Muga, la sequia de Cabanes y otros riachuelos a vado, pero la gente de a pie y a cavallo pueden pasar a Pont de Molins que por ser angosto el puente no puede pasar por él carruaje.

De Barcelona a Mataró se va en derechura al Clot, donde deja el camino que va a Hostalric, seguidamente va a pasar el rio Besòs a vado después en Badalona, poco después atraviesa el coll de Montgat y va enderechura a las casas del Masnou las de Premià y Vilassar y llega después a Mataró. Este camino es llano bueno y carretero siguiendo casi siempre la orilla del mar menos en la subida y vajada de Montgat. Tiene la yncomodidad de vadear el rio aunque sino es en tiempo de ynvierno está siempre enxuto. De Mataró a Girona pasando por el Suro de la Palla va siguiendo la orilla del mar hasta la vajada de Caldes d'Estrac. Sube al lugar de Caldes vaja después a la riera dicha de Caldes y siguiendo el camino pasa muy zerca de la torre Encantada, y seguidamente en Arenys de Mar donde deja el camino que va a Hostalric, continua y pasa a Canet, después a Sant Pol inmediatamente a Calella, Pineda y Mal-

grat y a corto trecho deja el camino que va a Blanes, después va a pasar a las Ferreries, poco después pasa el rech Viber y después el rio Tordera donde deja el camino que va de Hostalric a Blanes pasando por Tordera y el camino que va de Blanes a Hostalric, a corta distancia deja un otro camino que va de Hostalric a Blanes como también otro camino que va de Blanes a Hostalric, continua y pasa al lado de la torre de Gelpí y subiendo al Suro de la Palla, haze la bajada derecho a los mesones de la Granota y poco antes de llegar a ellos deja el camino que va de Hostalric a Palamós y el camino que va de Palamós a Hostalric, va después a la Tiona, dejando poco antes de llegar a ella el camino que va de Girona a Hostalric.[52]

1729 | **Étienne de Silhouette**

Vaig entrar a Espanya el 31 d'agost de 1729. Vaig passar per Girona i vaig arribar a Barcelona el 3 de setembre, on em vaig quedar cinc dies. La Jonquera és la primera vila de Catalunya, a tres quarts de llegua de la fortalesa de Bellaguarda. De la Jonquera es va a la petita vila de Figueres. Abans d'arribar a Figueres, i entre Figueres i Girona, es travessa un país molt fèrtil i ben cultivat. No es passen rius, només el llit de diversos torrents que en temps de grans pluges, o quan les neus es fonen, aturen els viatgers. Girona és una ciutat mitjana i està partida en dues per un riu petit anomenat Onyar. Barcelona és una de les més riques i boniques viles d'Espanya.[53]

---

[52] Conde de Darnius. *Guía de los caminos más principales del Principado de Cataluña, assí carreteros como más quebrados, por los quales pueden transitar exercitos, carruage y destacamentos*. Biblioteca Nacional de España. Manuscrit 10529.

[53] Étienne de Silhouette. *Voyage de France, d'Espagne, de Portugal et d'Italie. Du 22 avril 1729 au 6 Février 1730*, vol.IV (Paris, 1770).

1738 | **Charles Frédéric de Merveilleux**

Vaig passar sense problemes el cos de guàrdia que hi ha sota el fort de Bellaguarda, i vaig fer moltes cortesies a l'oficial i als soldats, que em varen ajudar amablement a arribar a la Jonquera, la primera porta de Catalunya, i d'aquí es va a Figueres. Vàrem arribar bé a Girona, després d'haver travessat territoris bons i dolents. Ens hem adonat de la seguretat dels camins a causa dels destacaments de tropes que van i venen d'un costat a l'altre de Catalunya. Em va sorprendre molt veure que els dies d'abstinència als hostals ens oferien carn de greix. No hi ha la rigidesa de França en quan a l'abstinència de viandes, i els capellans no es preocupen, com passa al Llenguadoc, d'anar a inspeccionar les cassoles dels seus parroquians. Girona no té res de curiós.

Viatjar per Catalunya sempre és perillós a causa dels rius que s'han de passar, sense ponts, que d'aquests n'hi ha molt pocs. I aleshores s'han de prendre moltes precaucions. Per la resta en aquesta província es viu com a França, i als hostals s'hi troba de menjar, sense la molèstia d'haver de cercar les provisions com passa a la resta d'Espanya. I com que les carns, els vins i en general tots els aliments a Catalunya són excel·lents, el viatger no té motiu de queixar-se. Al cap de tres dies d'haver sortit de Perpinyà vàrem arribar a Sant Andreu a tres quarts de llegua de Barcelona. És inútil intentar anar més ràpid per arribar més aviat, perquè hi ha el risc de trencar el vehicle sense necessitat. Ens vàrem allotjar a Sant Andreu.[54]

[54] Charles Frédéric de Merveilleux. *Mémoires instructifs pour un voyageur dans les divers états de l'Europe,* vol 2 (Amsterdam, 1738).

1747 | **Duque de Medinaceli**

Ruta de Madrid a Berna en la Suiza por Zaragoza, Barcelona, Lion de Francia y Ginebra, con expresión de las leguas que ay de un tránsito a otro y de las mexores posadas que se encuentran en algunos lugares de ella. Hasta Perpinyà donde se toma la posta, si no lleva S. Exª. sus oficios o providencia equivalente, lo pasará mal; pero de alli adelante nada echará menos, siendo de conveniencia, decencia y economía caminar en posta y a la ligera, porque ademas de que nadie camina de otra suerte, se gana el tiempo y se gasta menos; pero será lo mas que podrá llevar tres sillas de posta, que siendo de dos plazas cada una, necessitan 9 cavallos, y con el que marcha delante a prevenir la posta inmediata para no detenerse, son 10, y muchos los que cruzan, por lo qual no conviene sean muchos carruages que corran juntos. De Barcelona a Sant Celoni 5 [leguas]. De Sant Celoni a las Mallorquines 4. De las Mallorquines a Girona 4. De Girona a Figueres 5. De Figueres a la Jonquera 4. De la Jonquera al Voló 3. De Voló a Perpinyà 3.[55]

1750 | **Duquesa de Savoia**

[Viatge de María Antonia Fernanda de Borbón, filla petita de Felip V, cap a Itàlia, on es va casar el 31 de maig amb príncep Víctor Amadeo III de Savoia. L'entrega a la corona de Savoia es va fer a prop de Figueres]

---

[55] «Relación del viaje del Duque de Medinaceli , D. Luís Antonio Fernández de Córdoba, a Nápoles para tener en la pila, en nombre de S.M. al Infante D.Felipe (1747-48).» Series de los más importantes documentos del archivo y biblioteca del ecmo. Señor duque de Medinaceli , elegidos por su encargo y publicados a sus expensas por A. Paz i Meliá. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol 68 (Madrid,1916).

La duquessa de Savoia arriba a Barcelona el dia 3 [maig 1750] al migdia. El dia 5 es va posar en camí per anar a Sant Celoni. Va arribar el dia 7 a Figueres. El mateix dia a les tres i mitja del migdia la duquessa va marxar de Figueres per anar a la casa on s'havia de fer l'entrega. [Feta la cerimònia] en arribar al marge d'un riu que calia travessar varen veure que, aquella nit, la fosa de les neus havia engruixit tant les aigües que no es podia passar a gual per cap indret. [Va estar el dia 9 i 10 a Figueres] el dia 11 va marxar ben aviat cap a la Jonquera per continuar el viatge travessant una part de França.[56]

Prosigue la noticia del viage de S.A.R. hasta la Jonquera, función de Entregas, y buelta de su Real familia a Barcelona. En el mismo dia 5 llegó S.A. a Sant Celoni, el 6 a Fornells, y el 7 a Figueres, donde se detuvo el 8 para descansar y disponerse a las Entregas. Desde la raya de Aragón hasta la villa de Figueres, fué escoltada S.A. de un esquadron de Dragones, o Cavalleria.

El 9 se executaron las Entregas con las ceremonias acostumbradas. El Palacio donde se celebró tan serio magnifico acto, fabricado a este fin estava situado en la mitad del camino de Figueres a la Jonquera, y se componía de dos piezas, un salón, y dos retretes, mirando unos a España, y otros a Piemonte, donde se detenían los respectivos cortejos. Su arquitectura, hermoseada con las armas de España y Saboya a los correspondientes lados, estatuas, balustradas, fuentes, y otros adornos, apuró en su construcción las perfecciones del arte, los primores del pincel, la fantasía del relieve, y la delicadeza del dorado; formando sus partes un todo tan perfecto que mereció el concepto y aplauso de estrangeros y nacionales.

---

[56] *Mercure de France* (Paris, juny 1750).

Estava aplazada la marcha de S. A. para el 10, pero no pudo executarse por haver sobrevenido copiosa lluvia, que negó el passo de los rios; y precisada a quedarse todo aquel día hasta la mañana del 11 que segun avisos del Governador de Girona, passó al Voló, aunque con recia tramontana; y por las noticias que van trayendo las postas, se sabe que prosigue felizmente su viage por la Francia.[57]

1755 | **Diego Alejandro de Gálvez**

Día 19 de octubre [1755]. La mañana de este día pasamos en Perpinyà, viendo y observando lo más notable de ella, y mientras solicitando pasaporte para que no nos detuviesen en la raya, como asimismo cambiando por moneda de España toda la que nos restaba de Francia. A la tarde partimos a hacer la noche en Bolou, o el Voló, distante 4 leguas de Perpinyà. El camino es bueno, pero nos incomodó un fuerte temporal y viento frío. Es El Voló un villaje infeliz sobre un alto, a cuyo pie corre el río Tec. La posada es bien infeliz, escasa y mal prevenida; es la última de Francia en que posamos.

Día 20 de octubre. A la mañana salimos y pasamos en nuestro coche por el vado el río Tec. Es caudaloso y necesita de cuidado su tránsito a causa de los incrementos que toma improvisamente por las nieves derretidas de los Pirineos. Hace falta aquí un puente. Nos aseguraron estarse construyendo uno como 3 cuartos de legua más arriba. A la cosa de dos leguas se empiezan a subir los Pirineos y en sus cañadas se pasa y repasa un riachuelo 6 o 7 veces. Es facilísima y corta la su-

---

[57] *Relación de los obsequios que ha rendido la ciudad de Barcelona a la sereníssima señora infanta Dª Maria Antonia, duquesa de Saboya, en su tránsito para Turín* (Barcelona, 1750).

bida y el camino bueno, de manera que no hubo necesidad de bajarse del coche. En lo más alto de la subida está el col de Pertús, en cuya cumbre está edificada la cittadela de Bellaguarda, plaza frontera a Catalunya. Es regular y fuerte, compónese de 5 bastiones. No hay lugar o población alguna en ella más que el alojamiento del gobernador y guarnición. Sobre una roca más baja hay otro fuerte. Al pie de la montaña forma una garganta y sobre la izquierda del camino hay dos hosterías, el jardín del gobernador y un piquete para el registro de todos los que van y vienen. A la bajada hay un arroyo y en medio del puente se divide la Francia de la España.

A la media legua de la raya está el lugar de la Jonquera, primer pueblo de España en el Empordà. Dista 3 leguas del Voló. Junto pasa un riachuelo. El pueblo es pequeñito y no es villa como dice Mr. La Martiniére. Hay en este pueblo fuerte registro para los que entran o salen del reino. A nosotros no sólo no nos registraron, pero ni quisieron admitir la gratificación que merecía su respetuosa atención que les debimos por ser eclesiásticos. Bien nos hizo conocer este respeto estábamos en España, pues en la Francia es cosa indiferente ser clérigo o seglar para el trato. La posada tiene mala provisión de camas, en lo demás es regular.

Después de comer salimos de la Jonquera para la villa de Figueres, dista 4 leguas cortas de buen camino. Todas sus llanadas se ven pobladas de olivares y viñas. Pasamos esta tarde dos ríos, el uno pequeño y otro de bastante caudal de aguas, ambos sin puentes. Este último creo es el Llobregat pequeño, distinto del grande que corre al pie de Montjuic.

Temprano llegamos a la villa de Figueres, uno de los mejores pueblos del Empordà. Está situado a la falda de una ele-

vada colina y gran parte en el llano, en sitio muy fresco y verde. Cíñen la murrallas antiguas, y sus calles y casas son muy buenas. Habítanla como 1.000 familias, entre las que entretienen varias manufacturas, que con la bondad y abundancia de sus frutos lo hacen pueblo rico y abundante en todo. Todas sus cercanías se hallan pobladas de olivares, viñas y huertas, lo que la constituye de gran recreo. La posada es grande, aseada y bien servida.

Día 21 de octubre. Partimos de Figueres a hacer mediodía en la venta de coll d'Orriols, que dista 3 leguas largas. El camino es bueno, pero antes de llegar a la expresada venta hay muchos lodos, mas actualmente el gobernador de Girona está componiendo todos los caminos de su distrito. A dos leguas de Figueres pasamos en barca el río Fluvià, Fluvian o Alba. Es caudaloso, pero hay vado por donde pasó el coche. Es trabajosa la pasada porque hace pendiente y la corriente es muy rápida. Sobre la derecha del río, en sitio alto, está la villa de Bàscara, y poco más de media legua la dicha venta, que es bien desdichada, aunque en muchas posadas de Francia no lo pasamos tan bien de comida como aquí.

A la tarde se caminaron 3 leguas larguísimas. El camino es nuevo, aunque el terreno no ha tomado asiento, incorporándose las gruesas arenas de que lo han cubierto. A dos leguas de coll d'Orriols se pasa el caudaloso río Ter, sobre el que hay un bello y alto puente de piedra. Es rapidísimo este río. A las salidas del puente hay dos pueblos. El que está sobre la izquierda es el de Sarrià, que por ser libre de toda contribución se va aumentando considerablemente. Todas las más de sus casas son nuevas y en ella venden cuanto se puede desear. Toda

la vega por donde corre el río Ter es frondosísima y muy poblada.

La antigua y fuerte ciudad de Girona, capital de una de las viguerías de Catalunya, se halla edificada sobre una elevada colina y parte en bajo. Los muros que la cercan son muy dobles. Abunda esta ciudad en toda suerte de mantenimientos. Sus posadas son muy buenas, bien servidas y muy baratas. Al menos en la de la Cruz Blanca experimentamos esto. Ella es la mejor de Girona; se nos sirvió como en la mejor de la Francia y por precios más moderados. En toda Catalunya, excepto Barcelona, es precio fijo el de 4 reales por cabeza a cada comida y la mitad por los criados. La tarde de este día 21 salimos de Girona pasando el río Onyar por su madre, pues en tiempo de verano es tan escaso de aguas que no se usa del puente. Fuimos a ver también el arrabal y las cercanías, que para todo hubo sobrado tiempo, y nos restituimos a la posada.

Día 22 de octubre. Este día 22 partimos de Girona a hacer mediodía en la venta de las Mallorquines, distante 3 leguas, y consumimos 5 horas para andarlas por estar el camino algo penoso por no haber tomado asiento la nueva composición. Debo notar que en Catalunya están las leguas regladas a hora de camino cada una, así cuando se pregunta ¿cuánto hay hasta tal parte?, responden tantas horas de camino, que es el número de leguas.

En la venta de las Mallorquines nos dieron buena y abundante comida. Y aquí empezamos a comer nuestras ollas españolas, que las deseábamos, porque en saliendo de España no se practica más que el cocido de vaca sin otro condimento. Debo notar que son varios los ríos que atravesamos en estos caminos, que siendo de muchas aguas no tienen puentes, co-

mo sucede en uno que hay cerca de esta venta. Tuvimos la fortuna de ser el tiempo seco, por lo que los pasábamos con facilidad y sin riesgo.

A la tarde anduvimos 4 leguas en siete horas. A las dos pasamos por Hostalric, pequeña villa pero fortísima por su situación en un alto cerro, a cuyo pie corre el río Tordera. En una altura que domina la villa hay una cittadela, hoy desmantelada, que es lo más fuerte de Catalunya. Ella está escarpada por todas partes, excepto el costado que se comunica con la villa. El río Tordera, con otros dos más pequeños que allí se le unen, circunda la mayor parte del cerro, sirviéndole de fosos a esta fortaleza. Sólo tiene esta villa una parroquia y, si no me engaño, hay un pequeño convento de religiosos mínimos.

Cinco o seis ríos pasamos esta tarde, y en ninguno hay puente. Antes noté esta falta en más de 20 ríos que se pasan desde la raya de Francia. Ignoro si es esto por descuido o de intento se conservan así para tener cortado el camino y que sirvan estos ríos para detener las tropas enemigas en tiempo de guerra. A las 4 leguas se halla la villa de Sant Celoni. Está cercada de murallas, cuyas puertas se cierran de noche. Por esta razón los caminantes van a hacer noche a la venta de su nombre, distante un cuarto de legua de dicha villa. La expresada venta se halla entre la unión de un buen río con el Tordera chico, sobre que hay un grande y hermoso puente. La venta es grande, pero mal prevenida de ropa de cama.

Día 23 de octubre. Este día fuimos a comer a la venta del Rincón [Recó], distante 4 leguas, en que se gastaron 6 horas y media de tiempo. Pasamos ocho o diez veces el río Montornès [Mogent] sin puente alguno. La venta es de buen trato y mucho concurso. A la tarde se caminaron otras 4 leguas y en ella

se pasaron 4 ríos sin puentes. En tiempo de lluvias es imposible el transitar estos caminos, pues, como el país sea montuoso, todos los ríos crecen mucho y corren con increíble rapidez.

A una legua antes de Barcelona se atraviesa el lugar de Sant Andreu. El camino desde este pueblo a la capital era impracticable por los muchos barros, pero hoy el Exmo. Sr. Marqués de la Mina, capitán general de Cataluña, ha hecho una gran calzada y hermosa alameda, que no sólo ha facilitado la entrada, sino que la ha hecho un vergel. A la puerta de Francia, en Barcelona, ejecutan, los ministros de rentas un grande registro, principalmente en los que vienen de fuera del reino.

Temprano entramos en Barcelona y fuimos a la posada de la Fonda, que es la mejor y de precios más moderados: 10 reales llevaron al día por cabeza. En la Fontaine d'Or es sin comparación mejor el trato, pero cada comida cuesta un duro y en ella no hay alojamiento de camas y carruajes, por eso no van a ella los forasteros. La famosa y celebrada ciudad de Barcelona, capital de todo el principado de Catalunya, está situada sobre la orilla del mar Mediterráneo, al extremo de una dilatada llanura, la más fértil que se puede concebir.[58]

1760 | **Joseph Baretti**

[Escrit a Llinars la nit del 31 d'octubre] Vàrem deixar Barcelona poc després de la una. Les nostres mules no varen parar de trotar i galopar fins acostar-nos a aquesta vila de Lli-

[58] «Diego Alejandro de Gálvez. Itinerario geográfico, histórico, crítico y litúrgico de la España, Francia, País bajo y gran parte de Alemania» Ed. José Francisco Sáez Guillén, Antonio Segura Morera, María del Pilar Vallejo Orellana. *Un sevillano por Europa. El viaje de Gálvez en 1775* (Sevilla, 1996).

nars, a les sis. El país que hem travessat és bonic i densament habitat per aus i porcs, i també per homes.

[Escrit a Pont Major el 1 de novembre] Avui, per primera vegada en la meva vida, he estat acceptat davant la noble presència de les muntanyes dels Pirineus. Havent menjat en un lloc anomenat les Mallorquines vàrem travessar Girona cap al tard, arribant a dormir a aquesta vila de Pont Major.

[Escrit a Fitou el 3 de novembre] Ahir a les cinc de la tarda vàrem arribar a la Jonquera, un poble molt pobre i el darrer en aquest costat d'Espanya. Una hora després vàrem creuar un pont sobre un riu de poca consideració, la meitat pertany a França i l'altre a Espanya. Des d'aquest pont vàrem començar una pujada difícil, i al cap d'una hora observàvem la vista parcial d'una fortalesa anomenada Bellaguarda. A prop d'aquesta fortalesa ens vàrem aturar en una casa petita al mig d'uns penya-segats tant alts com el més alt dels campanars. Aquí, els traginers ens havien dit que hi trobaríem un sopar excel·lent i llits molt bons [però] l'hostal on tots aquests beneficis ens esperaven s'havia cremat fins els fonaments feia una setmana, i el sopar es va limitar a una mica de pa i formatge, i en quan als llits, en vàrem enginyar un en una habitació sense sostre i tots vàrem jeure vestits en la mateixa habitació sobre uns fardells de palla, que arreplegats d'un estable veí.[59]

1760 | **Christopher Hervey**

Ara estic en una petita ciutat marinera [Canet de Mar] situada a la costa entre Barcelona i França. Us he de dir que la

[59] Joseph Baretti. *A journey from London to Genoa, through England, Portugal, Spain and France* (London, 1770).

carretera que va a Mataró des de Barcelona és molt agradable, en part per vorejar el mar, que se'ns presentava con la superfície llisa d'un llac, i en part per travessar agradables arbredes intercalades amb viles. El nostre vehicle no era més gran que la cadira d'un cavall i jo portava les regnes. La distància és d'unes vint milles. Ens vàrem alimentar en una mena d'hostal amb una combinació de pastissos i vi.[60]

1761 | **Clemente A. de Baena**

A las doce del día trenta salí de Barcelona y pasé por cuatro lugares llamados Sant Andreu de Palomar, Montcada, Montmeló, y la Roca, y a las seis de la noche llegué a Llinars que hay seis leguas donde dormí en una casa por no haber lugar en la posada.

El treinta y uno a las cinco de la mañana salí y a una legua de distancia vi una granizada que había caido la noche antecedente, sumamente grande, pues se encontraban muchos montones de piedras como nueces que en las arboledas habían hecho mucho daño. Pasé después por tres lugares llamados Trenta Passes, Sant Celoni y Hostalric: esta es villa fuerte con muchos castillos y tropa. A las doce del día llegué a Les Mallorquines que hay cinco leguas, donde comí: salí a la una pasando por la ciudad de Girona que es plaza fuerte, y a las cinco llegué a la Pont Major que hay cuatro leguas donde dormí.

En primero de noviembre salí a las cinco de la mañana y a las once llegué a Figueres que hay cinco leguas donde comí. Salí a la una y pasé por la Jonquera, último lugar de España. A las cinco llegué a Bellaguarda [el Pertús], primera hostería de

---

[60] Christopher Hervey. *Letters from Portugal, Spain, Italy and Germany in the years 1759, 1760 and 1761* (London, 1785).

Francia, que hay tres leguas donde dormí. Entre estos dos lugares últimos está un puente de piedra que divide los dos Reynos; frente a Bellaguarda en una montaña está una fortaleza que se llama del mismo nombre, y está todo en la entrada de los Pirineos: desde el puente a Bellaguarda hay media legua.

El dos salí a las seis de la mañana, y pasé por un lugar llamado el Volò, llegando a la ciudad de Perpinyà a las doce, que hay cuatro leguas, donde comí. Es capital de la provincia del Rosselló, ciudad grande y hermosa, de mucha agua, huertas y arboledas. Cercan sus muros grandes canales de agua y molinos de pan. A la entrada está una fuerte ciudadela, y a la salida un bello castillo. Desde aquí sale una laguna que tiene mas de once leguas de largo y más de una de ancho. El paso de los Pirineus es muy delicioso por sus empinados montes, muchas gargantas de agua, y grandes arboledas. A las dos de la tarde salí y pasé por un lugar llamado Salses, y a las seis llegué a otro llamado Fitó, último del Rosselló, que hay cuatro leguas donde dormí.[61]

1766 | **Etienne-François de Lantier**

Vaig sortir de Perpinyà per la porta de Sant Martí, també dita la porta d'Espanya, deixant els meus costums i els meus prejudicis al suburbi de la vila. En primer lloc em vaig prometre despullar-me del caràcter superficial i irreflexiu d'un francès de la meva edat. De Canet a Mataró la ruta és preciosa, es travessen viles envoltades d'arbres i de jardins. Vàrem gaudir de la visió del mar i d'una infinitat de barques de pescadors. La figura amable de les dones acompanyava l'ameni-

[61] Clemente A. de Baena. *De Arcos a Roma en 1761* (Arcos, 1893).

tat del país. Elles es dediquen en general a fer puntes i el treball dels homes és la pesca.

Mataró és una vila molt agradable i al seu entorn es produeix molt de vi. Des d'aquesta vila a Barcelona es segueix un camí que frega el mar, vorejat per arbres de morera que ressalten el paisatge. Després d'algunes hores de marxa vaig percebre els campanars, les torres i també les muralles de Barcelona. Aleshores vaig gaudir d'un quadre magnífic. Veia aquesta vila aixecar el cap enmig d'uns camps riallers, a la seva esquerra un mar vast i l'horitzó esclatant de llum. L'esplendor d'aquest astre, la riquesa dels camps, i l'aspecte de la vila, tot anunciava la força i la prodigalitat del Creador de l'univers.[62]

1769 | **Giacomo Casanova**

L'últim dia de l'any me'n vaig anar de Barcelona amb el meu servent, que estava assegut darrere de la meva cadira, i vaig acordar amb el conductor arribar en diverses jornades a Perpinyà el 3 de gener de 1769. El conductor era un piemontès, un home brau. L'endemà, mentre dinàvem en un hostal del camí, va entrar en l'habitació amb el meu servent i em va preguntar si sospitava que m'estaven seguint.

– Bé, pot ser, li vaig dir, però perquè em fa aquesta pregunta?

– En sortir vostè ahir de Barcelona, em vaig fixar en tres homes a peu, armats i de mal aspecte. La nit passada varen dormir a l'estable amb les meves mules. Avui han sopat aquí, i fa tres quarts d'hora que ens han avançat. No parlen amb ningú, i em fan mala impressió.

---

[62] M.de Lantier. *Voyage en Espagne du chevalier Saint-Gervais* (Paris, 1809).

– Què podem fer per evitar ser assassinats, o per deslliurar-nos de la incòmode sospita?

– Hem de sortir tard, i aturar-nos en un hostal que conec, que hi ha a una llegua enllà del final l'etapa ordinària, on hauran anat a esperar-nos. Si els veig tornar enrere i dormir al mateix hostal on estarem nosaltres, ja no tindrem cap dubte.

El raonament em va semblar ajustat i vàrem marxar més tard. Jo anava gairebé sempre a peu, i a les cinc ens vàrem aturar en un hostal miserable, i no vàrem veure cap senyal del trio sinistre. A les vuit estava sopant, quan el meu servent va entrar i em va dir que els tres individus havien tornat, i que estaven a l'estable bevent amb el nostre conductor. El meu cabell es va estarrufar, ja no hi havia cap dubte. En l'hostal no hi havia res a témer, però el perill era cap a la frontera on hi havíem d'arribar en ser fosc.

Li vaig dir al meu servent de no mostrar cap senyal, i demanar al conductor de venir a parlar amb quan els assassins dormissin. Aquest home valent va venir a les deu, i em va dir clarament que aquests tres homes ens assassinarien en acostar-nos a la frontera francesa.

– Vostè ha estat bevent amb ells?

– Sí, i després d'haver begut una botella a costa meva, un d'ells m'ha preguntat per què no havíem anat al final de l'etapa, on vostè hauria estat allotjat millor. Li vaig respondre que era tard, i vostè tenia fred. Jo podia haver preguntat per què ells no s'hi havien quedat, i a on anaven, però vaig tenir cura de no fer-ho. Tot el que vaig preguntar va ser si el camí de Perpinyà era bo, i em varen dir que era excel·lent.

– Què estan fent ara?

– Estan dormint al costat de les meves mules, coberts amb les seves capes.

– Què hem de fer?

– Sortirem a l'alba després d'ells, per descomptat, i anirem a sopar a la parada habitual. Després de sopar vostè ha de confiar amb mi. Sortirem darrera seu i anant al trot pendrem un camí diferent i a mitjanit estarem a França sans i estalvis. Podeu comptar amb el que us dic.

Si hagués pogut prendre una escorta de quatre homes armats no hauria seguit el consell del piemontès, però en la situació en què em trobava no tenia una altra opció. Vàrem trobar els tres canalles en el lloc on el conductor m'havia dit. Els vaig donar una mirada escrutadora, i em varen semblar veritable sicaris, una gent disposada a matar a qualsevol per algunes monedes. Varen marxar un quart d'hora després, i una mitja hora més tard sortíem amb el meu honest conductor.

A un quart de llegua vàrem agafar com a guia un pagès, que va pujar al darrera de la sella per anar guiant-nos. El meu servent era al vehicle, al meu costat, i vàrem enfilar el camí per una cruïlla. Les mules anaven a un ritme sostingut, i en set hores havíem fet onze llegües. A les deu arribàvem a un bon hostal en una vila francesa gran, i ja no teníem res a témer. Al guia li vaig donar un dobló, cosa que el va fer posar molt content, i vaig dormir tranquil en un excel·lent llit francès. No hi ha res com la França per trobar bons llits i vins deliciosos. L'endemà vaig arribar a l'hora de sopar a l'hostal del Correu a Perpinyà, amb la certesa d'haver salvat la vida i deure-la al meu honest conductor. [63]

---

[63] *Mémoires de J. Casanova de Seingalt écrits par lui-même* (Paris,1880).

1772 | **Duques de Arcos**

Día 16 [juliol 1772]. Salimos a las quatro y media de la mañana de Barcelona. Día 17. Siguiendo nuestro viage, le continuamos por los pueblos de Sant Andreu, Montcada, los Hostals, Montmeló, la Roca, Llinars, el puente del rio Tordera, y comimos en Sant Celoni, prosiguiendo por Batllòria, Hostalric, les Mallorquines, el Hostal de Seva y dormimos en Girona. Día 18. Bien temprano continuamos la marcha pasando por su puente el rio Ter y los lugares de Medinyà, Vilademuls, Bàscara, por la barca el rio Fluvià, Santa Llogaia, Figueres y atravesando el rio Muga y el Hostal Nou, comimos en la Jonquera, último pueblo de Catalunya, en cuia tierra admiramos la inimitable aplicación de los naturales al cultivo de los campos, la fertilidad de estos y abundantes frutos de la mejor calidad que rinde el terreno, como agradecido a quien lo fomenta, resultando el Principado mui poblado de Villas y Lugares, que los más son de consideración no poco apreciable, y pasando el rio Llobregat y el pueblo de Bellaguarda, primero de Francia, al subir los Pirineos y la villa del Voló, dormimos en Perpinyà.[64]

1775 | **Henry Swinburne**

Itinerari: Perpinyà, hostal de Notre Dame, dolent. El Voló, hostal del Dolphin, tolerable. La Jonquera, hostal en una casa

[64] «Diario puntual del viaje a Nápoles de los Excmos. Sres. Duques de Arcos, Marqueses de Guevara, Cogolludo y Peñafiel, y del Señor Don Pedro de Silva , con motivo de ir el primero a nombre de S .M. a sacar de pila a la Serenísima Princesa de Nápoles. Series de los más importantes documentos del archivo y biblioteca del ecmo. señor duque de Medinaceli , elegidos por su encargo y publicados a sus expensas por A. Paz i Meliá» *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol 68 (Madrid, 1916).

del poble. Figueres, hostal de Sant Josep, dolent. Hostal en una casa francesa. Coll d'Orriols, hostal en una casa solitària, dolent. Girona, hostal Fontana d'Or, bo. Les Mallorquines, hostal dolent. Sant Celoni, hostal dolent. El Recó, hostal en una casa solitària. Barcelona, hostal Fontana d'Or.

[Carta escrita a Sant Celoni el 27 d'octubre de 1775]. Les grans pluges que varen caure fa un mes han inflat tant el torrents que en molts llocs han destruït el camí, cosa que ha fet el viatge d'aquesta jornada gens confortable fins que vàrem arribar a un hostal pobre al Voló. Poques milles enllà arribem a la cadena de muntanyes que separa França d'Espanya, que no tenen una alçada massa considerable. El camí en aquest pas és una obra noble i reflexa la gran categoria de l'enginyer que el va planejar. Ara és molt ample, les roques han estat destruïdes i allunyades, i els ponts superen les fondalades que abans eren espadats perillosos. A la part alta, als límits exactes de França, hi ha el fort de Bellaguarda, en un turó rodó amb una vista il·limitada sobre els dos regnes. A la part baixa un oficial té una habitació on examina i signa els passaports.

A la Jonquera, la primera ciutat espanyola, un oficial de duanes ens va indicar que calia examinar el nostre equipatge, però una moneda va acabar de manera immediata la recerca, ara és una vila miserable que sobreviu de la poca cosa que gasten els viatgers i del producte dels boscos de sureres.

D'aquí a Figueres, una ciutat desordenada i lletja, el país millora a cada pas, els turons estan vestits amb boscos de fulla perenne, les planes, ben cultivades, estan dividides per tanques d'àloe o magraners silvestres. Els habitants van ben vestits, gent de bon aspecte, les dones són més agradables que les seves veïnes a l'altre banda dels Pirineus.

El nostre viatge cap a Girona va ser molt agradable, a través d'un país ben organitzat, divers, amb planes fèrtils i turons suaus coronats d'alzines i pins. A totes les viles que vàrem passar trobàvem la gent activament dedicada en fer cordes, cistells i sabates d'un jonc o canya anomenada *esparto*. Girona, on vàrem passar la darrera nit, és una ciutat gran amb alguns carrers agradables, però poc habitada i en general trista.

Aquest matí el camí ha estat molt muntanyós, hem passat a través de les selves més salvatges de la naturalesa. Només muntanyes i muntanyes cobertes de pins, un laberíntic riu sorrenc omple les fondalades, serpentejant a través de tots els girs pels boscos espessos i les valls estretes. Un camí prim de sorra és l'única cosa que transmet la impressió d'activitat humana. El castell d'Hostalric, una fortalesa moderna, guarda la sortida d'aquesta terra solitària, i domina les torres i murs d'un antic poble ruïnós, situat sense seny a la vora d'un precipici. Els pagesos ens han portat perdius per sopar, tot i ser divendres, i semblen molt acostumats a veure menjar carn en dies de dejuni. La noia de l'hostal [de Sant Celoni] pensa reparar aquesta irregularitat col·locant a la taula, davant nostre, una imatge ben vestida de la Verge, i així espera que ens comportem de manera correcte.

[Carta escrita a Barcelona el dia 30 d'octubre de 1775]. La nostra jornada del dia 28 va ser de lluny per la més dura de les carreteres, els encreuaments a Sussex no són pitjors. El pas anomenat el Purgatori per poc no se'ns converteix en un infern, i vàrem arribar a pensar que els carruatges quedarien encallats entre les roques. A cada costat del camí els panorames són bonics, res no pot ser més agradable a la vista que les

torres dels campanars que s'aixequen per sobre de les fosques pinedes, les atrevides ruïnes de la Roca, i els camps rics a la ribera del Besòs. Però els passos són tan dolents, les carreteres tan esmicolades, profundes i perilloses, que no era possible gaudir de les belleses que ens envoltaven.

Vàrem arribar a aquesta ciutat [Barcelona] just abans que tanquessin les portes. En conjunt, aquests quatre dies de viatge, tot i tenint en compte algunes circumstàncies desagradables, no varen ser gens dolent. L'obstinació del cotxer, d'agafar la carretera de l'interior, ens va privar de la satisfacció de veure els pobles i jardins de tarongers al llarg de la costa.[65]

1775 | **Philip Thicknesse**

Ja he travessat els Pirineus i escric des de la primera vila d'Espanya [la Jonquera]. Hi vàrem arribar el diumenge, quan els habitants anaven molt ben vestits, per sopar vàrem tenir una mena de menjar espanyol i també uns llits espanyols, el menjar més salat que net, les finestres sense vidres, les habitacions sense xemeneia, i els llits (matalassos) sense cortines.

De la Jonquera a Figueres (unes quatre hores de viatge, diuen a Espanya) la carretera és tolerablement bona i el país bonic. La ciutat de Figueres és, parlant en propietat, la primera ciutat d'Espanya, perquè la Jonquera és un llogaret, però Figueres té un aspecte decent i confortable i hi ha força mercaders i negociants. De Figueres a Girona hi ha un dia de viatge, els camps estan dividits i tancats, i en molts llocs les tanques i els camps de blat de moro semblen els de les millors parts d'Anglaterra.

---

[65] Henry Swinburne. *Travels through Spain in the years 1775 and 1776* (London, 1787).

Després de Girona vàrem travessar un país agradable, però diferent del que havíem trobat entre Figueres i Girona. Va ser la primera nit que vàrem fer estada en una autèntica posada espanyola, una casa solitària anomenada Granota. Hi vàrem arribar a primera hora de la tarda, l'interior de la casa no tenia interès i cap de les coses no tenia encant. L'hostaler i les seves dues filles ens varen oferir el millor que tenien, ens varen tractar amb molta cortesia i ens varen donar bons consells per tal de continuar el viatge a Barcelona.

A dues llegües d'aquesta casa hi ha dues carreteres cap a aquesta ciutat, una es dirigeix pel cantó del mar Mediterrani i l'altre per l'interior. Després d'haver deixat la ruta interior encara teníem tres llegües per arribar a la costa i a la ciutat on ens havíem d'allotjar. Aquest camí passa per un país molt feréstec, sense cultivar, i envaït per sota bosc i pins alts. Vàrem veure poques cases i vàrem trobar poques persones. Però en arribar vora el mar el país va millorar, i les masies, les esglésies, els convents i les torres dalt dels turons, feien un panorama plaent.

A la fi vàrem arribar a la vila i a una posada, que no podia ser més terrible, sobretot després d'anar-se'n la llum del dia, els nostres llits de palla bruts no eren gens confortables, no havíem passat mai una nit tan miserable, però ens va ser recompensat pel viatge d'avui cap a Mataró, perquè hem anat costejant al llarg del Mediterrani. Els camins sobre aquests turons eren molt dolents i en alguns llocs perillosos. En aquesta costa vàrem trobar una vila a cada llegua, habitades per pescadors rics i opulents constructors de barcos, i tota aquesta gent està molt ocupada en les seves indústries. Aquestes viles estan edificades al costat del mar, no hi ha res entre les cases i

l'oceà, només uns petits jardins. La ciutat des de la que escric [Mataró] té una posada força confortable, i un peix que en diuen peix roig, que no hi ha res que pugui ser més deliciós. Demà tindrem set ho-res per arribar a Barcelona.[66]

1776 | **Louis Dutens**

Postes: Perpinyà, el Voló, la Jonquera, Figueres, Bàscara, Girona, les Mallorquines, Hostalric, Sant Celoni, la Roca, Montcada, Barcelona. Del Voló a la Jonquera es passa el Tet en barca i de seguida s'entra als Pirineus. Dalt d'una d'aquestes muntanyes hi ha dues tavernes i una cadena que separa els dos estats. Sortint de Figueres es passa a gual el petit riu de la Muga. Més endavant s'arriba a Bàscara i es passa amb barca un altre riu petit anomenat Fluvià. A Hostalric hi ha un bon hostal. En general els camins i els hostals de Catalunya són passables i molt millors que a totes les altres parts d'Espanya.[67]

1777 | **Jean François Peyron**

El castell de Bellaguarda, que domina sobre costes àrides, és l'última plaça francesa, i al cap d'uns cent passos sobre un camí agradable s'entra en un sender ple de còdols, i per tant molt cansat, que condueix a la Jonquera, un poblet que només té un carrer molt mal construït. En deixar la Jonquera el camí es fa més còmode, però només es veuen camps sense conrear i poc adequats per ser-ho, així fins a una llegua de Figueres,

---

[66] Philip Thicknesse. *A year's journey through France and part of Spain* (London, 1778, 2º ed).

[67] M.L.Dutens. *Itinéraire des routes les plus fréquentées ou Journal de plusieurs voyages aux villes principales de l'Europe, depuis 1768 jusq'en 1783* (Londres, 1786).

poblet de voltants ben conreats Com més avancem per Catalunya el camp es torna més alegre i fèrtil. Pel camí només trobem masies velles i llogarets miserables, menys a Sarrià, que tampoc no és molt considerable, i fins a Girona, una vila gran construïda sobre l'Onyar i el Ter, que barregen les seves aigües. El Camí Real la travessa en tota la seva longitud i és ple de botigues i d'artesans de tota mena.

A poques llegües de Girona el camí travessa el bosc de la Tiona, que seguim al llarg de dues hores i que ofereix a la mirada llocs ben agradables, però aquest camí és terrible perquè el sòl està cobert d'una argila molt fina i tenaç, que empantanega les rodes dels vehicles, les cames de les mules i fa la seva marxa lenta i difícil. Al final d'aquest camí només hi ha per descansar un hostal aïllat que anomenen la Granota. Es travessen a continuació unes terres pantanoses i alguns torrents, però és un camí campestre adornat aquí i allà amb grups d'àlbers, i camps cultivats amb cura, que compensen al viatger de les fatigues del dia anterior.

Arribem a Malgrat, poble bastant gran, i en una hora a Calella. Les cases es fan cada vegada més freqüents a mesura que s'avança pel país, trobem Sant Pol, Canet i Arenys de Mar, tots aquests pobles estan a uns cent passos de la mar, envoltats d'arbres i de jardins, amb moltes barques de pescadors. El trajecte de Canet a Mataró és al costat de petits turons que cal pujar i baixar sense parar, de manera que el camí resulta cansat, però la vista contínua del mar i del camp alegra i distreu al viatger.

Mataró és una vila petita, industriosa i poblada, els seus voltants estan plens de vinyes, que produeixen un vi de molt renom. Hi ha moltes manufactures i es diu que és una de les

viles més riques i més laborioses de Catalunya. De Mataró fins a Barcelona es té sempre a la vista el mar, i el camí està adornat de masies, que podrien estar construïdes amb més gust, però que no per això serveixen menys per enriquir el paisatge i fer-lo més animat. Es descobreixen des de lluny els campanars, les torres i els baluards de Barcelona, i s'hi arriba per un camí força bonic.[68]

1779 | **Anònim**

Camino de Francia. Aunque para ir a Francia desde Barcelona hay dos caminos, uno en lo interior de la provincia y otro que sigue la costa de la Marina, parese mui conveniente que éste se mantenga y se haga en él una ligera reconposisión, pero deve siempre preferirse el otro, por que facilita la comunicasión de los pueblos interiores del Principado. En este supuesto deve pasar el camino y dirigirse a Sant Andreu de Palomar, este tramo tiene parte de bueno hasta la Cruz de Sant Martí y lo demás, que es más corto, debe levantarse en varios parajes, ensancharse y reconponerse, poniendo graba en todo él.

Desde Sant Andreu se dirigía a Montcada, pero deve dejarse este camino antiguo antes de llegar al molino que llamaban de Ferreter, en cuia inmediación deve construirse un puente para pasar el río Besòs, único paraje donde puede fabricarse con solidez por sus estribos, pues en esta parte se hallan las montañas de Montcada y en la otra las de Reixac. Todo el yntermedio de Sant Andreu al dejar el camino antiguo y hasta entrar al citado puente, que para conseguirse debería abrirse

---

[68] Jean François Peyron. *Essais sur l'Espagne. Voyage fait en 1777 et 1778* (Geneve, Londres, 1780).

un pedazo de camino nuevo, debe reconponerse, poner graba, ensancharse en algunas partes, hacer una alcantarilla al torrente de Tapiolas y otras en algunos pequeños arroios que se encuentran, con cuio medio quedaría estable y firme el referido camino. Es tan justa la providencia de separarse y abandonar el camino antiguo que los transitantes se ven en la presisión de seguir un largo tramo de arenal que se ha hecho por las avenidas del río Besòs y de otras rieras caudalosas, han dejado perdido enteramente el camino antiguo. Esto supuesto, desde el puente nuebo de Besòs se havía de abrir el camino por la falda de la montaña de Rexac acia las casas de Donadeu, de Carranca, de Vilaró, el arrabal de Vilanova de la Roca hasta al lugar de la Roca y se han de hacer en dos o tres arroios algunos puentes y en varios torrentes o barrancos las alcantarillas correspondientes, considerándose mui útil el que se ynterne este camino lo que se pueda a la montaña, haciéndose de este modo más permanente y menos costoso, lográndose a un tiempo la ventaja de que pase por los territorios de los lugares de Rexac, Sant Fost, Martorelles, Montornès y Vilanova de la Roca.

Desde el pueblo de la Roca al de Llinars se ha de construir un puente a la salida del primero para pasar el río Mogent; puede servir parte del camino antiguo reconponiéndolo todo con graba, ensanchándolo y haciendo lo demás que conbenga. Tanbién se habrá de abrir parte de camino nuebo, dejando siempre el citado río a la derecha, fabricando alcantarillas en las rieras y barrancos que se hallen al paso y dirigiéndolo por los territorios de la Roca, Cardedeu y Llinars.

Desde Llinars a Sant Celoni ha dirigirse el camino al lugar de Trenta Passes y parece podrá servir parte del camino anti-

guo, reconponiéndolo todo como queda dicho del antecedente. Al salir del lugar nombrado de Trenta Passes, deverá edificarse un puente para dejar la riera de este nombre a la derecha del camino que deberá construirse por la falda de la montaña y salir al camino antiguo antes de llegar a Sant Celoni. Con este medio y construiendo donde convenga las alcantarillas necesarias, se conseguiría la comodidad de los viajantes aorrándoseles la yncomodidad de pasar más de veinte y cinco veces la riera peligrosa, nombrada de Trenta Passes, y así mismo deverá reconponerse con graba el pedaso de camino antiguo hasta el pueblo de Sant Celoni, a cuio lugar se entra por un puente construido en el río Tordera. Desde Sant Celoni ha de dirigirse el camino por la Batllòria al pueblo de Hostalric; podrá servir en mucha parte el camino antiguo, pero en algunos tramos ha de arrimarse más a la yzquierda de la misma montaña, apartándose de los ríos y arroios que se encuentran a la derecha del camino, todo el que deverá reconponerse, ensancharse y poner graba para evitar los lodazales y hacerlo más consistente. Antes de llegar a Hostalric se enquentran las rieras de Santa Coloma y Arbúcies con otros arroiuelos, en aquellas deberán construirse puentes y en éstos alcantarillas, para que no obliguen sus abenidas a detenerse a los trancitantes.

De Hostalric deverá dirigirse a las Mallorquines y podrá servir poco o nada el camino antiguo, pues casi todo se halla destruido por las ynpetuosas avenidas de la rieras, a cuia causa deberá construirse nuebo y más a la yzquierda de donde passa, y a la Mata de l'Adern, que es el nombre de un porción de terreno montuoso, deverá dirigirse el camino más a la montaña de lo que está, para ebitar que las avenidas de las

referidas rieras no buelban a destruirle y para la comodidad de los viagantes se deverán construir algunos puentecillos y alcantarillas y también deverá reconponerse, poner graba y ensancharse lo poco que quede del camino antiguo.

Desde las Mallorquines a Girona puede servir el camino antiguo, construiendo un puente para pasar el río Onyar y haciendo alcantarillas en los demás arroios, reconponiendo el todo con graba y procurando con la maior aplicación su conssistensia y desbiando las aguas que pueden perjudicarle, pues es camino mui expuesto a que los lodos le hagan en parte yntransitable.

Antes de entrar a Girona y a las puertas de la misma ciudad se repasa el río Onyar, donde sería preciso se construiese puente, pero como se aorraría este paso, si se pusiese en práctica el plano de mudar el álveo de dicho río dirigiéndolo a Sant Daniel, evitándose deste modo los riesgos y graves daños a que está expuesta la ciudad. Se puede dejar la elección al comisionado que se ha de nombrar para este efecto, según la ynstrucción para el reconocimiento y alineasión de caminos.

De Girona a Figueres puede servir el camino antiguo, se pasa el río Ter con puente, pero faltan en la Farga y en el río Fluvià, que se pasa con barca a las ynmediasiones del pueblo de Bàscara, faltándole ygualmente puente al río Manol ynmediato a Figueres, y para la maior comodidad del referido camino deberían construirse algunas alcantarillas en varios arroiuelos, que pueden servir a la conducción de las aguas, que perjudican el camino a cuia causa debería reconponerse, poniendo graba para hacerle más firme, suavizando algunas subidas, lo que fuere posible particularmente las de la Costa Roja, la de Medinyà y del coll d'Orriols.

De Figueres a la Jonquera, último lugar de Catalunya a la raia de Francia, podrá servir el camino antiguo, pero necesita de reconposición y de que se construia puente en el río la Muga y alcantarillas en otras rieras y arroios que se hallan en el referido camino.

Se repite nuebamente que sería mui a propósito la conservación del camino de la Marina que se dirige desde Barcelona a Girona, reconponiéndolo en lo que fuere posible, con espesialidad en las costas desde Caldetes a Calella, y se concibe al mismo tiempo que sería de mucha utilidad que desde el puente, que según se ha dicho debe construirse en el río Besòs, se abriese un camino que, dirigiéndose hasta el pueblo de Santa Coloma, componiéndose el que dirige al lugar de Badalona, pues de este modo se facilitaría, sin riesgos, que los pueblos situados en la costa pudiesen continuar a abastecer de vino y otros comestibles, los que hacen el tráfico desde aquellos probeiendo a esta ciudad, pues actualmente para pasar el río Besòs se exponen a perder sus vidas, como ha acontecido varias bezes.

Consiguiéndose la reconposición de estos dos caminos en los términos expuestos, se logrará que por el de la Marina tengan más cómoda comunicación a esta ciudad los pueblos y lugares del corregimiento de Mataró, y por el interior, que también se dirige a Francia, a poco coste podrán tenerla los lugares del corregimiento o provincia de Vic, que ya la tiene de carruage saliendo a este camino general. Olot, pueblo de mucho comercio, podrá tenerla a Girona y aún de Puigcerdà y Ripoll no sería difícil que se consiguiese, como de Berga, Moià y otros pueblos de consideración, internados en el centro del Principado, lográndose assí la comunicación que se desea

para el adelantamiento del comercio, que no puede menos de resultar mui ventajoso a los corregimientos o provincias situados en el interior del Principado. Barcelona a ... de maio de 1779.[69]

1780 | **José Viera y Clavijo**

Dia 18 de abril [1780]. Dejamos a Barcelona a las 8½ y a pocas millas entramos por el camino de la ribera del mar Mediterráneo, abierto en los desfiladeros de unos peñascos eminentes y de poco declive que son ramales de los Montes Pirineos. Hicimos medio dia en Badalona, lugar pequeño de pescadores, situado en un vallecito que baña el mar. Por la tarde volvimos a subir por el camino peñascoso y elevado, pero en partes ameno. En este camino se encuentran los lugares de Malgrat, Acalleilla [Calella], Canet, Arenys y Mataró. Dormimos en la posada de la Grenota que se encuentra a la salida del bosquecito de Tiona, y que es malo. Llegamos a las nueve de la noche con buena luna. Para alojarnos en un cuarto fué preciso que el Sr. D. Pedro y yo desalojásemos una gran porción de tocino que se curaba en él.

Dia 19 de abril. Puestos en camino a las 7 llegamos a Gerona a las 10; es bonita ciudad, murada: su campo ameno, regado por los pequeños rios Onal [Onyar] y Tera [Ter]. La posada tiene honores de fonda, pero no vale nada. Comimos muy bien, y habiendo corrido por algunas granjas y lugarejos llega-

---

[69] «Relación individual de caminos Generales y principales que se dirigen desde esta ciudad de Barcelona a los Reynos de Valencia, Aragon y Francia [...] para el beneficio del tráfico y comercio interior.» Barcelona, maig de 1779. Ed. Joan F. Cabestany. La red viaria catalana en 1779. *Cuadernos de historia económica de Cataluña, XIX* (Barcelona, 1978).

mos a las 10 a Figueras. La posada servida por un francés no es mala.

Dia 20 de abril. De Figueras, lugar pequeño, con una calle toda de zapateros, salimos a las 8. El camino es muy malo hasta la Jonquera, lugar pequeño fronterizo de Francia, perteneciente al conde de Peralada. Este es un pueblo desdichado con una aduana rigurosa. La posada es malísima. Después de haber comido salimos a las 2, y llegamos a las 3 a la raya de Francia, donde ya el camino es muy hermoso, y se vén dos columnas de piedra, de las cuales la una sustenta el escudo de armas de España y la otra el de Francia. El Bolean [el Voló] fué el primer lugarejo francés que encontramos, y los guardas de su aduana los primeros piratas que nos salieron al camino. Un viejo con una cara facinerosa se apoderó del coche, todo lo registró y todo lo aforó, hasta la plata labrada del uso diario de S.E., y aun hasta el chocolate sin respetar otra cosa que los diamantes del Toisón.[70]

1785 | **Johann Jacob Volkmann**

Si es tracta de continuar el viatge a través de Catalunya cap a Aragó, aquí volem donar una petita descripció del trajecte per a als que prenguin la ruta més directa des de Barcelona a Perpinyà a França. Aproximadament fins a la meitat del camí cap a Girona, es té l'opció de prendre dues carreteres rurals. Una passa per Hostalric, travessant el territori, mentre que l'altra segueix la costa durant un temps considerable i després es dirigeix cap a Girona. Totes dues són muntanyenques i en mal estat, però la segona és més agradable a causa de les vis-

[70] José Viera y Clavijo. *Estracto de los apuntes del Diario de mi viaje desde Madrid a Italia y Alemania* [...] *por los años de 1780 y 1781* (Santa Cruz de Tenerife, 1849).

tes alternants del mar i el paisatge. No obstant això, després de pluges intenses, pot resultar difícil passar-hi a causa dels molts petits rierols que desemboquen al mar.

El primer camí, terra endins, recorre una bona estona al llarg del riu Besòs, el camí continua per la Grua [hostal], el poblet de la Roca, Sant Celoni i la Batllòria fins a Hostalric. Els panorames són en general molt agradables a ambdós costats. De tant en tant, els campanars gòtics s'alcen per sobre dels boscos de pins. Les ruïnes audaces de la Roca ofereixen una vista pintoresca, i els camps a les vores del Besòs sedu-eixen l'ull amb la seva fertilitat, però hi ha tants llocs dolents, tants forats i tants camins pedregosos perillosos que no es té ni temps ni ganes de gaudir de la bella natura. Entre altres coses, s'atravessa un pas estret anomenat el Purgatori, que també podria ser anomenat l'infern per als viatgers i els seus carruatges. Hostalric és un petit poblet a la vora del riu Tordera, a cinc milles de Girona.

El camí més agradable de la costa mereix una descripció una mica més precisa. Les primeres dues milles fins a Mataró són extremadament variades. Durant algun temps es veuen les muralles, les fortificacions i les esglésies de Barcelona en l’horitzó, i a la dreta el mar il·limitat, i al camí es nota no estar lluny d'una ciutat habitada per gent acomodada, que de tant en tant hi ha cases de camp de les persones riques de Barcelona, que podrien estar construïdes amb més gust, i també hi ha les residències dels pagesos, que mostren la prosperitat del país.

Mataró és certament una ciutat petita, però molt treballadora i poblada, a la vora del mar. El vi que produeix la zona del voltant és excel·lent i s'exporta a través del port del lloc.

També hi ha moltes fàbriques, per això els habitants són en general benestants. L'any 1708 es va celebrar aquí el matrimoni entre el llavors rei Carles III, futur emperador, i la princesa de Brunswick. Des d'aquí, el camí al llarg de la platja és extremadament bonic. Es passen els pobles de Premià, Canet, Sant Pol i d'altres que es troben a només uns pocs centenars de metres de la mar i estan envoltats d'arbres i jardins. Les dones tenen sempre un color fresc i fan puntes negres, els homes es dediquen principalment a la pesca, i a les drassanes es construeixen barques de pesca i també tartanes força grans, que són embarcacions d’una sola vela típiques de la mar Mediterrània.

Entre Mataró i Canet es troba el poble de Caldetes al costat del mar, que pren el seu nom de les seves fonts termals, ningú no s’hi acosta excepte per necessitat, ja que és un lloc poc agradable, sense provisions ni comoditats. Des de Sant Pol el camí duu a Calella i després es passa pel bonic poble de Malgrat. D'aquí, es travessen pantans i rierols, però el viatger és compensat amb camps conreats amb àlbers i diversitat de paisatges. Prop de l’hostal solitari de la Granota comença el bosc de la Tiona [hostal], que dura un parell d'hores. El país és agradables, però el camí pot ser terrible en temps de pluja, ja que el terra està format per argila que s’enganxa a les rodes dels carruatges i als peus de les mules, dificultant molt el trànsit. Després de sortir del bosc, només hi ha unes poques milles fins a Girona.

La ciutat de Girona, coneguda pels romans com Gerunda, és bastant gran i té un aspecte net, amb diversos carrers bonics. Està situada al costat d'un petit turó, al peu de l'Onyar, que flueix fora de la ciutat cap al riu Ter, i forma un ampli fo-

ssat al voltant de la ciutat. El carrer principal, que travessa la ciutat, està ple de parades de tot tipus d'artesans, ja que en general els habitants es dediquen a diversos oficis, i gràcies al trànsit constant cap a França, tenen un bon nivell de vida, tot i que no són excessivament nombrosos segons la grandària de la ciutat.

De Girona fins a Figueres hi ha un viatge d'un dia, passant per pobles totalment desconeguts, i com més s'apropa a França, més rars i pitjors, però la terra continua ben cultivada. Camps de cultiu fèrtils alternen amb turons boscosos. Els conreus d'oliveres s'estenen fins a la costa, i des dels boscos s'alcen les puntes blanques dels campanars. De tant en tant es gaudeix de la vista de la badia de Roses, molt cultivada i habitada. Els jardins es decoren en part amb tarongers i granaders, en tot arreu hi ha xiprers, mirra i altres arbres que es nodreixen del clima suau, i l'àloe del que en fan les tanques. A cada poble, la gent treballa activament per fer cordes d'espart, cistells, sabates i altres necessitats.

Figueres està situada en una plana fèrtil i és l'última ciutat petita de Catalunya, té una bona aparença i és molt animada per la gran quantitat de comerciants que hi viuen. Els qui venen de França són inspeccionats per segona vegada, i a la frontera de la Jonquera per primera vegada, encara que no amb molta cura. Es prohibeix fermament l'entrada de tabac, roba i altres productes de cotó, ja que a Catalunya es fabriquen molts d'aquests materials.

La Jonquera és a quatre hores de Figueres i és un lloc pobre que només compta amb un carreró únic. El camí que hi arriba és força còmode, però no agradable, ja que la zona està mal cultivada. Els habitants viuen dels viatgers de pas i de la

venda del suro dels nombrosos suros que creixen aquí, les muntanyes n'estan completament cobertes. En aquesta zona només es pot treure la closca de suro cada set o vuit anys, mentre que en les províncies càlides del sud d'Espanya es fa cada cinc anys.

Des de Jonquera segueix un camí empedrat molt cansat en direcció a la frontera, dos pilars, un amb l'escut espanyol i l'altre amb l'escut francès, assenyalen el límit. Primer s'arriba al fort de Bellaguarda, on hi ha soldats francesos. Està situat en una muntanya i té cinc baluards. Serveix per controlar el pas estret cap a Espanya, conegut com el coll del Pertús. Aquí es revisen i signen els passaports dels viatgers.

El pas és una obra que honora a qui la va fer. El camí és ample després d'haver volat les roques i s'han construït ponts sobre els camins estrets i els abismes perillosos. Abans es feien servir trenta bous per arrossegar un carro per aquestes muntanyes escarpades, mentre ara quatre cavalls ho fan bastant còmodament. Quan s'ha creuat la cadena de muntanyes no gaire altes que separen França d'Espanya, es nota immediatament, en tot, en les persones, en el llenguatge, en la vestimenta, en les costums i en el comportament, que un es troba en una altra nació.[71]

1786 | **Joseph Towsend**

Hi ha set llegües des de Perpinyà a la Jonquera, una vila de 627 ànimes i la primera que es troba en arribar a Espanya. Aquí els hostals mostren la seva misèria, no hi ha somiers només uns taulers aguantats amb cavallets que suporten els

---

[71] Johann Jacob Volkmann. *Neueste Reisen durch Spanien: vorzüglich in Ansehung der Künste, Handlung, Oekonomie und Manufakturen* (Leipzig, 1785).

matalassos, tampoc no hi ha cortines als llits, ni vidres a les finestres. La matinada del dia 10 d'abril vàrem deixar la Jonquera passant per un camí important al costat d'un rierol que l'hivern és un riu enèrgic. Des de la Jonquera vàrem fer tres llegües fins a Figueres, una ciutat de quatre mil sis-centes quaranta ànimes. De Figueres a Girona hi ha set llegües. A meitat de recorregut entre aquestes dues localitats vàrem passar sobre un turó anomenat Cuesta Regia.

Després de recórrer quatre llegües i mitja des de Girona vàrem arribar a la Granota, on ens vàrem aturar a sopar. A tres llegües i mitja de Calella l'aspecte del país canvia, doncs la vall deixa pas a la muntanyes, que com esperava, són de granit, i tot i que l'únic cultiu que admeten és la vinya, la naturalesa no només no les ha abandonat, sinó que amb una generositat poc comuna, les ha vestit d'una verdor perpètua, poblant-les amb generositat d'elegants arboços i d'una rica varietat de herbes aromàtiques i arbustos florits.

Després de baixar d'aquestes muntanyes sempre perfumades arribem a una vall que alts congostos protegeixen de les inclemències del mar. Allà vàrem creuar un riu [la Tordera] molt típic de la naturalesa del terreny que travessàvem, ja que encara que en aquell moment portava un cabal mínim i es podia passar a gual sense perill, després de fortes pluges trona amb una fúria salvatge i arrossega tot allò que troba. Com que la vall és plana i el sòl sorrenc no té consistència fins a una profunditat considerable, els torrents no troben marges que puguin obstaculitzar-los, i estenen la seva llera fins a una amplada de gairebé un quart de milla.

Creuem el riu i no gaire lluny de la seva desembocadura vàrem pujar a un turó i des del cim contemplàvem la costa,

on la natura mostra un aspecte rialler. Fins llavors les vinyes que havíem vist encara no havien brotat i els ocells habitaven silenciosos a les muntanyes, però aquí les vinyes mostraven llargues branques amb brots i fruits joves, mentre que els ocells semblaven competir entre ells delectant l'orella amb la melodia més deliciosa. Vinyes i oliveres cobrien les costes, i les barques de pesca animaven la mar. Des d'aquest lloc encantador s'albiraven multitud de pobles fins allà on la vista es perdia.

Calella està a quatre llegües de Mataró, que es recorren sempre al costat d'una costa que al principi està composta de roca granítica i després passa a ser platja. Per tot Catalunya admires a cada pas la laboriositat dels seus habitants, que amb el seu treball constant han fet fèrtil un sòl que la naturalesa només feia adequat per al cultiu de la vinya.

En arribar a Mataró et trobes completament meravellat: les masies són autèntics jardins dividits en horts d'uns quatre peus d'amplada que disposen d'un canal per al reg. Tots disposen de sínia, una mena de bomba de cadena que, a jutjar per la seva extrema simplicitat, sembla originària de la més remota antiguitat. Mitjançant ella tots els matins s'extreu d'un pou una quantitat d'aigua suficient per cobrir les necessitats del dia i la distribueixen a la tarda a cada hort d'acord amb la naturalesa dels seus cultius.

Quan ens acostàvem a Barcelona vàrem haver de creuar un riu [el Besòs] i la llera l'estaven netejant uns criminals vestits de verd, i en vàrem comptar uns cinquanta, que eren vigilats per una sèrie de sentinelles apostats a distàncies prudents per evitar la seva fugida.

De Montpeller a Bellaguarda la carretera és ampla i mantinguda en un estat excel·lent, però des de l'entrada a Espanya fins a unes dues llegües de Barcelona, sembla que res no s'hi hagi fet des de la fundació del mon per tal de facilitar el pas i garantir la seguretat del viatger que ha de transitar-hi.[72]

1786 | **Francisco de Zamora**

Salimos de Barcelona para ir a la ciudad de Mataró, tomando el camino que se está construyendo desde la Puerta Nueva de Barcelona hacia Francia pasando por dicha ciudad de Mataró. El trozo que hay hecho de este camino hasta cerca del río Besòs es bastante sólido, pero tiene de malo que formando una calzada en medio de un terreno bajo como es por el que pasa, causa la inundación que padecen las tierras de la izquierda; pero haciendo a menudo alcantarillas para dar paso a las aguas, podría remediarse este daño, que es de mucha consideración porque se riegan las muchas huertas que hay en este espacio con el agua de la acequia.

Este trozo de camino hasta el Besòs es una de las salidas más hermosas y divertidas de Barcelona, pues además de hallarse plantadas sus orillas de buenos álamos blancos, y sus terrenos inmediatos bien cultivados, están también sobre sus orillas una gran porción de prados de las fabricas de indianas que lo hermosean mucho. Debe notarse que los prados más inmediatos al camino riegan en el verano grandes trozos de él para que no les vaya el polvo a las piezas de lienzo, con lo que dan nuevo mérito a este paseo. El río Besòs se pasa a vado, pero hay la fortuna que la mayor parte del año no trae agua.

---

[72] Joseph Towsend. *A journey through Spain in the years 1786 and 1787* (London, 1791).

Pero sus avenidas son tan crecidas como perjudiciales, cortando muy a menudo el paso. Por lo tanto, se hace muy indispensable un puente.

Se pasa por el pequeño pueblo de Santa Coloma de Gramenet, que está a las márgenes del río, y, poco después, por la villa de Badalona Pasamos por debajo del castillo de Montgat, cuya situación sobre la misma orilla del mar, y en una grande eminencia, le hace muy seguro. Desde aquí empieza ya el Corregimiento de Mataró, habiéndose concluido el de Barcelona, y desde aquí a Mataró se pasa por los términos de Tiana, Alella, Teiá, Premià, Vilassar, Cabrera, cuyos pueblos distan media legua de la marina; algunos de los cuales tienen su vecindario a la orilla del mar tan crecido como los mismos pueblos.

El vecindario de Tiana se llama las Cases de Montgat; el de Alella, las Cases de Mar, el de Teià, Masnou; el de Premià, el Vecindado de Mar. y el de Vilassar tiene su solicitud de erigirse en pueblo separado de la matriz bajo el nombre de Sant Joan de Vilassar de Mar. Estos mismos vecindarios todos son de esta centuria; o, por mejor decir, desde el año de 30 de ella, pudiéndose formar iguales vecindarios en la misma orilla en los términos de los pueblos que ahora no los tienen. Esta costa es sumamente hermosa y divertida, por el grande plantel de viñas que se ve en sus montañas, por su crecida población, por la limpieza y aseo de las casas, por su temperamento, etc. Las cercanías de Mataró son también muy graciosas, bien cultivadas, y pobladas de algunas casas de campo.[73]

[73] Francisco de Zamora. *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (Biblioteca Nacional de España, manuscrit 18409).

1787 | **Arthur Young**

A Badalona, a dues hores de Barcelona, vàrem trobar les primeres vinyes, i aquí les muntanyes arriben fins al mar, i on no hi arriben la vall no té més de mitja milla d'amplada. Per passar la carretera hi ha una muntanya tallada de 30 peus de profunditat, amb una paret a cada banda. Al llarg de tot el trajecte tenim el mar al costat, a la dreta, i la vall de què parlo s'estén entre el mar i la muntanya. Dinem a Premià i després seguim fent camí per la mateixa vall, de sòl arenós i molts conreus. Sobre els pujols, molta vinya. Passem Vilassar, un poble pescador on salen molt de peix per a Barcelona. Cases al llarg del camí. Tota aquesta vall abans de Mataró és perfectament conreada.

Mataró és una vila gran, ben construïda, de cases netes i blanques, i de carrers que s'entrecreuen en angle recte. Sembla molt industriosa. Sento haver d'afegir que també dóna molta feina la indústria de treure's els uns als altres els polls del cap. Passem per Arenys de Mar, un poble gran on la construcció de barcos dóna bons resultats i tothom fa puntes de fil. Canet és una altra vila gran, dedicada a la construcció de barcos, a la pesca i a les puntes de fil. Tots aquests pobles són ben construïts, les cases blanques, netes i agradables. Cada pam de terra està ben conreat, amb pous i safareigs. Les vinyes cobreixen les muntanyes. Els pagesos són masovers i les collites es divideixen en tres parts: dues per al pagès i una pel propietari, i el pagès es fa càrrec de totes les despeses.

A Calella, poble també important, ple d'indústria, l'hostal no és millor que els de muntanya. Tot i que ens trobem al Camí Real que va de París a Madrid, és un forat pudent, brut i terrible, sense res de menjar o beure, només adequat per tra-

giners. El dia 19 sortim de Calella i entrem en una vall de mitja milla d'ample. Passem Pineda, un altre poble gran a menys d'una llegua de Calella. Passem Malgrat, que no és tan ben construït com els altres pobles, però on encara es fan força puntes. Aquí el camí es separa del mar i penetra en un país boscós i espès.

He passat al llarg de varies milles per una vall on el país tenia un caràcter desigual, molts roures, poques vinyes, arbres de planter, terra dolenta, algunes cases escampades. Després de la Granota la terra és bona. El dia 20 vàrem deixar Girona. Estem en el camí real de França a Espanya i no obstant això no hi ha cap indicació, només unes miserables cadires amb mula que semblen tenir 200 anys d'antiguitat. El camp en general és cultivat. De Girona a Caldeorrles [sic] hi ha tres hores i mitja. Passat Bàscara un torrent ha destruït una vall d'una mitja milla d'amplada, i hem de passar amb barca. La vall de Figueres és ben delimitada per les muntanyes. Moltes oliveres i vinyes i una bona collita de blat. El dia 21 vàrem deixar Figueres i vàrem esmorzar a la Jonquera. La carretera en general és molt dolenta, la ciutat bruta, no hi ha indústria, només contraban.

Arribem a un camí excel·lent, que el rei d'Espanya està construint. Comença a les columnes que marquen els límits de les dues monarquies, unint-se amb la francesa. És admirablement fabricada, però passaran molts anys abans que arribi a Barcelona. Als obrers se'ls paga una pesseta i tres sous al dia. Ens acomiadàvem d'Espanya, i tornàvem a entrar a França.[74]

---

[74] «Arthur Young. Tour in Catalonia.» *Annals of agriculture,* vol.VIII (London, 1787).

1788 | **Antonio Ponz**

No faltan paseos arbolados en las inmediaciones de esta ciudad [Barcelona]. Desde el año 1780 se han plantado algunos árboles en la Rambla. Tambien se han plantado en el trecho que se ha hecho nuevo del camino de Francia. Es notable la industria y población que al igual de Barcelona se ha experimentado de algunos años a esta parte en su costa marítima, señaladamente en la del obispado de Girona hasta la raya de Francia, empezando desde Badalona, que dista de aquí [Barcelona] una hora, y continuando por la ciudad de Mataró, que dista cinco hasta Arenys de Mar, primer pueblo de dicho obispado de Girona. Mataró es cabeza de partido y tambien de provincia. Hay gran número de fábricas, es a saber, de algodón, de estofas, de medias, de listonería y sobretodo de encages. La agricultura se halla floreciente.

Siguiendo la costa se llega luego a Arenys de Mar, como queda dicho, villa de tres mil almas de comunión, hermosa y bien situada, comerciante y con varias fábricas en especial de medias de seda, y algodón. Siguiendo la marina se encuentra Canet de Mar, ventajosamente situada, y de cómodos edificios. Sus naturales están muy dedicados al comercio de Indias, y al del continente de toda España. Se trabajan encages de todos géneros; industria general en toda la Costa.

Sant Pol es lugar moderno y cercano, y se aumenta considerablemente por la industria de sus habitantes. La villa de Calella muy cercana, y puesta en bella situación, es de las mejores de toda esta costa, con bastante propiedad en calles y caserío. También se le da mayor extension a su Iglesia. Hay en las cercanías un convento muy principal de capuchinos. A corta distancia continuando por la costa, y en el camino de Fran-

cia, está la villa de Pineda, que no es tan floreciente como las pasadas aunque sus moradores son bastante aplicados. Casi igual a esta es la de Malgrat, un poco mas adelante.

Por el camino de dentro tierra, desde Barcelona a Girona, que está en la mitad de dicha carretera hasta Francia, entre algunos pueblos de poca consideración se encuentra la villa de Hostalric, con un castillo fabricado al uso moderno. Después de Gerona se halla en una hermosa y deliciosa campiña la villa de Figueres. Después de Figueres se va a Jonquera, que es pueblo de competente población, al pie de los Pirineos, y enfrente la fortaleza de Bellaguarda.[75]

c.1790 | **Baró de Maldà**

Pasat lo poble prou gran de Badalona, que dista de la ciutat de Barcelona hora y quart, se troba, mitja hora después, lo castell de Montgat sobre de una montanya de son nom que se abanza al mar, el que queda sota, y a la vora un casulot luego de deixada la montanya; dalt, en la fortalesa de Montgat, que té la dita governador, hi ha sens est alguns pochs soldats y canons per guarda de la costa de moros y corsaris; al costat de la montanya que se deixa a la vanda dreta, pasa la carretera com que la divideix. Mitja hora después se deixa a la riera de Alella a la part esquerra; altra mitja hora de deixada esta, a la mateixa endresera queda la de Teià y las casas de Masnou, totas blancas, ab alguns torreons coronats de marlets de hechura morisca, en seguida de las casas quedant més amunt azia las montanyas, las del poble de Teià ab sa parroquia. De poch hi ha bais a las casas del Masnou, iglesia sufragania de la de Teià. La gent de per allí, los més són mariners y pescadors;

[75] Antonio Ponz.*Viage de España*, vol.XIV (Madrid, 1788).

las donas, per més pobras que sian, van molt limpias y curiosas.

Continuant la carretera, se deixan a los pobles de Premià de baix; y mitja hora después a Vilassar de munt y Vilassar de baix, los primers, casi a la falda de aquellas muntanyas, y sos arrabals a la vora de la carretera ab sos hortets al devant, tots estos a la vista del mar, tenint detràs, en distancia proporcionada, a tota aquella cordillera de montanyas hermoseadas ab arbres y vinyas a més de las terras de grans, ab tanta varietat de verts y colors que enamoran, ab moltas masías, torras, casas de pagès y los pobles de Cabrera, Cabrils y altres, hermosas praderías y arboledas, que a tota aquella verdor unints'i lo blau del cel y del mar en dias clars, dorantho lo sol, en efecte alegra moltíssim a tot passatger. Hi ha de tant en tant, sobre de las arenas de la platja, algunas llanchas y barquetas de pescadors contiguas a las poblacions y casas de tota aquella marina.

Después, luego de travesada la riera de Argentona, se entra a las deliciosas hortas de Mataró, vehinas a la carretera y als rededors de aquella ciutat, que una hora abans de entrarsi se descobra desde Vilassar de baix. Entrase a Mataró per lo primer carrer de la Mercè de las Casas novas; después de estas, per la vora de la Rambla, y tot seguit Camí ral, carrer molt recte y lo més llarch de Mataró, deixantse a mitg carrer casi, lo collegi y iglesia de Santa Anna de Pares Escolapios; y a la esquerra y dret a la Abana y hermita de Sant Simón, barri un poch apartat, també a la esquerra.

Luego de haver eixit hom de Mataró, prosegueix lo mateix camí de la costa de mar; una hora después se deixa a la vora de la carretera a la esquerra lo hostal de las Animas y casas

adnexas a dit hostal; y cerca de un quart de hora, a la riera, casas y parroquia de Caldetes o Caldes d'Estrac; mitja hora después, a la villa de Arenys de Mar, que és considerable, y a sa eixida se deixa a la dreta contigo a la carretera al fortí, unit a est la capelleta de Sant Telm, y un poch més amuntet la del mont Calvari, que media un pontet desde lo camí a la vora del mar; mitja hora después se pasa per tota la blanca casería de la vila de Canet ab alguns torreons y un fortí a sa eixida. A la vora de las platjas de mar quedan embarcacions fetas y altras que se van fent, com també en las de Arenys; los terrenos de estas vilas y pobles són arena y argila per la vecindat de rieras y mar.

La iglesia parroquial de Canet és de una capacísima nau y llarga a proporció; lo campanar queda comensat en quatro, de dos estats de home, y las campanas quedan en finestrals en la fachada de la iglesia; més amunt és la de Nostra Senyora de la Misericordia, un poch apartada de la iglesia y de la vila, que és lo santuari de gran renom en aquella costa de mar per la devoció que tenen los vehins de Canet y mariners de tota aquella costa de mar a la Mare de Déu de la Misericordia, per las tormentas de mar de que las ha librat de la mort, contenint dintre moltas dàdivas de vestits, presentallas y retaulons, sent molt limpia y curiosa aquella iglesia en retaulas de escultura y dorats, podentse esmerar en adornarla de un tot per ser rica la vila de Canet.

Tres quarts de deixada se pasa per las casas y parroquia de Sant Pol, que se deixan a la esquerra, pasant per son arenal y antes per un descenso de rocas bastant dolent, vuy fora y lo camí enterament adobat y fora de tot perill, fins a pujar al po-

ble, des del que se repara molt lluny a la montanya de Monjuic en dias clars.

Tres quarts de hora después se presenta la vila de Calella, al baix de la platja, ab sas hortas, la que està molt ben situada ab carrers rectes y una bella iglesia denotantho sa fachada, no deixant de donar un simil sa situació a la de Barceloneta. La gent són la més mariners y pescadors, y las donas vesteixen a la usansa de las mataroninas, haventn'i algunas de bell talle de cos y galanas. Hi ha una plasa abans de arribar a la parroquia, y desde allí se pren lo camí de la esquerra per anar a la vila de Pineda; un quart de hora de deixada a Calella se pasa per lo costat de la iglesia y convent del Socós, de pares Caputxins, de las dos vilas, que se deixa a la vora del camí a la dreta.

Un quart de hora después se entra al carrer prou llarch de la vila de Pineda, ab las dos plasas notadas que quedan en sa explicació. Per allí cerca és lo poble de Santa Sussana y altres. Una hora después de Pineda se entra a Malgrat, deixantse a la parroquia nova de pochs anys a la dreta ab algunas casas. Tot est terreno de la costa de mar, per el que he transitat, girant desde Malgrat a la esquerra, terras endintre fins al Suro de la Palla, és ameno y alegre, per ser a la vora del mar y demés circunstancias referidas.[76]

1790 | **Francisco de Zamora**

Salimos de Barcelona tomando el camino de Montcada, seguimos el de Hostalric, llegando a Montmeló a donde nos

---

[76] «Rafael d'Amat i de Cortada, Baró de Maldà. Tractat de alguns pobles y vilas de la costa de mar que se troban desde Badalona a Malgrat» Ed. Margarida Aritzeta. *Viles i ciutats de Catalunya* (Barcelona, 1994).

hemos quedado a dormir en la rectoria. Todo este camino aunqué de carros es muy malo, vimos a un lado y a otro las tierras fangadas cuya operación hazen regularmente quando quieren hazer cañamo y abas, en otras partes. Encontramos grandes porciones de zerdos que bienen de las ferias al mercado de Barcelona cuyo comercio es muy lucrativo. A un lado del camino se ve el pueblo de Mollet y a la derecha el de Reixac de casas dispersas.

Salimos de Montmeló después de haver oido misa biendo a la derecha Vilanova de la Roca que es un pueblo disperso con un arrabal. Mas adelante pasamos por el pueblo de la Roca que está unido en un pequeño vecindario sobre el quan en una roca hay un castillo. Llegamos al pueblo de Llinars situado al pie de un pequeño collado sobre el qual hay una casa fuerte o castillo.

Continuamos el camino, poco antes de llegar a las casillas llamadas Trenta Passes donde hay un trozo de camino sólido hecho por el marqués de la Mina empezamos a pasar la fastidiana riera de Trenta Passes por pasarse otras tantas veces. Al poco rato llegamos a la villa de Sant Celoni pasando antes un puente de dos ojos muy grandes y bien construido. En este pueblo hizo San Francisco varios prodigios. Hay mercado concurrido, notando el ensanche que ha tenido esta villa la que empezaba a crecer pero habiéndose retirado la carretera se han quedado sin concluir las casas que se habían empezado. Salimos de este pueblo después de haver comido muy bien en los capuchinos, y pasamos por la Batllòria, son pocas casas pero los caminos estan plantados de olmos. Después de la Batllòria, antes de llegar a Hostalric pasamos por la riera de Arbúcies.

La villa de la Jonquera está situada orilla del rio Llobregat, y en trepando por medio de ella el camino de Francia a cuyo fin se ha ensanchado en algunas partes la única calle de que se compone, es el último pueblo, y el camino de aquí a la raya está ya concluido, hay sobre el Llobregat un puente de tres ojos, bastantes para el paso particular para que sirbe. Nuestra posada es digna y yo me labé las manos en el mismo fuente en que me abian serbido la ensalada. Ay aduana con oficial de libros que produze bien. El mesón, fleca y carneceria son del conde y las arrienda con privativa. Desde la Jonquera fuimos aber el camino hasta la raya, notando su anchura y construcción mejor de la de Francia.

Nos bolvimos a la Jonquera empezando a reconocer desde este pueblo a Figueres los trozos de camino que se están construyendo, en los quales noté que desde la Jonquera acá son mas estrechos que desde la Jonquera a Francia, que ponen poca piedra y mui menuda por techo, que en las cercanias del rio Llobregat para ahorrar desmonte en la ladera forman grandes paredones de piedra de lo qual no puede ser tan sólido como sería desmontando el techo. Finalmente me pareció bien el puente de dos ojos sobre el Llobregat, uno de ellos bien rebajado. También me pareció acertado la recomposición y aforro que se ha hecho a Pont de Molins al lado del qual hay un pequeño vecindario que tiene párroco. Pasamos el vecindario de Pont de Molins y luego los Hostalets. Llegamos a Figueres biendo antes sus grandes olivares, viñas y campos de trigo que son los frutos de los que abunda.

Salimos de Blanes y, después de un rato, pasamos la Tordera, paso peligroso por las avenidas que suele tener y por lo falso de su piso. Aturden los estragos que causan estos ríos.

En sus orillas hay algunas arboledas. Entramos en el camino de Francia que se dirige a Malgrat, notando que parece que el terreno se suaviza y ensancha desde que se sale de Blanes. La primera villa que se halla inmediata a la Tordera es la de Vilanova de Palafolls o Malgrat, distante de dicho río media legua. Su situación es en llano, cerca del mar, y sobre el mismo camino de Francia. Las calles son anchas y bastante derechas. Salimos de Malgrat, viendo la calidad buena de la tierra de estas llanuras y, a la derecha, el pueblo de Santa Sussana, cuya parroquia está al pie de un monte; y por los contornos, sus casas dispersas. A la misma mano se ve la ermita de Gracia, del término de Pineda. Este pueblo está situado en llano, con bastante buenas calles. Es pueblo de labranza, no obstante hallarse a poca distancia del mar, a cuya orilla tiene un pequeño vecindario.

Salimos de este pueblo para ir al de Calella, distante de aquí media hora. Calella, está situado a orilla del mar, en una situación muy llana. Es el pueblo más gracioso que hemos visto en nuestro viaje, por la rectitud y anchura de sus calles, regularidad de sus edificios, limpieza y aseo de las casas y calles. El camino se halla ya mejorado en las cercanías de este pueblo, y se trata de hacer un buen mesón. En este pueblo, y en Malgrat y Pineda, se bebe agua de pozo. En Blanes, de fuente, muy buena, pero poco abundante. Falta en Calella una batería para defensa del puerto. Salimos de Calella, viendo a la derecha la torre, sobre una eminencia del camino.

Sant Pol de Mar está situado a orilla del mar, parte en alto y parte en bajo. Pasa por el pueblo el camino real. Salimos de Sant Pol para ir a Canet, notando que vuelve a cerrarse la costa con montañas desde que se sale de Calella, y también

que van blanqueando las poblaciones de la marina. Canet está situado en una pendiente suave a orilla del mar, pasando por él tres rieras que, aunque sólo llevan agua cuando llueve, ocasionan mucho daño al pueblo.

Salimos de Canet dirigiéndonos por el camino nuevo, a orillas del cual hay una fuente, antes de llegar a Arenys de Vall, y la ermita del Santo Cristo del Calvario, sobre una peña aislada, a la cual se entra por un arco. Allí cerca está situado Arenys de Vall en terreno llano, por medio del cual pasa una riera que así como le sirve de recreo cuando no trae agua, por la anchura que gozan, les causa terribles transtornos con sus avenidas. No tiene puerto este pueblo pero dicen que podría hacerse.

La carretera real de Barcelona a Francia pasa por el centro de todas las dichas villas. Salimos de Arenys para ir a Caldetes, viendo a la media hora la torre de los Encantados. Caldes d'Estrac, llamada vulgarmente Caldetes, está situado en alto, a la derecha del camino, con algunas casas en él. Es conocido por sus aguas templadas. Continuamos nuestro camino viendo a la derecha a Sant Vicenç de Llavaneres y a Llavaneres, y llegamos a Mataró. Esta ciudad está situada a orilla del mar, en la falda de un monte, por cuyo vecindario pasan algunas rieras que le incomodan. Hay algunas huertas y casas de campo en sus orillas, aunque por el poco término que tiene la ciudad están en los de las villas inmediatas.

Continuamos nuestro camino viendo a la derecha el castillo de Burriac, y más adelante a Cabrera, sobre la misma mano. Pasamos por Vilassar de Mar, pueblo situado en llano, y que se acaba de erigir en villa. Como está a orilla del mar tiene, para su defensa, una torrecilla, y otras dos hay en las

casas antiguas que había y pertenecían a Vilassar de Dalt, de cuyo término era este pueblo. Continuando el camino pasamos por Premià de Mar o de Baix, pueblo de pescadores y barrio de Premià de Dalt. Llegamos al Masnou, donde comimos. En este barrio, que, como dijimos en el otro viaje, es de Teià, hay dos mesones tan concurridos, por la comunicación de Mataró a Barcelona, que cualquiera conocerá que se acerca a una gran ciudad.

Acabado de comer seguimos nuestro camino, subiendo a ver el castillo de Montgat, por cuyo pie pasa la carretera. Este fuerte se halla situado sobre un montecillo bastante elevado y escarrpado, cuyo pie baten las olas. La fortificación no es más, en sustancia, que una atalaya con cuatro cañones. Al pie de él se hallan las casas que llaman de Montgat, que son, vecindario de Tiana. Nosotros proseguimos nuestro viaje pasando por Badalona, de la cual hablamos en el otro viaje, siguiendo nuestro camino hasta Barcelona, a donde entramos con salud al anochecer.[77]

1792 | **Pierre Nicolas Chantreau**

Del Voló a Bellaguarda, que és el fort bastit a l'indret on hi ha els dos pilars que separen els límits de França dels d'Espanya. Després d'una llegua escassa per territori de muntanya, on cada volta m'oferia un nou aspecte, sempre romàntic i dibuixat de manera diferent, vaig arribar a la Jonquera, un llogaret dolent que els espanyols en diuen vila, i amb una mena d'edifici que en diuen fort, però que és una mena de barraca. A l'entrada del llogaret, o de la vila, com en vulgueu dir, hi ha

[77] Francisco de Zamora. *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (Biblioteca Nacional de España, manuscrit 18409).

la posta dels guàrdies espanyols. Després de sopar vaig agafar el camí de Figueres. Per un camí prou bonic, però enmig d'un país àrid i poc poblat, vaig arribar a Figueres, que és més considerable que la Jonquera. Vaig estar un dia a Figueres perquè no m'hi vaig trobar be. Vaig sortir de Figueres per anar a Girona, cada un de nosaltres tenia una cadira volant (un cabriolet) i formàvem una petita caravana de vuit vehicles i dos genets. Els meus companys de viatge varen fer un gest de disgust a l'hostal on vàrem dinar, que era una cabanya solitària de palla fumada. Ens ho varen servir tot amb all, des d'una espècie de pasta que l'hostalera anomenava sopa, fins un plat d'ametlles florides que va anomenar postres. Va demanar tres lliures per cap per aquest menjar.

El camí es espantós, en acostar-se a Girona. El trajecte de Figueres a Girona és molt curt i, malgrat els camins dolents, les nostres mules, que eren excel·lents, ens hi varen portar a les tres del migdia. El país que hi ha de Girona a Barcelona és el més bonic de Catalunya i el més agradable de tot Espanya. Pineda, on ens vàrem allotjar, és al costat de la mar i a molt poca distància de la platja.

De Pineda a Barcelona hi ha menys d'un dia]. Un magnífic camí tallat a la roca, sempre sobre la costa, ens va conduir a unes boniques poblacions allunyades les unes de les altres una mitja llegua. La que s'acosta a la capital és una terra treballada amb nombroses factories d'estampats, i mol-tes cases de pagès amb cultius ben fets, que ens anunciaven d'una manera positiva la ciutat de Barcelona.[78]

[78] M.Ch ***, citoyen françois [Pierre Nicolas Chantreau]. *Lettres écrites de Barcelonne, a un zélateur de la liberté* (Paris, 1792).

1793 | **Carlos Beramendi**

... emprendí mi viage por la Marina por ser, segun me informaron lo mejor del Principado de Catalunya, y lo executé del modo siguiente. Salí de Barcelona por la Puerta Nueva caminando por la costa del mar, y después de haber pasado el Masnou llegué a la ciudad de Mataró. Tiene dos mil vecinos, tres conventos de frayles, dos de monjas, y un buen hospital. Su principal comercio consiste en vinos, la agricultura está muy floreciente, pero mas que todo la yndustria, pues hay gran número de fábricas de algodón, de medias de seda, listonería, estofas, y sobre todo de encages, a cuya aplicación se dedican todas las mugeres de la ciudad. Hay varias posadas, todas buenas, como generalmente sucede en Cataluña, y una escuela de pilotage.

Se sigue por la marina y se pasa por varios pueblos, entre ellos la villa de Arenys de Mar de unos 600 vecinos, que está en una hermosa situación y tiene un astillero en donde se fabrican barcos para el comercio y una escuela de náutica, varias fabricas de medias de seda y algodón, ocupándose las mugeres como en Mataró en hacer encages, una iglesia parroquial y un convento de capuchinos. Mas adelante siguiendo el mismo camino se deja a Canet, pueblo ventajosamente situado y hermoso por la uniformidad de sus casas. Sus vecinos son muy activos en el comercio, y algunos de ellos se dedican a la pesca, y las mugeres a fabricar encages.

Se sigue por la marina y a poco rato se llega a la villa de Calella, que es el mejor pueblo de toda la costa, y sus habitadores muy industriosos y comerciantes. Toda esta marina de que acabo de hablar es de lo mas hermoso y mas bien cultivado de Catalunya, su vecindario va de cada día en aumento,

pues al paso que se extiende su comercio, agricultura e industria, se forman vecinos acaudalados que emplean su dinero en aumentar la población, fabricando hermosas y cómodas casas de uno o dos altos, según el gusto moderno, y formando con ellas calles tiradas a cordel. De forma que dentro de pocos años podrá ser cada uno de ellos por su magnitud una ciudad, y de mejor gusto que qualquiera otra de España. Bien es verdad que faltan palabras para poder dar una idea de lo delicioso que es todo este terreno.

Se sale de Calella y dejando la marina a la derecha y siguiendo por entre olivares, muchas viñas y varios frutales se llega a comer a la Granota, pueblo industrioso, pero no tanto como los demás por estar mas lejos del mar.[79] Salí de la Granota y caminando por entre terreno muy bien cultivado y abundante de olivos, viñas, frutas y varias legumbres, fui a dormir a la ciudad de Girona.

Hasta aquí desde Calella casi todo el camino es malo, pero ya a la salida de esta ciudad empieza uno muy bueno que sigue casi sin interrupción hasta Francia, se camina unas seis horas por entre terreno igualmente bien cultivado, y al cabo de ellas se va a comer a Figueres. Es villa de cerca de 2.000 vecinos situada en una hermosa campiña, tiene conventos de capuchinos y franciscos, y a su salida, en una eminencia que domina todo su terreno y el camino de Francia, se halla el fuerte llamado de San Fernando que está aun sin acabarse, pero que puede bien hacer su defensa, pues lo único que le faltan son algunas obras interiores que no tocan a la fortificación. Todo el camino que hay desde Barcelona hasta este punto está

[79] Sembla que confon el poble de Tordera i l'hostal de la Granota.

lleno de ramblas que lo hacen intransitable en las avenidas de ymbierno.

Se sale de Figueres y pasando por el Hostal Nou, siempre caminando por terreno bien cultivado, se entra a cosa de tres leguas en la Jonquera, ultimo lugar de Cataluña, está situado en el camino real que va a Perpinyà y a la falda de los Pirineos por el lado de España.[80]

1793 | **Jean-François Bourgoing**

El camí de Barcelona a Mataró és molt agradable a la vista, però desagradable per altres motius. En sortir de Barcelona aviat es troba el riu Besòs, perillós de passar i moltes vegades impossible. Més enllà, el camí és dolent en època de pluges, menys en els indrets en que el sòl té certa solidesa. Però passat Mataró, menys alguns passos dolents i diversos torrents que cal creuar a gual, la ruta i el país són molt bonics.

Un camí nou, seguint les sinuositats de la costa, pujant i baixant la gropa dels turons, algunes vegades escarpada, i cavat a la roca en alguns indrets, travessa bonics llogarets, que, per la construcció de les cases adornades de manera senzilla, per la seva netedat, i per l'activitat industriosa i tranquil·la dels seus habitants, recorden els cantons més agradables d'Holanda. Oblideu l'atmosfera boirosa d'aquesta província; presteu-li el clima ben temperat dels països càlids, refrescat per la marinada; substituïu per l'agitació i la vasta extensió de les ones, el curs trist i silenciós dels canals estrets i fangosos del país del bataves; conserveu tot allò que la indústria els ha

[80] Carlos Beramendi. *Viaje por España (1791-1794).* Manuscrit a la Fundación Lázaro Galdiano. Madrid.

donat d'atractiu, i tindreu una idea del que s'estén de Barcelona a Malgrat.

Algunes d'aquestes viles, que contrasten de manera notable amb la resta d'Espanya, mereixen ser nomenades. Després de Mataró trobem Arenys de Mar, on comença la diòcesi de Girona i que té una petita drassana i una escola de pilotatge. Canet de Mar, vila molt ben situada on els habitants comercien no només amb tot Espanya sinó amb les Índies occidentals, i s'ocupen amb èxit de la fabricació de puntes. Sant Pol, moderna població que creix ràpidament animada per la seva fecunda indústria. Calella, un dels llocs més bonics de la costa on es treballa bé el cotó, la seda i les puntes. Pineda i, per fi, Malgrat, i després es deixa aquest camí deliciós a les ribes de la mar, per endinsar-se en una regió agresta.

Aviat es baixa cap un bella conca, i al centre hi ha l'hostal isolat de la Granota, però abans d'arribar-hi, i en sortir-ne, encara no hi ha el camí traçat pels boscos, i es vagareja unes llegües una mica a l'aventura, però quan es surt es troba una ruta bonica. Al sortir de la Granota s'entra en un país muntanyós que comparteixen els arbres i el bruc, i aviat la vila de Girona. Mitja llegua enllà de Girona hi ha un poble notable per la seva activitat [Sarrià]. Dues llegües endavant, després de creuar un país molt bonic, i més enllà d'un rierol prop d'un molí i un petit llogaret, s'arriba a Medinyà, l'hostal més brut i més car de la ruta, però que fa un agradable conjunt amb el turó que el domina.

Tot el camí de Girona a Figueres és d'una notable bellesa, menys el pas d'una alta muntanya, on només s'ha treballat la part del vessant que és al costat de França. Sobretot en acostar-se a Figueres el camí està obrat amb molta cura i magni-

ficència. Es passa per diversos ponts construïts en granet. De Figueres a la frontera el camí és excel·lent, principalment en l'interval que separa la Jonquera del Voló, i que travessa la gropa dels Pirineus. Les estructures que presenta el camí són comparables a tot el que hi ha de més perfecte en aquest gènere.

De Medinyà a Figueres es passa per molts petits rierols, especialment el Fluvià, que vàrem creuar a gual a dues llegües llargues abans d'arribar a Figueres. En general el camí de Figueres a la Jonquera és molt bonic i passa a través d'un país molt ben conreat. Vàrem seguir aquesta cadena de pujols ben agradables al costat de Figueres. Després de passar el petit poble de Pont de Molins es comença a veure la llarga fila de turons on els espanyols varen bastir els reductes que haurien aturat molt de temps un exèrcit menys valent que el nostre. La Jonquera, situada a l'entrada d'una vall, només té com a recursos l'agricultura i els arbres de suro que cobreixen les muntanyes veïnes.

Hi ha a una bona mitja llegua després de la Jonquera fins al lloc que està situat sota Bellaguarda, i al llarg d'aquest trajecte la pujada es fa a poc a poc. Primer trobem una caseta solitària i a prop l'any 1793 encara hi havia dues petites columnes que formaven la frontera entre França i Espanya. Una portava les armes del rei catòlic, l'altre el nom de la república francesa i els seus emblemes gravats. Una mica més enllà hi ha un vila petita que es diu el Pertús, a on porta un dels camins que pugen a Bellaguarda. És aquí on en temps de pau hi ha l'oficina de la guàrdia que visa els passaports dels viatgers. Fins al Pertús la carretera no pot ser més bonica, però d'aquest lloc a on comença el nostre territori està molt descuidada.

[Nota de l'any 1808] Actualment la ruta de la Jonquera fins al Voló és, en la seva totalitat, una de les més boniques d'Europa. I el pas dels Pirineus és notable pel gran nombre d'obres de categoria, que no queden enrere, ni en magnificència ni en audàcia, a res del que es coneix a Europa.[81]

1795 | **Abbé Lambert**

Al sortir de Perpinyà vaig prendre una mena de *cabriolet* mal suspès, molt lleuger, obert per la part del davant i arrossegat per una sola bèstia, és el que els parisencs anomenen *tape-cul*. Aquest cotxe als Pirineus l'anomenen *vollant* i pot portar dues persones, sense incloure el conductor o *vollantier* que es col·loca a la part davantera. Aquests són els únics cotxes possibles de Figueres fins al mar, on els camins són poc transitables, fins i tot quan fa bon temps. Amb *vollants*, els catalans i els aragonesos fan deu o dotze llegues al dia, i passen per llocs on no hi ha camí marcat.

Gairebé tota la zona dels Pirineus que travessava té una gran fertilitat, semblant a les planes de França. Les valls són àmplies i agradables a la vista, i s'hi troben totes les produccions agrícoles de les províncies del sud. Tot i així, hi ha una manca d'aigua corrent i, en lloc de les nombroses fonts de Suïssa, hi ha només pous. Aquesta regió és la llar del suro, una espècie d'arbre alt i verd, i l'escorça s'utilitza per fabricar els nostres taps. Aquest arbre pot sobreviure sense la seva capa exterior, que torna a créixer. S'han vist alguns exemplars molt grans, que es creu que són d'edat avançada. A més, el gla d'aquesta espècie de roure és excel·lent per a l'engreix dels porcs.

---

[81] Jean-François Bourgoing. *Tableau de l'Espagne moderne* (Paris, 1808 4ed).

Després de marxa durant tres dies per les muntanyes, vam arribar a la costa del mar i em vaig sentir transportat a un país encantat. La diferència entre els tristos bedolls de les ribes sorrenques del Bàltic i els arbres de llimoners i tarongers d'aquí era sorprenent! Els ametllers en flor i els presseguers començaven a florir, i tot a la natura semblava reviure amb la dolça calor del sol. No havia vist mai res tan bell, i per primera vegada el mes de gener, vaig gaudir de tots els encants d'una bella primavera.

Aquesta franja costanera es troba als peus dels últims contraforts dels Pirineus i és estreta, només s'amplia lleugerament a intervals. La pendent suau de les muntanyes està coberta de vinyes precioses que produeixen malvasia. El recó d'aquest encantador paisatge es realça amb la petita riera de Mataró, que gairebé es seca durant tot l'any. El camí segueix la línia de la costa i ha degut de costar molts esforços i despeses considerables per ser construït. En molts punts, s'han hagut de crear terrasses i tallar roques i trossos de muntanyes per obrir pas. Aquest país està molt poblat i es passa per boniques viles a distàncies molt properes, que a França es coneixerien com a *bourgs*.

Les propietats al costat de la carretera estan protegides per enormes àloes per evitar la curiositat dels viatgers i la gana de les ovelles i les cabres, els únics animals domèstics que pasturen fora dels estables. Aquesta barrera pot semblar menys atractiva que les tanques de França, però és més segura i no deixa residus per als insectes, el que evita que els ocells s'hi assentin. No he escoltat mai el cant rústic del tallarol, i en general, els ocells cantors són rars a Catalunya, amb només el petit canari d'Europa, la teta i el rossinyol comuns. Malgrat

això, cap esdeveniment desafortunat va impedir que gaudís del bell país i arribés a Barcelona a la nit.[82]

1796 | **Baró de Maldà**

Hem arribat al pas del Besòs, en sec, a un quart tocat de cinc. Hem començat a muntar per la carretera contigua a la famosa muntanya i castell de Montgat a sis minuts de les cinc, ab sols una hora des del Portal Nou. I en la baixada per aquella carretera estreta hem trobat a aquell pregadéu de rostolls, que semblava lo pacient Job, sí que fora de la coveta, ab les crosses a terra. Pobre jai!

Continuant lo camí plausible, excepto la pols, ab la vista del mar blau i tranquil·lo, ab lo del cel, hem passat pel casseriu de Planella, riera d'Alella, cases i hostal a un quart de sis. Luego después per la vora de les del Masnou, después per la vora d'aquell llarg caseriu de Premià, a tres quarts de sis.

A sis hores tocades, per Vilassar de Baix, descobrint-se la ciutat de Mataró entre broma i pols, donant-hi los raigs del Sol, cerca de son ocàs. I per fi, hi hem anat acercant-nos tant a Mataró, que luego de travessats la riera d'Argentona, en sec, hem entrat al camí directe, passant per la vora de les hortes i sènies de Mataró i entrat a ses primeres cases de la ciutat de Mataró molt cerca de tres quarts de set, havent empleat sols tres hores justes. Amigos, lo que és hom portar bon bestiar![83]

1797 | **Nicolás de la Cruz y Bahamonde**

Salimos de Barcelona dexando a la izquierda, entre muchas casas de recreo o torres, los pueblos el Clot, Sant Martí, y Sant

---

[82] *Mémoires de famille de l'Abbé Lambert* (1791-1799) (Paris, 1894).

[83] Rafael d'Amat, Baró de Maldà. *Calaix de Sastre, 1769-1819*, manuscrit.

Andreu. Pasamos el río Besòs, que riega por este lado su campiña. Luego se encuentran del mismo modo los pueblos Sant Adrià y Badalona. A cosa de legua y media el castillo de Montgat, sobre una colina, a orilla de la mar; a la baxada está Masnou, pueblo de pescadores, con su torre antigua; y mas adelante, cerca de una legua, Mataró, hermosa villa, muy poblada, con buenas casas de altos, y bastantes fábricas. Tiene tres conventos de frayles, dos de monjas, un hospital, una escuela de pilotage, y una cofradía de labradores. En la parroquial, capilla de los Dolores, hay varias pinturas de Viladomat. El camino siempre por la ribera del Mediterráneo, el qual llaman en este punto 'mar bella', a la verdad que sus playas despejadas merecen este nombre.

Apenas se sale de Mataró, se encuentra una casería que llaman la Havana, y poco mas adelante otra con el nombre de las Ànimes. A la legua el pueblo Caldetes, que tiene una torre antigua, en este país hay unos baños. A media legua de dicho pueblo está Arenys del Mar, que tiene también escuela náutica, y un pequeño astillero antes de la entrada, es de mucho vecindario. En seguida, a un quarto de legua, pasamos por el pueblo Canet, de poca menos población, fábricas de medias &c. A la misma distancia Sant Pol. Dormimos en Calella, que dista media legua del antecedente: no le falta gente.

Todos los pueblos nombrados desde Vilassar, a mas de las fábricas de encaxes, y de otros géneros, tienen barcos en sus playas, con los quales se exercitan en la pesca, y exportan sus frutos a otras partes. En los mas de ellos había hospitales en la última guerra. A poco de haber salido de Calella encontramos los pueblos Pineda, y Sussana; y a la legua Malgrat, se ven dos torres antes sobre la colina, que serán de observación

hacia la mar. Pasamos el rio Tordera, copioso, pero cómodo para badearse, por estar muy explayado su cauce, aquí estaba la tesorería en la última guerra. Nos apartamos de la vista del mar, y subimos la cuesta Suro de la Palla, camino montuoso, e incomodo, que nos ocupó hora y media. Continuamos la ruta por un terreno escabroso de altos y baxos, y aun en los valles con no poca incomodidad, valiéndonos de senderos, pues el camino es natural, sin compostura, y malo por los carriles de los carruages. Hemos dexado dos pequeños esteros de agua corriente. Media legua a la izquierda Sant Llorenç de Cabrenys [sic], y otra media del mismo modo dista del camino, a la derecha, el pueblo Vidreres.

Mas adelante a cosa de media legua, pasamos el riachuelo Santa Coloma de Farners, y luego un arroyo de agua perenne. Sin embargo el campo está cultivado y hermoso, cubierto de sementeras y arbolados. Comimos en la venta de Granota, que está 4 leguas de Calella. A poco mas de una legua pasamos el pequeño rio Onyar. Nada hay de particular en las dos leguas restantes hasta Girona, sino es que el arbolado de alcornoques, chopos, y monte baxo ocupó la primera legua, y que continúa con álamos y algunas parras la segunda; se ven bastantes cortijos: y a la entrada, a la izquierda, el lugarejo Santa Magdalena, y Quesada a la derecha.

Luego que se sale de Girona, se pasa por un puente de piedra el rio Ter, cuyo margen ocupan por uno y otro lado los pueblos Pont Major, y Sarrià. Poco mas adelante, a la izquierda, sobre la baxa montana, se ve una torre antigua, en la Costa Roja hay una fuente de agua picante; y a cosa de media legua pasamos el pequeño pueblo Medinyà. Tres quartos de legua mas adelante entramos en Bàscara, que dista tres y

quarto leguas de Girona. Es una miserable villa, situada a la ribera del rio de su nombre. Las campiñas desde Girona estan pobladas de árboles, y de cortijos; la mucha lluvia nos detuvo en Bàscara veinte y quatro horas por haber crecido este rio, y no poderse badear, ni barquear.

Pasamos en barca el Bàscara [Fluvià], y a media legua, en las alturas de Fontaudana, se descubre el monte Canigó de Francia cubierto de nieve, y el puerto de Roses. Una legua mas adelante el lugar de Vilafant. En seguida, a la derecha, el lugar de El Far, y a la izquierda el lugarejo Santa Llogaia. Pasamos el rio Manol, que venia crecido con la lluvia del dia anterior.

Entramos en la villa de Figueres, donde estuvo el quartel general de tanto nombre en la última campaña: dista dos leguas de Bàscara. Toda su campiña, aunque devastada por los enemigos, se manifiesta fértil. La villa es poca cosa. El castillo, que está medio quarto de legua, situado sobre una altura, es la obra grande de España. Deseosos de ver las ruinas de la plaza de Roses, y las baterías que formaron los enemigos para atacarla, mandamos seguir el coche solo a la Jonquera; y tomando caballos en la posta, nos conducimos a Roses. De Roses a la Jonquera quatro leguas. Dormimos en la Jonquera, pequeño pueblo, que contiene una aduana, y resguardo. A su lado pasa el rio Llobregat.[84]

1799 | **Baró de Maldà**

Dia 26 de juliol [1799]. A no estorbar-m'ho lo temps, havent fet dos anys feriat d'anar a Mataró per les Santes, passo a

[84] Nicolás de la Cruz y Bahamonde. *Viage de España, Francia e Italia* (Madrid, 1806).

executar est passeig de dos o tres dies en esta tarda, si plau a Déu, portant-me al bon capellà bosser, i coixet, de la seu de Tarragona, mossén Josep Solanelles, per no ha ver estat en Mataró; allargant la romeria fins a la vila de Calella, en la costa de mar. Enganxades que ha hagut lo Francesc lo parell de mules ab los catipons i campanilles a mon birlotxe a dos quarts de quatre de la tarda, a tres quarts hem eixits de Barcelona, o de casa Cortada, i aló, a la placa de Santa Anna; clar lo cel, ab lo sol que ens prometia no deixar-nos que fins a Mataró, i el calor –corrent aire fresc– nos prometia, excepto pols, plausible tarda.!

De tartanes n'hem notades pel camí, fins a Mataró, mes d'una dotzena. A proporció, mes que silles volants, birlotxos i carros; plenes les tartanes de jovent alegre, en los dos sexos, i molts i moltes en estes, en birlotxos i silles volants per amunt cap a Mataró, com nosaltres mateixos, enfarinant-nos a ratos la pols. L'eixida ha siguí de Barcelona pel portal de l'Angel i per aquelles amples carreteres compostes, deixades estes la dreta a Besòs –que no hi havia aigua–, i cap a Badalona. Lo Francesc, sent bona la carretera, ha fet anar un rato estordides les mules, passant luego pel Camí Real de Badalona i, tot seguit, dret al promontori o muntanya de Montgat. A la vora d'aquell marge hem vist la Coba –sense aquell pregadéu de rostolls, que a ben segur que haurà mort, sent vell i atxacós–, que, deixades les crosses per allí a térra, feia anar unes debanadores. Si és mort, Déu lo tinga al Cel. Amén.

Hem arribat a sis hores a l'hostal del Masnou, havent deixat antes la d'Alella (que tot bullía de currutacos i altra gent, ab volants parats i silles, digo tartanes parades, així també en lo del Masnou) per pendre algú i alguna més d'un glop de xo-

colate ab pa –Déu nos en do– i bescuit. Llestos nosaltres de pendre el 'betum' i de pendre un poc de descans les mules, hem continuat la romeria de dos hores que ens faltaven, fins a l'arribar a la ciutat de Mataró.

En efecte, havent eixit de l'hostal del Masnou cerca d'un quart de set, hem arribats a dita ciutat a vuit hores, ab crepúsculs i sens lo menor núvol excepto de pols. Hem vandejat la riera d'Argentona a un quart de vuit tocat –seca, esta, com lo Besòs, prou argilosa i ampla– después d'haver deixat los llocs de Premià i Vilassar d'Amunt i Avall. Luego hem entrat a les sínies de Mataró, hortes que nosaltres ne diem, delicioses totes, ab tanta aigua i verdura, que és tot un país ameno est per passejar-s'hi i alegrar-s'hi hom.

Entrats ja a son carrer, o el de les Cases Noves, annexo lo de la Mercè, ja hem vist llarga enfiladura de mata i dos capelles a la part dreta de dit carrer, est d'alló ben regat. Hem passat de llarg sens detenir-nos fins sí en l'hostal famós de Montserrat, en lo camí ral, casi davant del collegi o convent dels Escolapios, havent-nos apeats tots a vuit hores. L'hostal prometia en tot la comoditat possible per les persones i per les bésties; havent-hi bon zaguan, establies i demés necessari per les bèsties, i, per les persones, bons llits, amples, ab capçaleres jaspeades i pintades de varios colors. Limpiesa en tot, que és dir-ho ab una paraula; tant en llençols i coixineres per los llits; blancura i aseo en los aposentos; boniquesa i limpiesa en les filles de l'hostaler –est, viudo– i criades de l'hostal, no havent-hi res que fes asco, com sí en altres hostalets de mala mort en terrenos de Jorba, Porquerisses, o Porqueries, i en molts altres paratges de Catalunya, semblant més de quatre

de per allí uns alarbs, i les dones brutes i fumades més de quatre d'aquelles llurs terres d'Urgell, Segarra.[85]

1800 | **Wilhelm von Humboldt**

Para este trayecto y en general para todo el camino de Barcelona a Perpinyà hay que consultar el diario de mi hermano.[86] Evitamos este medio día de camino la mala calzada y viajamos a lo largo del mar, donde, a parte de la vista del mar y la llanura poblada de bonitas aldeas y rodeada de colinas y montañas no vimos nada notable.

El camino de Barcelona a Perpinyà es especialmente incómodo pues hay que pasar 4 ríos sobre los que no hay ningún puente. Por eso en época de inundaciones no se puede hacer o se hace con gran peligro. El camino que seguimos hoy era insignificante. Como bien dice mi hermano, Mataró era un lugar muy bien construido y parece muy próspero. Nuestra fonda, el Ostal de Nuestra Señora de Monserrate, era muy bonita y tenía por detrás una galería abierta de gran amplitud desde la que se observaba el mar. Todas las posadas hasta Perpinyà están instaladas como si fueran fondas propiamente dichas. Se paga por cada persona (entre 10 y 12 reales normalmente) y por lo general son muy buenas.

Esta jornada es, por lo que se refiere a la belleza del entorno, la más bonita sin duda que hemos hecho en España. Entre los poblados noté Arenys de Mar, Sant Pol de Mar y Calella. En esta última localidad vi desde la montaña y muy próximos a la costa dos pequeños barcos piratas, sin lugar a dudas pro-

---

[85] Rafael d'Amat, Baró de Maldà. *Calaix de Sastre, 1769-1819*, manuscrit.

[86] Alexander von Humboldt el 5 de gener de 1799 entra per la Jonquera, el dia 7 arriba a Girona on fa algunes medicions geogràfiques, i el dia 8 arriba a Barcelona.

cedentes de Mahón. Del tamaño de unas chalupas, se disparaba contra ellos aunque en vano. Estos piratas practican propiamente un bandidaje muy semejante al de carretera y a menudo entre Valencia y Barcelona se atreven incluso a desembarcar en tierra para esperar allí la ocasión.

Detrás de Calella, la montaña asciende y el camino se separa por última vez del mar con una vista muy bella y amplia. A partir de ahí, el terreno se hace todavía más montañoso y boscoso, pero ya no es tan agradable, tan rico en poblaciones ni tan bello en cultivos. Desde la altura vimos perfectamente los Pirineos todavía cubiertos de nieve, medio cubiertos de nubes que descansaban sobre ellos y éstas delataban un ojo acostumbrado a ellos. A mano izquierda quedaba una montaña especialmente alta todavía cubierta de nieve que se llamaba el Montseny, y en la que los rayos del sol producían una bellísima iluminación gracias a la niebla que había sobre ella. La Granota es la fonda media de las tres que están una tras otra en medio del bosque. Se llama el Ostal del Migt de la Granota. No es una fonda miserable sino que en comparación con las catalanas es mediamente buena y con las españolas extraordinaria. Hoy pasamos el Tordera. Es un río anchuroso que en los pasos más profundos llegaba a los mulos hasta el vientre. Las personas pueden pasar en unas barcas extremadamente pequeñas, de popa ancha y proa en pico, y que cuando el río no baja crecido pueden ser tiradas por hombres con pie al agua. Están junto a las orillas y se botan sin más en el río. Mi mujer prefirió el coche.

Dado que ya previamente sabíamos que el camino era enormemente malo, había tomado para mi mujer y los niños tres mulos y cabalgamos desde la venta de la Granota hasta

Girona. Los contornos no son malos y especialmente bonitos, ni tan ricos en aldeas y ciudades. Girona tiene una situación muy amena en un risueño valle y valles semejantes vimos varios a lo largo del camino.

De Girona a Sarrià, a sólo media hora de viaje, hay una calzada que incluso ahora estaba en buenas condiciones. Sarrià y Pont Major que están juntos son una calle bastante larga con casas bastante bien construidas. Pont Major queda más cerca de Girona. ¡Qué próspero es aquí todo el país! Lo noté en el hecho de que incluso en Sarrià vi una pastelería que, como es corriente aquí, al mismo tiempo tenía bujías. Sarrià queda en una llanura bastante grande que está rodeada por colinas y montañas y parece ser muy fecunda. Sobre una montaña enfrente queda una ruina antigua y las torres de Girona se ven muy bien.

Camino de Sarrià a Figueres. Sin lugar a dudas es el peor de los que hemos encontrado en España. Es difícil hacerse una idea si no se ha visto. Agujeros en los que los mulos caen hasta el vientre no son nada extraños. Nosotros fuimos en la montura, por supuesto, pero a menudo tuvimos que bajarnos porque incluso para cabalgar estos caminos son muy malos. Tuvimos que atravesar un rio que sin embargo tiene un transporte. Es el Fluvià. Los contornos no son bellos en ninguna parte, ni agradables a excepción de un par de pasajes. El peor camino es el que lleva hasta el coll d'Orriols. Figueres es una ciudad algo importante, la fortaleza construida sobre una montaña, sino en unas pequeñas ondulaciones del terreno o colinas. La posada es buena pero enormemente cara. Tuvimos que pagar por la habitación, la cena y el desayuno media onza.

Camino de Perpinyà. Yo con el criado fui por delante a caballo en dos mulos e hice ese camino en un día. Mi mujer lo hizo en día y medio, el primero hasta el Voló, el segundo hasta el mediodía hasta Perpinyà. El camino hasta el Volò es una carretera bastante bien conservada. Sólo los puentes han sufrido un poco por las inundaciones.

La Jonquera es el último pueblo español fronterizo, un triste nido, miserables casas entre montañas no muy bellas. De ahí hasta la frontera sólo hay una hora. Ya no me acuerdo del nombre del puesto fronterizo. El coche apenas fue inspeccionado en la Jonquera; en todo caso tenía una carta de Arabet Gautier para el administrador de la Aduana. Bellaguarda y el puerto no son tan bonitos como se podría pensar por las descripciones. En la frontera hay dos columnas fronterizas, todavía sin derribar; la española todavía se puede leer, la francesa a causa de los lirios muy rascada. El lugar de la frontera es sólo una barrera y una casa de aduanas. Encontré un único hombre que me indico de manera descortés el camino y tanto él como los blancos cornetas que encontré no me hicieron mi entrada en Francia nada agradable.[87]

c.1800 | **Alexandre de Laborde**

Ruta desde Coll de Pertús, fronteras de Francia, hasta Girona, 11 leguas. Puente del coll de Pertús. La Jonquera, lugar. Llobregat, rio sin puente. Hostal Nou, aldea. Muga, río y el Pont de Molins. Figueres, villa. Santa Llogaia, lugar. Fluvià, río sin puente, una barca. Bàscara, lugar, Coll d'Orriols, lugar. Vilademuls, lugar. Medinyà, lugar. Ter, río y puente. Pont Major, lugar. Girona, ciudad.

---

[87] Wilhelm von Humboldt. *Diario de viaje a España 1799-1800* (Madrid, 1998).

Pasado el puente de Pertús, que separa la Francia de España, se acaban de bajar los Pirineos por un camino muy apacible, que llega a la Jonquera. La Jonquera es un lugar situado junto a una llanura muy fértil otro tiempo en lino, esparto o junco marino, de donde tomó el nombre de Juncaria entre los romanos. Tiene una iglesia parroquial, una aduana, y guardia de 50 hombres. Es bastante comerciante y populosa, y tiene una posada regular. Esta primera aduana registra a los pasageros con severidad, y hace pagar cantidades crecidas a los que viajan en carruage propio, y no se obligan a regresar en tiempo determinado. Mas este rigor experimentan también en la aduana del Pertús los españoles que entran en Francia, donde como en la Jonquera es fácil redimir esta vejación.

Al salir de la Jonquera el camino empieza ya a ser pedregoso, mal conservado o interrumpido por las ramblas. Se van costeando las montañas al través de gargantas mas ó menos estrechas, tortuosas y profundas. Se pasa siete veces el arroyo Llobregat, con algún riesgo por sus sinuosidades; y aunque suele estar seco, en tiempo de lluvia obliga al viagero a detenerse. A dos leguas se halla Hostal Nou, y se pasa el río Muga por el Pont de Molins para entrar en el Empordà. Preséntase aquí al viagero una inmensa llanura en que brillan la diligencia y el cultivo, y los olivos y árboles frutales forman una selva espesa. El trigo, el arroz, las legumbres, el lino y el cáñamo, cubren la tierra con sus variadas producciones, y todo se ve hermoso, fértil y risueño. Al cabo de una legua de camino tan delicioso se llega a Figueres.

Por un camino desigual y lleno de piedras y cieno se llega a Santa Llogaia, y después al rio Fluvià, que cuando no puede vadearse es preciso pasar en un mal barco, el cual tampoco

hasta en las grandes avenidas que ocasionan las lluvias o el deshielo de las nieves. Dejando la villa de Bàscara a la izquierda se llega al Coll d'Orriols, y a los lugares de Vilademuls y de Medinyà, y de allí al Pont Major, por el cual se pasa el río Ter. Un número considerable de casas en dos líneas forman aquí una especie de lugar, que puede considerarse como uno de los arrabales de Girona, a donde se llega un cuarto después.

Primera ruta de Girona a Barcelona por el interior, 16 leguas. Girona a Hostal de la Seva, caserío. Las Mallorquines, lugar. Hostalric, villa. La Batllòria, lugar. Sant Celoni, villa. Llinars, lugar. La Roca, lugar. Tordera, río y puente. Montmeló, lugar. Los Hostals, algunas casas. Montcada, lugar. Sant Andreu, lugar. Barcelona, ciudad. Sería inútil describir esta ruta, en que siendo los caminos malos, y las posadas algo incómodas, solo frecuentadas por arrieros. Sin embargo es el camino del correo.

Segunda ruta [de Girona a Barcelona] por el camino de la marina, 17 leguas y un cuarto. De Girona a la Granota, caserío. Tordera, rio sin puente. Tordera, villa. Malgrat, villa. Pineda, villa. Calella, villa. Sant Pol, lugar. Bellet, rio sin puente. Canet de Mar, villa. Santa Maria de Mar, lugar. Arenys de Mar, villa. Mataró, ciudad. Vilassar de Baix o de Mar, lugar. Premià de Mar, lugar. Masnou, aldea. Montgat, aldea. Badalona, villa. Sant Adrià, lugar. Besòs, rio sin puente. Barcelona, ciudad.

Un camino ancho, pero mal cuidado, conduce desde Girona al rio Tordera distante 5 leguas, por un terreno de poca consistencia, que humedeciéndose a la menor lluvia, se llena de lodo en invierno, y de polvo en verano; y en todas las estaciones está cortado por carriles profundos, que le hacen intransitable aun a los viageros de a pie. Se va estrechando al acer-

carse al rio, hacia donde se cubre de aguazales. Casi todo este país está inculto. Se pasa a la Granota, caserío en que se halla una mala posada no lejos de Tordera, y a la izquierda se descubre Blanes, villa situada en la orilla del mar al desembocadero del rio, en la cual hay varias fábricas de cueros. El rio se atraviesa por un puente de madera, y a veces por el vado; pero sus avenidas suelen inundar las campiñas vecinas.

Se llega después a las villas de Tordera, Malgrat y Pineda, en cada una de las cuales hay una fábrica de áncoras y de aguardiente, y las mugeres se ocupan en fabricar encaxes. Una legua más adelante está la villa de Calella en una hermosísima situación, y bien construida. Contiene cerca de 2400 habitantes, una iglesia parroquial, un convento de religiosos, un hospital, fábricas de aguardiente, de áncoras y astillero, y las mugeres y niños hacen encaxes y redes de pescar. Hay una posada excelente, siempre provista de pescado con abundancia.

Aquí empieza la costa del mar, el cual ya no se pierde de vista hasta Barcelona, sucediéndose sin intermisión los lugares y los caseríos: por esto se llama esta ruta camino de la Marina. Sant Pol, lugar nuevo sobre el rio Bellet que se pasa por el vado: tiene una población de 2000 personas, la cual se va aumentando cada día. En la villa de Canet de Mar hay fábricas de aguardiente. En el lugar de Santa María del Mar se observa la misma industria y actividad.

En Arenys de Mar hay 3500 habitantes, con una hermosa iglesia parroquial, un convento de capuchinos, fábricas de áncoras, de medias de algodón y de seda, y de telas de algodón, una escuela de pilotage, y un astillero para construir barcos pequeños. Todos estos pueblos están en la orilla del mar, y su

situación es agradable. Por todas partes se admira el aseo y actividad de sus habitantes. Cubren aquellas costas muchos barcos que hacen el cabotage por España, Rosellón e Italia, y aun algunos van a la América española. El placer con que se pasa este camino no dexa advertir el largo trecho desde Calella hasta Mataró, distante 5 leguas.

Mataró, ciudad antigua llamada por los romanos Iluro, está muy bien situada en la orilla del mar al extremo de un llano fértil, rodeado de montañas cubiertas de bosques. La ciudad vieja colocada en una eminencia, conserva aun sus murallas, recinto y puertas. Las inmediaciones de Mataró, viniendo de Girona, son hermosas; y se entra a la ciudad por una soberbia calle en que están todos los mesones. Todavía excede en magnificencia la salida por el camino de Barcelona.

Saliendo de Mataró, por un hermoso camino a la orilla del mar, se descubre a la derecha una ladera adornada de árboles, y llena de casas aisladas. Vense en las alturas los lugares de Cabrera, Vilassar de Dalt, y de Premià de Dalt, y luego se atraviesa a Vilassar de Baix, lugar bien situado, en donde se encuentra una fábrica de aguardiente, y cuyo vecindario es activo y laborioso.

Viene en seguida El Masnou, que se ha transformado de alquería en lugar. A un quarto de legua está Montgat, y en lo alto de una montañuela que se atraviesa por una cortadura, está colocado el castillo del mismo nombre, que dominando el mar sirve para proteger esta costa contra las incursiones de los berberiscos.

Siguiendo la costa se pasa por la villa de Badalona y el lugar de Sant Adrià, atravesando un bosque delicioso de álamos que cubre las riberas del Besòs. Este rio se puede vadear, aun-

que muchas veces está intransitable por las excavaciones que forman sus avenidas en la arena movediza. Después de este bosque se descubre a la derecha el lugar de Sant Martí, y se entra en una llanura larga, fértil y bien cultivada, cubierta de toda especie de árboles, regada por muchas acequias, y cortada por una hermosa calle de árboles que conduce hasta las puertas de Barcelona.

Este camino de cerca de una legua está bien delineado, y merece todo cuidado en su conservación. Crece el placer de este espectáculo a proporción que se adelanta en el camino. No se ven donde quiera, sino producciones ricas de la naturaleza, campos llenos de cultivadores activos, y caminos cubiertos de carruages y ganados. Tras esto se presenta al viagero a mano derecha una multitud de edificios que cubren la llanura hasta las montañas vecinas, y hasta los lugares de Sarrià, Horta y Gràcia, que tienen una bellísima situación. Todo esto parece a primera vista una ciudad considerable, y no son sino casas de recreo propias de los vecinos de Barcelona.[88]

1802 | **Pedro Boada de las Costas**

Jueves XXI. Fuerte Pio, a la I [izquierda]. Bota, o prueba de Cañones, a la D [derecha]. Vista de los varios prados de blanquear las piezas de Indiana, D. e I.; y sigue sobre la derecha la hermosa vista de la mar hasta Tordera; no menos que en todos estos lugares, y villas de la carrera se ven una multitud de muchachas y otras mugeres que hacen encages y blondas de gran primor. Ostal de Sant Martí. Continúa la vista de dichos

[88] Alexandre de Laborde. *Itinéraire descriptif de l'Espagne* (Paris, 1808). Laborde fa alguns viatges per Espanya de l'any 1792 al 1806, el text és difícil de datar amb les indicacions que dóna.

Prados. Sant Martí, lugar regular. Rio Besòs muy ancho, y se vadea. Mesón de S. Adrià, allí. San Adrià, pueblo regular: I. Vista de muchas casas de campo, las mas con agua de pie. Badalona, lugar de gran caserío, hermoso y cómodo. Castillo o fuerte de Montgat, es de gran vista sobre el mar, y de muchas casas de campo. Mesón de Alella con mucho caserío. Alella: numeroso pueblo, a la I. Mesón de Masnou con varias casas de campo. Masnou, pueblo grande, a la I. Mesón de Premià con mucho caserío. Premià, grande pueblo, a la I. Mesón de Vilassar con mucho caserío. Vilassar, pueblo grande, a la I. Mesón de Argentona con buen caserío. Argentona, buen pueblo, a la I. Mataró, ciudad grande y hermosa, de mucha industria y numerosa matrícula; se fabrican encages y blondas con mucha abundancia y primor, también hay fábricas de indianas, de navajas, tixeras, &c. hostal de les Ànimes con varias casas. Caldetes, pueblo regular y de buenos baños, caserío, y de mucha comodidad para los convalecientes, es abundante de pescados frescos. Arenys, villa grande y hermosa, con buen caserío capaz para todo, con su arroyo enmedio, tiene buen astillero y hermosa vista al mar.

Viernes XXII. Canet, villa de buen caserío. Sant Pol, pueblo regular. Calella, grande villa con buen caserío capaz para todo: tiene varias fábricas de medias de algodón de punto de telar. Pineda, buena villa y muy capaz. Malgrat, buena villa, a la D. Blanes, villa muy capaz, a la D. Palafolls, pueblo regular, a la I. Tordera, villa regular. Rio Tordera, es muy ancho, y se vadea. Tierra Montañosa. Mesón del Sur de la paja. Vista de Monjuic de Girona, y del castillo de Hostalric. Mesón den Bruno. Casa grande de Cartellà o del Marqués Moya, con otras muchas a la vista. Granota, con tres grandes mesones, y buena vecindad

de caserío. Sils, lugar regular, a la D. Llagostera, villa grande y de muchos alcornoques, a la D.Cassà de la Selva, villa muy capaz, a la D. Riudarenes, lugar muy regular, a la I. Hostalric, con su fortalesa, villa regular, a la I.Ostal de la Tiona con vecindad de grandes casas de campo. Rio Onyar, con su puente de tablas. Franciac, pueblo regular, a la D. Riudellots, y Palao, lo mismo. Santa Eugènia, lo propio, a la I. Salt, lo mismo de ser todos estos pueblos regulares. Girona, ciudad capaz para todo, con su buena fortaleza de castillos, atravesando la ciudad el rio Onyar, que en la salida se une con Ter, y pierde su nombre: se halla en esta ciudad el milagroso y antiquísimo cuerpo de S. Narciso.

Sabado XXIII. Caserío de Pedret. Pont Major, es gran calle, con caserío regular: sigue el puente de piedra sobre el rio Ter: calle de Sarrià al otro lado del puente. Sarrià de Girona, a la I. Costa Roja. San Julià de Ramis, pueblo regular, a la D. Medinyà, lo mismo. Fallines, lo mismo, a la I. Tarradelles, lo mismo. Ostal d'Orriols, a la D. Calaux [sic], pueblo regular, a la I. Bàscara, con su mesón: villa regular. Rio Fluvià. Pontós, pueblo regular, a la I. Olivas, ídem, D. Borrassà, idem, I. Vista del Castillo de San Fernando de Figueres, y de una multitud de pueblos de l'Empordà, y sobre la derecha Roses y el mar. Rio Manol. Santa Llogaia, pueblo regular. Figueres, villa capaz para todo; a su frente está el castillo de Bellaguarda enmedio de los Pirineos sobre la entrada y camino de Francia, a la salida de la Jonquera, y mas acá sobre la izquierda la Real Fundición de S. Llorenç de la Muga. Se apearon SS. MM. [Carles IV] en el castillo de San Fernando. Regresaron SS. MM. dia 26 siguiendo las mismas jornadas hasta Barcelona. Leguas 19.[89]

[89] *Reimpresión y rectificación de los itinerarios que compuso Don Pedro Boada de*

1802 | **Rei Carlos IV i la reina Maria Luisa**

El dia 21 a las tres de la tarde partieron de Barcelona para la Villa de Figueres, los Reyes NN. SS. Príncipes, S.M. el Rey de Etruria, con la comitiva correspondiente; tendióse la tropa desde el Real Palacio hasta la puerta Nueva, y se dispuso todo lo necesario para la comodidad del viage hasta la referida Villa; y en este día hicieron noche en la Villa de Arenys de Mar. Llegaron felizmente S.M. y AA. en Girona el día 22 y por la noche hubo Máscara Real. El día 23 llegaron SS. MM. y AA. Felizmente a Figueres, y se alojaron en el fuerte Castillo de San Fernando de esta Villa.

El dia 26 partieron de Figueres para Barcelona, y pasaron la noche en Girona, y en ella hubo Máscara Real con asunpto diferente del de la primera. El 27 hicieron noche en Arenys de Mar. Causa admiración el excesivo número de gente de todas clases que ha acudido en todos los parajes por donde han transitado SS. MM. y AA., manifestando siempre la complacencia que tienen de disfrutar de la presencia de sus augustos Soberanos, no cesando los vivas y aclamaciones de viva nuestro Rey, viva la Reyna, vivan los Príncipes NN. SS. El dia 28 a las quatro y media de la tarde entraron felizmente SS. MM. y Príncipes de Asturias NN. SS. en Barcelona.[90]

---

las Costas, del Consejo de S.M. Alcalde del Crimen de la Real Audiencia de Barcelona, etc. etc. Para otros tantos viages que hicieron SS.MM. a Zaragoza, Barcelona, Figueras, Valencia, Cartagena, y Real Sítio de Aranjuez, saliendo de Madrid dia 12 de agosto de 1802. (Madrid, 1803).

[90] *Relación de las diversiones, festejos públicos y otros acaecimientos que han ocurrido en la ciudad de Barcelona desde el 11 de Setiembre hasta principios de Noviembre de 1802, con motivo de la llegada de SS. MM. y AA. a dicha Ciudad; y del viage a la Villa de Figueras* (Barcelona s/d).

1802 | **P.L.A. de Crusy (marquès de Marcillac)**

Després de fer quatre llegües a la plana on hi ha Barcelona s'arriba a Mataró, vila petita i bonica plena de tarongers, llimoners, ametllers, avellaners i de granades. A Mataró es fa un comerç considerable dels seus vins, que són molt estimats a Catalunya. Hi ha també fàbriques de seda, de cotó i de puntes, que s'exporten a les Amèriques. En sortir d'aquesta vila deixem la plana, els indrets perden la monotonia de la regularitat i esdevenen realment romàntics. Amunt i avall pels turons coberts de vinyes, amb cases de camp, creuant valls esquitxades d'oliveres, tarongers i figueres. A vegades s'arriba al cim d'un rocar per on travessa el camí, amb el mar a uns centenars de iardes a sota, i un tem poder caure-hi.

Enmig de les voltes per les que es passa es veu un poble de cases d'un blanc enlluernador, al davant el port pesquer i de cabotatge, i al darrera les flors i els jardins. En arribar a la part de baix del turó, es creua el poble, i a les cases, que destaquen per la seva neteja, es nota l'activitat i la indústria. A les portes de les cases, els nens i les noies, d'una frescor i sovint d'una bellesa enlluernadora, s'ocupen, tot cantant, de la fabricació d'encaixos i de blondes, que tenen un mercat a les Índies Occidentals. Tenen la felicitat pintada en les faccions i la simplicitat en les maneres. Els vehicles que passen contínuament, i les paraules amables d'alguns viatgers, no els destorben de la seva ocupació, ni tan sols perden una nota de les seves cançons.

Es travessa els pobles d'Arenys de Mar, de Canet, de Sant Pol, de Calella, de Pineda. A mitja llegua d'aquest últim deixem la costa en direcció a Malgrat, ens acomiadem de la mar, i entrem en un país muntanyós, cobert de boscos de roure,

sureres i bruc. Aquesta natura tant feraç a vegades es suavitza en les valls ben conreades, i després de passar a gual la Tordera, entrem en la plana que domina Girona, ciutat militar sota turons coberts de reductes i forts. De Girona a Figueres hi ha quatre hores de camí a traves d'un país ric pels seus cultius. El viatger militar prendrà nota de la posició del coll d'Orriols, ocupada per l'exèrcit espanyol, que defensa el pas del riu Fluvià, riu que serpenteja a través d'una plana estreta, situada a la part inferior de l'extensió dels turons que els espanyols han coronat de reductes.

Es passa el Fluvià a gual, i després de dues llegües llargues s'arriba a Figueres. Deixant Figueres, i a poca distància d'aquesta vila, es travessa un oliverar. Es passa per Pont de Molins i es veu a l'esquerra una creu que s'aixeca en el lloc on va morir el comte de l'Unió. Es segueix el Camí Real, sempre dominat per fileres de bateries establertes per la defensa. De reflexió en reflexió i de gemec en gemec s'arriba a la Jonquera, darrera població espanyola. Només són necessàries dues hores per arribar al Pertús, primera estada francesa.[91]

1803 | **Lady Elizabeth Holland**

El dia 7 de novembre de 1803 van deixar França, creuant les fronteres d'Espanya prop del poble del Portús. Uns pilars magnífics que sostenen els escuts d'Espanya marquen l'entrada a Espanya, però des de la guerra [1794] no han estat aixecats i continuen tombats, un emblema bastant just del regne que representen. Dinen a la Jonquera. Just a sobre de Figueres hi ha la fortificació més destacada de l'època moderna, que els

---

[91] P.L.A. [Pierre-Louis-Auguste] de Crusy [marquès de Marcillac]. *Noveau voyage en Espagne* (Paris, 1805).

francesos van conquerir al començament de la campanya per la traïció més vil. El governador es va rendir i fugir, ara gaudeix dels fruits de la seva maldat a Montpeller. El rei d'Espanya va visitar aquest lloc fa uns dies i els que el varen veure descriuen com va inspeccionar la solidesa de la fortificació, i que va comentar molt nerviós la seva rendició.

8 de novembre. Dinen a una *venta* anomenada Coll d'Orriols. Els pobles semblen excepcionalment alegres, ja que en honor a la visita del rei a Catalunya han arranjat i netejat les seves cases. Hi ha una gran quantitat d'arbustos magnífics. Just abans de Girona vàrem trobar diversos carros considerables i mules grasses, que, com totes les coses bones d'Espanya, pertanyen a l'Església, i anaven carregats amb gran cànons. Girona està situada en un lloc molt bonic, però el camí era ennegrit a causa dels sacerdots. Hi ha un hostal excel·lent, dirigit per un francès.

Res d'interès a Mataró, una 'ciutat petita encantadora, plena de vida, de fàbriques i d'esperit'. Vaig passejar-hi experimentant el que mai no hauria cregut, l'escarni extrem, i el menyspreu amb què es tracta una dona que no es conforma amb la manera espanyola de vestir. Esglésies carregades d'ornaments daurats, mal gust, exteriorment modestes i sense cap pretensió arquitectònica.

Dia 11. Camí pla cap a Barcelona. Just abans d'arribar a la ciutat es passa un torrent que a vegades és perillós [el riu Besòs]. Gràcies a l'amabilitat del Sr. Stembor no vàrem tenir cap problema a les portes, i vàrem conduir pel carrer fins a la residència que amb dificultat havia aconseguit per a nosaltres. Era una casa espaiosa i elegant, just al centre de la ciutat,

construïda al voltant d'un petit pati quadrat al que donaven les finestres de les habitacions.[92]

1808 | **Camillo Vacani**

Les carreteres obertes en aquesta bella província [Catalunya] a vegades superen profunds barrancs, i després surten de la riba i passen a recer de la muntanya i al costat d'horribles precipicis. A vegades pugen al cim de les altures, serpentejant i fent voltes pels vessants, per arribar al punt més elevat, i des d'allà un altre cop per estranyes anades i tornades s'arriba a la vessant oposada. Totes són perilloses, i n'hi ha poques practicables per l'artilleria.

Entre aquestes es distingeix el camí de França que baixa des dels Pirineus, on s'aixeca el fort francès anomenat Bellaguarda. Baixa per un terreny de poc desnivell, a un costat i l'altre d'un humil torrent, fins a la Jonquera, petita vila de frontera. Aviat arriba al pont de Capmany, a Pont de Molins, i finalment sota el turó on hi ha el castell de San Fernando de Figueres. Aquesta carretera ample es dirigeix al gual del Fluvià, al costat de Bàscara, travessa el riu, la vila, el coll, i declina suaument de baixada cap a la vall del Ter. Passa el riu sobre l'antic pont de pedra de Sarrià, entra a Girona, passa a gual l'Onyar, i en sortir puja una costa fàcil fins a l'Hostal Nou. Des d'aquest punt dominant baixa cap a la vall propera a l'Onyar superior, passa el riu sobre un pont de fusta, i en sortir a la riba oposada arriba a l'hostal de la Tiona, anomenat Mà de Ferro, situat en un replà boscós i solitari, al costat de la plana anomenada Selva de Girona.

---

[92] *The Spanish journal of Elizabeth Lady Holland*. Ed.by the Earl of Ilchester (London, 1910).

Des d'aquí dues carreteres van cap a Barcelona. Una segueix de manera directe cap al pla de les Mallorquines, per arribar dolçament a la vall de Santa Coloma, a tocar de l'espatlla del fort d'Hostalric. Travessa la riera d'Arbúcies, remunta la riba esquerra de la Tordera, la passa sobre el pont de Sant Celoni, surt per l'estret que hi ha vora el coll de Trenta Passes, i per un terreny aturonat arriba a Granollers, tot baixant per la vall del riu Congost. Aquí, després de passar-lo a gual, el va costejant fins a sota dels amens turons que voregen Barcelona, i per la seva falda arriba al pla i a les muralles d'aquesta capital.

L'altre carretera, que circula més a l'esquerra de l'hostal de la Tiona, passa enllà de Vidreres, que és un poble aturonat en una plana. Passa enmig de la muntanya del Suro de la Palla, i va a trobar la costa a la vora de Blanes, on travessa la Tordera no massa lluny d'on desemboca, i continua sota el deliciós peu d'una muntanya batuda per les ones de la mar. De tant en tant passa per petits torrents, i, per un entorn esquitxat de viles rodejades de camps amb alegres cultius, s'arriba al gual del Besòs i a les muralles de Barcelona.

A Catalunya el que fa difícil passar d'un lloc a l'altre, així com d'una a l'altre de les províncies d'Espanya, no és només l'angoixa dels camins que serpentegen per muntanyes costerudes, o encaixades als congostos, sinó també la manca de ponts sobre els torrents i els rius, tot i que uns i altres en general es poden passar a gual. Com que en aquesta província que va dels cims del Pirineu al mar el seu curs és curt i ràpid, a vegades, en menys temps del es tarda en explica-ho, baixen

plens a causa de la pluja i són inaccessibles, tanta és la força de les aigües que es precipiten de les altures.[93]

1810 | **Carl Friedrich von Jariges**

Després de dies de jornada, en aquest viatge que és un dels més agradables d'Espanya per la fertilitat i bellesa de la terra ben conreada, la prosperitat i els hostals excel·lents, que a cap altra província són superiors a Catalunya. El camí, fins al bonic lloc costaner de Mataró, on a l'hostal ens van sorprendre preguntant-nos si volíem sopar per dos o tres pessetes, segueix sempre al llarg de la costa del mar, i als pobles els petits jardins sovint arriben fins a la costa, i els banyen les ones. És una vista encantadora, aquest contacte directe entre el sublim i el bonic. Sembla com si el mar, envoltat de garlandes de flors, hagués adoptat la naturalesa suau de les plantes i visqués en íntima confiança amb elles.

Vàrem passar la nit a Pineda i a l'endemà vàrem travessar un terreny boscos amb molts habitatges dispersos. A la distància lluïen unes quantes muntanyes nevades, aquí i allà noies i nois guardaven petits ramats d'ovelles i porcs. Algunes de les noies més grans filaven la llana del fus que tenien lligat al cinturó, i la gent del camp portava esclops maldestres. Travessant aquestes altures boscoses vàrem arribar a Girona, un bonic poble rural, on vàrem permetre que un barber espanyol ens fes semblar més joves per última vegada, mentre que els Pirineus anunciats s'apropaven.

Els tres dies següents vàrem travessar per contrades semblants fins arribar al poble de Figueres. L'últim dia, després

---

[93] Camillo Vacani. *Storia delle campagne e degli assedi degl'italiani in Spagna dal MDCCCVIII al MDCCCXIII* (Milano, 1823).

d'algunes hores, ens vàrem trobar envoltats de muntanyes desolades de granit, en zones que recordaven les alçades dels grans massissos. L'aire era tan fred als Pirineus que, des del darrer poble espanyol de la Jonquera, vaig haver de caminar per escalfar-me. Ara per variar, aquests paisatges salvatges de muntanya són molt benvinguts. Aquí l'única activitat humana visible és la fortalesa francesa de Bellaguarda, un parell de cases pobres en la muntanya i el camí costaner, tota la resta és la natura original i salvatge que et fa somiar amb les condicions primordials dels primers temps del món, i et fa sentir tan tranquil i satisfet com en una idíl·lica època patriarcal. Aviat, després de superar un fort desnivell, vàrem arribar a les dues columnes tombades que marquen la frontera entre Espanya i França. La duana francesa no és gaire lluny d'aquí. Confesso que vaig llançar una mirada trista al país que, durant la meva estada de mig any, em va proporcionar moltes hores de felicitat i noves experiències, i els seus habitants es varen convertir en molt preuats i estimats per a mi en molts aspectes.[94]

1814 | **Rei Fernando VII**

Pisó el 22 [març de 1814] el territorio español S.M. Fernando VII [per la Jonquera], y paróse el 23 en Figueres [a casa Armet], a causa de las muchas aguas que habia cogido el Fluvià, furioso y muy aplayado. Habíase dispuesto a recibir al Rey, a su entrada en España, D. Francisco de Copons, general del primer ejército, trasladando el 21 de Marzo de Girona a Bàscara su cuartel general. Avisado de que S.M. se acercaba,

---

[94] Carl Friedrich von Jariges. *Bruchstücke einer Reise durch das südliche Frankreich, Spanien und Portugal* (Leipzig, 1810)

colocó el D. Francisco sus tropas el dia 24, al nacer del sol, a la derecha del Fluvià. Lo mismo hicieron los jefes franceses en la orilla opuesta con las suyas, formando unas y otras vistoso anfiteatro. Oyéronse muy luego alternativamente en ambos campos salvas y músicas que retumbaban por el valle, y se mezclaron al ruido y algazara de los soldados y paisanos que acudieron a bandadas de las comarcas vecinas. Un saludo de nueve cañonazos, precedido de un parlamento, anunció la llegada del rey Fernando, quien a poco dejóse ver en la ribera izquierda del Fluvià, acompañado de su tio el infante D. Antonio y del mariscal Suchet con alguna caballería.

El jefe de estado mayor frances, M. Saint Ciyr Nugues, adelantose para poner en conocimiento del general español D. Francisco de Copons que iba a pasar S.M. el rio, límite entonces de ambos ejércitos. Sucedió así, y al sentar el Rey, a hora de mediodía, el pie en la márgen derecha, sólo ya con el Infante su tio y la comitiva española, ofrecióle D. Francisco de Copons, hincada la rodilla en tierra y con el acatamiento correspondiente, sus respetos, y pronunció un breve y gratulatorio discurso adecuado al caso.

Continuaron S.M. y A. su viaje, llevando al lado a D. Francisco de Copons y escoltados por algunos jinetes. Entraron todos el mismo dia 24 en Girona [a casa Carles]. Salieron de esta ciudad S.M. y AA. el 28 de Marzo, yendo a Tarragona sin pasar por Barcelona [passa per Calella i Mataró]; bien que así en esta plaza como en las demas en que áun se conservaba guarnicion francesa, recibieron órden los gobernadores de no cometer hostilidad alguna al paso por ellas o sus cercanías de

Fernando VII, y de tributar a S.M. los honores y obsequios que eran debidos a su augusta persona.[95]

1815 | **Mordecai Manuel Noah**

Per una suma raonable, a França vàrem llogar una tartana per anar a Perpinyà. Vàrem passar per una vall agradable, molt conreada i d'aspecte animat. La panoràmica era variada, amb camps de blat de moro, cànem, mongetes i vinya, i vàrem arribar a Mataró, una ciutat rica, port de mar i construïda amb harmonia, molt neta, ordenada i pròspera. La tarda vàrem arribar a Arenys, que és una ciutat petita utilitzada com a balneari, i hi vàrem passar la nit. Vàrem deixar Arenys a l'alba i ens vàrem aturar a Tordera a dinar, però el vàrem haver de fer nosaltres mateixos, en una casa pobre on només hi havia fusta i aigua. Les carreteres estan en un estat excel·lent. La nit ens vàrem hostatjar en una casa solitària i pobre al costat de la carretera, com que era poc freqüentada no tenia serveis pels viatgers. L'endemà vàrem arribar a Girona, a dinar.

Vàrem continuar el viatge i les carreteres s'anaven fent més dolentes. Avançàvem lentament a causa de les pedres i obstacles diversos vàrem arribar a Figueres, la darrera ciutat fortificada d'Espanya de certa rellevància. L'endemà vàrem deixar Figueres a les quatre i vàrem travessar un país pla fins la Jonquera, la darrera ciutat fronterera d'Espanya. Vàrem començar l'ascensió dels Pirineus, el dia era clar però bufava molt de vent. Vàrem veure els pics punxant els núvols, i ens

[95] *Gaceta Extraordinaria de la Regencia* (3/4/1814). Conde de Toreno. *Historia del Levantamiento, Guerra y Revolución de España* (Madrid, 1835).

varen venir a la imaginació totes les històries i contes de llegenda d'aquestes magnífiques i cèlebres muntanyes. No dúiem guàrdies i els passos i els congostos eren plens de bandolers. La carretera era tortuosa però en bon estat i fàcil de pujar.

A les deu vàrem arribar a la línia que separa els dos països. En el cantó espanyol hi ha una placa de marbre que porta les ensenyes i l'heràldica del regne, amb inscripcions característiques de la seva impotència i vanitat. Hi ha títols a l'engròs: *Ilustrísimo*, *Serenísimo*, *Princésimo*, *Carlos IV*, i tota la seva cort, ministres i confessors, amb lletres tallades de manera artística i ornamentada. Al costat francès, i molt a la vora, una pedra negre fixada al terra i coberta de molsa en la que hi ha escrit només Gàl·lia. Que expressiu![96]

1816 | **François Jaubert de Passa**

Al otro lado de las áridas montañas que rodean a Girona, después que el viagero ha pasado, no sin fatiga, las llanuras de la Granota y las rocas escarpadas de la Tordera, empieza a descender con rapidez, y las crestas de los montes van disminuyendo al paso que se acercan al mar. La costa conocida con el nombre de Vora-Marina ofrece la más hermosa perspectiva protegida contra los vientos del Norte y del Oeste, únicos que allí son temibles, por una cordillera de montañas cubiertas de bosque o cultivadas con el mayor esmero; disfruta un clima igual al del Mediodía de España, que refrescan agradablemente los vientos del mar, al paso que el largo valle de Hostalric, situado más allá de estos límites naturales, tiene

[96] Mordecai Manuel Noah. *Travels in England, France, Spain, and the Barbary States, in the years 1813-1814 and 15* (New York, 1819).

que sufrir la alternativa de los rigurosos fríos de invierno y los esecsivos calores del verano. En toda esta costa el genio activo de los catalanes ha construido abrigos para el comercio de cabotage, y se encuentran quince poblaciones junto a las calas que separan la Tordera del Besòs.

En este pequeño recinto se ve en continuo movimiento una población numerosa que, con la actividad de sus trabajos y la intrepidez de sus marinos, adquiere incesantemente nuevos vecinos, nuevos capitales y nueva industria. El comercio, cuyas ventajas eran ya conocidas de los catalanes cuando los de Pisa, los genoveses y los venecianos eran los únicos que traficaban en estas playas del Mediterráneo, es a quien se debe la población de esta costa y la reedificación del antiguo Mataró; pero estos hombres, a quienes nunca podrían intimidar los peligros del mar, y que emprenden largos viages en busca de las riquezas que les seducen, y de necesidades que ignoran, desean al regreso a su patria encontrar algunas de las comodidades que han vislumbrado en el estrangero. Tiene la agricultura un influjo tan poderoso en el destino de los hombres, que es para ellos preferible este estado a todos aquellos a quienes la necesidad o el amor al descanso hace renunciar los demás medios de subsistencia: pero la agricultura de un marinero no puede compararse con la del aldeano, que fijo toda su vida en el suelo que le vio nacer, no conoce más que un modo de trabajar la tierra, y se contenta con los frutos que le legaron sus antepasados. Bajo los muros de Mataró, en la orilla del Calella y en los términos de Badalona, Masnou o Pineda, existe el más variado cultivo, y un crecido número de plantas exóticas: los naranjos forman preciosos bosquecillos, y algunos presentan un tronco de quince pulgadas de diámetro: en

medio de estas espesuras, que embalsaman el ambiente y están cubiertos todo el año de frutos, se ve descollar algunas veces el ligero tallo de las palmas ó las ramas pródigas del algarrobo.[97]

1817 | **Conde Brunetti**

[Madrid 15 d'agost de 1817]. Ja estic finalment a Espanya, un lloc que proporciona àmplia matèria per a un observador. En el viatge he recorregut Catalunya, que per la indústria dels seus habitants i els cultius tan cuidats i portats amb gran intel·ligència, m'ha recordat a la Toscana, i sense deixar-me seduir per l'amor de la pàtria, he de dir que és molt més bonica. Recordant l'assetjament de Girona, m'he entretingut més de dues hores a les runes d'aquesta plaça, que des del costat pel que va ser principalment atacada no conserva ni un pam de mur que no hagi estat perforat per bales de canó, i he vist a la vall que hi ha sota, encara blanquejant els ossos de francesos i italians.[98]

1824 | **Claude Simon Cuynat**

Arribem al coll de Pertús, la separació de França i Espanya, protegida pel fort de Bellaguarda, que es troba dalt d'una roca, a 220 iardes sobre el nivell del sòl. Per un camí molt bonic que duu a la Jonquera s'acaba de baixar els Pirineus. La Jonquera és un poble gran situat a l'entrada d'una petita plana.

---

[97] *Canales de riego de Cataluña y Reino de Valencia, leyes y costumbres que los rigen, reglamentos y ordenanzas de sus principales acequias, obra escrita en francés por Mr. Jaubert de Passá, traducida … por el Sr. D. Juan Fiol …; publicada y adicionada por la Sociedad Económica de Amigos del País* (Valencia, 1844).

[98] [Conde Brunetti, embaixador de Toscana]. *Le portefeuille de la Comtesse d'Albany, 1806-1824* (Paris,1902).

Deixant aquest poble el camí no és tan bo, és pedregós, mal cuidat i passa enmig de barrancs. Durant molt de temps es van resseguint les muntanya per gorges més o menys estretes, sinuoses i profundes, intercalades amb barrancs. Després de passar la Muga a Pont de Molins s'entra a l'Empordà i Figueres n'és la capital. La guerra del 1793 va interrompre els cultius d'arròs i es va veure com desapareixien les epidèmies de febre que de tant en tant es produïen. I el govern, assabentat del cas, va fer dessecar tots els arrossars.

Figueres és una ciutat petita situada a l'extrem oest de l'Empordà, els carrers són amples, hi ha una plaça gran envoltada de galeries cobertes, les cases són baixes, d'una construcció irregular, i la població és de 4.000 ànimes o una mica més. Un riu travessa la vila, però l'aigua que duu no és potable i els habitants només fan servir la del fort. El fort de San Fernando que domina Figueres és una de les fortificacions més boniques d'Europa.

Deixant Figueres, el camí es torna irregular, és fangós, ple de pedres i condueix al poblet de Santa Llogaia, i més enllà al riu Fluvià, que es passa a gual quan les aigües són baixes, però després de les pluges o quan la neu es fon, no es pot creuar de cap manera. Des d'aquí arribem a Bàscara, passem el coll d'Orriols i, per un camí bastant bo els pobles de Vilademuls i Medinyà. I des d'aquí fins a Pont Major, on vàrem passar el Ter. Una fila de cases forma una mena de poble que es considera com un suburbi de Girona.

De Girona a Mataró el camí és ample però mal cuidat. A cinc llegües passem la Tordera per un pont de fusta molt dolent, de vegades a gual i sense angúnia, però a la menor pluja es converteix en un torrent sense aturador que inunda tots els

camps veïns. Es passa per la Granota, Malgrat i Pineda, poble on hi ha fàbriques d'àncores i de brandi. A una llegua enllà hi ha la petita vila de Calella en un lloc ben construït i molt bonic, i té 2.400 habitants. S'hi fan blondes i encaixos. Aquí comencem a resseguir el mar i ja no perdrem de vista el Mediterrani. Els llogarets i les cases se succeeixen sense interrupció.

Arribem a Sant Pol, un poble nou, situat al marge dret del Bellet, que cal passar a gual. Té una població de 2.000 ànimes i creixent cada dia. Canet de Mar és un poble gran on hi ha fàbriques de brandi. Arenys de Mar és una vila molt activa on hi ha una indústria molt variada. Té 3.500 habitants i hi ha una fàbrica d'àncores i manufactures de mitges de cotó, de seda, i teixits de cotó, una escola de pilotatge i una drassana per la construcció de barcos petits. Vàrem seguir amb plaer el camí, sense adonar-nos de la llargada del trajecte des de Calella a Mataró, distant cinc llegües.

L'arribada a Mataró tot venint de Girona és molt bonica. Hi ha molts hostals, però el de Montserrat és excel·lent i dirigit a estil francès. Deixant Mataró seguim caminant al costat del mar. Hi ha els pobles de Badalona i Sant Adrià. Veiem una enorme cortina de vegetació que s'estén a la dreta i a l'esquerra, és un bosc espès d'àlbers que cobreix les ribes del Besòs. Aquest riu sempre es passa a gual, però sovint la crescuda de les aigües fa que sigui impossible. A vegades creix i es desborda de manera perillosa en molts indrets. Les seves sorres, que es van movent, formen uns forats en els que un pot ser engolit. El petit bosc d'àlbers que està al costat oposat, el travessa un camí, i en sortir d'aquest bosc vàrem descobrir el poble de Sant Martí [de Provençals], situat als peus de la muntanya. I s'entra en una llarga plana coberta d'arbres de tota

mena, regats per moltes corrents d'aigua i travessada per una bella avinguda que condueix a Barcelona.[99]

1825 | **George Bentham**

El dia 31 vàrem agafar la diligència de Barcelona, i dormint aquella nit a Girona arribàvem l'endemà dia 1 de juny a la bella capital de Catalunya. Vàrem aprofitar totes les ocasions, quan els camins dolents, les pujades o el descans dels cavalls ens ho permetien, per anar al davant i agafar, a dreta i esquerra, mostres d'herbes. Vàrem tenir prou èxit als boscos a l'entorn de la Granota i al llarg de la mar, després de Pineda i fins a Barcelona. Aquesta darrera part de la ruta és molt interessant per més d'un motiu, per la quantitat i l'extensió de les viles i poblacions que voregen la mar, i la cura i elegància dels vestits dels habitants. Hi ha un aspecte general de tranquil·litat i salut, que forma contrast amb la soledat general que és fa notar a l'interior, i la desagradable manca de neteja i l'embrutiment general dels seus habitants.[100]

1826 | **Alexander Slidell Mackenzie**

La Jonquera és una vila miserable, i no deu la seva existència a cap avantatge del territori, sinó a la seva situació a la part alta del passatge, on un lloc d'aturada és essencial per la comoditat dels viatgers. Deixant la Jonquera el camí segueix

---

[99] «Claude Simon Cuynat. La Catalogne en 1824-1827» *Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettre de Dijon. Partie des lettres. Annés 1843-1844* (Dijon, 1843).

[100] George Bentham. *Catalogue des plantes indigènes des Pyrénées et du Bas Languedoc, avec des observations sur les espèces nouvelles ou peu connues; précédé d'une Notice sur un voyage botanique fait dans les Pyrénées pendant l'été de 1825* (Paris, 1826).

un rierol i després de baixar una estona, la regió estèril dels Pirineus és endolcida per moments de trossos cultivats. A migdia arribàvem a la ciutat de Figueres, el primer lloc d'importància enllà de la frontera espanyola. Girona va ser la següent plaça d'alguna importància per la que vàrem passar, una ciutat fortificada dalt d'una muntanya.

L'endemà matí, a les quatre ja estàvem en moviment, pujant i baixant els turons que s'anaven succeint, fins que vàrem arribar a un riu d'una amplada notable [la Tordera] sobre el que no hi havia pont, com ja ens havíem trobat en diversos llocs després de travessar la frontera. Mentre estàvem baixant la riba el postilló va fer que el seu bestià accelerés i vàrem avançar una bona distancia amb la velocitat aconseguida. Però en arribar a la meitat vàrem estar prop d'aturar-nos perquè el riu, que anava d'ample, entrava a la part inferior de la diligència, passant a través de les rodes, i colpejava contra els flancs dels cavalls, fins que els va tornar impotents i se'ls enduia dels peus. Per un moment vàrem quedar aturats, però el fuet i la veu del postilló els va obligar a esforçar-se més, i, després de molta lluita van aconseguir arrossegar el cotxe sobre les pedres de sota el riu i portar-lo a terra, fora de perill.

No estàvem sols en aquest petit desconcert, perquè hi havia un grup d'uns cent francesos creuant el corrent, que anaven a unir-se a un regiment a Barcelona. Tots eren reclutes, menys uns pocs *vieux moustaches* entre els suboficials, que no necessitaven les seves plaques de servei per mostrar que eren veterans ... hi havia una petita passarel·la, de l'amplada d'un tauló, que s'aguantava per uns pals verticals clavats al fons de la riera. L'aigua arribava gairebé a la part superior, i en alguns llocs passava per sobre. De tota manera proporcionava

una manera més agradable de creuar que travessar el riu amb l'aigua a les aixelles. La petita vila de Tordera, està al costat del curs del riu, i la població sencera havia sortit a la cantonada de la darrera casa per contemplar la nostra arribada conjunta. Ens vàrem aturar poc temps a Tordera, només per canviar de cavalls, i després vàrem marxar.

La nostra carretera seguia al llarg de la costa a través d'un gran nombre de viles formades per dues fileres de cases a cada cantó, arrebossades i emblanquinades. Em va impressionar l'aparença ordenada d'aquestes residències, ben diferents del que havia vist a França. Algunes tenien dos pisos, però en general només un, amb sostres de teules vermelles. Sacsejats i divertits, a través de les diverses viles que hi ha en el camí cap a Barcelona.[101]

1827 | **Paran, élève en droit**

Sense diners, a vegades em vaig veure obligat a caminar de dia i de nit. A una llegua i mitja de Figueres em va aturar un home vestit de la manera decent que van els pagesos de Catalunya, portava sandàlies i una escopeta de caçador, i em va apuntar, dient-me d'acompanyar-lo a Girona. Mentre caminàvem li vaig retreure d'haver-me amenaçat amb la seva arma, però ben aviat em va deixar quan érem a la vora de Basques [Bàscara], després d'haver escoltat la remor d'una font que li va semblar el soroll d'un tambor.

En arribar a Barcelona em vaig presentar al cònsol anglès que em va dir que no tenia cap ordre del seu govern per reclutar. Em veia obligat d'anar a Gibraltar a les meves costes i

[101] Alexander Slidell Mackenzie. *A year in Spain, by a young american* (London, 1831).

l'agent em va amenaçar que em prendria la documentació si escrivia a França.

Mancat de moneda vaig prendre la determinació de guanyar-me la vida treballant en algun art mecànic, i vaig buscar feina de pescador en les costes de Catalunya, pensant que em donaria també el mitjà d'anar on jo volia, però els guanys d'aquest ofici eren molt precaris pels que treballen a jornal, tal com és el costum del país, i em vaig veure obligat a acostar-me a la frontera per ser més a la vora d'un lloc on poder demanar socors a la meva família.

Vora Hostalric les pluges havien inflat de manera prodigiosa la Tordera i el pont era trencat, vaig haver de remuntar el riu des del pont de Sant Celoni fins a la vila de Pont d'Anilla, cosa que em va obligar a anar per Bouchetz, una vila prou considerable.[102] A l'hostal d'aquesta vila tots els llits eren ocupats i em vaig veure obligat a dormir al terra de la cuina, on hi varen posar una mica de palla, cosa que ja havia vist fer vora de Mataró, la mestressa de l'hostal em va dir que cinc catalans més dormirien al meu costat. En arribar a la frontera em va afectar una malaltia a causa de les aigües minerals que baixaven dels Pirineus i d'alguns fruits dels que m'alimentava, mancat de diners.[103]

1829 | **Reina Maria Cristina de Borbón**

El 12 a la una y media de su tarde entraron en los dominios del Rey nuestro Señor procedentes de Francia por el Coll de

---

[102] Aquest fragment del trajecte és confús i potser cal identificar Pont d'Anilla amb Pont de Molins, i Bouchetz amb Figueres.

[103] Paran, élève en droit. *Pétition à MM. les membres de la Chambre des Députés* (Paris, 22/3/1828).

Pertús, SS. MM. los Reyes de las Dos Sicílias, con su augusta Hija nuestra prócsima Reina. Dicho dia 12 SS. MM. Hicieron noche en Figueras. El dia 13 SS. MM. llegaron a la inmortal Girona. El dia 14 salieron SS.MM. y A.R. de Girona a las diez de la mañana, siendo recibidos con entusiasmo indecible por los ayuntamientos del tránsito y los habitantes de Tiona, Granota, Tordera, Pineda, Sant Pol y Canet. [El dia 14 SS. MM. han dormido en Canet].

El 15, a las nueve salieron SS.MM. y la augusta Princesa de Canet, pasando por los graciosos arcos de verdura que tenían preparados los pueblos de la carrera en sus calles, como son Arenys de Mar, Caldetes, Masnou, Badalona y Sant Adrià. A la entrada de Mataró había un magnífico dosel con el retrato del Rey nuestro Señor, y al lado de él aguardaba el ayuntamiento con el señor gobernador, y un hemoso arco de arquitectura con la inscripción: A los escelsos Reyes de las Dos Sicílias y su augusta hija doña María Cristina de Nápoles: Mataró fiel y leal. Como todos estos pueblos son de la costa llegaban barcos vistosamente empavesados. A las dos y media de la tarde entraron en Barcelona.[104]

1830 | **Henry David Inglis**

El meu viatge a Espanya s'apropava al final, i només havia d'anar de Barcelona a la frontera. Com que l'aspecte general del país es pot apreciar prou be tant viatjant ràpid com a poc a poc, vaig decidir aprofitar el transport públic, sortint de Barcelona amb diligència cap a Perpinyà. És gairebé impossible concebre un recorregut més bonic que el que hi ha entre Barcelona i Girona. El camí es manté sempre prop del mar

[104] *Gaceta de Madrid* (3/11/1829). *Diario Balear*, 26/11, 7/12/1829).

i a l'esquerra hi ha un país encantador. Vàrem esmorzar a Mataró, un port de mar considerable, i abans pròsper. Famós per l'excel·lència dels seus vins, i fins fa poc, conegut pels seus llençols i cordons, que s'exportaven a les colònies.

Al voltant de mig dia vàrem deixar la costa del mar per entrar a les muntanyes. Escenes noves i encantadores ens esperaven al passar per aquestes muntanyes cap a Girona. A Girona vàrem sopar i dormir, i sortíem l'endemà al matí, a l'alba. Entre Girona i Figueres no vaig veure res que mereixi ser anotat. De Figueres a la Jonquera, l'últim poble d'Espanya, vaig passar per un país de turons molt agradable, i desprès vaig entrar a la vall que es troba sota els Pirineus. Vaig baixar del carruatge per pujar a peu la costeruda ascensió, i aviat Bellaguarda sobre les altures del pas, i els pilars que marquen la frontera dels regnes.[105]

1833 | **Adolphe de Bourgoing**

Una diligència travessa en poc temps la distància de Perpinyà a Barcelona. Aquesta ruta ensenya llocs curiosos, s'atura a Figueres, a Girona. Del nombre de viles boniques que travessa de Girona a Barcelona és difícil no ressaltar Calella, de renom per les seves aigües minerals, situada al costat del mar i sota un rocar elevat. És un bonic llogaret voltat de llimoners i adornat de cases a la italiana.[106]

1834 | **Lheureux i Furne**

Eren les vuit del matí quan vàrem entrar a territori espanyol. A les nou vàrem arribar a la primera vila espanyola on

---

[105] Henry David Inglis. *Spain in 1830* (London, 1831).

[106] Adolphe de Bourgoing. *L'Espagne. Souvenirs de 1823 et de 1833* (Paris, 1834).

ens varen mirar els passaports i els baüls. A les onze estàvem a Figueres on vàrem fer el primer dinar en una posada (hostal). L'all i l'oli dolent són el condiment obligat de la cuina espanyola, que és coneguda, amb justícia, per ser la més detestable del mon. La diligència de Perpinyà s'atura a Figueres, i és una diligència espanyola la que porta els viatgers a la vila de Barcelona. Tot el país que vàrem travessar és molt bonic i amb uns cultius molt variats i ordenats: les vinyes, les oliveres, els tarongers, els granaders, el blat, l'ordi, etc. Les viles en general són netes i els pagesos semblen pròspers.

Vàrem entrar a Girona a les set de la nit i ens hi vàrem quedar a dormir. A les nou estàvem a taula i fent ganyotes vàrem prendre una petita part d'un sopar ple d'all i oli, trobant a faltar un bistec parisenc. L'endemà, dia 2 de maig, el fuet del postilló ens va despertar a les dues del matí i mitja hora després ja estàvem en ruta cap a Barcelona, enduts ràpidament per set mules lleugeres. Com més avençàvem més bonica era la campanya i aviat vàrem veure la mar i la seva visió ens va causar un nou plaer. Ens vàrem aturar a Canet, una vila ben bonica al costat del Mediterrani, i vàrem fer un dinar passable. Vàrem menjar una sopa de pollastre, pollastre cuit, sardines fresques i vedella rostida. A la una vàrem tornar a pujar al cotxe i ens vàrem dirigir a Barcelona vorejant la costa, a vegades hi estàvem tant a la vora que el cotxe hagués pogut caure al mar.

Vet aquí Mataró, la vila més bonica que es pot imaginar. A un costat altes muntanyes, que la natura sembla haver posat aquí per tal de protegir dels vents del nord una bonica plana plantada d'oliveres, tarongers i vinyes, que enllacen les seves branques entorn dels arbres veïns. I a l'altre costat, a migdia,

un mar blau solcat per algunes barques lleugeres de vela llatina. I un aire pur i benèfic, cada nit refresca els afortunats habitants de Mataró. A les quatre vàrem arribar a Barcelona amb l'estomac cansat d'oli i all, però contents del que havíem vist.[107]

1834 | **José Mor de Fuentes**

Vimos el redoblado viñedo del Rosellón, y llegamos temprano a Perpiñán, cuyo paseo, que disfrutamos aquella tarde, nos pareció gracioso y adecuado para la población. Las damas, no sé con qué motivo, se detuvieron allí un día, pero yo salí la madrugada siguiente. En la Junquera me temí padecer detención y largo registro, pero no fue así, porque todo se redujo a mera ceremonia. Viendo a los guardas tan atentos, les dije no molestasen a las señoras españolas que debían llegar la mañana inmediata: así lo ofrecieron, y sobre todo lo cumplieron, como lo supe después en Barcelona, por boca de las interesadas. Llegué a Figueras, donde tuve el quebranto de hallar a uno de mis amigos de Madrid, de suyo fogoso y despejado, hecho un terrón de vejez, de achaques y de sinsabores.

Vinimos a dormir al ínclito pueblo de Gerona, cuya memorable defensa se hace infinitamente más asombrosa con la vista de su situación. Además del inmenso y lozano viñedo que campea por todas partes, los pueblos de la costa, como Arenys, Mataró, etc., son muy aseados y hermosos, disfrutándose por la izquierda la vista del mar, animado por las velas de diversos tamaños que blanquean de trecho en trecho. Llegué por fin al pueblo industrioso y placentero de Barcelona, que no

---

[107] Achille-Armand Lheureux et Charles Furne. *Voyage de deux amis en Espagne* (1834) (Paris, 1834).

había visto en más de treinta años, y que por consiguiente hallé renovado en gran parte y mejorado en todo su conjunto.[108]

1834 | **Charles Didier**

... havia creuat la tanca que marca el límit dels dos regnes i ja era a Espanya. El postilló es va acostar a la porta per demanar-me una propina, que va ser la primera paraula espanyola que vaig entendre, i captaires esparracats varen ser el que primer vaig trobar. El lloc és salvatge, grans masses de roques tallen la línia de boscos que delimiten el recorregut. Vaig arribar a la Jonquera, que és un carrer llarg i brut, flanquejat per barraques informes. De seguida un núvol de duaners em va caure al damunt, una moneda d'un franc va simplificar les formalitats, i la cara desagradable dels gossos guardians es va il·luminar a la vista del metall miraculós. La diligència va partir amb una càrrega lleugera, i vaig arribar a Figueres al galop.

La vila de Figueres no és res, només un nom en la geografia per la seva situació de plaça fronterera i per la fortalesa de comandament. Em vaig acomiadar definitivament de França i del conductor de Perpinyà, que el seu servei s'acabava a Figueres i aquí començava la diligència espanyola. De Figueres aquí [Girona] la natura no té caràcter, no presenta ni panorames ni irregularitats. El camí travessa una plana monòtona que del peu dels turons baixa cap el mar, a Roses. La vegetació és molt prima, alguns pins sense força i sense gràcia escampats arreu, enmig del desert, i vastes plantacions de blat de moro que creixen en la llunyania com una estora en moviment.

---

[108] José Mor de Fuentes. *Bosquejillo de la vida y escritos* (Barcelona, 1836).

A manca de pont vàrem passar a gual l'ample Fluvià, i vàrem deixar molt enrere la industriosa vila de Bàscara. El dia s'acabava i l'arribada de la nit ens va alarmar. El lloc era sospitós, dues vegades en vuit dies havien aturat i saquejat la diligència en aquest indret una banda de lladres o de sediciosos, i s'esperava un nou atac. La plana era deserta, l'hora inquietant, i jo, sol, sota la protecció del majoral, no portava arma ni escorta. Per fi vaig veure aixecar-se de lluny les torres i campanars de Girona, com aparicions tranquil·litzadores que es dibuixaven en negre sobre el fons gris del crepuscle.

[Deixen Girona] Unes dues hores després de mitjanit la diligència galopava enmig de la foscor en un país invisible. El dia va arribar quan passàvem per un país àrid i muntanyós. El camí era molt desigual i feia llargues marrades, tot allunyant-nos de les muntanyes d'Hostalric, i vàrem arribar al mar, a Pineda, vila que es diu així a causa de la quantitat de pins que creixen al seu entorn. Arribem a una muntanya que cau abruptament al mar, la pugem i seguim una estona per un camí penjat ple de perills. Les rodes s'acosten al precipici, i el ventre de les deu mules toca a terra.

El camí estava ple de tartanes i de persones que fugien de Barcelona i del còlera. Una vegada travessades les muntanyes ens trobem al pla, i es passa per la mateixa sorra de la platja, enmig d'àncores i barcos. D'aquesta manera arribem a Mataró, una petita vila manufacturera i marítima, i després comença la plana de Barcelona, vorejada de cactus i atzavares.[109]

[109] Charles Didier. *Une année en Espagne* (Bruxelles, 1837).

1837 | **Henri-Marie Beyle (Stendhal)**

Perpinyà, 20 de setembre 1837. Acabo de fer una gran imprudència, els meus negocis anaven endavant a Port-Vendres i a Perpinyà i com que encara mancaven alguns dies per enllestir-los, vaig confiar en un espanyol a qui vaig pagar molt be i per avançat, contra totes les normes usuals, i vaig anar a passar vint-i-quatre hores a Barcelona.

Vaig admirar els bonics boscos de suros i el color grisós dels troncs dels arbres que acabaven de ser despullar de la seva preciosa escorça. Les tanques d'àloes m'han agradat molt. Les cases de totes les viles acabaven de ser emblanquides amb calç, el que els hi dóna un extraordinari aire de neteja i alegria, és a dir, precisament l'aire del que no són. Però és igual, l'aspecte d'aquestes línies de cases blanques, al mig de vastes muntanyes cobertes de boscos de suros, és esplèndid.

Mataró, amb les seves cases perfectament emblanquides, tan a l'interior com a l'exterior, està situada a la costa, però a quaranta peus sobre el nivell del mar, el que li dóna molta perspectiva, i en fa una vila petita molt agradable. Ens varen servir un sopar molt abundant, hi havia quinze o vint plats de carn per a vuit passatgers, paro tots estaven empastifats d'oli ranci. Impossible de menjar, així que ens moríem de gana. Vàrem tractar de rentar la carn amb aigua calenta i després menjar-la en vinagreta, però va ser impossible de treure l'execrable olor d'oli ranci.

Per fi, veient que devoràvem el pa, les dues criades ens van portar ràpidament un excel·lent vi vell anomenat rancio. Un de nosaltres va descobrir a la cuina plantes de fonoll, que semblen l'api, i vàrem fer una amanida amb sal i vinagre, i

vàrem menjar molt de pa mullat en vi, cosa que ens va fer més alegres i eloqüents.

De sobte el traginer va venir corrents i espantat a dir-nos que calia marxar a l'instant, mentre sentíem un gran soroll als carrers, i és que tancaven les botigues perquè deien que els carlistes estaven a un quart de llegua d'aquí. Vàrem marxar al trot sobre mules molt potents, i vàrem fer bivac al cap de cinc hores de marxa. L'endemà cap a migdia ja veiem la ciutadella de Montjuïc, que domina Barcelona.[110]

1842 | **Francisco Pi y Margall**

A tres leguas de Girona hallé las Mallorquines, pequeño pueblo sito sobre la cumbre de un monte. En el valle de la derecha está Riudarenes, en el valle de la izquierda la laguna de Sils. Todo respiraba tristeza en torno mío. La laguna reflejaba los rayos del sol como espejo empañado, como ojos velados por densas cataratas, como mar de hielo; el pueblo del valle, triste, silencioso, sin nada en sus alrededores que respirase vida, parecía mas que un pueblo un cementerio. La naturaleza estaba en todas partes árida y moribunda; los campos yermos, los árboles sin hojas. La fiebre que devoraba a los habitantes de esta comarca parecía haber estendido su imperio sobre la rica vegetación que cubría en otro tiempo estos frondosos valles. Al salir de las Mallorquines, la naturaleza estaba ya brillante.

Apenas tramontaba una colina, descubría vastas llanuras pobladas de ricas alamedas que bordaban la margen de algún arroyo ó riachuelo. En la arroyada, bajo la sombra de los ár-

---

[110] Henri-Marie Beyle (Stendhal). *Mémoires d'un touriste*. Ed.Henri Martineau (Paris, 1929).

boles veíanse esparcidos acá y acullá hermosos y manchados bueyes que pacían entre ovejas blancas como la nieve. A menudo interrumpían el silencio del paisage ya el vago sonido del viento que murmullaba entre las hojas de los álamos, ya el hondo mugido del buey que repetía magestuosamenle el eco de las montañas del fondo. Solo la frescura que respiraban estas encantadas llanuras podía templar los ardores del sol de agosto que rodaba sobre mi cabeza.

Como dos leguas andadas, llegué a Hostalric, villa sentada orillas del Tordera, en la falda de un monte cuya cumbre ocupa una espaciosa fortaleza. A su entrada álzase un torreón altísimo al pié del cual están los restos de su remate, en torno suyo se conservan todavía fragmentos de muralla que reflejan mucha antigüedad en el color sombrío de sus piedras. A trechos están empotradas en la muralla torres ya cuadradas, ya circulares, unas enteras, otras desmoronadas y entre ruinas.[111]

1842 | **Voyage en Espagne**

La carretera de Barcelona a Girona segueix gairebé en tot moment el litoral del mar. És un espectacle meravellós que la nit ens va fer perdre, tot i que vàrem veure brillar les onades i les sentíem esmicolar-se contra les roques. Encara veig les barques de pesca que navegaven sobre les ones i que eren il·luminades per fogueres de palla a la popa. Hauríeu dit que era una sèrie de fanals mantinguts a les costes per il·luminar els esculls. A les vuit del matí vàrem arribar a Girona, ciutat famosa pels terribles setges que va patir el 1808 i el 1809, durant la Guerra de la Independència. De Girona a Figueres,

[111] Francisco Pi y Margall. *España, obra pintoresca. Cataluña* (Barcelona, 1842).

vàrem viatjar acompanyats d'un militar que el seu pare havia emigrat a Espanya des de França el 1792. El senyor Delhomme és el comandant de Castelló d'Empúries. En arribar a Figueres, malgrat la nostra extrema fatiga, vàrem anar a veure la ciutadella, una de les més fortes d'Europa. Finalment, vaig trobar una tartana, una petita galera espanyola autèntica. Aquesta va ser una de les jornades més agradables del nostre ràpid viatge. A la Jonquera, l'últim poble i el darrer control de duanes espanyol, vàrem trobar molta amabilitat i diligència per expedir els nostres passaports i inspeccionar els nostres efectes, el que ens va agradar molt, encara que potser es va deure a les *dos pesetas* ofertes de bon grat al duaner pel nostre conductor. Vàrem esmorzar al Pertús, el primer hostal francès, que té poca diferència amb els seus germans de Catalunya. Fins i tot, els ulls de l'hostalera i de les seves filles podrien rivalitzar en bellesa amb els del les espanyoles.[112]

1843 | **Martin Haverty**

Les carreteres a Catalunya són, certament, les pitjors d'Espanya, i això és molt notable, perquè no té res a veure amb els hàbits de la gent, que són les més industrioses de tota la península, ni amb l'intensiu comerç que es produeix a tota la província. A la Jonquera vàrem trobar un autèntic exemplar de duaner espanyol. La diligència es va dirigir a Figueres, una de les més poderoses i celebrades fortificacions militars d'Espanya. Vaig passar per Girona de nit, i la diligència va seguir la ruta de la costa, i el matí un dels primers objectes en el que el meus ulls varen reposar va ser el gloriós Mediterrani. El camí marítim cap a Barcelona condueix el viatger a través

[112] *Voyage en Espagne, 1842* (Paris, 1843).

d'alguns dels millors panorames que poden ser imaginats. En molts llocs passa pel marge d'alts precipicis, sobre turons vestits d'oliveres. Al voltant hi creixen cactus i àloes, plantes tropicals que prenen un volum enorme a causa del seu clima. Aquí i allà, als jardins de les cases, els tarongers eren carregats amb el seu fruit daurat. Cap a Barcelona, i l'aproximació a aquesta ciutat ens preparava per l'esplendor del seu interior.[113]

1843 | **Jules Lacroix de Marlès**

Al migdia, la vista s'estenia sobre la fèrtil plana de l'Empordà. Espolla, Sant Climent i Llançà mostraven en la llunyania la seva aparença blavosa. L'ull no podia percebre Roses, però es veia la muntanya en què es troba el seu castell. A l'est, la mar apareixia com una gran tela blava que només li posava límits l'horitzó. En el costat oposat hi havia el gegantí Canigó, aixecant en l'aire els seus pics orgullosos que dominen totes les muntanyes de l'entorn.

Al costat nord descobrim tota la plana del Rosselló, fins a les muntanyes que el separen de l'antic Llenguadoc. Després de gaudir una estona de la vista que havien anat a buscar a mil metres sobre el mar, els nostres viatgers, advertits pels seus guies que encara havien de fer sis llegües abans d'arribar a Figueres, varen reprendre amb alegria la ruta, muntats en les millors mules, que baixaven la muntanya amb un pas tan ferm com ho havien fet tot pujant.

No varen tardar massa a trobar un barranc, que al cap d'una hora de marxa s'anava obrint més i més, i que els va conduir sota la fortalesa de Bellaguarda, en el mateix lloc on

[113] Martin Haverty. *Wanderings in Spain in 1843* (London, 1844).

són els límits entre França i Espanya. Aquests límits estan marcats per dos pilars que s'aixequen a banda i banda de la carretera. Varen haver d'aturar-se uns moments per mostrar els seus passaports. Hi ha dues oficines establertes per a aquest fi, una en territori francès, l'altre més enllà dels límits, en territori espanyol. Cada oficina té un cos de guàrdia adjunt i dos duaners.

Des d'allà veiem la carretera principal serpentejar, d'un costat baixant cap al nord, i al sud de l'altra. És llarga, bonica i ben mantinguda. Entretenint-se amb que ja havien vist, els nostres dos viatgers varen arribar a Figueres i es varen dirigir a la fonda que els havien indicat, on varen trobar el seu equipatge, arribat poc després. L'àrea al voltant de Figueres és molt agradable, i per la dolçor del seu clima es presta fàcilment als cultius més diversos.

Una plana somrient s'obra cap al sud-est. Al costat oposat una branca dels Pirineus es separa de la cadena principal, i forma a la ciutat com un cinturó que la resguarda dels vents del nord, i després s'abaixa gradualment fins que es perd en ondulacions lleugeres. La ciutat està ben construïda, però és petita, a diferència de la seva extensa ciutadella, construïda pel sistema de Vauban, i que per la seva situació, i la força de les seves parets, és una de les més grans d'Europa.

Els nostres passatgers vàren arribar a Girona en arribar la nit. Atès que a Girona no hi havia res més a veure o fer-hi, es vàren proposar continuar la ruta el més aviat possible. En ser la una del migdia la caravana estava davant de l'hostal de la Tiona, teníem encara tres hores de llum i podíem haver arribar a un poble on poder estar millor allotjats que a la Tiona,

però feia una calor sufocant, i espessos núvols negre a l'horitzó ens feien témer una tempesta.

Tot just Gustave i el seu mentor es varen aturar a la porta de l'hostal, que l'hostaler, l'hostalera i dos servents es varen afanyar a ajudar-los a baixar del cavall, amb tota mena d'oferiments i d'atencions obsequioses. Els nostres viatgers semblaven rics, cosa que va ser suficient per tenir-los per personatges molt importants, a diferència dels pelegrins que van a peu i que respecten poc en aquestes cases on tot es paga. Un viatger d'aquesta mena va arribar gairebé a mateix temps que els dos estrangers i com que estava cansat, va demanar una habitació. –Una habitació?, va dir l'hostalera amb un to de menyspreu, després de examinar-lo de cap a peus, –crec que la palla serà per a vostè un llit prou bo. Pel posat que va agafar el viatger semblava enutjat, però reflexionant es va recuperar del moment de mal humor i es va limitar a contestar traient de la seva butxaca tres o quatre piastres. –Us he demanat una habitació, que és que he de pagar per endavant? –Ah! si teniu amb què pagar, va dir l'hostalera amb un to agredolç, –tindreu una habitació, un bon llit i fins i tot un bon sopar.

En aquests hostals tristos de carretera no hi cap taula llevat de la que hi ha a la cuina, on s'està la família de l'hostaler, els traginers i els viatgers. Els dos francesos varen ser servits a la seva habitació. El sopar va consistir en un pollastre rostit i un fricandó de pollastre, acompanyat d'una amanida regada amb un oli pudent, que es feia notar a gran distància. Els catalans, però, no l'hi troben, i diuen que l'oli de la Provença no té cap gust, i és que tenen el paladar molt gastat per les espècies i sobretot pel pebre, i els cal coses molt excitants. Te'n re-

cordes del que hem vist aquest matí a la plaça de Girona, d'aquella pasta groguenca que anomenen allioli?. Es tracta només de l'all cru ben aixafat dins un morter i barrejat amb oli. Per un català és un esmorzar deliciós posar allioli a una llesca de pa com si fos mantega. I pretenen que aquest aliment és sa, estomacal, digestiu, una mena de panacea. Només l'olor faria fugir a un parisenc, però és que aquí s'han familiaritzat tant amb l'all, que no troben pas un perfum millor que l'olor nauseabund d'aquesta substància.

Els nostres viatgers varen deixar la Tiona a l'alba. Després de passar la Tordera i les roques per les que el riu llença les seves aigües, varen descobrir la costa del mar, que ja no varen deixar fins a Barcelona. El camí travessa els paisatges més riallers, a l'esquerra l'ull descansa en les aigües blaves del Mediterrani, que naveguen arreu els pescadors en barques i les tartanes que fan el cabotatge, i recorren la costa espanyola fins a Cádiz, i a la dreta els ulls s'enfonsen en valls fèrtils, que s'estenen sobre amples prats que arriben al peu de les muntanyes. Arreu hi ha pobles plens de gent activa i laboriosa que treballa la terra, i de braços forts que fan moure fàbriques de lli, cotó, seda i mocadors. Milers de dones, sovint assegudes a la porta de casa, fan puntes de gran bellesa. La imatge de la prosperitat es manifesta aquí en totes les cares. Els nostres viatgers haurien desitjat arribar a Mataró, perquè un traginer els deia que era una ciutat encantadora, i que hi havia mil coses curioses per veure. Però van decidir passar la nit en un poble gran anomenat Arenys de Mar, que els oferia un hostal bastant convenient.

[L’endemà van a Mataró a l’hostal del Cavall Blanc] els viatgers arriben a la ciutat des del costat de recent construcció,

restaurat després de la partida dels francesos. Tota aquesta part és notable per la seva bellesa i regularitat, i especialment per les seves filatures de cotó, les manufactures de roba interior de seda i cotó, la fabricació d'encaixos, de blondes, de mocadors, de vellut, de suro, i les fàbriques de vidre, etc.

Després de recórrer la ciutat en totes les direccions, varen tornar al Cavall Blanc. L'hostal era bastant bo, o ho semblava. Els nostres viatgers només hi varen dinar el que, per als paladars espanyols, hauria estat un àpat deliciós. Va consistir en una entrada de peix i una segona entrada de caça i un pollastre gras. Ambdues entrades amb una salsa de color d'or, més agradable a l'ull que al gust. Aquest bell color li donaven per mitjà del safrà, però aquesta substància havia passat a la salsa les seves molècules colorants, però no la seva aroma. Era la primera vegada que tastàvem un guisat amb safrà, i hi vàrem trobar un gust salvatge i detestable. Però un s'hi s'acostuma fàcilment, i ens va sorprendre, uns pocs mesos després, trobar bo el que semblava tan dolent. Les dues salses eren massa farcides, no pels xampinyons i les tòfones, sinó per les panses, les figues seques i les prunes. La petita caravana es va posar en marxa al migdia. A les set de la tarda entraven a Barcelona.[114]

1844 | **Reina Maria Cristina de Borbon**

S.M. la Reina Madre Doña Maria Cristina de Borbón entró el 28 de febrero a las tres de la tarde en el territorio español, llegando felizmente a Figueres a las cinco de la misma. S.M. habia salido de Perpinyà a las ocho de la mañana con ánimo

[114] M. de Marlès [Jules Lacroix de Marlès]. *Gustave, ou le jeune voyageur en Espagne* (Tours, 1843).

de llegar a Figueres mucho mas temprano, accediendo a los deseos de aquella población que ansiaba verla y festejarla; pero tuvo que detenerse cuatro horas en Pertús a causa de un huracan violento que no le permitia salir de alli por las gargantas del camino que aun restaba sin un peligro inminente. Habiendo calmado un poco el viento, dejó S.M. el suelo extrangero a la hora ya expresada. El ayuntamiento constitucional con las demás corporaciones se presentó a S.M. a la entrada de la villa [Figueres]. A las doce del dia 29 salió S.M. para Girona, adonde llegó a las tres y media de la tarde.

A las nueve de la mañana de hoy [2 de març] han salido S.M. y AA. de Girona, y han llegado sin novedad a este pueblo [Mataró] a las cinco y media de la tarde. En las catorce horas de camino que hay de aquel a esté punto, puedo asegurar a V. E. que no ha habido cien pasos de él desnudos de gente que acudía para parar y llenar de aclamaciones a S. M. El entusiasmo popular crece a medida que S. M. avanza en su viaje. Casi toda la población de Girona vino acompañando a S. M. hasta un cuarto de legua de la ciudad. Todos los pueblos del tránsito la han recihido de la misma manera saliendo a esperarla y a despedirla los ayuntamientos a la cabeza, la mayor parle de ellos con sus músicas y colgaduras en todas las casas. En uno de ellos, Tordera, detuvieron a S. M. cerca de una hora para que presenciara una danza de ocho niños preciosos, rica y primorosamente vestidos. El recibimiento que S. M. hi tenido en Mataró ha excedido todos nuestros cálculos y esperanzas, descansará aqui mañana por ser domingo, y pasado saldrá para Barcelona. El pueblo del Masnou, por su riqueza, se distinguió mas que ningun otro del tránsito.

El capitán general del segundo distrito con fecha 4 del actual desde Barcelona dice que S. M. la Reina Madre llegó a aquella capital a las tres y cuarto de aquel dia en medio de las mas lisongeras aclamaciones de un gentío inmenso, que salió a esperarla a media legua de la ploblacion, y de una carrera que se estendia por las principales calles lujosamente, adornadas.[115]

1845 | **Friedrich Heinzelmann**

Aquí estem, asseguts a la vora d'un rierol que no es troba en cap mapa, i que els habitants de la ciutat del davant, Figueres, el coneixen com Manol. Portem asseguts mitja hora esperant que afluixi, perquè la pluja torrencial l'ha convertit en un riu que arrossegaria cavalls i carruatges si ens atrevíssim a entrar-hi. Uns quants carros de fusta i una tartana estan aparcats al costat, compartint el nostre destí. De sobte, apareix a l'altra riba un jove pagès amb un carro tirat per dos cavalls, i sense dubtar ni un moment, baixa al trot l'ample pendent i entra en la corrent. Però, gairebé en creuar el primer terç de l'amplària de l'aigua, la violència de les ones tomba el cavall de davant, perd el terra i desapareix sota les ones. Per sort, la corrent el porta cap a la riba acabada de deixar, de manera que el cavall, que està subjectat amb una corda molt llarga, pot recuperar ràpidament terra ferma. Amb gran dificultat, el pagès aconsegueix desenganxar els dos cavalls i portar-los a terra, però el carro queda a l'aigua i es converteix en un nou obstacle per a la nostra travessa. Tot això és autènticament espanyol, ja que els ponts són escassos en aquesta

[115] *Gaceta de Madrid* (5,9/3/1844). *El Heraldo* (Madrid, 8,9,10,12/3/1844).

regió. De tota manera, al Manol es veuen les ruïnes d'un antic pont.

Durant la nostra estada involuntària, vull fer una ullada al meu viatge fins ara. En mitja hora vàrem arribar al poble fronterer espanyol de la Jonquera, situat al mig d'una vall romàntica envoltat de muntanyes rocoses cobertes de bosc. Al carrer principal, estret i brut, cada casa té el seu balcó, des del que les cares curioses observen el pas de la diligència que arriba. Va haver de parar davant de l'edifici de duanes, on l'equipatge va ser portat a una mena de celler fosc per a ser inspeccionat. Després de dues hores de viatge, i de deixar enrere les últimes estivacions dels Pirineus, vàrem arribar al desgraciat pas del Manol. Només després d'esperar durant una hora i mitja vàrem aconseguir creuar-lo sense cap incident, i arribar a la ciutat de l'altra banda.

Figueres és una ciutat estreta, bruta i poc atractiva. A una elevació propera, es troba la famosa ciutadella del castell de San Fernando, construïda per Fernando VI, una de les fortaleses més grans i poderoses de la península i de tot Europa. La plaça principal de la ciutat, envoltada de cases miserables, era plena de gent quan vàrem arribar, que feien el passeig dominical després de finalitzar l'horari de treball. El gran nombre de barrets vermells feia que la plaça s'assemblés a un camp de maduixes. A l'hostal, que és al costat de la duana, em vaig fer donar una habitació. Una noia guapa i fresca em va portar aigua i aviat em va cridar per sopar.

El camí d'aquest costat de Figueres, travessa la plana fèrtil anomenada l'Empordà, on la vinya, l'olivera i l'ametller prosperen igual de bé que el gra, les llegums i les pastures. El primer pont de Catalunya, que és coneguda per ser la part més

cultivada d'Espanya, el vaig veure prop de Girona, un edifici antic i estrany que travessa el riu Ter [Onyar]. A Girona, una capital provincial, el camí coincideix durant una distància considerable amb el llit d'aquest riu, que cada vegada que creix interromp temporalment la connexió entre la ciutat i el suburbi. Girona està situada a la riba sud del Ter, als peus d'un turó defensat per dos baluards, i és considerada una fortalesa, però les seves fortificacions, amb els seus murs enrunats i esmicolats, ofereixen una imatge trista.

L'amplada de Girona és testimoni de l'antiga prosperitat i població, que avui no és ni tan sols igual a la de Jena. Vaig demanar un esmorzar i me'l va servir una cambrera esparracada i bruta, i el menjar era tal que vaig tenir la gana satisfeta amb unes ametlles torrades i un got de vi negre del país. Vaig pagar nou reals, gairebé un florí en la nostra moneda. Vaig gaudir més del dinar durant la continuació del viatge a la petita ciutat de Tordera, amb la seva església gòtica de torres altes que destaquen. El menjador, els estris i el mantell de taula eren senzills, però força nets, i el menjar hauria estat un honor per a qualsevol taula d'hostal francesa. La sopa i tots els altres plats es passaven entre els convidats, de manera que cadascú havia de servir-se a si mateix.

Algunes milles més enllà de Girona vàrem trobar, en un bosc atapeït però petit, on la diligència va ser saquejada el mes passat, un destacament de gendarmes amb uns dotze homes forts, amb veritables cares de perdulari, els tricornis arrugats a la galta, i recolzats descuidadament sobre els seus llargs mosquets. Apostaria que tal vegada la meitat d'aquests homes valents fa sis mesos eren companys dels que ara persegueixen.

A Tordera vàrem haver de travessar el riu homònim, ampli com el Main i amb un aspecte molt enrevessat, però el vàrem creuar amb èxit. La pluja havia caigut sense parar des de primera hora del matí i els camins semblaven voler convertir-se en fangars, però anàvem avançant constantment a un trot ferm i a vegades en ràpid galop dels cavalls. Just després de Tordera el camí gira a l'esquerra cap al mar, i des dalt d'un turó vàrem veure la Mediterrània davant nostre, majestuosa, immensa, negra, i esvaint-se en el cel fosc, en l'horitzó llunyà. Un dels punts més bells de la costa, rica en arbres, ben cultivada i amb cases de camp sembrades, és la ciutat de Calella.

Des de Calella, el camí segueix sempre al costat del mar, de vegades a la estreta plana situada entre les muntanyes i el mar, sovint sobre els camps escarpats, de tant en tant també a través de la sorra de la costa. El camí és terrible més enllà de tota descripció, i només puc explicar-ho com un miracle de no haver caigut deu vegades, i que no hagin quedat destrossats deu eixos i rodes, perquè el carruatge sovint era llançat violentament de banda a banda pels forats de fang profunds. A més, aquest camí travessa sovint penyes profundes de més de cent peus i les seves corbes més brusques de ziga-zaga són recorregudes gairebé a tota velocitat, de manera que, amb el fort balanceig, el sostre carregat de pes sovint penja literalment sobre l'esllavissada del mar.

Les nombroses poblacions, algunes d'elles importants, al llarg de la costa, estan habitades gairebé exclusivament per mariners i pescadors. Les barques d'aquests últims han de ser arrossegades a la platja, ja que, a excepció de Mataró, no hi ha cap port al llarg de tota la costa, i s'hi col·loquen en llargues fileres. Aquestes ciutats i pobles, especialment San Pol, Canet,

Santa Maria [d'Arenys] i Arenys del Mar, tenen, enllà del seu lamentable paviment, una aparença bastant pròspera. Mataró, una important ciutat industrial de 25.000 habitants, només em va semblar interessant perquè vaig veure aquí la primera palmera. Els fruits dels tarongers i els llimoners, arriben ara a la maduresa, i aquí són molt abundants.

Feia una estona que veiem la muntanya en forma de con de Montjuïc, quan de sobte una notícia espantosa arriba als nostres oïdes: el riu Besòs ha crescut tant que no podem ni pensar en creuar-lo avui, i en anar enfosquint la travessa encara es feia més perillosa. Per tant, no teníem més remei que quedar-nos en l'únic hostal proper, i fins i tot les dames espanyoles que ens acompanyaven s'hi van adaptar amb gran resignació. No se sentia cap paraula de mal humor ni queixa sobre la perspectiva de passar la nit en un miserable hostal de carretera.

Ens vàrem seure a taula. El primer plat consistia en ous passats per aigua, i quan em disposava a menjar-me el meu, vaig adonar-me que l'únic cobert que em tocava era una forquilla de fusta, ja que els tres o quatre ganivetes de la casa havien anat a parar a altres mans, i cada un s'esforçava com podia, sense fer cap comentari, ja que l'espanyol hi està acostumat. Un tros suculent de vedella rostida, un pollastre amb amanida, i de postres, fruits secs i ametlles torrades, varen completar el nostre àpat, que es va prendre amb gran animació i el millor humor del món, i això em va reconciliar completament amb els hostals espanyoles i la seva cuina. La miserable taverna a Girona, sens dubte, és una excepció i, a més, si no em confonc, és regentada per una francesa. Després de taula, en encendre els cigars amb una altra copa de vi, la

conversa es va centrar en les bandes de bandits que encara turmenten Catalunya, tot i que fa temps que són perseguides amb un esforç extraordinari en vista del proper viatge de la reina a Barcelona. El capità general va anar en persona fa només dues setmanes contra els trabucaires a les muntanyes de Catalunya. I a la frontera, les tropes espanyoles i franceses havien organitzat una cacera conjunta d'aquesta gentalla, que sovint busca i troba refugi en territori francès. A Girona, fa poc, un bandit capturat va ser afusellat segons la llei marcial.

Eren les onze quan vàrem anar a dormir, i em va tocar una suposada habitació en la que, a part del llit preparat per a mi, no hi havia res més que quatre parets de fang i un tancament de fusta que feia de finestra. A petició expressa, em varen donar una cadira per a deixar-hi la roba. El meu llit consistia en un somier de gairebé un peu d'alçada, un sac de palla, una manta de llana i un parell de llençols blancs. Com que des de les tres del matí les terribles sacsejades del carruatge havien frustrat tot intent de tancar els ulls, em vaig adormir de seguida i vaig descansar tota la nit com un àngel.

[L’endemà] vàrem emprendre l'expedició cap al Besòs per segona vegada. A la vora del riu hi havia reunits cinquanta o seixanta vehicles de tota mena, i els primers ja s'havien aventurat dins el riu. Els carros lleugers podien creuar sense gaires dificultats, en canvi, alguns vehicles més pesats es quedaven enganxats després dels primers passos en la sorra remoguda. Després d'observar els altres durant un temps, el nostre carruatge correu també es va posar en moviment, però com que el gual era totalment impracticable, vàrem haver de continuar una estona per sota dels bedolls i els pollancres a la vora del riu. En arribar al lloc triat, els cavalls es van espantar

davant el salt perillós de terra a l'aigua i, malgrat els cops de fuet aplicats amb insistència, es varen negar obstinadament a obeir. 'Teniu cura', va advertir un pagès dels voltants, 'en aquest punt hi ha un forat molt perillós!'.

Tanmateix, al final els cavalls varen ser conduïts al riu amb força i violència, i el carruatge correu els va seguir en una caiguda brusca, de manera que les rodes van cruixir i l'aigua va entrar a dins amb força per les finestres del vehicle. El salt havia tingut èxit i vaig creure que havíem superat totes les dificultats, però la nostra desgràcia només començava. El carruatge s'havia enfonsat tant a la sorra que els cavalls només amb gran esforç varen aconseguir moure'l una mica del lloc. El xofer i el cap de colla varen saltar a l'aigua, arrossegant els cavalls cap a la dreta i cap a l'esquerra, intentant avançar amb aquesta maniobra, però gairebé no varen aconseguir res més que posar el carro en perill d'embarrancar en cada moviment violent. Mentre tant, el nombre de vehicles als dos marges s'havia multiplicat centenars de vegades, i el mateix riu era un enrenou de persones, cavalls i mules, i altres carruatges es trobaven en una situació tan dolenta o pitjor que la nostra.

A dreta i esquerra, malediccions i crits salvatges, cops de fuet que ressonen i el soroll de l'aigua treballada violentament pels peus dels cavalls. Alguns animals i persones són enduts per la corrent, altres desapareixen lliscant sota les ones. Quan l'angoixa i la confusió havien assolit el seu punt màxim, i vaig veure les llàgrimes de la meva companya de viatge, que es recolzava fermament al seu marit, vessar abundantment, cansat de tot plegat, vaig decidir actuar i vaig cridar un jove camperol robust, arribant a l'acord de portar-me a cavall travessant el riu. Vaig arribar sencer a l'altra riba, tot i que amb els

peus mullats i vàries de les meves companyes de viatge van seguir l'exemple. La diligència, ara alleujada, va aconseguir sortir de la sorra on s'havia quedat encallada durant gairebé dues hores.

Aquestes coses succeïen davant les portes de la segona ciutat del país, davant les portes de la rica Barcelona, que no dedica diners a garantir el pas del camí principal cap a França amb un pont sobre el riu Besòs! Després que els nostres cavalls descansessin una estona, vàrem continuar el camí. El meu veí barceloní va repartir cigarrets a totes les persones de la diligència i, després d'una hora, vàrem arribar a la capital de Catalunya.[116]

1846 | **Adolphe Desbarrolles**

Aquí, al coll del Pertús, recordem el mon antic en les ruïnes esparses dels monuments de Cèsar i de Pompeu. I el fort de Bellaguarda s'aixeca sobre els nostres caps evocant records de Lluís XIV. Al peu del fort hi ha una petita vila [el Pertús] on vàrem haver de presentar els passaports. Una mica més enllà vàrem deixar França i a poques passes ja érem a Espanya. Finalment havíem entrat a Catalunya i arribàvem a les portes de Figueres. Tornant de la rambla al nostre hostal, a través dels carrers deserts de Figueres, vàrem experimentar la impressió, ja descrita i sempre profunda, que produeixen el silenci i la nit en els espais solitaris d’una ciutat.

L’endemà, a l’alba, deixàvem la *posada* de las diligencias on estàvem, i amb el portafolis sota el braç vàrem començar a

---

[116] Friedrich Heinzelmann. *Reisebilder und Skizzen aus der Pyrenäischen Halbinsel* (Leipzig,1851). Copia fragments del llibre d'August Ludwig von Rochau. *Reiseleben in Südfrankreich und Spanien* (Stuttgart,1847).

visitar la ciutat. La calor augmentava per moments, així que vàrem estar molt contents de trobar l'hostal de Bàscara, que era el nostre primer hostal de Camí Real, un autèntic hos-tal espanyol, i hi vàrem entrar amb un sentiment de plaer i curiositat.

Cal imaginar una sala gran i rectangular amb les parets emblanquinades i el terra pavimentat amb unes grans lloses, que deixaven sortir la humitat pels intersticis. Dues o tres finestretes deixaven passar una mica de sol i en la part inferior d'aquest autèntic celler hi havien obert un pou on cada viatger, al seu torn, hi anava a buscar aigua. No cal pensar que el *posadero* fes aquesta feina, perquè l'hostaler espanyol té massa respecte a la seva persona per dedicar-se a aquestes petiteses. A prop del pou una escala pintoresca condueix a la planta superior. Al llarg de les bigues ennegrides del sostre hi havia penjats trossos de bacallà sec i llesques de carn salada.

Es veia que el menú de la posada era poc variat. La cuina ocupava només uns peus quadrats i era separada de la resta de la sala per un petit envà en forma d'alcova. No calia anar a buscar l'estable massa lluny, perquè un dels murs era ple de menjadores on hi havien lligades les mules i les vaques, i les aus acabaven de completar aquest batibull estrany. Quan vàrem entrar a la *posada*, els animals i la gent semblaven fer la millor llar del món.

Els camperols estaven asseguts en companyia de tres dones joves davant d'un bol gran de fusta on brillaven els grans daurats d'arròs amb safrà. Estàvem a l'altre extrem de la taula, i ens varen servir l'arròs amb safrà, figues i pomes verdes. L'hostal, va dir el *posadero*, no tenia res millor per oferir a les nostres senyories. Vàrem continuar la ruta, vàrem veure a

l’esquerra una petita vila amb el seu campanar [Orriols, després passen el riu Terri amb barca]. Ens vàrem aturar un moment a l’altre costat del riu a beure conyac en un petit hostal. En sortir de l’hostal l’andalús va mantenir la seva promesa i ens va indicar un corriol que ens faria estalviar un quart de llegua. Al final del sender vàrem arribar al marge del Ter, i es reflexaven en les aigües els darrers raigs del sol ponent. Finalment va aparèixer Girona.

Vàrem dir adéu a Girona i vàrem travessar les muralles per prendre la direcció de la Granota. [La ruta] no tenia res de notable ni de pintoresca. Vàrem caminar més d'una hora i vàrem entrar un moment en un hostal per refrescar-nos i reposar. Hi havia dos gendarmes en una taula, ens varen explicar que un bosc que havíem de travessar era el lloc de trobada de moltes bandes, i que tal vegada en trobaríem alguna. Tot i així vàrem continuar.

Era cap a les vuit del matí, la calor ja era excessiva i teníem pressa per arribar al riu Tordera. Vàrem entrar en un bosc de pins de forma arrodonida. Més d’un cop ens varen sorprendre, no els lladres, sinó els gendarmes que sortien de sobte de la boscúria i ens demanaven els passaports. Finalment vàrem sortit del bosc i ens vàrem trobar marxant per una ruta de molta pols que s'allargava indefinidament al davant nostre, i la seva insuportable blancor sovint ens obligava a tancar els ulls.

Eren les onze i havíem sortit a les set i mitja. Esbufegant, amarats de suor i assedegats, marxàvem sempre sota el foc del sol que ens envoltava, i ni a prop ni en la llunyania vèiem cap abric. Arreu del país per on passàvem, i tant lluny com la nostra mirada abastava, tot era solitud i silenci, vençuts per la

natura, a una volta del camí vàrem trobar l'hostal que tant desitjàvem [la Granota]. Vàrem reprendre la ruta cap a les tres, havent-nos oblidat dels patiments i tant alegres i disposats com en la nostra sortida de Girona. La calor, encara intensa, sense dubte era intolerable per un parisenc. Ens vàrem aturar en un hostal situat en el coll d'una muntanya [Cal Coix] per tal de refrescar-nos, corregint amb una mica d'anís la cruesa d'una aigua fresca i clara.

Vàrem anar baixant, i després de travessar un riu dit Tordera, vàrem arribar a una població gran que porta el mateix nom. Quan vàrem entrar a l'hostal on havíem de passar la nit l'hostaler anava a entaular-se amb la seva família i ens va convidar a seure, i així no vàrem haver d'esperar el nostre sopar. L'hostaler, en saber que anàvem a Mataró, va decidir sàviament que seríem els seus passatgers, perquè un dels seus vehicles hi havia d'anar l'endemà amb les primeres llums de l'alba, un carro autènticament espanyol, sense suspensió i conduït per un nen, ens va sacsejar pel Camí Real.

Vàrem travessar Calella amb la seva església antiga, la moderna Sant Pol, després Canet de Mar i Arenys de Mar. Les dues darreres viles presentaven una gran animació. Les fàbriques i els tallers de construcció eren plens d'artesans que treballaven amb alegria. Havíem anat tant ràpid que a les tres arribàvem a Mataró. El conductor del carro ens havia donat l'adreça d'un hostal de Mataró on ens va dir que no tindríem res a desitjar. I hi vàrem anar amb confiança. Era un autèntic magatzem freqüentat només pels vehicles de l'entorn. Una taula gran estava parada en un costat i alguns mariners i dos o tres pagesos hi eren entaulats. L'hostalera armada d'una

mena de vano protegia els seus nobles i despreocupats convidats de tots els insectes que sense parar els envoltaven.

En sortir de la vila vàrem retrobar, ben contents, el Camí Real de Girona a Barcelona, que segueix sempre el mar, i que en aquesta darrera part esdevé el més agradable dels passeigs. Encara no era de nit quan vàrem arribar a Badalona, però estàvem molt cansats i només volíem reposar. Per mala sort tots els hostals de Badalona eren plens, i ens vàrem haver de conformar amb una habitació estreta i fosca.

A mesura que anàvem avançant [cap a Barcelona] al nostre costat creuaven de manera continua tota mena de vehicles, carros i galeres. Aquí i allà els jardins verdejaven i elegants masies embellien el paisatge. S'anunciava la gran ciutat, i al nostre entorn tot respirava animació i vida. Després de dues hores de viatge finalment entràvem per la porta de França a l'antiga capital de Catalunya.[117]

1849 | **Juan Amich Alsina**

La locomotiva con un silbido anuncia a los pasageros que se aleja de la capital y que el tren deslizándose magestuosamente sobre el ferrocarril, corta los aires por el impulso del vapor, como el águila con el de sus alas; domina el viagero el espacio, por un lado el mediterráneo le presta estender la vista, interponiéndosele desde el horizonte a su centro solo las naves que surcan las aguas plateadas, y por el otro se creerá que la naturaleza y el arte estuvieron de acuerdo para atraerse la admiración de los hombres.

Una población seguida, bañada por el mar se nos presenta desde la capital a Mataró, y las tierras bien cultivadas parecen

[117] Adolphe Desbarrolles, Eugène Giraud. *Deux artistes en Espagne* (Paris, 1862).

los jardines de esta dilatada población, así como sus muros, las cordilleras que a distancia larga se observan, coronando algunos de sus picos, los castillos que cual fieles atalayas vigilan desde mucho tiempo para conservar la belleza de nuestra costa de levante que rivaliza, si no lleva ventaja, a las tan celebradas riberas de Genova.

Por fin otro silbido anuncia 'no paséis mas allá', y el viagero como si dispertara de un dulce sueño, cree haber visto en un panorama una porción de jóvenes hermosas que con gracia contestaban a sus saludos y que al hallarse entre tinieblas en el 'paso del amor' sirvióle para descansar su vista y admirar de nuevo. Su reloj señala una hora mas que a su salida de Barcelona... duda si ha sido un sueño dorado lo que ha pasado por su imaginación... viénenle a la memoria los nombres ilustres de Blasco de Garay, que aplicó la fuerza del vapor para surcar los mares, y el de Mr. Jorge Stephenson, que valido del esperimento del primero, estrechó (1824) las distancias de la tierra, y entonces el viagero admirado esclamó: ¡No es ilusión, es realidad! Llegada a Mataró.[118]

1850 | **Heinrich Moritz Willkomm**

El 20 d'abril, a les 11 de la nit, vaig pujar al diligència que havia de portar-me cap als Pirineus, i aviat els carrers il·luminats amb gas de Barcelona van desaparèixer rere l'obscur arc i els alts bastions de la porta de França. La nit era clara i tranquil·la, però la pols infernal va obligar a tancar les finestres del cotxe, de manera que gairebé no vaig poder veure res de la zona que es suposa que és excepcionalment encantadora a causa de la seva magnífica construcció. Des de la gran ciutat

[118] Juan Amich. *Viage a Mataró con el ferro-carril* (Mataró, 1849).

industrial de Mataró, la carretera segueix la costa durant molt de temps, i està envoltada de pintorescs penya-segats des del famós poble d'Arenys del Mar, conegut per les seves forges d'àncora.

Un dels punts més bonics és la ciutat de Calella, situada a prop de la costa, plena d'arbres, cases de camp, i cultivada amb cura. Aquesta ciutat s'alça sobre roques altes prop del mar. Al costat de l'ampli i fèrtil vall del riu Tordera, cobert d'arbres, es troba la ciutat de mateix nom, destacada per una església gòtica de grans torres. La carretera es desvia cap a les muntanyes de l'interior, que estan completament cobertes d'un bosc dens format per diversos arbres perennes. Després de creuar aquesta serralada, es veu la famosa ciutat de Girona, situada enmig d'una àmplia plana envoltada per turons pintorescos, on vàrem fer una parada fins a la una de la tarda. La ciutat està ben construïda, té un aspecte bastant modern i és molt animada. A tot arreu, veig dones i noies treballant als porxos de les portes de les cases, ocupades en fer puntes de coixí o teixir xarxes de pescar. A totes les cases, els telers i els martells ressonen, enmig d'una barreja de carros, animals de càrrega i persones que omple els carrers.

De Girona la carretera serpenteja suaument costa amunt fins al coll d'Orriols, on de cop i volta se'ns presenta la visió del Pirineu cobert fins a la meitat de neu, quedant gratament sorpresos. No gaire lluny dels contraforts del Pirineu es troba la ciutat de Figueres, on va arribar la diligència cap a la nit. Figueres va desaparèixer darrere les muralles de la ciutadella i la diligència va seguir la ruta pel mig d'extensos camps d'oliveres, que en aquesta zona de l'Empordà arriben fins a les vores de Pirineu. Aquí es troba l'edifici de l'Hostal Nou.

La carretera puja suaument cap a la Jonquera per una pintoresca i magnífica vall de roques de granit, dirigint-se als límits d'Espanya, on els passatgers han de sortir a tornar a visar els passaports per les autoritats espanyoles. La Jonquera reposa al mig d'una romàntica conca entre muntanyes rocoses es pot veure a l'esquerra un castell molt fortificat sobre altes muntanyes nues, on voleteja sobre les seves orgulloses muralles la bandera tricolor francesa. És el fort de Bellaguarda que defensa l'entrada del Pirineu pel coll del Pertús.

Als peus del castell s'estén el nucli de Pertús, format només per un carrer, que la meitat és espanyol i la meitat francès. A l'entrada hi ha un pont amb dues columnes que travessa un petit rierol, marcant la frontera entre Espanya i França. Mentre els duaners francesos s'entretenien inspeccionant els efectes dels meus companys de viatge, vaig entrar en una barraca situada a prop del toll on una bella jove de cabells negres, vestida modestament però molt neta, venia fruita, vi i refrescs. Em vaig asseure en un banc davant de la porta de la barraca i vaig contemplar llargament, amb una profunda emoció, cap al sud, on les muntanyes blaves de Girona es perfilaven entre les capçades grises dels contraforts de granit dels Pirineus. Un gendarme francès em va demanar amb molta cortesia que el seguís fins a la casa del comissari per tal que em tramités el passaport, interrompent així aquesta tranquil·la cerimònia de comiat. Quinze minuts més tard, repreníem el viatge i arribàvem al coll de Pertús a les 9 del matí. A l'esquerra, la vessant nord dels Pirineus es mostrava esplèndidament il·luminada pel sol matinal. Les serres més pròximes d'Espanya desapareixien ràpidament rere els seus cims de granit, i el

nostre diligència descendia ràpidament pel magnífic camí empedrat cap a la fèrtil plana, ricament conreada, del Rosselló.[119]

1850 | **George Alexander Hoskins**

El 4 de març, vàrem sortir de Perpinyà a les tres del matí, en una diligència bastant decent. Els preus són moderats, però cobren car per l'equipatge, ja que només es permeten trenta quilos per persona. Vàrem arribar al Voló, un poblet miserable, a les cinc i mitja del matí i aviat vàrem creuar el coll del Pertús. El camí serpenteja per valls rocoses plenes de trossos de vegetació i magnífics alzinars. La fortalesa de Bellaguarda està situada de forma pintoresca en un dels turons. Vàrem passar per diversos conjunts de parets de pedra seca, restes de fortaleses molt antigues, i després de travessar el poblet pobre del Pertús, vàrem baixar cap a Espanya, i el panorama es va fer menys interessant. En un quart d'hora arribàvem a la barrera espanyola, on varen examinar el nostre equipatge, una demora d'una hora de la que ni tan sols els suborns varen poder protegir-nos.

Vàrem anar a cercar l'esmorzar, i després de molt preguntar vàrem aconseguir una tassa de xocolata i un pa excel·lent. Deixàvem la frontera a les nou i a la una arribàvem a Figueres, una ciutat neta i desordenada, coneguda per la seva fortalesa de San Fernando, que no vàrem tenir temps de visitar en haver de vigilar una segona, però menys rígida, inspecció del nostre equipatge. Aleshores vàrem tenir la primera experiència d'un sopar espanyol. La sopa era veritablement abominable i els senyors B. i L., dos francesos que deixaven

---

[119] Heinrich Moritz Willkomm. *Zwei Jahre In Spanien und Portugal* (Dresden und Leipzig, 1847).

França per primera vegada, estaven terriblement horroritzats i semblaven lamentar no haver-se quedat a Tolosa. Tanmateix, ens varen oferir una gran quantitat de plats, però l'all, l'oli fort i el safrà feien que molts no fossin apetitosos, hi havia carn de vedella i pollastres bullits, i pollastres rostits per agradar als més exigents, i tots vàrem poder fer un sopar acceptable. Partíem de nou a les tres i arribàvem a Girona a les cinc, enmig d'un paisatge boscós i cobert de sureres i oliveres.

Tots els camps són cultivats amb cura i es fa amb el treball de l'espardenya. L'activitat i la indústria dels catalans són molt sorprenents, fins i tot per al viatger que surt de França. Tothom semblava estar ocupat als poblets que passàvem, i les dones estaven totes ocupades en alguna activitat útil, teixint i cosint, però sobretot fent puntes.

Sortíem de Girona a les set del matí i aviat vàrem entrar en un bosc de pins i suros magnífics, als que se'ls arranca l'escorça cada quatre o cinc anys. Cada arbre, de qualsevol grandària, mostra rastres de haver estat pelat repetidament, però cada vegada a una altura menor que la temporada anterior, de manera que es pot comptar el nombre de collites que se'ls han tret. La forma de l'arbre sovint és pintoresca, però en aquest bosc no són tan bonics com a les muntanyes dels Pirineus. Els pins són més rodons a dalt i menys pintorescs que els pins d'Itàlia, però encara són molt bonics, i amb un fons de muntanyes, les vistes eren sovint salvatges i interessants.

Vàrem dinar a Calella a la una del migdia, i poc després de deixar-lo enrere, arribàvem a Sant Pol, un poble a la costa que vàrem seguir fins a Mataró. Algunes de les vistes eren molt pintoresques, roques tan esplèndides com a la Riviera, al camí cap a Gènova, mentre que a les planures teníem pobles pròs-

pers, jardins de tarongers carregats del seu fruit daurat, oliveres, i cada camp conreat amb la pala, tant com la natura del sòl, sovint massa sorrenc, ho permetia.

Res no pot superar la indústria dels catalans. S'aprofita al màxim cada tros de terra, sigui bo o dolent, i sovint es guarda amb una pintoresca tanca d'alzines, i a vegades també de figueres de moro. El fons d'aquestes vistes està format per una línia de turons, plens de pobles, esglésies pintoresques, petites capelles, telègrafs i altres edificis. Els pobles i les petites ciutats que travessàvem semblaven ben construïts, les finestres d'algunes cases adornades amb ornaments arquitectònics, que eren curiosos i elegants, i les façanes sovint decorades amb frescos d'una manera agradable i amb gust. Algunes de les cases semblaven molt bones, i totes netes i còmodes. La gent anava ben vestida i no vàrem veure cap captaire.

A Mataró, que és una ciutat gran i ben construïda, amb moltes cases excel·lents, vàrem agafar el ferrocarril cap a Barcelona, travessant un país ple de gent molt ocupada i animada, observant, mentre ens desplaçàvem, diverses embarcacions en construcció, i totes les mostres de riquesa i prosperitat, i a les cinc en punt arribàvem a Barcelona. Hi ha només un gran inconvenient en aquesta ruta, que és la carretera detestable. Passant pels pobles i les ciutats (on realment els carrers semblaven ser molt millors), les grans carreteres que travessàvem estaven tan plenes de roderes i forats profunds amb fang, fins i tot en aquest temps sec, i sovint vaig pensar que la diligència podria bolcar. Jo havia pujat a dalt, a la banqueta, per veure millor el país, però la diligència es balancejava tant temeràriament que, a vegades, tenia grans dificultats per mantenir-me assegut.

Les carreteres del país rarament són bones, sovint tan dolentes com a les ciutats, i prop de la costa mal protegides dels penya-segats. No obstant, són perfectament segures de bandolers, tot i que vàrem sentir rumors a Perpinyà i vàrem veure tres lladres sota la custòdia d'alguns soldats. La carretera és patrullada regularment. Cada quart d'hora, o com a màxim cada mitja hora, ens trobàvem amb dos de la Guàrdia Civil, que són un grup d'homes ben equipats i ben preparats, com es pot trobar en qualsevol país.[120]

1850 | **Émile Bégin**

Els passejos pel mar, els banys al llarg de la costa, les excursions fetes amb tartana, i el viatge de Barcelona a Mataró pel ferrocarril, són les distraccions habituals dels catalans. Cada dia dos mil viatgers naveguen aquesta ruta, i els diumenges n'hi ha cinc o sis mil. Mataró és digne d'interès. Seguint la costa trobem Arenys de Mar, Calella, Tordera, Blanes, poblets feliços i animats, on gairebé tots els homes són pescadors o mariners i les dones fan punt o fabriquen puntes. Després s'arriba a Girona. A la sortida de Figueres per anar a França es travessa una plana fèrtil. Es creua el Llobregat cinc o sis vegades, i després de prop de tres hores de caminada arribem a la vila fronterera de la Jonquera, de gran renom per la seva fàbrica de taps de suro.[121]

1851 | **Robert von Kraemer**

Hi ha només dues rutes transitables a través de l'enorme i inaccessible serra dels Pirineus. Una serpenteja a prop de l'At-

---

[120] George Alexander Hoskins. *Spain, as it is.* vol I (London, 1851).

[121] Émile Bégin. *Voyage pittoresque en Espagne et en Portugal* (Paris, 1852).

làntic, a la cantonada nord-oest d'Espanya, passant per les ciutats de Baiona i Irún. L'altra travessa les vessants sud-orientals dels Pirineus, passant per Figueres i diverses altres ciutats fins a Mataró i Barcelona. Aquesta va ser la ruta que vaig escollir.

A les 2 de la matinada, la diligència va deixar la ciutat francesa de Perpinyà. En despertar-me de matí, em trobava als peus dels Pirineus, i des d'aquí es puja lentament. Al punt més alt del camí es troba el fort francès de Bellaguarda, i a la dreta, el Canigó aixecava les seves cims nevats sobre les muntanyes properes, de color marró i bronzejades pel sol. Les pendents de la muntanya estaven cobertes de sureres, i els seus troncs brillaven de color vermell sota la llum del sol.

Hem arribat a la frontera espanyola. Al poble de la Jonquera, on varen ser revisades les coses, ja només es parlava espanyol, o millor dit, català, ja que la llengua popular aquí difereix significativament de l'espanyol. Aquí varen començar les històries de bandits, les mules de càrrega i els camins difícils i intransitables. A Figueres vàrem esmorzar en una *posada* espanyola. Aquí em varen servir per primera vegada, i lamentablement, no per l'última!, el conegut plat nacional *olla podrida* o *puchero*, un plat format per *garbanzos* (una mena de pèsols grans i durs), carn de xai, porc (rància per donar-li ‘sabor intens’), salsitxa picant i altres delícies diverses, tot condimentat amb all. El menjador era un pati de pedra obert per un costat. La plaça de fora oferia una escena animada, ja que era dia de mercat, i la ciutat estava plena de gent del camp catalana amb barrets de punt punxeguts, ganivet a la cintura i mantells de llana variats anomenats *mantas*, penjats sobre l'espatlla.

La tarda vàrem continuar la nostra ruta, i ens varen dir que ara creuaríem un riu gran sense utilitzar cap pont ni barco. Vaig pensar en els fills d'Israel al riu Jordà i en el mar Roig, etc. Just quan ho pensava, la diligència va començar a baixar una costa a tota velocitat, i saltava i brincava pitjor que mai. 'Ara estem al mig del riu!' Amb sorpresa, vaig mirar per la finestra del cotxe i només vaig veure un llit de riu sorrenc i pedregós d'un parell de centenars de vares d'amplada amb un parell de petites basses d'aigua. Era el riu Ter, prop de la ciutat de Girona. En aquest preciós lloc, només quedaven unes quantes arcades trencades del pont, després que la resta de la construcció fos emportada per la corrent fa dos anys, es va demostrar, però, que en certes èpoques de l'any hi ha un riu de veritat. Creuar cap a l'altra banda no era tan fàcil, però amb l'impuls ho vàrem aconseguir, tot i que el carro feia soroll en fer-ho. Sens dubte, la fabricació de carrosseries ha d'estar molt avançada a Espanya, perquè no entenc com un carro pot aguantar en un camí tan terrible i amb una conducció tan brusca.

A Girona, on vàrem arribar al capvespre, ens hi vàrem quedar fins a les 3 del matí següent. El viatge va continuar de la mateixa manera. El país semblava desolat, de tant en tant s'entreveien camps i vinyes, i en alguna pujada despullada, un poblet mig enrunat envoltat de muralles i torres. De sobte, en arribar a una alçada, es va obrir una vista magnífica. La Mediterrània, de color blau fosc, s'estenia davant nostre al peu de les muntanyes marrons, i allà lluny, a la vora de la badia, la ciutat de Mataró amb les seves xemeneies fumejants de fàbriques. Vàrem trobar àloes i cactus, i entre les tanques d'a-

questes plantes del sud, i en una corba perillosa, ens vàrem dirigir cap a la ciutat.

No he tingut mai una experiència més sobtada i meravellosa que la que ens esperava. Després de ser agitats com una pedra en una maraca durant dos dies en aquestes *diligencias primitivas*, com se les anomena de manera irònica, que es balancejaven entre pedres i forats, entre crits i sorolls, entre una llarga fila de mules, a Mataró ens vam asseure en un còmode vagó i vam córrer pel ferrocarril al llarg de la bonica costa i passant per molts pobles i una interminable successió de vinyes fins a Barcelona.

1851 | **Alexis de Garaudé**

Vàrem travessar curiosos la cadena de muntanyes del Pirineu, el camí és força agradable i ofereix vistes molt pintoresques. Catalunya sembla fèrtil i ben conreada, els pobles tenen una bona aparença, totes les cases són emblanquinades i en general decorades amb balcons. Les carreteres, però, no són gens mantingudes, sobretot després de Figueres, que és una plaça forta, com també ho és Girona. En el nostre viatge fins a Mataró la diligència va passar a gual vuit rius petits sense ponts, cosa que fa aturar els vehicles quan les aigües baixen amb força. L'última part de la ruta costeja el mar al llarg de 40 km. Seria molt agradable fer el viatge sense les sacsejades violentes de la diligència, que va a massa ràpida, tot i aquests camins abominables.

Mataró, petit port de mar, té l'honor de ser el primer ferrocarril d'Espanya, anava a dir l'únic, però els últims sis mesos s'ha construït el segon, de 30 km. [eren 50], entre Madrid i Aranjuez. El de Mataró a Barcelona en té 80 [eren 29] i tra-

vessa diversos pobles edificats a la costa de la mar, on hi ha belles cases de camp que són de barcelonins que hi vénen a descansar el diumenge dels problemes i molèsties dels negocis de la setmana.[122]

1852 | **Victor Balaguer**

Llegué a Mataró a las cuatro de la tarde y apenas se me dio tiempo para trasladar mi equipaje a la diligencia que esperaba a sus viajeros a la puerta de la Fonda de Monserrate. Abrazé a los amigos que me habían acompañado hasta allí, ocupé mi asiento, y, envueltos en una nube de humo, nos lanzamos atrevidamente por la carretera de Francia.

El que haya alguna vez hecho este viaje, se acordará sin duda, —hay impresiones que jamás se borran—, de lo interesantemente salvaje que es el camino que le lleva hasta Calella. A un lado el mar y su movediza lámina de plata; al otro montañas de peñas perpendicularmente cortadas y que amenazan aplastar al viajero bajo su imponente masa.

De cuando en cuando estas peñas se abren y dejan entrever un vallecito ameno y risueño como una idea de amores; otras veces se ve asomar en lo alto de una cima, sola y triste como un remordimiento, alguna de esas torres que sirvieron de atalaya a los moros y de faro a los héroes de la reconquista; vuelve, luego a seguir el camino encajonado entre el mar y las peñas; mas allá se tropieza con cuestas pesadas y de difícil asenso, con pendientes rápidas y peligrosas que la diligencia salva rápidamente aumentando el peligro al hacerlo mas breve.

---

[122] Alexis de Garaudé. *L'Espagne en 1851, ou impressions de voyage d'un touriste dans les diverses provinces de ce royaume* (Paris,1852).

Es un camino delicioso. Por un lado el mar se despliega en toda su grandiosidad, en todo su lujo y esplendor, por el otro las rocas se muestran en toda su jigantesca pompa, en toda su monstruosidad y desnudez. Uno quisiera pasar por estas costas poco a poco, pausadamente, para que la imaginación pudiera saborear aquel majestuoso espectáculo con la misma delicia y voluptuosidad con que saborea el paladar el aromoso mocka que dispone el ánimo a una noche de insomnio.

Llegamos a Calella a las siete, y el mayoral nos notificó que podíamos disponer de una hora para comer. Yo tomé solo un bocado y aproveché el tiempo restante para llegarme hasta la orilla del mar y saludar de lejos las costas de Barcelona. Al salir de Calella nos despedimos del mar y del día. Empezamos a internarnos a través de los bosques y los montes. Fuimos rodando envueltos entre las sombras, que afortunadamente vino a disipar en parte la hermosa y poética luz de la luna.

Me asomé a la ventanilla del coche y me puse a contemplar el paisaje que presentaba el más romántico aspecto que imaginarse pueda. Esa antorcha de la noche, solitaria como una viuda, triste como una amante, bañaba de pálida luz los valles y los bosques que se dibujaban a los lejos por sus tintas oscuras y pronunciadas. El ruido del coche y los gritos del conductor interrumpían desagradablemente la armonía de la situación, el encanto y deleite del paisaje. Cuando me hundía en el fondo del mi asiento, con los ojos clavados sin embargo en la ventanilla, me parecía contemplar un cuadro del que la ventana era el marco.

Me asomé a la ventanilla del coche. En efecto, la tierra tenía un tinte sanguinolento que aumentaba más aun la luz de

la luna. El primer rayo de sol de uno de los más hermosos días de julio nos sorprendió ya en Girona.[123]

1852 | **Francisco de Paula Fenech**

La diligencia que parte de Mataró para Girona, y que sigue después a Francia pasando por Figueres, tiene combinada su salida con la llegada del tren del ferro-carril, y viniendo provisto desde Barcelona con el correspondiente billete de asiento, se emprende seguidamente el viage, tomando el carruage en la fonda de Monserrate, dándose a los viajeros un corto tiempo para tomar algún alimento, ínterin se cargan los equipajes.

El camino continúa por dicho pueblo de Arenys, y aun mas allá de Calella siempre a orillas del Mediterráneo, presentando mucha variedad en sus accidentes por el lado izquierdo; unas veces imponente por la masa de peñas amenazadoras cortadas perpendicularmente a pico y a barreno para construir esta carretera; otras dejando entrever algún ameno vallecito, que variando la impresión que causan aquellas moles de peñascos, recrea la vista, haciendo agradable contraste. Así se camina hasta dicha villa de Calella, donde una fonda con muy buen servicio, proporciona agradable descanso.

A corto trecho de Calella, el camino empieza a separarse del mar, é internándose tierra adentro, continúa a través de montes y bosques hasta Tordera. Más allá de esta villa se vadea el rio de este nombre, que en verano no es más que un arroyo, del que me propongo hablar más adelante, y continuando el camino por terreno quebrado, que a cada vuelta o subida presenta paisajes diferentes a cual más pintorescos, se

[123] Victor Balaguer. *Recuerdos de viaje* (Barcelona, 1852).

llega por fin aun llano estenso y delicioso, a cuyo estremo derecho se encuentra situada la capital, la inmortal Gerona. El Tordera, que en el verano puede decirse que apenas lleva agua, coge tal abundancia en ocasión de lluvias, que causa todos los años bastantes desgracias. Contribuyen a esto las infinitas vertientes que afluyen a un mismo tiempo para formar este rio, y por tanto su crecimiento es tan repentino e instantáneo. El lecho del Tordera es arenisco y por tanto muy peligroso.[124]

1853 | **Richard i Quétin**

Després de passat el coll del Pertús la ruta segueix la part sud dels Pirineus i travessa una plana on hi ha situada la Jonquera, una ciutat amb una església parroquial bonica i amb un hostal poc confortable. En sortir de la Jonquera la ruta, que era bona, esdevé tortuosa, amb gorges més o menys profundes i plena de pedres. Després de dues hores de marxa i de travessar sis vegades els curs sinuós del Llobregat, s'arriba a l'Hostal Nou, i després es passa el riu Muga per Pont de Molins. Ara una plana immensa s'obra als nostres ulls de viatgers, arbres fruiters i oliveres formen una espessa forest, el blat, l'arròs i els llegums cobreixen el sòl, tot és bonic, rialler i fèrtil.

Al final d'aquesta plana, que travessem al llarg d’una llegua, s'arriba a Figueres, una vila i plaça forta coberta d’oliveres, arbres fruiters, arròs, blat, etc. Continuant el Camí Real de Madrid, després d'una hora de marxa vàrem arribar per un camí molt dolent a la insignificant vila de Santa Llogaia, i més enllà al riu Fluvià, que s'ha de travessar a gual, o amb una

[124] Francisco de Paula Fenech. *Apuntes históricos de una espedición de verano* [Madrid, 1852].

barca dolenta, quan les aigües baixen amb energia. Deixant el poble de Bàscara s'arriba al coll d'Orriols i aviat a Vilademuls i Medinyà. D'aquí cap a Pont Major, sobre el que es passa el Ter. Dues files llargues de cases formen el que en diuen la vila de Pont Major, que podem considerar com un suburbi de Girona.

De Girona hi ha dues rutes que condueixen el viatger a Barcelona: una és la ruta del correu, que en diuen la ruta de dalt, i de l'altre, que s'acosta al mar, en diuen la ruta de baix o de la Marina. Aquesta és molt més pintoresca i presenta un seguit deliciós de planes i de turons, i té a un costat el mar d'ones blaves i de l'altre un país ric i variat. Les cases són netes i còmodes i la pobresa i la mandra són desconegudes en aquest país rialler. Tota la població està ocupada, les dones a teixir, el pagès a treballar la terra, i el pescador a preparar les xarxes i la seva barca pintoresca. L'activitat a tots els fa feliços i la indústria els fa rics. Però si deixeu la ruta marítima per seguir la ruta interior el panorama canvia, el sòl també és ric, però res no és més trist que l'aspecte de les cases de pagès. La meitat varen ser enderrocades al llarg de les darreres guerres i encara no han estat reconstruïdes. La misèria dels habitants no els ha permès fins ara reparar el que els canons varen desmuntar.

[Ruta de Marina] La primera secció d'aquesta ruta és la menys atractiva. Es passa per la Granota, un llogaret petit i pobre amb un hostal mediocre. De seguida es travessa la Tordera, que a vegades es pot passar a gual, però per poc que plogui cal passar-la amb barca. Després del riu s'entra a Tordera, poble situat sobre el riu del mateix nom. S'hi fabriquen àncores i brandi. I les dones i les nenes fan puntes. Hi ha uns 1.900 habitants. La ruta continua en direcció sud fins a Calella,

Arenys de Mar. La ruta segueix sempre per les agradables i fèrtils riberes de la mar fins a Mataró, a on hi entrem per una bonica carretera en la que es troben gairebé tots els hostals de la vila, i el de la Diligència és el millor.

La ruta que surt de Mataró és tan bonica com la que ens hi ha aconduït. Passem per les viles de Cabrera, de Vilassar de Dalt i de Premià de Dalt, que es dibuixen llunyanes en les altures. Aviat s'arriba a Vilassar de Baix, en un indret preciós, de sòl fèrtil i ben cultivat. Continuant pel mig de paisatges generosos arribem al Masnou. De seguida Montgat, vila amb un castell situat sobre un turó que protegeix la costa. Continuant sempre al llarg de la costa, sobre una bonica ruta i a través d'un bell país, el viatger arriba a Badalona, petita vila marítima defensada per una ciutadella. Aviat ve el Besòs, que en general es travessa a gual. Aquí el viatger ha d'actuar amb molta precaució perquè el pas d'aquest riu sovint és perillós.

A mesura que avancem cap a Barcelona el panorama s'eixampla. El país ofereix totes les riqueses que la natura atorga als terrenys que la indústria humana sap fecundar. L'escena és animada, pagesos actius escampats pels camps, i els camins plens de vehicles i ramats. Un seguit de moltes cases de pagès boniques ens anuncia que arribem a Barcelona, entrem a la vila per la porta nova anomenada porta de França.[125]

1854 | **David Thomas Ansted**

Vàrem deixar la duana i el grup de cases brutes que l'envolten i que formen la ciutat de la Jonquera, i vàrem anar cap a Figueres. El camí passa pel mig i pel costat dels turons, cre-

---

[125] Richard [JMV. Audin] et Quétin. *Guide du voyageur en Espagne et en Portugal* (Paris, 1853).

uant sovint el riu Llobregat, que en general és un llit sec, però de vegades és gairebé intransitable per la presència d'aigua. Això ens va donar un tast de la peculiar condició de la majoria dels corrents espanyols. Després d'onze quilòmetres passem el riu Muga i entrem en una extensa plana coberta d'una rica vegetació, característica de la península.

Figueres és una ciutat agradable, situada enmig de la plana, els carrers són amples, hi ha una plaça, les cases les construeixen amb decència i l'hostal és una casa neta i d'aspecte respectable. En aquest lloc hi ha canvi de diligència, i la resta del viatge es fa en un mitjà de transport espanyol. Aquí vàrem començar a sentir-nos en un país en el que la llum i la calor són excessives, i on el confort s'ha de trobar en la penombra de les habitacions fosques. Totes les persianes estaven tancades per evitar el sol del migdia, però les parets i el mobiliari eren de colors vius i molt contrastats. Les habitacions eren grans i adequades, prou netes, i l'hostal en general no estava malament.

La nostra primera experiència de la cuina espanyola, o millor dit catalana, la vàrem fer en aquest punt del viatge, i no va resultar en absolut menys satisfactòria del que estàvem preparats a esperar. El menjar inclou una curiosa barreja de delicades aus, vedella, col, mongetes, carn de porc, patates i tomàquets crus amarats d'oli, amb carabasses fregides que eren especialment greixoses. Tot estava xop i fregit en oli. Les fruites, però, com els melons, peres, raïm i préssecs, eren excel·lents i abundants, de manera que si bé aquestes peculiaritats no ens varen fer desitjar intercanviar el nostre estil de cuina pel de la península, no hi va haver cap problema de fer un dinar raonable.

Després d'esperar unes dues hores que el sol de migdia passés, vàrem sortir amb una altre diligència en direcció a Girona. El camí de la frontera francesa a l'est d'Espanya passa al voltant de les muralles de l'antiga ciutat de Girona, i d'allà a Mataró, on hi ha un tren acabat de fer cap a Barcelona.

Després de passar els Pirineus només cal travessar una petita cadena transversal de pujols, abans d'arribar a la costa, i en diversos llocs s'aconsegueix una visió d'alguns dels paisatges de muntanya característics de l'interior de la península. Es travessen alguns rierols i rius secs, la majoria sense ponts, que en algunes estacions porten gran quantitats d'aigua. La carretera, després de passar Girona avança cap a les costes del Mediterrani. Girona és una ciutat important i de gran interès, hi vàrem estar una hora. La nit s'acostava en sortir de Girona i vàrem trobar prou distracció admirant amb plaer l'exquisida dolçor i la fresca de l'aire, la plaent temperatura, el profund blau del cel i les mostres de cultius que hi havia de tant en tant.

Cap al matí vàrem arribar a la costa, i a les cinc érem a Mataró. A les sis vàrem marxar després de prendre una tassa de xocolata, feta en el més pur estil espanyol, i poc després, a les set, havíem arribat a Barcelona amb el ferrocarril. El país prop de Barcelona és fèrtil i ben conreat, produint abundants rendiments a la feina del pagès. El Camí Real travessa una avinguda de nogueres, un fruit que a Barcelona ha estat durant molt de temps apreciat, però el tren no deixa observar massa. El tren de Mataró està construït enterament a la manera anglesa, i els vagons són exactament iguals que els que s'utilitzen en el nostre propi país, i igual d'incòmodes. La distància és de disset milles, i el temps ocupat pel viatge aproxi-

madament una hora. El camí passa prop de la costa entre el mar i una pintoresca cadena de pujols de mitja altura, i quan s'acosta a Barcelona presenta un aspecte prou alegre i atrafegat.[126]

1855 | **Octavia Walton Le Wert**

La matinada del dia 25 de març [de 1855] vàrem sortir de Barcelona i ens vàrem dirigir amb ferrocarril a Mataró, una ciutat pròspera a setze llegües en direcció nord. El trajecte està construït al costat de la mar, tan a prop que a vegades les ones gairebé toquen les vies. El panorama era bonic, a un costat el Mediterrani, brillant i calmat com un mirall de plata, a l'altre costat hi havia els turons, més aviat muntanyes, cobertes fins al cim amb arbredes de tarongers, llimoners, oliveres i sidrers. Després hi ha les vinyes, i on els turons declinen, camps de blat i petites viles molt boniques. La prosperitat i l'abundància és visible arreu.

Vàrem esmorzar a Mataró i després vàrem continuar viatjant amb la diligència, encara pel Mediterrani. Vàrem passar la nit a Girona, i el dia següent vàrem creuar el riu Fluvià anant a Figueres, un lloc d'aspecte deixat i feréstec, on es reuneix una multitud de soldats. La ciutat està situada sobre una plana encerclada de muntanyes i a prop hi ha arrossars i camps d'espart, una mena de canya que aquí es considera valuosa. Hi ha una ciutadella sòlida, fortificacions i arsenals. Al llarg de la ruta a totes les poblacions vàrem veure encara prou evidències del poder destructor de l'exèrcit francès. Una a una varen ser assetjades i ocupades per l'enemic conqueridor.

[126] D.T. Ansted. *Scenery, science and art* (London, 1854).

Poc després de deixar la Jonquera vàrem començar la pujada dels Pirineus pel pas del coll de Pertús. El camí és admirable, sobre una cornisa tallada al llarg del vessant de la muntanya, i guardada del precipici per un alt parapet. El panorama no era feréstec i sorprenent com els bonics passos de Sierra Morena o de Montserrat, però era agradable, calmat i pacífic.[127]

1858 | **Francisco de Paula Madrazo**

No puedo detenerme mas en los Campos Elíseos, porque el tren del camino de hierro de Arenys de Mar está próximo a partir y ya comienza a anunciarlo con su silvido su bella locomotora, impaciente como corcel que tasca el freno. Este ferro-carril es el antiguo de Mataró y tiene el altísimo timbre de haber sido el primero de los ferro-carriles catalanes. Entro en un cómodo y elegante coche de primera clase, previo el pago de nueve reales, dan las ooho de la mañana, parte el tren y en cuarenta minutas cruza rápido como una saeta los pueblos de Badalona, Montgat, Masnou, Premià y Vilassar, y llega a Mataró. Pocos viajes pueden ser mas agradables. Se trata de un camino de hierro construido a la misma orilla del mar, cuyas olas salpican con su plateada espuma los rails y los mismos waghones. Saliendo de Barcelona se contempla a la derecha este delicioso espectáculo y a la izquierda se descubre la mas bella y pintoresca campiña. Todos estos pueblecitos de la costa que el ferro-carril atraviesa, se distinguen por la nítida blancura de sus edificios y por el movimiento de sus astilleros donde se construyen barcos de todos portes.

---

[127] Octavia Walton Le Vert. *Souvenirs of travel* (New York, 1857).

Pero todavía mas que el lindo panorama que ofrece la vista del mar, de los pueblos y de la campiña, seduce al viajero la simultánea contemplación de que disfruta de los tres medios de locomoción inventados por el genio del hombre. En efecto, desde Arenys a Barcelona, corren perfectamente paralelos tres caminos, el mar, la línea férrea y la carretera ordinaria, y es curiosísimo ver a la vez al pescador que se dirige en su lancha a Mataró o a Arenys, al viajero que conoce el valor del tiempo que marcha en el tren, y al labrador que conduce lentamente en su carro y por el camino antiguo sus frutos al mercado. El mar está a la derecha, el camino antiguo a la izquierda, y el de hierro en medio de los dos, como si quisiera simbolizar que reúne la seguridad del uno y la rapidez del otro.[128]

1858 | **Justin Cénac-Moncaut**

La diligència ens duia i vàrem travessar el riu de Roma i vàrem arribar a la vila del Pertús, meitat espanyola i meitat francesa, ben pintoresca dalt del coll. Una plana fèrtil i monòtona s’estén de Figueres a Bàscara. La ruta és bonica, llarga, fa de bon passar i no trobem cap altre accident de terreny que el pas a gual del Fluvià. Després de seguir el seu llit poc profund al llarg de mig quilòmetre, al costat de bedolls, salzes i sauló, com si féssim una cursa contra rellotge en vehicle, les vuit mules dirigeixen la diligència cap a l'altre costat, i veiem Bàscara, un autèntic poble de l'edat mitjana, envoltat de merlets i torres rodones, assegut sobre el riu, sobre un sòcol de roques. Travessem el Ter pel pont de Sarrià i entrem a Girona.

[128] Francisco de Paula Madrazo. *Impresiones de un viaje a Barcelona* (Madrid, 1858).

Sortir de Girona és com una evasió, un no marxa sinó que s’escapa. A poques llegües al sud de Girona, una cadena de muntanyes baixa de Puigcerdà cap el Segre, gira a l’esquerra, va a trobar el mar a Blanes i a Palamós, i separa la província de Girona de la de Barcelona. Una posada [Cal Coix], una estació de duaners [el *portazgo*] i una cadena de ferro marquen aquesta separació. Abans el camí seguia la bonica vall d'Hostalric, però el desig d'evitar la proximitat dels malfactors que a cada esdeveniment polític es refugiaven al Montseny, i el d’anar a trobar el mar a Calella, per tal de servir als pobles industrials situats al seu costat, va fer que les diligències seguissin la via que travessa les muntanyes.

La nostra diligència pujava i baixava a través d'aquestes muntanyes verdes i florides, enmig del silenci: ni cap traginer, ni cap carro de bous. A vegades passem un objecte una mica vague i canviant que avança pel camí: és un viatger embolicat en un núvol, que arrossega les sabates enmig d'un bany de pols. Aquí i allà, els gendarmes apareixen en les voltes dels camins, sempre de dos en dos, i donen un caràcter oficial a la seguretat que es viu en aquests boscos deshabitats. Els turistes, amics de les emocions, veuran amb tristesa que des de l'organització de la policia, fa uns deu o quinze anys, les carreteres de Catalunya i de tot Espanya tenen una seguretat gairebé igual a la de França.

Vàrem creuar ràpidament la plana d'Hostalric. La Tordera, al peu de la muntanya, flueix majestuosament sobre una sorra fina, on les rodes del cotxe s'enganxen inevitablement. Vàrem entrar amb gran soroll a la vila de Tordera. Aquests rius sense ponts, aquest malbaratament d'esforços, i l'aparent manca de previsió dels espanyols, porta sovint a malentesos o

a reflexions més o menys exagerades. Quan ens fixem en aquests rius, d'aigües que roden a caprici, en un llit de siscents metres d'ample. Quan veiem aquestes estranyes palanques fetes de diversos bancs connectats en línia i destinats a ser una joguina a la primera crescuda del torrent, és quan creiem haver copsat la realitat de la desídia espanyola.

Tornem a la nostra diligència, que s'allunya cada vegada més de la línia dels Pirineus. En apropar-nos a la mar l'horitzó emergeix i veiem les belles ruïnes del castell de Palafolls. El port de Calella és sorprenentment blanc i net, com una ciutat holandesa. No em refereixo, és clar, a la *posada*, que aquí, com en altres llocs, s'impregna amb l'horrible olor de l'oli espanyol i ofereix tantes nàusees com plats.

Com si un geni feliç acomplís els vostres desitjos, el camí passa pels rocars batuts per les ones, i forma, al llarg de dues llegües, una cornisa tortuosa, lligant una sèrie de petits promontoris escarpats en forta dentada. La diligència segueix tots els seus contorns, se submergeix en les cales tallades per les ones, puja als colls, i en la part superior al més mínim accident rodaria al mar. Aquestes pujades, executades a través de les enormes roques i les fondalades inquietants, a gran velocitat, ens porten a Arenys de Mar, i prenem el ferrocarril. Res no és monòton a Espanya, excepte l'existència dels espanyols.

Quin panorama! A l'esquerra, passen barcos orgullosos i els bergantins ofereixen als vents les seves veles coquetament disposades. A la dreta, una sèrie contínua de petites viles industrials i delicioses, giren de cara el mar les seves llargues façanes blanques i grogues, i aixequen dempeus cap al cel les xemeneies de les màquines de vapor com a les ciutats fla-

menques. Arriba la nit, el mar reflecteix els fanals dels vagons i el vermell del foc de la locomotora, com si la màquina tracés la seva estela a l'aigua. El camp es cobreix de milers de llums, i entrem en aquesta Barcelona que la seva indústria, riquesa, ubicació i la seva població de 200.000 habitants, situen entre les capitals de comerç i les reines de la mar.[129]

1862 | **Charles Davillier**

La Jonquera és la primera vila on cal aturar-se després d'haver passat la frontera. El país que es travessa després de la Jonquera sembla un immens bosc d'oliveres que formen grans masses de color gris. Després arribem a Figueres, una de les viles més ben defensades d'Espanya. Girona que es travessa després, també és una ciutat ben defensada, vàrem anar a l'estació a prendre els bitllets per Barcelona. Ja havíem fet el trajecte en diligència per una ruta detestable, i ens vàrem haver d'aturar per la crescuda sobtada del torrent Manol, que normalment es passa a gual, i va caldre esperar amb paciència a que l'aigua es retirés.

El ferrocarril de Barcelona gairebé sempre passa al costat del mar i pocs trajectes són més agradables. El paisatge recorda el que es pot admirar quan es va de Nàpols a Castellamare. A l'esquerra el mar, blau com el cel i llis com un mirall, solcat per nombroses barques de pesca, amb les llargues veles llatines plegades sota la brisa matinal. Es travessen una vintena de pobles i moltes viles, i la més industriosa és Mataró, cèlebre per les seves cristalleries.[130]

---

[129] Justin Cénac-Moncaut. *L'Espagne inconnue, voyage dans les Pyrénées, de Barcelone à Tolosa* (Paris, 1861).
[130] Charles Davillier. Gustave Dore. *L'Espagne* (Paris, 1874).

1862 | **Hans Christian Andersen**

Estàvem a Espanya, a la Jonquera, la primera ciutat espanyola. Vàrem passar per bassals d'aigua i pel mig dels corrents, gairebé no hi havia cap pont a la vista, i fins i tot quan n'hi havia un la diligència també passava per l'aigua, que envestia per tots costats, i el vehicle sòlid rodava i es balancejava, però feliçment no bolcava i es mantenia recte, com un elefant pesat fent una cursa. A Figueres hi havia l'esmorzar preparat. La taula gemegava sota el pes de les viandes que hi posaven: rostit, carn cuita i peixos –un gran esmorzar– i això que a Espanya ens havien dit que no hi havia res de menjar. Magnífiques les fruites, excel·lent el vi.

La velocitat no va afluixar fins apropar-nos a la petita ciutat de Bàscara, on vàrem haver de creuar l'ampli i profund riu Fluvià. Era un corrent molt ràpid, però no hi havia pont per passar-lo. Una diligència que teníem al davant estava lluitant al mig del riu, i una altra diligència s'esperava al marge, mentre els passatgers sortien amb la intenció de trobar una barca que els portés. Però l'encarregat de la nostra diligència va provar sort per arribar a l'altre costat. El majoral no va dir res, i cap de nosaltres no va expressar cap temor. Em va semblar una cosa nova i divertida, i no tenia ni idea del perill que hi havia en realitat. Després, quan era a Barcelona, vaig saber que just per on havíem creuat, una diligència se l'havia endut el riu poc temps abans, i dos dels passatgers s'havien ofegat.

Alguns pagesos de Bàscara varen venir a ajudar-nos, cap d'ells portava res més que una jaqueta, i vestits d'aquesta manera ens varen ajudar des de fora, guiant i dirigint-ho tot. Alguns sostenint el carro, d'altres les mules, i davant d'ells hi anava el pilot, que coneixia el gual. L'aigua els arribava al pit,

i nosaltres, dins el carruatge, vàrem haver d'aixecar els peus per no mullar-nos, però, per sort, tot va anar bé aquesta vegada.

Hores després, havíem deixat enrere la petita ciutat de Medinyà i ens acostaven a Girona, el Camí Real ja semblava una via pública, i cada cop era més i més animada. Es podia pensar que es tractava d'un dia festiu a la ciutat, o potser un dia de mercat. Vàrem veure vestits pintorescos i gent de bon aspecte. Les dones rient alegres i xerrant, i els homes a lloms de les mules, amb moltes mantas de colors, i fumant els seus cigars de paper que ells mateixos saben enrotllar molt be.

Vàrem entrar a la ciutat per un pont llarguíssim, que era tan estret que només un carro hi podia creuar alhora, i hi havia molt d'enrenou entre els carruatges que es trobaven. La diligència, ben empaquetada, era respectada per tots els altres mitjans de transport, que s'apartaven, i fins i tot en els carrers llargs i estrets avançava carros i carretes, que s'apartaven del seu camí. Aviat vàrem arribar al nostre destí, deixant les pessigades i la pols de la diligència pel trajecte de la via fèrria, la velocitat màgica dels temps moderns, que començava aquí. Que agradable era seure còmodament en un d'aquests vagons de tren! Els seients eren molt suaus, es podia estirar les cames, i hi havia espai per respirar.

Els Pirineus jeien darrere nostre i teníem la visió dels boscos verds al davant, i aquest panorama s'ampliava quan el paisatge es tornava més i més planer. Esplèndids pins alçaven les seves copes de fulla perenne, i el país semblava un parc ben arbrat en tot el camí fins al Mediterrani.

Vàrem arribar vora el mar a la posta de sol. S'estenia davant nostre un blau sense fi, grans onades envestien les sorres

a prop del ferrocarril, i quan la lluna va sortir, penjava com una llum clara i radiant en la transparent atmosfera meridional. Una estació seguia a una altre estació. Tots els vagons eren plens mentre avançàvem, i eren passades les deu del nit quan arribàvem a Barcelona.[131]

1864 | **Henry Blackburn**

Hi ha dos ferrocarrils cap a Girona, a on s'arriba en unes tres hores. El país pel que passem, en la ruta de l'interior, és verd i fèrtil, de vegetació tropical, i fan molt bon aspecte els nombrosos poblets que hi ha entre les muntanyes, però és més usual prendre la línia marítima.

[A Girona] La *Fonda de la Estrella*, on vàrem estar, és un de tants edificis curiosos escampats per la ciutat. El ferrocarril acaba a Girona, i aviat ens trobem una altre cop en una zona estèril i muntanyosa, i aquí i allà trobes un llogaret pobre i després un oasi cultivat. Les carreteres en general són bones, excepte en la temporada de pluges, quan els llits dels torrent baixen plens i els corrents s'han de passar a gran velocitat. Trobem poques coses que ens cridin l'atenció, exceptuant que estem al galop per sortir d'Espanya tan ràpid com vuit bons cavalls poden fer-ho.

Hi ha diligències que les han bolcat i les han aturat colles de lladres entre Girona i Perpinyà, però aquests fets són massa rars per pensar-hi, i ara hi ha una seguretat gairebé perfecte en aquest camí. No obstant, pel que sabem d'aquesta terra, és millor evitar passar sol per les muntanyes en fosquejar, llevat que un estigui ben armat o vestit com la gent del país.

---

[131] Hans Christian Andersen. *In Spain* (Londres, 1864).

En poques hores baixem cap a planes mig conreades, plantades d'oliveres i alzines sureres, i patim els sotracs dels carrers de l'antiga ciutat de Figueres, amb la seva ciutadella fortament guarnida, i l'arsenal. Hi ha prop de 20.000 tropes i uns 7.000 habitants. Un bell passeig cap el coll de Pertús ens porta a França, i hem estat unes dotze hores de Girona a Perpinyà.[132]

1865 | **Heinrich Alexander Pagenstecher**

Amb motiu de recórrer l'últim poble francès, Bellaguarda, havíem pensat gaudir d'alguna cosa, però la mala aparença del lloc [el Pertús] va acabar amb les nostres esperances. Vàrem provar sort en una de les casetes miserables que deia *venta*, on hi havia una dona amb un nen al costat d'una gran cassola que bullia sobre un foc obert de llenya. Podem menjar alguna cosa? Oh, senyor, el que vulguis. Tens un pollastre? Per desgràcia, un pollastre no hi serà. Ous? No per avui. Fruita? Formatge? Tampoc. Pernil? Botifarra? No. Carn freda? Ah, és clar, i amb la màxima satisfacció, finalment el nostre desig s'acostava a l'únic objecte disponible avui a una distància raonable. La vella va clavar la seva gran forquilla de ferro en la malaurada cassola i en va treure un bon tros de carn de vedella gras, ben bullida.

Des de la frontera, ens acompanyava un guàrdia de duanes a cavall, i a la Jonquera, durant el canvi de vehicle, es va realitzar la inspecció, que a Espanya en general és complicada i incòmode. La presència del cap sembla no afavorir el procés, de fet, en una ocasió vaig veure com un duaner espanyol rebia una propina que rebutjava.

[132] Henry Blackburn. *Travelling in Spain in the present day* (London, 1866).

Dormint vàrem baixar en cotxe fins a Figueres, en una nit sense lluna, de tota manera no hi havia res a veure a l'entorn. A vegades, les sacsejades del carruatge indicaven que es travessava el llit d'un riu sense pont. Vàrem arribar a Figueres cap a les deu. Figueras té més de deu mil habitants i és considerada la clau d'Espanya per aquest costat gràcies a la seva ciutadella, el castell de San Fernando. Ens vàrem haver de quedar en aquest poble unes tres hores, a causa del retard de la duana de la Jonquera, i per altra banda perquè de Girona només es pot sortir amb tren a les sis del matí. El vehicle es va aturar en una plaça il·luminada amb gas davant d'una fonda molt gran.

A través d'un laberint d'escales mig fosques i passadissos deserts ens varen conduir a un menjador. Ens varen preparar un autèntic sopar espanyol, i per primera vegada vàrem tenir una autèntica *olla potrida*. Les patates grans, la col, els trossos enormes de cansalada s'amunteguen, amb llesques de vedella i pudin negre entremig per suavitzar les coses. El plat és fort però saborós. Troços fets al forn de diversos peixos i algunes restes formaven un segon plat. Varen seguir espàrrecs salvatges, verds i prims com un fil, molt diferent de l'aspecte habitual d'aquesta hortalissa a la nostra taula, però molt coneguda al sud. Després va venir un pollastre amb unes fulles grans de bona amanida i unes postres de formatge, panses, figues i ametlles torrades, molt populars a Espanya. El vi negre espès va tenir menys aprovació.

Sortim de Figueres cap a la una. La carretera, que no és tant dolenta com semblava, passa pel Fluvià i travessa el Ter amb un pont alt. Vàrem travessar la ciutat [Girona] i l'albereda fins a l'estació de tren, i com que encara era tot tancat, a

les quatre de la matinada, el vehicle va tornar a la ciutat, i el conductor es va quedar amb els viatgers i el seu equipatge fins que varen obrir les oficines. El recorregut del ferroca-rril és ple de sorpreses, i dóna una imatge satisfactòria de la riquesa d'aquest tram de costa i de la capacitat dels catalans per desenvolupar els recursos del país. Aquí hi viu probablement el grup de persones més actiu entre els habitants de la península espanyola, encara que potser en altres indrets la causa de l'empobriment no es troba principalment en la indolència de les classes més baixes. El tren baixa pels turons, i entre camps de colza florits i conreus verds troba Malgrat, i després s'enfila per les roques dures de la costa per arribar a Barcelona a través de nombroses petites estacions.[133]

1865 | **Ernest Chauffard**

Finalment, un bell matí d'octubre vaig dir adéu a Barcelona i em vaig dirigir a la frontera de França. El tren em va portar a Girona, on em vaig convertir en la presa d'un fuetejador de cavalls que es situava al mig, entre el conductor de la diligència i un traginer. A Girona el nostre home ens va obligar a fingir que dinàvem amb el fals pretext d'arribar els primers a Perpinyà. Però com que Perpinyà es troba al final de la carretera, quins sacrificis no faríem per complaure a un traginer! Ens vàrem ficar en la diligència rondinant contra l'enverinador del lloc, que es devia fer un tip de riure per l'esmorzar que ens havia venut.

A cada moment vèiem pobles miserables, castells en ruïnes (autèntics castells espanyols) i hostals curiosos. Els nostres cavalls duien una bona marxa i era un veritable plaer córrer

[133] Heinrich Alexander Pagenstecher. *Die Insel Mallorka* (Leipzig, 1867).

així enmig d'aquest pintoresc país. No obstant això, de vegades era necessari frenar l'ardor de la tripulació, quan calia travessar un riu o un torrent. Aleshores, quan als cavalls els arribava l'aigua fins a la cintura, els transportistes tronaven com dimonis, els passatgers tremolaven de dalt a baix, i l'advocat aprofitava l'oportunitat d'explicar que feia tot just un mes que una diligència s'havia enfonsat en aquest passatge. Aquestes són les emocions que us esperen des de Bàscara a Figueres. A la Jonquera, una ciutat petita i miserable que només té un miler d'habitants, vàrem trobar una església bonica, i vàrem ensopegar amb l'inevitable duaner, la darrera espina del viatge. Quan el nostre home, després de madura reflexió, va decidir que a les maletes no hi portàvem vestits de bandoler, i que una cigarreta no era digne d'un cigar, el postilló va fer petar el fuet amb tota l'alegria francesa. Lloat sigui Déu, senyora, entrem a França!.[134]

1872 | **Edmondo d'Amicis**

Després de mitjanit vàrem arribar a la frontera. !Estamos en España¡ va cridar una veu i la diligència es va aturar. Vàrem arribar a Girona que encara era de nit. La part de la Catalunya que es travessa de Girona a Barcelona és variada, fèrtil i cultivada de manera admirable. És una successió de petites valls, línies de turons de formes gracioses, amb boscos sòlids, torrents, barrancs, castells antics. Arreu hi ha una vegetació densa i robusta, i un verd vivíssim, que recorda l'aspecte greu de les valls dels Alps.[135]

---

[134] Ernest Chauffard. *Un mois en Espagne* (Paris, 1865).

[135] Edmondo d'Amicis. *Spagna* (Firenze, 1873 2º ed).

1874 | **Antonio Carlo Napoleone Gallenga**

Vàrem sortir de Barcelona amb òmnibus a les sis del matí. Eren gairebé les set quan nosaltres i els equipatges estàvem estibats en els nostres llocs respectius, i el tren va sortir cap a Mataró. Enllà del mar, a la dreta, el dia clarejava, i era agradable, cosa que és més aviat la regla que l'excepció en aquestes latituds felices. Els primers colors rosats del matí dansaven en les ones fosques i esquerpes, molestades per la plaent brisa de la nit, mentre esclataven als nostres peus a la platja. Enviaven la seva flaire fresca i fragant a les nostres cares, adormint-nos amb el seu monòton bram enmig d'una comoditat inefable, recordant la dita del vell poeta sobre el dolç contrast entre mirar el mar des de la costa o ser llançat en una barca a sobre.

A Mataró, la carretera i el ferrocarril van de costat, propers al mar, res més que una franja prima d'àloe els separa de la riba de l'aigua. A la nostra esquerra hi havia camps i jardins, i les llargues fileres d'habitatges. A un poble dispers el seguia un altre, mers suburbis de la pròspera Barcelona. Altes xemeneies de centenars de factories s'aixecaven entre nosaltres i els turons, i el tren s'aturava a cada estació petita, a dos o tres quilòmetres de distància, i pujaven o baixaven eixams d'operaris cap a la seva tasca diària.

A Mataró ens esperava la diligència. Un vehicle pesat, tremolós, amb tres compartiments, i estirat per cinc cavalls alts, prims i nerviosos, tres al davant i dos de roda, a la vella moda francesa. Es tracta d'un conjunt d'aplicacions franceses utilitzades per arrencar, i que, com tot el relacionat amb la locomoció o l'allotjament, a les carreteres d'Espanya i França, és, i potser serà per sempre més, de classe dolenta.

Al llarg d'unes hores el nostre camí encara va continuar per la costa. El dia era càlid, i vàrem tenir el sol del mes de maig, i la pols de juliol. El nostre bestiar valent es desconcertava amb el que anava trobant en un trajecte mig carretera i mig platja. Les campanes que penjaven dels seus colls sonaven melodiosament, i els nostres companys de viatge catalans parlotejaven amb la seva exuberància i vitalitat habitual, realçada en aquest moment per la frescor del matí, i per la naixent sensació de moviment. A l'interior, m'acompanyaven dos joves viatjants de Sabadell, dues dones de mitjana edat i al meu davant una de més jove, amb una criatura als braços. El soroll de les rialles que seguien a les seves inacabables bromes haurien amenitzat al viatger més avorrit, fins i tot si el coneixement del seu *patois* l'hagués fet incapaç d'entendre les grolleries d'algunes de les seves al·lusions, i percebre que en gran mesura la diversió era a les seves costelles.

El camí no tenia res d'interessant. La costa era plana al llarg de moltes milles, i a mesura que avançàvem per la falda dels turons les senyals de presència humana i de cultius disminuïen, i el paisatge tenia un aspecte entre blanc i marró, que dóna sentit al pintoresc i encertat apel·latiu d'Espanya morena, que Shakespeare sovint repetia. Arreu l'oliva brolla de la terra rocosa i sorrenca, i prop de les viles vàrem passar per diversos camps de tarongers enans. Però fins i tot aquí, a Catalunya, encara que l'agricultura semblava negligent i descuidada, el que vàrem veure dels habitatges al costat de la carretera anunciava, per part dels habitants, poca indiferència a les comoditats i la decència de la vida. La carretera en sí no estava malament, però no tenia ponts sobre molts dels torrents, i alguns d'ells, encara que poc profunds, estaven es-

tancats a causa de la platja i amb un mena de profundes basses de sorra i fang. I la part sense discapacitats de la comunitat de viatgers havia de baixar i caminar, per fer possible que la mena d'arca que ens transportava podés ser arrastrada, amb molt soroll de fuets, crits i juraments dels conductors i ajudants.

Els afers aquí a Catalunya són bastant similars de com ho eren a Calàbria o a la Baslicata, en el temps quan Garibaldi cridava a una nova vida aquelles províncies ignorants de l'antic regne Borbó. Els camps d'olives vora els pobles, les figueres que creixen a la porta de cada masia, la surera, l'alzina i pi pinyer que arreu coronen els cims dels pujols, donen a aquesta part de la Península Ibèrica una peculiar semblança italiana. I la semblança la realça la vestimenta popular: el barret vermellós dels homes, els mocadors que envolten la cara i el coll de les dones, i seu dialecte, que, absolutament inintel·ligible com ho seria a un subalpí, li sonaria perfectament familiar i casolà.

El migdia del primer dia vàrem dinar a Camellos [Calella?], i arribàvem a Girona a boca de nit. Vàrem sortir de Girona el matí del diumenge a les 7, i vàrem travessar una àmplia plana, amb la serralada del Pirineu acostant-se. Girona és una ciutat de l'interior, i el camí, que s'allunya del mar, molt abans d'arribar a aquest lloc, es dirigeix cada cop més a l'interior, per una obertura o depressió en les muntanyes entre la cadena principal de l'esquerra, i el massís que acaba al cap de Creus, vora Roses, a la dreta.

Vàrem esmorzar a Figueres, la gran fortalesa fronterera en aquest costat d'Espanya, i aquí estàvem encara a la plana. Però després passàvem pels contraforts dels turons baixos al

costat de la carretera, a banda i banda, i el terreny era lleugerament ondulat. Però pujades de veritat no n'hi havia cap, i vàrem arribar a la fita de la frontera, al Pertús, sense afluixar cap vegada el pas dels nostres cavalls. El treball difícil ens esperava al costat francès, però no va ser ni molt dur ni molt llarg. I mentre que passaven del sud al nord de la conca, des d'Espanya a França, bé podíem dir, *II n'y a plus de Pyrénées*. Tanmateix en aquest congost estret i profund hi havia alguna cosa de grandiosa i magnífica. Les valls i les costes de les muntanyes són densament arbrades, i, en mirar-les des del Camí Real, s'enfonsen a una profunditat que les hi dona la magnificència del desconegut i inescrutable.[136]

1876 | **J.S.Campion**

La diligència duia sis cavalls bons, el camí [des de Girona] era excel·lent, i estàvem bocabadats del ritme enèrgic. Vàrem arribar a la ciutat de Figueres a les tres de la tarda, on vàrem canviar el nostre vehicle per un de més equipat per als viatges de muntanya. Vàrem passar tres pobles petits, un castell en ruïnes, la petita ciutat de Bàscara, i algunes boniques cases de camp anomenades *torres*. A mesura que avançàvem el panorama cada vegada era més encantador, i les muntanyes del Pirineu eren a la vista.

La nostra parada a Figueres va ser curta. A poques milles de Figueres vàrem travessar una immensa plantació d'oliveres, i en el seu centre es passa pel petit poble de Molins [Pont de Molins], que pren el nom dels seus molins d'olives. Un cop lluny dels boscos d'oliveres la carretera es va fer molt em-

---

[136] Antonio Carlo Napoleone Gallenga. *Iberian reminiscences. Fifteen years travelling impressions of Spain and Portugal* (London, 1883).

pinada, amb nombroses pendents curtes i pronunciades, de fet estàvem escalant els Pirineus. Mentre la diligència progressava molt lentament vaig anar a peu gairebé tot el camí perquè així es pot apreciar millor el magnífic paisatge i els bons panorames. I també evitava la pols i la proximitat de la diligència, que era excessia. De fet, el dia era tan calent que vaig deixar la jaqueta i l'armilla a la diligència, perquè no calien, i vaig caminar sense.

Estàvem passant per llocs on feia poc s'havien produït diversos robatoris. A jutjar per la freqüència que hem vist grups de guàrdies civils, des que vàrem arribar als contraforts de les muntanyes, hi ha una gran determinació per part de les autoritats d'acabar amb aquesta activitat. Començava a fer-se fosc mentre ens dirigíem a la Jonquera, l'última població catalana, que és la duana espanyola. Hi ha un important cos de carrabiners. La diligència es va aturar a la Jonquera per fer el canvi de cavalls. Poc després arribàvem a una barrera, havíem arribat a la frontera.[137]

1909 | **Tryphosa Bates**

I per acabar, un viatge amb automòbil, el de Tryphosa Bates i el seu marit acompanyant d'incògnit a la infanta Maria Eulalia de Borbón, filla de la reina Isabel II el 1909.[138] «No havíem passat ni cinc minuts a Espanya quan la superfície de les carreteres ens va mostrar que havíem deixat França, la terra de les carreteres boniques, i que ens havíem de preparar d'ara en endavant per carreteres més aspres. Però em penso que, a mesura que baixem cap a les parts d'Espanya que es visiten

[137] J.S.Campion. *On foot in Spain* (London 1879, 2ª ed).

[138] Tryphosa Bates Batcheller. *Royal Spain of Today* (London, 1913).

més sovint, trobarem condicions de carretera molt millors que aquí a les muntanyes, on tan pocs, si n'hi ha algun, han vingut amb automòbils limusina. Però el canvi de carretera no va ser tan gran com el canvi de paisatge, perquè en lloc dels motors que passen ràpidament, i dels grans carros oberts dels pagesos de França, ara trobàvem constantment les pintoresques *tartanes* de dues rodes, amb les seves grans cobertes corbades de canya, folrades amb treball de cistell, que són el típic carro d'Espanya, segons m'ha dit la infanta. Els conductors ja no eren els pagesos francesos de camisa blava, sinó espanyols de pell morena, que portaven barrets vermells penjant (*barretinas*) que recorden una mica als barrets de Garibaldi a Itàlia.»

IV. DOCUMENTACIÓ

Arxius

Bisbat de Girona, consulta a la web.
Museu Arxiu Municipal de Calella. *Llibre de Pera Màrtir Coll, de vàrias cosas i particolars que à experimentat ab son discurs de sa bida y à llegit en actes del Dr. Anton Vendrell del Turó, notari de Canet*.

Premsa

Mercure Galant (febrer,1706). *Mercurio de España* (juliol, agost, desembre, 1793; julio, 1795). *El Constitucional* (12/7/1841). *El Constitucional* (6/1/1842). *Diario Constitucional de Palma* (8/3/1842). *El Español* (23/8/1845, 3/3/1846). *Revista Barcelonesa* (4/8/1846). *El Postillón* (3/12/1848). *El Sol* (4/10/1850). *Semanario Pintoresco Español* (14/11/1852). *La Corona* (30/3/1861). *Diario de Córdoba* (2/4/1872*). Ilustración Española y Americana* 1/10/1873). *La Ilustración* (28/11/1880). *El Distrito* (Palafrugell, 06/03/1898). *Lo Geronés* (26/10/1907). *Cataluña. Revista semanal* (Barcelona, 13/7/1912).

Bibliografia

Sieur Coulon. *Le fidele conducteur pour le voyage d'Espagne*, (Paris, 1654).
Recueil des nouvelles et extraordinaires (Paris, 1697).
M. Bruzen La Martiniere. *Le grand dictionnaire géographique et critique* (Venise, 1730-1739).
Francisco Vidal y Micó. *Historia de la portentosa vida y milagros del valenciano Apostol de Europa S. Vicente Ferrer* (Valencia, 1735).
Mémoire sur le quay projetté le long de la gorge de l'ouvrage à corne qui couvre l'espace entre les bastions (31) et (26) de la ville de Perpignan pour y faire passer le grand chemin d'Espagne (1752, manuscrit).

Joseph Patricio Moraleja y Navarro. *El jardinero de los planetas, y piscator de la corte, para el año de 1752* (Madrid, s/d).
Juan Antonio de Estrada. *Población general de España 1768* (Madrid, 1768).
Arthur Young. *Voyages en France, pendant les années 1787, 88, 89 et 90. Entrepris plus particulièrement pour s'assurer de l'état de l'agriculture, des richesses, des ressources et de la prospérité de cette nation, par Arthur Young* (Paris, 1794).
Geographical and historical account of the principality of Catalonia (London, 1705).
Juan Francisco de Masdeu. *Vida del Beato Josef Oriol* (Barcelona, 1807).
Anònim. *Rückerinnerungen aus Spanien* (Aarau, 1810).
Joseph von Auffenberg. *Humoristische Pilgerfahrt nach Granada und Kordova im Jahre* (Leipzig,1835).
Karl Otto Ludwig von Arnim. *Reise nach Paris, Granada, Sevilla und Madrid zu Anfange des Jahres 1841* (Berlin, 1841).
Francisco de Paula Mellado. *Guia del viagero en España* (Madrid, 1842).
Pascual Madoz. *Diccionario geográfico estadístico histórico de España y sus posesiones de ultramar* (Madrid, 1845-1850).
Edwin Lee. *Notes on Spain: with a special account of Malaga and its climate* (London, 1854).
Alfred Freiherrn von Wolzogen. *Reise nach Spanien* (Leipzig, 1857).
[Valérie de Gasparin] *A travers les Espagnes* (Paris, 1869).
Una sociedad de literatos. *La vuelta por España* (Barcelona, 1875).
Collection des voyages des souverains des Pays-Bas. Ed.M.Gachard. Vol III (Bruxelles, 1881).
R.F. Lemesle. *Une pointe en Espagne* (Paris, 1882).
Francesc Carreras Candi. *Caldetes o la antigua quadra d'Estrach* (Barcelona, 1893).
Curioso monumento literario-historico. Un Serrallonga del siglo XIII. (La
Lluís M. Soler y Terol. *Perot Roca Guinarda, història d'aquest bandoler, ilustració als capítols LX-LXI, segona part, el 'Quixòt'* (Manresa, 1909).
Life, letters, and journals of George Ticknor. Vol I (Boston and New York, 1909).
Jose Muntadas. *Cataluña en automóvil* (Barcelona, 1912).
Edward Thomas. *The Icknield Way* (London, 1913).

Pierre Vidal. *Un faux 'chemin de Charlemagne' en Roussillon. La carrera de Carlos Magno*. (Annales du Midi, 1928).
Joseph Mª Roca. *Johan I d'Aragó* (Barcelona, 1929).
Thomas N. Bisson. *Fiscal Accounts of Catalonia under the Early Count-Kings (1151-1213)*. London, 1984.
Albert Compte i Enric Juan. *Una visió de La Jonquera i els jonquerencs en els anys immediatament anteriors al tractat dels Pirineus (primera meitat segle XVII)*. Butlletí ACEJ Nº17, 1986).
Antoni Egea. *Figueres i la seva evolució urbana durant el vell Règim (segles XVI, XVII, XVIII)*. Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos. Figueres, 1987).
G.Perán. *Los caminos de Cataluña en la primera mitad del siglo XVIII: una estructura viaria preindustrial* [tesis doctoral]. (Madrid. Universidad Complutense de Madrid, 1988).
Antoni Egea. *Aproximacio a la Figueres i els figuerencs el segle del segle XVI* (Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos. Figueres, 1990).
Pere Benito i Monclús. *L'obertura al mar d'una societat feudal. La gènesi dels primers veïnats marítims de la comarca del Maresme: Vilassar. 1400-1550*. Els quaderns de Singladures (Vilassar de Mar, 1991).
Jaume Font i Garolera. *La formació històrica de la xarxa de carreteres de Catalunya (1761-1935)* Estudi General nº13 (Girona, 1993).
Antoni Egea. *Aspectes de Figueres el segle XIV* (Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos. Figueres, 1993).
J.M. Pons Guri. La *vinguda de Carles IV*. Opuscle Festes de Sant Zenon (Arenys de Mar, 1994).
Josep Samon. *Lo vendre del pa y vi dels hostalers del 'cap de Vilassar'. Els orígens del 'Veïnat de Mar de Vilassar'*. Sessió d'Estudis Mataronins, 1994.
Teresa Navas. *Planificació, construcció i mobilitat: La modernització de la xarxa viària a la regió de Barcelona. 1761-1969* (2012), tesi doctoral.
Josep Estrada. *Síntesis arqueológica de Granollers y sus alrededores* (Granollers, 1995).
Antoni Egea. *Figueres als segles XVI i XVII* (Figueres, 1999).
Actes de l'Onzè Col.loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Barcelona, 2000).
Ramon Ripoll. *Girona ciutat de pas. La carretera de dins la ciutat a finals del segle XVIIII i principis del segle XIX* (Annals Gironins. Girona, 2001).

Paulina Almerich. *De Vulpiliariis a Vilalba Sasserra* (Barcelona, 2002).
Isabel Giménez i Molina. *La transformació del paisatge del Masnou (1849-1945)* (El Masnou, 2002).
Alfons Codina. *El poble de Sant Genís de Palafolls* (2004).
Miquel Borrell, Narcís Figueras, Joan Llinàs, Elvis Mallorquí i Jordi Merino. *Deu llegües de pols i roderes. El camí ral, de Girona a Tordera* (Santa Coloma de Farners, 2005).
Diversos autors. *Sarrià de Ter, el paper de la història* (Girona, 2006).
Montserrat Richou Llimona. *El Baix Maresme a l'època baix medieval* (Tesi doctoral, 2007).
Carles Bosch, Antoni Egea. *L'antic municipi d'Orriols* (Bàscara, 2007).
Elvis Mallorquí. *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XV* (Universitat de Girona, 2007).
Cristian Folch i Jordi Gibert. *El poblament antic i altmedieval a Bàscara, Orriols i Calabuig (Alt Empordà)*. Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos. Figueres, 2008).
J.Llinàs i M.Fuertes. *Els ponts del camí ral a Vallcanera* (Quadern de Sils, 2009).
Francesc Forn i Salvà, *Viure i sobreviure al segle XVI a la Marina de la Selva* (Mataro, 2009).
Xavier Puigvert, Miquel Àngel Fumanal, Joel Colomer, Júlia Gutiérrez. *Travessant el Collsacabra. El camí ral de Vic a Olot i les marrades del Grau* (Olot, 2010).
Jordi Romaguera. La *vila antiga de Tordera (s.XVI al XVIII)* (2012).
Elvis Mallorqui. *De Via Augusta a 'xarrabasco'. El camí vell de Girona a Caldes de Malavella*. Quaderns de la Selva nº25 (2013).